

LINGDOK 14.

NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Gécseg Zsuzsanna

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2015

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 2416-0601

TARTALOM

A szerzők adatai.....	5
Bevezető.....	7
Andrási Krisztina: A személyrag elhelyezkedése többszörös főnévi igeneves szerkezetekben.....	9
Danka Balázs: A pogány Oguz-nāmā igeidő- és aspektusrendszere.....	29
Gerőcs Mátyás & Pintér Lilla: A gyerekek mindig „pontosan” értik a számneveket?.....	45
Horváth Márton Gergely: A jobboldali diszlokáció a beszélt franciában.....	61
Jurth Réka: A reflexívjelölt áltárgyas rezultatív szerkezetekről a magyarban.....	87
Káldi Tamás: A magyar preverbális fókusz interpretációjának tulajdonságai egészséges és Broca-afáziás személyeknél.....	105
Kozakiewicz Joanna: A romákat illető magyar sajtódiskurzus néhány aspektusa.....	125
Ótott-Kovács Eszter: A kazak nem finit mellékmondatok osztályozása.....	145
Simkó Katalin Ilona: Kollektív-disztributív többértelműségek az inkvizitív szemantikában.....	165
Szabó Ildikó Emese: Lehet-e és van-e szinkronikus pótlónyúlás az angolban?.....	181
Szilágyi Norbert: A déli manysi nyelvjárás tárgyjelölésének szintaktikai szempontú vizsgálata.....	199
Turi Gergő: <i>Nem mintha</i> egyszerű lenne – a <i>nem mintha</i> szerkezet elemzése.....	221
Varga Diána: Főmondati kötőmód a magyarban.....	239
Wohlmuth Kata: Igekötő és disztributivitás.....	259

A SZERZŐK ADATAI

ANDRÁSI Krisztina: *ankrisztina@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

DANKA Balázs: *dankab.szte@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Altajisztika doktori program

GERŐCS Mátyás: *mgerocs@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

HORVÁTH Márton Gergely: *horvath.marton.gergely@btk.ppke.hu*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Romanisztika program

JURTH Réka: *reka.jurth@gmail.com*
DE BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola
Modern nyelvészet doktori program – Angol nyelvészet alprogram

KÁLDI Tamás: *kalditamas@gmail.com*
BME Pszichológia Doktori Iskola
ELTE Elméleti Nyelvészet MA

KOZAKIEWICZ Joanna: *joakoz@amu.edu.pl*
Adam Mickiewicz Tudományegyetem
Modern Nyelvek Kara, Magyar Tanszék

ÓTOTT-KOVÁCS Eszter: *okeszter@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Altajisztika doktori program

PINTÉR Lilla: *pinterlilla87@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

A szerzők adatai

SIMKÓ Katalin Iлона: *kata.simko@gmail.com*
SZTE BTK Elméleti nyelvészet MA

SZABÓ Ildikó Emese: *szabo.ildikomse@gmail.com*
ELTE BTK Elméleti nyelvészet MA

SZILÁGYI Norbert: *norbertszilagyi91@gmail.com*
SZTE BTK Finnugrisztika MA

TURI Gergő: *gergo.turi@gmail.com*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet műhely

VARGA Diána: *vargadia@vipmail.hu*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

WOHLMUTH Katalin: *katawohl@gmail.com*
PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott nyelvészet program

ELŐSZÓ

Ez a kötet a tizennegyedik a LingDok néven rövidített, nyelvészdoktoranduszok dolgozatait magában foglaló kiadványaink sorában. A megelőző, 13. kötethez hasonlóan kizárólag elektronikus formátumban, azaz e-könyvként jelenik meg, lehetővé téve, hogy az érdeklődő olvasó bármikor és bárhol elérhesse.

Maga a kötet sorozat egy régi hagyományra visszatekintő konferenciasorozatra épül, melyet a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája rendez meg minden ősszel a nyelvtudomány elméleti ágai iránt érdeklődő doktoranduszok számára. 2013. november 28-án és 29-én immár tizenhetedik alkalommal rendeztük meg a LingDok konferenciát, melyre több mint harminc összefoglaló érkezett be Magyarország öt doktori iskolájából, valamint a határon túlról is: ennek a konferenciának az anyagára épül a jelen tanulmánygyűjtemény. Az összefoglalókat egy neves hazai szakemberekből álló hivatott zsűri értékelt, a szigorú előszűrés eredményeként pedig huszonhárom előadás hangozhatott el a konferencián.

A 2013-as LingDok-konferencia egyik újtásaként rendezvényünket megnyitottuk a mesterszakos képzéseken részt vevő hallgatók számára is. Újításunk nem titkolt célja volt azon hallgatók felkutatása, akik elhivatottságot éreznek a nyelvészeti kutatások iránt, hogy ezzel is megkönnyítsük számukra az átmenetet a mesterszakos és a doktori tanulmányok között. Három mesterszakos hallgató jelentkezett a konferenciára, és a bírálók – akik természetesen nem ismerhették az előadók adatait – mindhármuk összefoglalóját alkalmasnak találták a konferencián való előadásra.

A konferencia során történő megmérettetést, melynek révén az előadók személyes kapcsolatba kerültek kutatási témájuk szakértőivel, és így több felől is konstruktív visszajelzéseket kaptak eddigi munkájukról, egy újabb értékelés követte, ahol a közönség soraiban ülő oktatók nyilatkoztak arról, hogy mely előadásokat javasolják tanulmány formájában is továbbfejleszteni.

A zsűri döntése alapján végül tizennégyen küldték be dolgozatukat a Lingdok-kötetek szerkesztőségének. Ezt követően minden tanulmány szigorú, esetenként többszöri lektoráláson esett át – ennek gyümölcse a most megjelenő tizennégy tanulmány.

A dolgozatok a nyelvészet elméleti ágának sokféle területét felölelik: a kötetben szintaktikai, szemantikai, hangtani, történeti nyelvészeti témájú dolgozatok éppúgy megtalálhatók, mint pszicholingvisztikai, pragmatikai és diszkurzuselméleti témájúak. A vizsgált nyelvek köre is változatos: a magyar

nyelven kívül vizsgálat alá veszik még az angol, a francia, sőt a kazak és az ótörök nyelv szerkezetét is.

Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik részt vállaltak a kötet létrejöttében. Köszönet illeti a 2013. őszi konferencia szervezőit: Szücs Márta doktoranduszt és Nagy Ágostont, akik hosszú évek óta lelkesen és fáradtságot nem ismerve vesznek részt a konferencia előkészítésében és lebonyolításában. Nagy Ágoston a kötet technikai szerkesztőjeként is kitüntette magát, hála és elismerés illeti ezért. Végül, de nem utolsósorban nagy köszönet illeti a szigorú, de igazságos névtelen bírálókat, akik nem csupán bíráltak, de konstruktív tanácsaikkal is segítették a doktoranduszokat a tudományos kutatás rögös útján.

Szeged, 2015. április

Gécseg Zsuzsanna
szerkesztő

A SZEMÉLYRAG ELHELYEZKEDÉSE TÖBB FŐNÉVI IGENÉV ESETÉN*

Andrási Krisztina

Bevezetés

A főnévi igenevek meghatározott igék (illetve névszók) vonzataként jelenhetnek meg. Azok a főnévi igenevek, amelyek személyragozott igék vonzataként jelennek meg, nem viselnek idő- vagy módjelet, sem pedig személyragot. Ezekben a mondatokban a személyragot viselő főige alanyesettel látja el alanyát:

- (1) *Péter szeret táncolni.*

Ha a főnévi igeneves kifejezés személytelen igék, illetve személytelen névszói állítmányok vonzata, vagyis ha az igék ragozási paradigmája hiányos (ilyen például a *kell, kellene, lehet, muszáj, sikerül, illik* stb.), az infinitívusz személyragozva is megjelenhet (É. Kiss 1998). A mondat alanya ebben az esetben datívuszban áll, amellyel számban és személyben egyeztetve lehet a főnévi igenév (É. Kiss 1998):

- (2) *Péternek táncolnia kell.*

Ha a mátrixige engedélyezi a személyragozást, a főnévi igenév lehet kötelezően vagy választhatóan személyragozott (lásd például Tóth 2000, 2002; É. Kiss 2001):

- (3) a. *Péternek fel kell ébredni(e).*
b. *Fel kell ébrednie.*

Tanulmányomban olyan mondatokat vizsgálok, amelyekben két főnévi igenév szerepel, továbbá a szerkezet alanya egy olyan datívuszi esettel álló főnévi csoport, amely számban és személyben megegyezik az egyik főnévi igenév személyragjával. Ennek során megvizsgálom, hogy hogyan lehetséges az, hogy kettő főnévi igenév esetén bármelyik (vagy mindkettő) lehet személyragozott:

- (4) a. *Jánosnak meg kell tanulnia vezetni.*
b. *?Jánosnak meg kell tanulni vezetnie.*
c. *??Jánosnak meg kell tanulnia vezetnie.*

* A dolgozat megírásához nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani a cikk bírálójának, valamint témavezetőmnek, Szécsényi Krisztinának, illetve Szécsényi Tibornak az értékes hozzászólásaiért.

Javaslatomban É. Kiss (1999) újraelemzéses megközelítését használom a jelenség magyarázatára, amelynek segítségével a frázishatárok törlésével lapos szerkezetet kapunk. Elemzésemet a Minimalista Program (Chomsky 1995) keretein belül mutatom be.

1. A probléma és annak háttere

1.1. A főnévi igenevekről

A főnévi igeneves szerkezetek elemzése kapcsán az egyik első dolgunk eldönteni, hogy egyszerű vagy összetett mondatként elemezzük-e őket, vagyis lapos szerkezetet rendeljük hozzájuk, vagy felépítésüket hierarchikusnak képzeljük el. Érveket és ellenérveket mindkét szerkezet mellett, illetve ellen találunk, ugyanis felfedezhetők mindkét mondat típusra jellemző sajátságok (lásd például É. Kiss 1987, 1989). A mai elemzések azonban egyetértenek abban, hogy a főnévi igeneves szerkezetek teljes tagmondattal egyenértékűek, vagyis összetett mondatként elemezzük a főnévi igeneveket tartalmazó mondatokat. Ezek a mondatok azonban rendelkeznek egyszerű mondati sajátságokkal is.

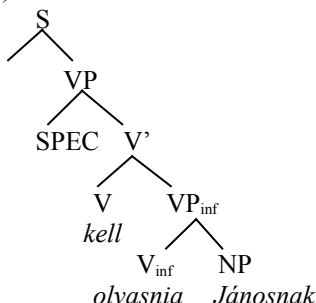
A másik fontos kérdés, hogy a datívuszi összetevő a főmondati predikátumhoz vagy a főnévi igenévhez tartozik-e. É. Kiss (1998) szerint a datívuszi NP a főnévi igenév vonzata, mivel egyezik vele és jelentésstanilag is az infinitívushoz köthető. Tóth (2000) azonban meggyőzően érvel amellett, hogy a főmondati predikátum argumentumszerkezete alapján a személytelen predikátumok mellett megjelenő infinitívuszi szerkezetek két csoportba oszthatók. Ha a főmondati predikátum egyargumentumú, a datívuszi NP az infinitívusz vonzata, ha kétargumentumú, akkor a főmondati predikátum vonzata. Ebben az esetben az infinitívusznak rejtett alanya van, amelyet a datívuszi NP kontrollál.¹

A fentiek szerint a főnévi igeneves mondatok alapszerkezetét sematikusan a következőképpen kell elképzelnünk É. Kiss (1998) alapján:²

¹ A két csoport megkülönböztetése a dolgozatban bemutatott elemzés szempontjából nem releváns, a csoportosításról részletesebben lásd Tóth (2000).

² A VP_{inf} csomópontok az ágrajzban mondatértékű csomópontok, a főnévi igeneves kifejezések teljes tagmondattal egyenértékűek.

(5) *Jánosnak olvasnia kell.*

A mondat finit igéje mellett azonban több főnévi igenév is megjelenhet. A főige és annak infinitívuszi vonzatai igei komplexumot alkotnak.³

(6) *Péter fogja akarni olvasni a könyvet.*

(7) *Mikor fogod akarni elkezdni megnézni a filmet?*

Ha több infinitívusz van a mondatban, a finit ige közvetlen argumentuma az egyik főnévi igenév, amelynek szintén lehet infinitívuszi argumentuma, és így tovább. Az infinitívusz vonzatú infinitívuszt tartalmazó mondatokhoz szintén jobbra ágazó szerkezetet képzelünk el.

1.2. A probléma

Attól az igtől függ, hogy a főnévi igenéven megjelenhet-e személyrag vagy sem, amelyiknek a főnévi igenév közvetlenül vonzata.⁴ Ha a legkülső, finit ige olyan, hogy megengedi az infinitívusz személyragozását, akkor az eddigi elemzések alapján két főnévi igenévet tartalmazó mondatok esetében a finit ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév lenne az, amelyik a személyragot viselheti.

(8) *Jánosnak meg kell tanulnia vezetni.*

³ Az igei komplexumok vizsgálata nem képezi dolgozatom tárgyát.

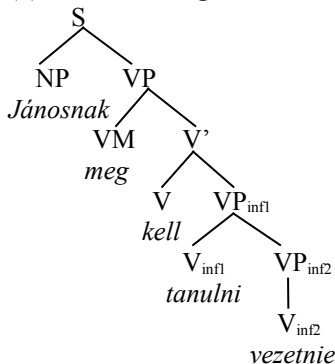
⁴ A lektori vélemény megjegyzi, hogy nem csak a főigétől függ, hogy a főnévi igenéven megjelenhet-e a személyrag:

(i) *Pétertől illetlenség volt korábban elmenni.*

Bár a fenti mondat saját intuícióm szerint személyragozott főnévi igenévvél is elfogadható, valóban vannak olyan esetek, amikor a főnévi igenév személytelen predikátum vonzata, mégsem személyragozható. Arról, hogy mikor kötelező, választható vagy nem lehetséges a személyrag megjelenése, lásd például É. Kiss (2001, 2002), Tóth (2000).

Vagyis a (9) alatti ágrajz szerint V_{infl} kaphatna csak személyragot, $V_{\text{infl}2}$ az ágrajzban elfoglalt helye szerint nem. Az adatokat megvizsgálva mégis azt látjuk, hogy $V_{\text{infl}2}$ is lehet személyragozott.

(9) ?*Jánosnak meg kell tanulni vezetnie*⁵.

Ha a főlerendelt predikátum a „felelős” a személyrag megjelenéséért, akkor a finit igének közvetett vonzataként megjelenő főnévi igenév nem kaphatna személyragot, mert az igétől túl messze helyezkedik el.

Felmerül a kérdés, hogy előfordulhatnak-e olyan esetek is, amikor nem csupán az egyik vagy a másik főnévi igenév visel személyragot, hanem esetleg mindkettő személyragozott.

(10) ??*Jánosnak meg kell tanulnia vezetnie*.

Egy általam készített kérdőív azt igazolja, hogy az anyanyelvi beszélők bizonytalanok a (9)-hez, illetve a (10)-hez hasonló mondatokat illetően. A kérdőívet a következő részben ismertetem röviden.

1.3. A kérdőív⁶

A kutatás célja az volt, hogy megtudjuk, hogy az anyanyelvi beszélők grammatikusnak tartják-e azokat a mondatokat, amelyekben a mátrixigének a köz-

⁵ A főnévi igeneves mondatok bal perifériáját és az igekötő [SPEC,VP] pozícióba kerülését nem vizsgálom, és nem is ábrázolom dolgozatomban, mivel a tárgyalt jelenség ezektől függetlenül elemezhető. A bal perifériával kapcsolatban lásd például Surányi (2002), Szabolcsi (1997), Szécsényi K. (2013), Szécsényi T. (2011), az igekötő kérdésével kapcsolatban pedig É. Kiss (1999), Koopman–Szabolcsi (1999), Surányi (2009).

⁶ A kérdőív példamondatait és az azokra adott válaszokat összefoglaló táblázat a Függelékben található.

vetett vonzataként megjelenő főnévi igenév a személyragozott, továbbá arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az anyanyelvi beszélők elfogadják-e azokat a mondatokat, amelyekben mindkét főnévi igenév személyragozott. A kérdőív alapján arra is rámutatok, hogy milyen tényezők befolyásolják azt, hogy melyik főnévi igenév lehet személyragozott. A kérdőívet kitöltőknek 25 mondatról kellett döntést hozniuk.

1.3.1. Az adatok

A kérdőívet 75 ember töltötte ki, zömében 16-18 évesek. A mondatok tartalmaztak főnévi igeneveket vonzó igéket (*kell(ene)*, *muszáj*), főnévi (*illetlen-ség*, *udvariatlanság*) és melléknévi predikátumokat (*kellemetlen*, *fontos*) is.

A 25 mondat három csoportra osztható. Az I. csoportban olyan mondatok szerepeltek, amelyekben egyik főnévi igenév sem volt személyragozott, a II. csoport mondataiban az egyik főnévi igenév személyragot viselt, a III. csoportban szereplő mondatokban pedig mindkét főnévi igenév személyragozott volt.

A kérdőívet kitöltőknek el kellett dönteniük, hogy az adott mondatot mondanák-e a megadott módon, azaz elképzelhetőnek tartják-e, hogy a mondat megadott formájában elhangozzon valódi beszédhelyzetben vagy nem. Ha nem fogadták el a mondatot vagy nem érezték teljesen jónak, javasolhattak egy szerintük megfelelőbb megfogalmazást. Mivel viszonylag ritkán mondtunk olyan mondatokat, amelyekben két főnévi igenév is szerepel, elképzelhető, hogy a mondatokra azért adtak nemleges választ a megkérdezettek, mert ők nem mondanának ilyen mondatot, és alternatív megoldásként az adott mondat egyszerűsített változatát adták meg. Ez azonban nem minden esetben jelenti azt, hogy a mondatot agrammatikusnak ítélnék meg. Ezeknél az alternatív javaslatoknál sokszor előfordult, hogy más szavakkal átfogalmazták a mondatot, sőt sokszor annak jelentését is megváltoztatták. A kérdőív célja nem is az volt, hogy minden megadott mondatról kiderüljön, hogy agrammatikus vagy agrammatikus, hanem azt szerettem volna leszűrni, hogy releváns-e azoknak a mondatoknak a vizsgálata, amelyekben a ragozott ige közvetett vonzataként megjelenő infinitívusz a személyragozott, illetve mindkét főnévi igenév visel személyragot.

A kiértékelésnél azokkal a példákkal foglalkoztam, amelyek esetében a kérdőív kitöltői megtartották az eredeti szóhasználatot, és csak a szórenden vagy a személyragok elhelyezkedésén változtattak.

1.3.2. Az eredmények

Az eredmények alapján azt a megállapítást szűrhetjük le, hogy az anyanyelvi beszélők sok esetben nem tartják helytelennek, ha a mondatban előforduló két főnévi igeneves kifejezés közül az viseli a személyragot, amelyik az ige-nek nem közvetlenül vonzata. Azonban számos esetben utasítottak el olyan mondatokat is, amelyekben az az infinitívusz viselte a személyragot, amely az ige közvetlen vonzata volt.

Azokat a mondatokat, amelyekben mindkét főnévi igenév személyragozott volt, a kérdőívet kitöltők jelentős része nem fogadta el, azonban nem is utasították el teljes mértékben őket.

A személyrag nélküli főnévi igeneves mondatok megosztották a kérdőívet kitöltőket. Nagyjából azonos arányban születtek „Igen”, „Nem”, illetve „Talán” válaszok, a javaslatoknál pedig olyan mondatokat írtak, amelyek személyragozott főnévi igenévet tartalmaznak. Ezekben többnyire a finit ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév viselte a személyragot, de akadt olyan példa is, amelyben a közvetett vonzataként megjelenő főnévi igenév volt személyragozva.

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy az anyanyelvi beszélők véleménye megoszlik ugyan a személyrag elhelyezkedésének megítéléséről, azonban a válaszok arra mutatnak rá, hogy nem zárhatjuk ki az olyan két főnévi igeneves mondatok létezését, amelyekben a mátrixige közvetett vonzata a személyragozott. Sőt, nem zárhatjuk ki teljesen a két személyragozott főnévi igeneves mondatokat sem, mivel ezeknél a mondatoknál is volt igenlő válasz.

A vizsgált téma releváns voltát, illetve a többszörös személyragozott főnévi igeneves szerkezetek létezését nem csupán az általam kiértékelt kérdőív támasztja alá, hanem a *Magyar Nemzeti Szövegtárban*⁷ talált példák is:

1. Példák arra, amikor a ragozott ige közvetett infinitívuszi vonzata személyragozott:

- (11) [...] *egyszer még meg kellett próbálni kibeszélnie magát* [...]
- (12) [...] *banális hibát vétett, kellene tudni uralkodnia az érzelmein* [...]
- (13) [...] *nem utoljára, jól kell tudni válaszolnia. Mert* [...]
- (14) [...] *a kutyájáért mindenkinek felelősséget kell tudni vállalnia.*[...]

2. Példák arra, amikor mindkét infinitívusz személyragozott:

⁷ A *Magyar Nemzeti Szövegtár*ról és az adatokról részletesebben: <http://corpus.nyud.hu/mnsz>

- (15) [...], *hogy Európának képesnek kell lennie beavatkoznia saját hátsó udvarában az Egyesült [...]*
- (16) [...] *kell lennie és el kell tudnia igazodnia a jog dzsungelében [...]*
- (17) [...] *egy politikusnak annyit el kell tudnia viselnie, amennyit az ország elvisel [...]*
- (18) [...] *jól működő társadalomban meg kéne tudnia oldania az ilyen élethelyzeteket [...]*
- (19) [...] *családtagjai vagyonyhelyzetével is el kell tudnia számolnia a közvélemény előtt [...]*
- (20) [...] *egy egyszerű polgárnak meg kellett tanulnia függetlenítenie magát az államhatalomtól [...]*
- (21) *Minden képviselőnek magának kell tudnia eldöntenie, hogy [...]*
- (22) [...] *még énnekem is el kellett mennem könyörögnöm [...]*
- (23) [...] *Neked is meg kell tudnod mondanod, hogy [...]*
- (24) [...] *Nekünk viszont őt kell tudnunk túlélnünk [...]*

A példákból láthatjuk, hogy igenis előfordulnak olyan esetek, amikor mindkét főnévi igenév személyragot visel. Bár az itt bemutatott és a *Szövegtár* többi példája is szinte kivétel nélkül a *kell* főigét tartalmazzák, a kérdőív eredményei igazolják, hogy ez a jelenség más predikátumok esetén is lehetséges. Nem használunk ugyan túl sűrűn ilyen szerkezeteket, és lehet, hogy sokszor nem is érezzük ezeket helyesnek, azt mindenképpen be kell látnunk, hogy léteznek ezek a szerkezetek. De vajon mi lehet az oka annak, hogy a személyrag megjelenhet mindkét főnévi igenéven? Vagy akár annak, hogy ha két főnévi igenév van, bármelyikén megjelenhet a személyrag, ha nem is mind a kettőn?

A következőkben nézzük meg, hogy mitől függ, vagy függ-e valamitől az, hogy a személyrag melyik főnévi igenéven jelenik meg.

2. A személyrag megjelenését befolyásoló tényezők

Először is nézzük meg, hogy befolyásolja-e a szórend a személyrag megjelenésének megítélését két főnévi igenevet tartalmazó mondatokban. Vegyük a kérdőív mondataira adott válaszok összefoglaló táblázatában szereplő 5. mondatot (25b), a 19. mondatot (26a) és a 16. mondatot (27a), valamint azok szórendi variációját.⁸

- (25) a. *?Katinak hamarosan muszáj gyakorolni kötnie.*
b. **Katinak hamarosan muszáj kötnie gyakorolni.*

⁸ A kérdőív példamondatainak variációit saját nyelvi intuíciónra támaszkodva ítélem meg.

- (26) a. *Illetlenség itt most elkezdni vasalnod.*
b. **Illetlenség itt most vasalnod elkezdni.*
- (27) a. *Nem szabad elmenni tornáznunk.*
b. *???Nem szabad tornáznunk elmenni.*

A fenti mondatok közül csak a főnévi igenevek sorrendje cserélődik fel és azt látjuk, hogy a b) jelű mondatok nem vagy sokkal kevésbé elfogadhatók, mint az a) jelű mondatok. Például a (25a) mondatban a *gyakorol* ige vonzata a *köt-ni* főnévi igenév és nem fordítva.

- (28) a. *Kati gyakorol kötni.*
b. **Kati köt gyakorolni.*

Meg kell jegyezni, hogy a (25b–27b) alatti példamondatok elfogadhatósága a személyrag jelenléte nélkül is kérdéses. Ha azonban az infinitívusznak nincs igekötője, a sorrend felcserélhető.⁹

- (29) a. *Illetlenség itt most vasalni kezdeni(e).*
b. *Nem szabad tornázni menni(e).*

A közvetett infinitívuszi vonzaton megjelenő személyrag viszont kevésbé elfogadható ezekben az esetekben.

- (30) a. *?Illetlenség itt most vasalnia kezdeni.*
b. *???Nem szabad tornáznunk menni.*

Vagyis a régens-vonzat sorrend valamilyen módon befolyásolni látszik a személyrag megjelenésének megítélését.

A következő mondatok alapján szintén azt látjuk, hogy a személyrag megjelenésének helye és a főnévi igenevek sorrendje hatással van a mondatok megítélésére.

- (31) a. *Szabinak van ideje bulizni eljárnia.*
b. **Szabinak van ideje buliznia eljárni.* (= kérdőív 9. mondata)
c. *??Szabinak van ideje buliznia járni.*

A (31) alatti mondatok alapján azt láthatjuk, hogy a személyragozás nem tűnik elfogadhatónak, ha a főnévi igenév igemódosítói pozícióban van, kivéve, ha a fordított sorrendezés eleve lehetséges.

⁹ Fordított sorrendezés csak akkor lehetséges, ha a megelőzendő főnévi igenév ezt megengedi. Erről részletesebben lásd például Brody (2004) és Olsvay (2004).

Végül nézzük, hogy az igekötő jelenléte hatással van-e a személyragok előfordulására. Tekintsük most a kérdőív 11. és 12. mondatát, (32b)-ként, illetve (33b)-ként megismételve, és azok variációit.

- (32) a. ?*PÉTERNEK kell tanulni vezetnie.*¹⁰
b. ??*Péternek meg kell tanulni vezetnie.*
c. **Péternek meg kell vezetnie tanulni.*

A (32) alatti mondatokban az igekötő a közvetlen infinitívuszi vonzathoz tartozik, a (32c) mondatban pedig a régens-vonzat sorrend felcserélt.

- (33) a. ?*MÁRTINAK kell tudni elengednie a kezemet.*
b. ??*Mártinak el kell tudni engednie a kezemet.*
c. **Mártinak el kell engednie tudni a kezemet.*

A (33) alatti mondatokban az igekötő a közvetett infinitívuszi vonzathoz tartozik. A (33c) mondat, hasonlóan (32c)-hez, nem elfogadható, mivel a régens-vonzat sorrend felcserélt. Mind a (32a), mind a (33a) példamondat, amelyekben nincs igekötő, jobban elfogadható, mint az igekötős változatok, vagyis az igekötő távollága is hatással van a személyragozásra.

Ha kettőnél több főnévi igenév szerepel a szerkezetben, akkor is azt látjuk, hogy minél távolabb van a személyrag a fölérendelt igétől, annál kevésbé elfogadhatók a mondatok, illetve a (34c) mondat esetében az elfogadhatóság is kérdésként merül fel.

- (34) a. *Péternek meg kell akarnia tanulni enni.*
b. ?*Péternek meg kell akarni tanulnia enni.*
c. ??*Péternek meg kell akarni tanulni ennie.*

A fenti megfigyeléseken kívül az általam készített kérdőívben szereplő válaszok is azt támasztják alá, hogy a szórend hatással van a mondatok megítélésére és a személyrag elhelyezkedésére.

A 22. mondat esetében (*Senkinek sem kell beszélni tudnia*) az alternatív javaslatot adók többsége úgy gondolta volna igazán helyesnek a mondatot, ha a két főnévi igenév fordított sorrendben szerepelt volna (*Senkinek sem kell tudnia beszélni*), sőt, ha nem lett volna személyragozott egyik főnévi igenév sem (*Senkinek sem kell tudni beszélni*). Ezt tapasztaljuk a 20. mondatnál is (*Marcsinak muszáj vezetni tudnia*): a megkérdezettek a mondatban szereplő

¹⁰ Mivel a *kell* ige, Komlósy (1989) megnevezésével élve, hangsúlykerülő, semleges mondatban az igekötőt veszi maga elé, azonban ha a főnévi igenév fókuszos, mint a (32a) és (33a) mondatokban, akkor erre már nincs szüksége, mivel a fókuszpozíció ki van töltve.

főnévi igenevek sorrendjének megváltoztatását (*Marcsinak muszáj tudnia vezetni*), továbbá a személyragok elhagyását (*Marcsinak muszáj tudni vezetni*) javasolták.

A személyragokat abban az esetben is a mátrixige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenéven érezték jónak, amikor a szórendet nem változtatták, például a 16. mondat esetében: *Nem szabad elmenni tornáznunk* helyett inkább a *Nem szabad elmennünk tornázni* megoldást javasolták.

Összegezve, a fenti példák és a kérdőív megfigyelései alapján két általánosítást fogalmazhatunk meg. Először, a (34) alatti példák alapján kijelenthetjük, hogy a mondatot annál kevésbé grammatikusnak ítéljük meg, minél távolabb van a személyrag a személyragozást engedélyező igétől, amely a legtöbb esetben a ragozott ige. Hasonló lehet ez a jelenség a Kálmán–Trón (2000) által a határozott és határozatlan főnévi csoportok koordinálása kapcsán megfigyelt közelségi hatáshoz:

- (35) a. **Egy madarat és a fát látok.*
- b. ?**A fát és egy madarat látok.*
- c. **Látom egy madarat és a fát.*
- d. ?**Látok egy madarat és a fát.*

(Kálmán–Trón 2000: 54/24)

A (35a) és (35c) mondatokban az igealak a mellérendelő szerkezet hozzá távolabb álló tagjával, a (35b) és (35d) mondatokban pedig a közelebbivel egyezik. Főnévi igenevek esetében is erről lehet szó.

Másodszor, a fenti mondatok alapján megállapíthatjuk, hogy ha több főnévi igenév szerepel a mondatban, akkor az a sorrend preferált, amikor a főnévi igenév közvetlenül az őt vonzó igét (amely lehet főnévi igenév) követi. Ez az általánosítás azonban felülírni látszik az elsőt. Vagyis infinitívusz vonzatú infinitívuszos mondatoknál azt az esetet tartjuk a legelfogadottabbnak, ha a főnévi igenevek régensüket közvetlenül követik és a személyragozást engedélyező igéhez legközelebb álló főnévi igenév viseli a személyragot.

Miután megismertük a vizsgált problémát és annak hátterét, továbbá megnéztük, hogy milyen tényezők befolyásolhatják azt, hogy a személyrag az egyik vagy a másik főnévi igenéven jelenik meg, nézzük meg, hogyan magyarázható a vizsgált jelenség.

3. Magyarázat

A magyar főnévi igeves mondatok elemzése kapcsán több megközelítéssel is találkozhatunk (lásd Kenesei 1993; Dalmi 1995; Komlósy 1994; É. Kiss 1986, 1987, 1989, 1999, 2001; Tóth 2000, 2002). Tanulmányomban É. Kiss

(1999) elemzésére támaszkodom, ahol É. Kiss a többszörös főnévi igeneves mondatok szórendi variációit az újraelemzés (*reanalysis*) fogalmával magyarázza. Röviden ismerkedjünk meg ezzel a megközelítéssel.

3.1. É. Kiss (1999) és az újraelemzés

Korábban már láthattuk, hogy egy mondatban több főnévi igenév is előfordulhat, bár ilyen mondatokat ritkán használunk. Nézzünk néhány szórendi variációt három főnévi igenevet tartalmazó mondatoknál. Tekintsük É. Kiss (1999: 89) példamondatait:

- (36) a. *János szét fogja akarni kezdeni szedni a rádiót.*
- b. *JÁNOS fogja akarni kezdeni szétszedni a rádiót.*
- c. *JÁNOS fogja szétszedni kezdeni akarni a rádiót.*

(É. Kiss, 1999: 89/1a–c)

A fenti mondatokban az igekötő elhelyezkedése az, ami figyelmet érdemel, különösen a semleges (36a) mondatban, ahol az igekötő elválik igéjétől és megelőzi a többi igét.

Mivel a mondat semleges, a VP első elemére, vagyis a főigére esne a mondat főhangsúlya. Bizonyos igék azonban kerülnek a frázishangsúlyt. Ezek az úgynevezett könnyű igék (É. Kiss 1999: 90) vagy hangsúlykerülő igék (Komlósy 1989). A hangsúly elkerüléséhez semleges mondatokban „elragadják” a főnévi igenév igekötőjét, ezért előzi meg a fenti (36a) mondatban az igekötő a mátrixmondat igéjét.

É. Kiss (1999) szerint ez úgy lehetséges, hogy a mondat újraelemzésen megy át. Ezek a mondatok kezdetben összetett mondatok, amelyekben a főnévi igenév VP_{inf} (É. Kiss 1999-nél InfP) frázist alkot az argumentumaival együtt, illetve a főige vonzataként jelenik meg a mondatban. A VP_{inf} maximális projekciót majd a főmondat könnyű igéje transzparenssé változtatja, amelynek eredményeképpen a főnévi igenév és annak argumentumai úgy viselkednek, mintha a könnyű ige argumentumai lennének, vagyis szabadon keveredhetnek a főige mögötti pozíciókban a főige vonzataival, illetve operátorpozíciókba is kerülhetnek. A VP_{inf} csomópont összetevőinek argumentumpozícióba emelése az újraelemzés művelete által lehetséges.

(37) *Újraelemzés* (É. Kiss, 1999: 104 in Szécsényi T., 2009: 114)¹¹

Ha az YP csomópont törölt (vagy transzparens), akkor XP újraanalizálható Z projekciójának közvetlen összetevőjeként egy olyan szerkezetben, amelyben XP közvetlen összetevője Y projekciójának, YP pedig közvetlen összetevője Z projekciójának.

Az újraelemzés tehát az addig összetett mondatból egy egyszerű mondatot eredményez, és nem egyszerre létezik a két dimenzió, mint azt É. Kiss (1987, 1989) feltételezte.

Ha a mondatban van fókuszált összetevő (36b), nincs szükség az igekötő mozgására. A (36c)-ben szereplő szórendért pedig az inkorporáció (*incorporation*) művelete a felelős, vagyis a könnyű ige ciklikus lépésekben „bekebelezi” a főnévi igeneves mondatrészt.¹²

Újraelemzés azonban nem csupán könnyű igéknél lehetséges. Ez a következő példákból is látszik, amelyekben a *szeretne* ige nem hangsúlykerülő, nincs fókuszált összetevő, az argumentumok mégis keveredhetnek:

- (38) a. *Péter szeretne tudni elolvasni egy könyvet.*
b. *Péter szeretne elolvasni tudni egy könyvet.*
c. *Szeretne Péter elolvasni tudni egy könyvet.*
d. *Egy könyvet szeretne Péter elolvasni tudni.*

Szécsényi T. (2009) szerint az újraelemzéses elemzés hátránya az, hogy újraelemzés során elveszítjük azokat az információkat, amelyek a főnévi igeneves mondatok összetett mondati sajátságáiból származnak. Tehát nem ad számot a főnévi igenév előtti (topik-, fókusz- és kvantorpozícióban lévő) összetevők kötött sorrendjéről, illetve nem tesz eleget a struktúramegőrzés elvének sem (lásd Haegeman 1994: 6.4.1).

Azonban az újraelemzéses megközelítés képes megragadni az igei komplexumok kialakulásának folyamatát, valamint számot tud adni a főnévi igeneves szerkezetek kétarcúságáról, vagyis arról a problémáról, amely szerint a főnévi igeneves mondatok rendelkeznek egyszerű és összetett mondati sajátságokkal is. Továbbá képes magyarázatot adni a dolgozatban leírt jelenségre is.

Miután megismerkedtünk É. Kiss (1999) elméletével, nézzük meg hogyan alkalmazható ez a megközelítés a dolgozatban bemutatott probléma esetében.

¹¹ In a construction in which XP is an immediate constituent of a Y projection, and YP is an immediate constituent of a Z projection, XP is reanalyzed as an immediate constituent of the Z projection if the phrasal boundary YP is deleted (or made transparent).

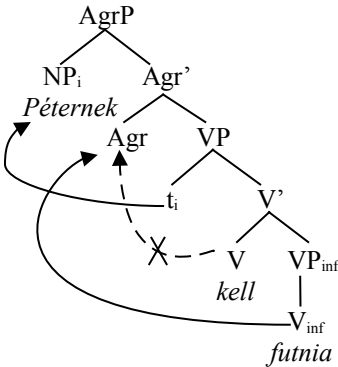
¹² Az inkorporációról részletesebben lásd É. Kiss (1999).

3.2. Az újraelemzés és a személyrag elhelyezkedése

Az időjelölt mondatok esetében a ragozott ige és alanya egyeztetve vannak egymással, az ige alanyesetet ad az alanynak, és ahhoz, hogy az egyeztetés megtörténjen, az ige az AgrP fejpozíciójába, az alany pedig az [Spec, AgrP] pozícióba mozog.

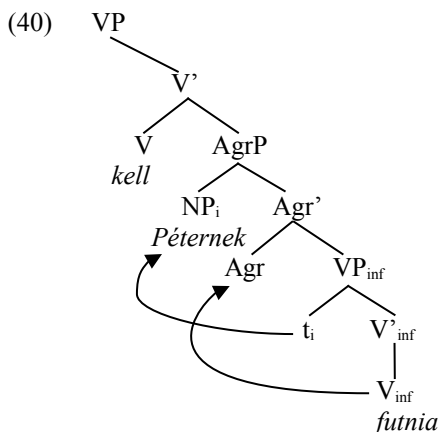
Azonban a személyragozott főnévi igenevek esetében az őket vonzó mátrixige nem ragozható. A személyragozott főnévi igeneves mondatok datívuszi esettel rendelkező főnévi csoporttal állnak, amellyel viszont a főnévi igenév van egyeztetve, vagyis azokban az esetekben, amikor hiányos ragozási paradigmájú ige van a mondatban, annak infinitívuszi vonzata mozog az Agr pozícióba.¹³

(39) Péternek futnia kell.

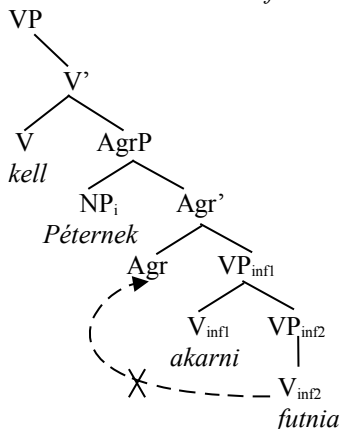
A (39) alatt látható szerkezetben az infinitívusz átutorja a főigét a fejmozgás során, megsértve ezzel a fejmozgás lokalitását. Azonban Szécsényi K. (2002) javaslata alapján megmenthető a szerkezet, ha a (39)-hez hasonló szerkezetekben nem a főigének van AgrP projekciója, hanem az infinitívuszi komplementumnak. Az alapszerkezet a következőképpen nézne ki:

¹³ A (39) alatti mondatban opcionális a személyrag megjelenése a főnévi igenéven. Felmerül a kérdés, hogy ha az infinitívuson nem jelenik meg a személyrag, van-e mozgás az Agr fejpozícióba. Ennek megválaszolása nemcsak a magyar, hanem más nyelvek esetében sem egyértelmű, azonban feltételezhető, hogy a személyragnak ebben az esetben is van egy "zéró megfeleltetője", hiszen a személyragozás kötelezővé válik, ha a datívuszi alany nincs jelen: *Futnia kell.*

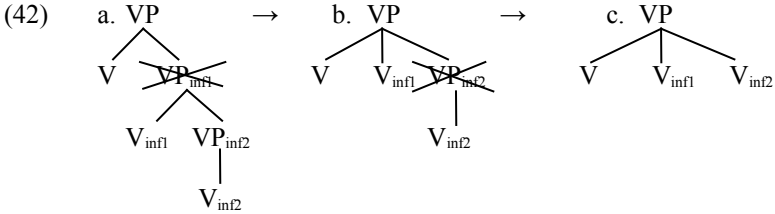
Amikor viszont két főnévi igenév van a mondatban, a fenti szerkezet újra problémássá válik, mivel, mint láttuk, az a főnévi igenév is megkaphatja a személyragot, amelyik nem közvetlen vonzata a finit igének. Az azonban túl messze helyezkedik el a finit igétől, és nem szabadna az Agr pozícióba mozognia, hogy a datívuszban álló főnévi csoporttal megtörténjen a jegyellenőrzés. Az alapszerkezet egyszerűsített ágrajza (41)-ben látható.

(41) *PÉTERNEK kell akarni futnia.*

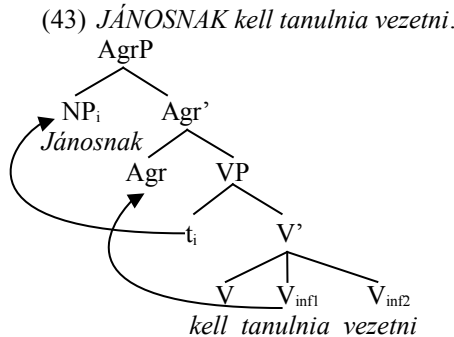
A személyrag az ágrajzban jobban beágyazott főnévi igenéven van, de az nem mozoghatna előre Agr pozícióba. Így a fenti szerkezet már nem tartható

ezeknek a mondatoknak az elemzésekor. Az, hogy bármelyik főnévi igenév megkaphatja a személyragot, arra utal, hogy a szerkezetben a ragozott ige közvetlen vonzataként megjelenő főnévi igenév nem lehet kitüntetettebb pozícióban, mint a közvetett vonzataként megjelenő. Ezt az újraelemzés biztosítja számunkra, amely két főnévi igenevet tartalmazó mondatoknál szematikusan a következőképpen néz ki:

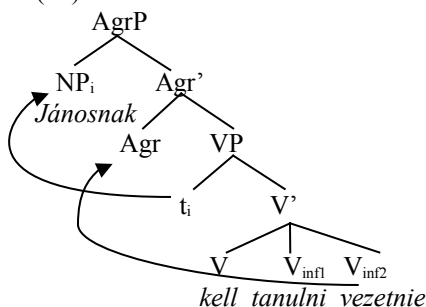

Az újraelemzés szabályának értelmében a VP_{infl} csomópont transzparenssé válik, így V_{infl} és VP_{inf2} a VP csomópont közvetlen összetevői lesznek, vagyis az ige testvéreként foglalnak helyet. Ezután a VP_{inf2} csomópont lesz transzparens, így a V_{inf2} összetevőt is közvetlenül dominálja majd a VP csomópont. Újraelemzés segítségével a (39) alatti szerkezet is megmenthető, így nincs szükség azt feltételezni, hogy a *kell*-típusú predikátumok nem rendelkeznek AgrP projekcióval.

Ez a művelet, azaz a frázishatárok transzparenssé válása, addig ismétlődik tehát, amíg mindkét főnévi igenév közvetlen projekciója VP nem lesz, vagyis amíg mindkettő főnévi igenév a mátrixige mellett helyezkedik el, mint annak testvére. Így a személyragot bármelyik infinitívusz felveheti, sőt akár mind a kettőn megjelenhet. Továbbá a datívuszos főnévi csoporttal így már bármelyik főnévi igenév egyeztetődhet, annak jegyeit ellenőrizheti. Újraelemzés után a szerkezet a következőképpen ábrázolható:

(44) *JÁNOSNAK kell tanulni vezetnie.*

Mivel a mátrixige ragozási paradigmája hiányos, vagyis nem vehet fel személyragot, nem mozoghat előre, így az egyik főnévi igenév mozog Agr pozícióba, hogy a datívuszban álló főnévi csoporttal megtörténjen a jegyellenőrzés. Méghozzá az a főnévi igenév mozog előre, amelyik a személyragot viseli. Ez elvben bármelyik lehet.

Láthattuk tehát, hogy É. Kiss 1999-es cikkében bemutatott újraelemzése nem csupán a többszörös főnévi igenevek szörendi problémáira ad magyarázatot, hanem megoldást kínál a leírt jelenségre is, vagyis arra, hogy hogyan lehetséges az, hogy két főnévi igenév esetén az a főnévi igenév visel személyragot, amelyik a finit ige által vonzott főnévi igenév vonzata.

Ha előfordulhat az is, hogy mindkét főnévi igenév személyragozott, hiszen újraelemzés után mindkét főnévi igenév testvére az igének, akkor az itt vázolt elemzés ezt a jelenséget nem képes megmagyarázni. Ahhoz, hogy erre a jelenségre magyarázatot adjunk, további vizsgálatok szükségesek.¹⁴

Összefoglalás

A tanulmány célja annak magyarázata volt, hogy hogyan lehetséges az, hogy a személyragot a személyragozást engedélyező mátrixige közvetett infinitívuszi vonzata is viselheti. Abból indultam ki, hogy a főnévi igeneveket tartalmazó mondatok felépítése hierarchikus. Megállapítottam, hogy ez alapján a közvetett főnévi igenévi vonzat nem lehetne személyragozott. Azt láttuk azonban, hogy É. Kiss (1999) újraelemzéses megközelítését használva számot tudunk adni az ilyen mondatokról. Újraelemzés során a frázishatárok transzparenssé válnak, amelynek eredményeképpen a hierarchikus szerkezet

¹⁴ Szeretném megjegyezni, hogy ha az egyeztetést olyan viszonyként értelmezzük, ami megengedi a többszörös egyeztetést is, akkor a jelenség magyarázhatóvá válik. A többszörös egyeztetésről lásd Zeijlstra (2012).

kilapul. Így a személyragot bármelyik főnévi igenév felveheti. Az elmélet segítségével viszont nem tudjuk magyarázni, hogy miért kevésbé grammatikus, ha a közvetett és nem a közvetlen infinitívuszi vonzat a személyragozott. Az igei komplexumok vizsgálatáa jövőbeni kutatás feladata.

Hivatkozások

- Brody, Michael 2004. "Roll-up" structures and morphological words. In É. Kiss K – C. H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*, John Benjamins, Amsterdam. 147–172.
- Chomsky, Noam 1995. *The Minimalist Program*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Dalmi, Gréte 1995. *Hungarian Infinitival Constructions*. MA Thesis, University of Sydney.
- É. Kiss Katalin 1986. A személyragos főnévi igeneves szerkezetéről. *Magyar Nyelv* 82., 393–408.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1989. Egy főnévi igeneves szerkezetéről. In Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 153–169.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss K. – Siptár P. – Kiefer F. *Új magyar nyelvtan*, Osiris, Budapest, 17–184.
- É. Kiss Katalin 1999. Strategies of complex predicate formation and the Hungarian verbal complex. In Kenesei István (szerk.) *Crossing boundaries*, J. Benjamins, Amsterdam, 91–114.
- É. Kiss Katalin 2001. A főnévi igenév személyragozásának kérdéseiről. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és nyelvtörténet köréből*, Osiris, Budapest, 42–58.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge Syntax Guides, Cambridge University Press, Cambridge.
- Haegeman, Liliane 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell, Oxford.
- Kálmán László – Trón Viktor 2000. Értékek azonossága-e az egyeztetés? In Büky László és Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV. Szeged, 1999. október 27–28*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 43–56.

- Kenesei István 1993. Infinitival Complements and Related Non-finite clauses in Finnish and Hungarian. In N. Vincent – K. Borjas (szerk.) *Complement Structures in the Languages of Europe* (EUROTYP Working Paper III/4), ESF, Strasbourg, 45–65.
- Komlósy András 1989. Fókuszban az igék. In Telegdi Zsigmond – Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 171–182.
- Komlósy András 1994. Complements and Adjuncts. In Kiefer F. – É. Kiss Katalin (szerk.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics 27*. New York, Academic Press, 91–178.
- Koopman, Hilda – Szabolcsi Anna. 1999. Hungarian complex verbs and XP-movement. In Kenesei István (szerk.) *Crossing boundaries*, J. Benjamins, Amsterdam, 115–135.
- Olsvay Csaba 2004. The Hungarian verbal complex. An alternative approach. In É. Kiss K. – C. H. van Riemsdijk (szerk.) *Verb clusters: A study of Hungarian, German and Dutch*, John Benjamins. Amsterdam. 291–333.
- Surányi Balázs 2002. *Multiple operator movements in Hungarian*. LOT. Utrecht.
- Surányi Balázs 2009. A two-step derivation of verbal particles. *Acta Linguistica Hungarica* 56. 201–249.
- Szabolcsi Anna 1997. Strategies for Scope Taking. In Szabolcsi Anna (szerk.) *Ways of Scope Taking (SLAP 65)*. Dordrecht: Kluwer, 109–154.
- Szécsényi Krisztina 2002. Default Case in Hungarian. *Rivista di grammatica generativa* 27. Uni Press, Urbino, 139–149.
- Szécsényi Krisztina 2013. An LF-driven account of infinitival clauses with a nominative subject. In *VLLXX: Festschrift for Varga László's 70th birthday*. seas3.elte.hu/VLlxx
- Szécsényi Tibor 2009. *Lokalitás és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezet leírása HPSG keretben*. Phd disszertáció. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- Szécsényi Tibor 2011. Magyar mondat szerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII.: Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 99–138.
- Tóth Ildikó 2000. *Inflected Infinitives in Hungarian*. PhD disszertáció. Tilburg, Tilburg University.
- Tóth Ildikó 2002. Can the Hungarian Infinitive be Possessed? In Kenesei István – Siptár Péter (szerk.) *Approaches to Hungarian 8.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 133–160.

A személyrag elhelyezkedése több főnévi igenév esetén

Zeijlstra, Hedde 2012. There is only one way to agree. *The Linguistic Review* 29: 491–539.

Függelék

A kérdőív példamondataira adott válaszok összefoglaló táblázata¹⁵

	<i>Válaszok szám szerint</i>		
	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>	<i>Talán</i>
<i>I. Személyrag nélküli főnévi igeneves mondatok</i>			
1. Jánosnak muszáj tudni megírni a dolgozatot.	11	52	12
2. Pistinek el kell menni vásárolni.	60	8	7
3. Szabolcsnak fontos enni kapni.	22	30	23
<i>II. Az egyik főnévi igenév személyragozott</i>			
<i>A) Személyrag a mondatban az igéhez közelebb megjelenő főnévi igenéven</i>			
4. Péternek lehetősége nyílik a gyerekeket elvinnie kirándulni.	28	16	31
5. Katinak hamarosan muszáj kötnie gyakorolni.	0	55	20
6. Butaság Pálnak 100 mondatot lefordítania akarni.	4	65	6
7. Pistinek szabad aludnia menni.	7	53	15
8. Udvariatlanság volt Péternek ilyet csinálnia akarni.	3	65	7
9. Szabinak van ideje buliznia eljárni.	9	45	21
10. Kellemetlen Jánosnak 30 évesen járnia tanulni.	12	45	18
<i>B) Személyrag a mondatban az igétől távolabb elhelyezkedő főnévi igenéven</i>			
11. Péternek meg kell tanulni vezetnie.	23	30	22
12. Mártnak el kell tudni engednie a kezemet.	21	23	31
13. Holnap el kell menni futnom.	18	48	9
14. Marcsinak akarni sem szabad Pétertől elvennie a kulcsot.	11	38	26
15. Mikor kell jönni segítened?	24	35	16
16. Nem szabad elmenni tornáznunk.	42	20	13

¹⁵ A táblázatban vastagon szedett mondatokban a főnévi igenév és a vonzataként megjelenő infinitívusz sorrendje felcserélt.

17. El kellene menni korcsolyáznunk.	22	37	16
18. Nekem fel szabad akarni kelnem.	1	64	10
19. Illetlenség itt most elkezdni vasalnod.	33	21	21
20. Marcsinak muszáj vezetni tudnia.	21	29	2
21. Marcsinak lehetősége van délután bulizni mennie.	18	31	26
22. Senkinek sem kell beszélni tudnia.	18	37	20
<i>III. Mindkét főnévi igenév személyragozott</i>			
23. Máriának kellemetlen nem tudnia olvasnia.	0	69	6
24. Marcsinak muszáj tudnia írnia.	3	62	10
25. Udvariatlanság Pálnak lefeküdni aludnia.	3	53	19

A „POGÁNY” OGUZ-NĀMĀ IGEIDŐ- ÉS ASPEKTUSRENDSZERE¹

Danka Balázs

Bevezetés

A „pogány” vagy ujjur írásos Oγuz-nāmā (MS, Radloff 1891, Nour 1928, Pelliot 1930, Bang–Rahmeti 1932, 1936, Ščerbak 1959) egy feltehetően a XV. században keletkezett közép-török szövegemlék. Az ismert kézirat az egész szövegnek csak egy részét tartalmazza, 21 lapból áll. Minden egyes lapra mindkét oldalon 9 sor íródott az ujjur írás egy változatával. A szöveg a törökség körében közismert Oguz-legenda egy részét beszéli el, nevezetesen a főhős, Oguz kagán születését és életében véghezvitt tetteit az uralkodása végéig. Ez a forrás nem tartalmazza a főhős többi ismert kéziratban meglévő leszármazását, illetve az uralkodása utáni eseményeket. A szöveg feltehetően szájhagyományon alapszik, benne verses és prózai részek váltják egymást. A szövegre azért hivatkozom a „pogány” (a továbbiakban PON) jelzővel, mert a többi ismert Oguz-legenda változattal (Jahn 1969, Desmaisons 1970, Eraslan 1975, Ölmez 1996, Bakır 2008) ellentétben nem tartalmaz muszlim motívumokat. Néhány példa:

(1) PON: A szöveg Oguz születésével kezdődik, származásáról annyi derül ki, hogy az anyja neve Hold Kagán. A szöveg eleje hiányzik. A többi változatban Oguz leszármazása egészen Jáfetig vissza van vezetve, női felmenőkről vagy Hold nevű személyről ezekben nincs szó.

(2) PON: Az újszülött Oguz issza az anyja melléből az előtejet, majd ezután nem iszik, hanem rendes ételt kér. A többi változatban az újszülött addig nem hajlandó inni, míg az anya át nem tér az iszlámra.

(3) PON: Mielőtt Oguz kagánná kiáltja ki magát, legyőz egy mitikus szörnyet, ezzel érdemli ki rangját. A többi változatban Oguz muszlimmá lett, és elhagyta apja hitét, emiatt háborúba kezdenek. Oguz győz, ezért ő lesz az új uralkodó.

(4) PON: Oguznak két felesége van, tőlük három-három fia. Amint meglátja, el is veszi őket. A többi változatban három feleség jelenik meg, de csak a harmadikat hajlandó szeretni, mert ő áttér az iszlámra. Tőle születik az összes gyermeke.

A PON-t további két fontos tartalmi jellemzője különíti el a többi ismert változattól:

¹Jelen dolgozat az MTA-SZTE Turkológiai Kutatócsoport támogatásával készült.

(1) Bár a kerettörténet alapján egy Oγuz-nāmā változatról beszélünk, amely tartalmi átfedésben van a többi ismert változattal, a szöveg mintegy 30%-a tulajdonképpen a szlávok meghódításáról szól, amely a többi változattól hiányzik, vagyis a PON valójában a szlávok fölötti hatalmi proklamáció.

(2) A Volgán való átkelés logisztikai kivitelezéséért (népetimológia alapján) a Kipcsak nevet és egyéb címeket kapó bég (akitől a többi Oγuz-nāmā változat szerint a későbbi kipcsak törzsek leszármaznak) eredeti neve *Ulyγ Ordu*, vagyis Nagy Horda. A Nagy Horda névvel a XV. században darabokra hulló Arany Horda központi területeit illették. Éppen e két motívum alapján kell arra gondolnunk, hogy a szöveg leghamarabb a XV. században keletkezhetett a Volga alsó folyását övező steppevidéken.

A PON igei aspektusrendszerének teljes leírása eddig még nem történt meg. A szöveg olyan igei szerkezeteket is magában foglal, amelyek pontos funkciója ezidáig nincs meghatározva, emiatt a szöveg lefordítása több helyütt nehézségekbe ütközik. A témában már történt előzetes vizsgálat (Danka 2012), amely során a modern törökországi török nyelv aspektusjelölőinek, illetve azok PON-ban található funkcionális megfelelőinek összehasonlítása történt meg.

Ez a megközelítés azonban módszertani szempontból nem teljesen kifogástalan, mivel egyrészt a törökországi török nyelv és a PON rendszere között nincs tökéletes egy az egyhez történő megfelelés, másrészt ez a megközelítés nem fedi le a PON aspektusrendszerének teljes eszköztárát, mivel csak azok a jelölőtípusok kerültek nagyító alá, amelyeket a törökországi török nyelvben már leírtak. A problémát tovább fokozza, hogy a PON egy viszonylag kis méretű korpusz, emiatt nem minden lehetséges oppozíció található meg benne. Ennek következményeképpen a PON egyes aspektusjelölőinek funkcionális leírása eddig nem vezetett teljes sikerre.

A korábbi vizsgálatok szintén nem vették figyelembe a PON-ban az úgynevezett *prospective* aspektus jelenlétét, amely a közvetlen jövőre referál. Ennek az ige szemléletnek a vizsgálata a turkológián belül is teljesen új kutatási iránynak számít, és ebben a témában viszonylag kevés publikáció jelent meg. Emiatt szükséges és kívánatos a PON nyelvjárásának ilyen jellegű leírása.

A dolgozat célja bemutatni a PON igei aspektusrendszerének teljes eszköztárát, illetve megkísérelni annak teljes funkcionális leírását.

1. Elméleti keret

Az elméleti keretet, amelyben a vizsgálatot elvégzem, Johanson (1971 és 2000) szolgáltatja. Ez alapján a törökségi nyelvekben a nézőpont-operátorok az alábbi értékek mentén osztályozhatók:

- A. Befejezettség/Postterminality (\pm POST)
- B. Folyamatosság/Intraterminality (\pm INTRA)
- C. Fokálitás/Focality (HF : LF : NF)

A fokálitáson belül három további értéket különböztethetünk meg: erősen fokális/H(igh) F(ocal), gyengén fokális L(ow) F(ocal), illetve nem fokális N(on-)F(ocal).

A legújabb turkológiai kutatások tükrében (Nevskaya 2005, URL1) a fentieket ki kell még egészítenünk a következővel:

- D. Jövőidejűség (Prospectivity) (\pm PRO)

Nevskaya fenti cikke tömören összefoglalja a prospektív aspektus kutatástörténetét (2005: 111–113), és a befejezettség ellenpárjaként tekint rá, Comrie (1976: 64) alapján: „The perfect is a retrospective, in that it establishes a relation between a state at one time and a situation at an earlier time. If languages were completely symmetrical, one might equally well expect to find prospective forms, where a state is related to some subsequent situation, for instance where someone is in a state of being about to do something.”²

Az A, B és D értékek határozzák meg az eseményidő L(ocalisation point) és a referenciaidő O(rientation point) egymáshoz viszonyított elhelyezkedését az időtengelyen. A folyamatos igeizméllettel kifejezett események esetében L és O egybeesik, a befejezettség esetében L megelőzi O-t, a jövőidejűség esetében pedig a *feltételezett* L követi O-t.

A C érték azt határozza meg, hogy a beszélő mennyire „közelről” szemléli az eseményeket. Ezek az értékek csak akkor lesznek relevánsak, ha a kontextus alapján egymással oppozícióba állíthatók: (+INTRA^F : +INTRA^{NF}); (+POST : –POST) stb. Másképpen a negatív (jelöletlen) értékek neutrálisnak tekintendők.

1.1 Diskurzustípusok

Egy nyelven belül többféle diskurzustípus létezik, amelyek az eseményeket különböző időbeli rétegekben beszélük el (Johanson 1971: 76–87). A diskurzus típusa határozza meg, hogy az elbeszélő a nézőpont operátorok mely készletét használja. A PON-ban két ilyen található, a (+PAST) és a (–PAST).

² „A befejezett (aspektus) visszatekintő abban az értelemben, hogy viszonyt alakít ki egy valami-kori helyzet és egy korábbi szituáció között. Ha a nyelvek teljesen szimmetrikusak lennének, ugyanúgy arra is számíthatnánk, hogy vannak jövő idejű formák, ahol egy helyzet egy későbbi szituációhoz van viszonyítva, például amikor valaki olyan helyzetben van, hogy éppen készül valamire.” (ford. D. B.)

A két időbeli réteg közötti „átjárást” a PON-ban a *kim* ‘hogy’ alárendelő kötőszó biztosítja. A *kim* bevezethet idézetet, vagy használható az adott esemény körülményei leírásának a bevezetésére. Ezáltal képes arra, hogy O-t az események „jelenébe” projektálja:

- (1)³ *4/5 tang erte čagda keldi [kōrdi kim]₁ (...) bugunī [alup turur]₂*
 [lát+PAST hogy]₁ (+PAST)
 [elvesz+GER.PRF áll+AOR]₂ (–PAST)
 ‘Korán reggel megjött, és [látta, hogy]₁ a lény [már elvitte]₂ a szarvasbikát.’

A törökségi nyelvekben a nézőpont operátorok történetileg határozói vagy melléknévi igeneveken alapuló, analitikus segédigés szerkezetek, amelyek a főige és az igeidőt jelölő szuffixumok között helyezkednek el. Lásd az alábbi törökországi török példát:

- (2) *görüyor : görür < *kōr-A yorī-r : kör-ür*
 lát+PRS : lát+AOR < lát+GER.IMPRF walk+AOR : lát+AOR
 –PAST(+INTRA^F) : –PAST(+INTRA^{NF})

Az 1. táblázat bemutatja a törökországi török nyelv nézőpont operátor készletét, amely a vizsgálatunk kiindulópontját megadja (Johanson 1971: 153 alapján). Az alatta felvázolt táblázat pedig azokat a lehetséges funkcionális kategóriákat mutatja be, amelyek kifejezőeszközeit keressük a PON-ban.

³ A dolgozatban a példákat a következő formában mutatom be. A példa sorszáma utáni ‘/’ jellel elválasztott számok a kéziratban a megfelelő oldal- és sorszámmra utalnak. Mivel a példamondatok esetenként igen hosszúak, azokban csak a téma szempontjából releváns, ‘[]’-be foglalt részeket, illetve azok közvetlen környezetét glosszáztam. Ezeket a mondatok magyar fordításaiban is megjelöltem. A szövegben az adott típusú szerkezet előfordulásainak számát is feltüntettem annak elemzése után: ‘(x1)’ formátumban.

1. táblázat: A törökországi török nyelv aspektusrendszere

Török	+INTRA ^{HF}	+INTRA ^{LF}	+INTRA ^{NF}	-INTRA -POST	+POST
(+PAST)	-mekteydi <*-mekte erdi	iyordu <*-A yorir erdi	-irdi <*-ur erdi	-di	-mişti <*-miş erdi
(-PAST)	-mekte(dir) <*-mekte turur	-iyor <-A yorir	-ir		-miş(tir) <*-miş (turur)

PON	+INTRA ^{F(LF:HF)}	+INTRA ^{NF}	-INTRA -POST	+POST
(+PAST)				
(-PAST)	+INTRA ^{F(LF:HF)}	-INTRA -POST		+POST

1.2 Előzetes megjegyzések

Mielőtt az adatok vizsgálatába kezdenék, célszerűnek láttam megfogalmazni néhány további módszertani kitétel:

1. A PON egy írott szöveg, ebből fakadóan limitált korpusz. Mivel tényleges nyelvi produkció eredménye, minden benne található adatot grammatikusnak tekintek.

2. A szövegben egymással versengő formák is megtalálhatók azonos jelentéssel:

(3) *3/7 bu (...)ni awlaf[mak tile]di*

vadászik+[INF kíván]+PAST

'Ezt a (lény)t [le akarta vadászni].'

(4) *15/5 oğuz kagan čamat etüp anga atla[gu tile]di*

elindul+[INF kíván]+PAST

'Oğuz kagán megdühödött, és ellene [akart vonulni].'

2. Névszói állítmányok a PON-ban

A névszói állítmányokat a PON-ban mindig egy segédige finitizálja. Ezek a segédigék használatosak a nézőpont operátorok képzésére is.

- (5) *9/2 yakši körüklüg bir [kiz er]di*
[lány van]+PAST (+PAST)
'Egy szép, szemrevaló [lány volt].'
(6) *33/9 köp isig bir [yer tur]ur*
[hely áll]+AOR (–PAST)
'(Ez) egy nagyon meleg [hely].'

3. Befejezettség

A befejezettséget a *-(V)p* befejezett határozói igenév és a megfelelő segédige időjellel ellátott formája fejezi ki. Múlt időben egyaránt találhatunk határozói és melléknévi igenéven alapuló formákat is.

3.1 Befejezettség jelen időben –PAST(+POST)

A jelen idejű befejezettséget a példákban bemutatott típusú szerkezetek fejezik ki:

- (7) *4/9 tang erte čagda keldi kördi kim (...) adugnī al[up tur]ur*
elvesz+[GER.PRF áll]+AOR (x4)
'Reggel megjött. Láta, hogy a (lény) [már elvitte] a medvét'

Amennyiben a mondat nem harmadik személyű, megjelenik személyes névmás is (8), ekkor a finitizáló segédige el is tűnhet (9). Sajnos az itt felsorolt példákon kívül ezek a típusok nem fordulnak elő többször a szövegben.

- (8) *12/9 senlerden baš čalunguluk tile[p men tur]ur*
kíván+[GER.PRF PRO.Sg.1 áll]+AOR (x1)
'Töletek [immár] főhajtást [várok el]'
(9) *23/1 aytti kim manga köp altun yumša[p sen]₁ balukni yakši sakla[p sen]₂ tep tedi*
küld+[GER.PRF. PRO.Sg.2]₁ (x2)
megóv+[GER.PRF. PRO.Sg.2]₂
'Azt mondta: „Nekem sok aranyat [küldtél], a várost jól [megvédtél]!” – mondta'

Az alábbi két példa szintén ehhez a típushoz tartozik, de előfordul bennük egy plusz elem is: *-mVš bol-*. Ez a szerkezet a befejezett állapotba való átmenetet hivatott jelezni (Johanson 1998: 42), vagyis a fókusz arra a pillanatra helyezi, amikor az adott esemény éppen eléri a befejezettség pontját.

- (10) *22/1 bizning kutpiz sening kutung bol[muš]₁ bizning urugbiz sening igáčungnung urugı bol[muš bol]₂[up tur]₃ur*
 válik vmivé+[PART.PRF]₁ (x1)
 válik vmivé+[PART.PRF válik vmivé]₂[GER.PRF áll]₃+AOR (x2)
 'Innentől fogva]₁ a mi hatalmunk már a te hatalmad lett, [innen-től fogva]₂ a mi magvunk [már]₃ a te (család)fád magva [lett]₃'.
- (11) *22/4 tengri sanga yer berip buyur[muš bol]₁[up tur]₂ur*
 parancsol+[PART.PRF válik vmivé]₁[GER.PRF áll]₂+AOR
 'Innentől fogva]₁ az Ég a világot [már]₂ neked adta, neked [parancsolta]₂'.

3.2 Befejezettség múlt időben +PAST(+POST)

A múlt idejű befejezett aspektusjelölők két csoportra oszthatók. Az első csoport a 3.1-ben bemutatott típusnak felel meg, azzal a különbséggel, hogy a finit segédige múlt idejű. A második csoport melléknévi igeveken alapul.

3.2.1 Határozói igeveken alapuló +PAST(+POST) aspektusjelölők

- (12) *3/4 uşol orman içinde bedük bir (...) bar erdi yülkılarnı yelgünlerni yer erdi berge emgek birlä elgünni bas[up er]di*
 elnyom+[GER.PRF be]+PAST (x2)
 'Abban az erdőben egy nagy (lény) volt. Ette az embereket és az állatokat. Válogatott kínokkal [elnyomta] a népet.'

A következő példa eltér az előzőtől abban, hogy a határozói igeveket nem az *erdi* finitizálja, hanem a *tur-* múltidejű alakja.

- (13) *27/8 oguz kagannung atı muz tag içige kaçip ketti oguz kagan mundan köp çıgay emgek çek[üp tur]dı*
 kín+NOM húz+[GER.PRF áll]+PAST (x4)
 'Oguz kagán lova a Jéghegyre szökött. Oguz kagán ettől nagyon sokat [szenvedett].'

Ebből a típusból összesen négy fordul elő a szövegben. Felmerülhet a kérdés, hogy itt biztosan segédigéről van-e szó, vagy egyszerűen a *tur-* 'áll, feláll, megáll' (Clauson 1972: 529) lexéma múlt idejű alakjáról. Mivel ebből a négy

esetből kettőben (18/3, 18/4) *tur[up tur]di* szerkezetet találunk, ahol a főige is a *tur-*, valószínű, hogy a *turdi* alaknak van segédigei olvasata.

A (14)-ben újra az *erdi* a finit ige, de a határozói igenév és a finit ige között megjelenik a *turur* forma. Ennek okáról a 6. fejezetben ejtek szót.

- (14) *16/7ol ĵaruqtun bir erkek böri čikti ušol böri oguz kaganga söz ber[ip [turur]₂ er]₁di*
 szó+NOM ad+[GER.PRF [áll+AOR]₂ van+]₁PAST (x1)
 'Abból a fényből egy hím farkas lépett elő. Az a farkas Oguz kagánnak [ígéretet tett]_{1,2}.'

3.2.2 Melléknévi igeneveken alapuló +PAST(+POST) aspektusjelölők

A melléknévi igeneveken alapuló aspektusjelölők esetében egymással versengő igenévképzőket találunk. (15) a már a 8. századi ötörök rovásfeliratokon is megtalálható *-mVš* szuffixumon alapszik, míg (16) az újabb *-gAn* -on. A (17) *-meyn* alakja a *-gAn* tagadó formája (< **-mA-gAn*).

- (15) *27/8 muz taglarda köp soguk boluptan ol beg kardan sarun[miš er]di ap ak erdi (x2)*
 hó+ABL befed+REFL+[PART.PRF van]+PAST (x2)
 'Mivel a Jég-hegységben nagyon hideg volt, az a bég [hóval borított volt], teljesen fehér volt.'
- (16) *36/3 bu altun ya kün togišida da kün batušigača teg[gen er]di bü üč kümüš ok tün yinggakka kete turur erdi*
 elér+[PART.PRF van]+PAST (x3)
 'Ez az aranyj napkelettől napnyugatig [ért]. Ez a három ezüstnyíl egyre csak észak felé tartott.'

Ahogy (13)-ban is láttuk, (17)-ben újra nem az *erdi* a finitizáló ige, hanem a *turdi* forma.

- (17) *29/6 kene bu kök tüliklüg kök čallug erkek böri yörü[meyn tur]₁di oguz takı turdi kurıgan tüškür[ä tur]₂[gan tur]₃di*
 vonul+[NEG+PART.PRF áll]₁+PAST (x1)
 leesik+CAUS+[GER.IMPRF áll]₂+PART.PRF áll]₃+PAST (x1)
 'Aztán ez a kék bundájú, kék sörényű hímfarkas [már nem ment tovább, ?megállt]₁. Oguz is megállt. Sátrát [felállítván ?megállt]_{2,3}.'

A (17)-ben szereplő *-A tur-* és *turdi* elemről a 6. fejezetben szólok. A 2. táblázat összefoglalja, hogy milyen jelölőket láttunk eddig a befejezett aspektus esetében. A könnyebb követhetőség érdekében az egyes formák mögé odaír-

tam a példák sorszámát is. A táblázat alsó sorában a még elemzésre váró alakok szerepelnek, szintén a példák sorszámával együtt.

2. táblázat: +POST operátorok a PON-ban

	-PAST	+PAST
NF	- <i>Vp sen</i> (9) - <i>Vp turur</i> (7) - <i>Vp men (turur)</i> (8)	- <i>Vp erdi</i> (12) - <i>Vp turđi</i> (13) - <i>Vp (turur) erdi</i> (14) - <i>mVš erdi</i> (15) - <i>gAn erdi</i> (16) - <i>mAyn turđi</i> (17) - <i>gAn turđi</i> (17)
F	- <i>mVš bol-Vp turur</i> (10, 11)	
	<i>turur</i> (8), (14) -(y) <i>A tur-</i> (17)	

4. Folyamatosság

A folyamatos aspektusjelölők esetében ugyancsak találhatunk határozói és melléknévi igeneveken alapuló formákat is. Ezen felül megjelenik egy harmadik típus is, amely a főige infinitívuszának a lokatívuszragos alakja, és ehhez járul a finit segédige.

4.1. Folyamatosság jelen időben –PAST(+INTRA)

A határozói igenéven alapuló folyamatos jelen a -(y)*A* folyamatos határozói igenéven alapul, a segédige pedig a *tur-* aorisztoszi alakja. Ezek olvasata nem fokális, valójában ez vette át a PON rendszerében aorisztoszi -*Vr* funkcióját. (vö. 1. táblázat).

- (18) 7/6 *ušol kiz andag körüklüg erdi kim külse kök tengri kül[e tur]₁ur
iglasa kök tengri igla[ya tur]₂ur*
 nevet+[GER.IMPRF áll+]₁AOR (x2)
 sír+[GER.IMPRF áll]₂+AOR

‘Az a lány annyira szemrevaló volt, hogy amikor nevet, a Kék Ég is [nevet]₁, amikor sír, a Kék Ég is [sír]₂.’

Amennyiben a mondat alanya nem harmadik személyű, ugyancsak megjelenik a személyes névmás, a finit segédige pedig eltűnik, ahogyan azt (9)-ben láttuk:

- (19) *22/4 män sanga bašumni kutumni ber[e men]₁ bergü berip dostluktan čikmaz tur tep tedi*
 ad+[GER.IMPRF. PRO.Sg.1] (x4)
 'Én neked a fejemet és a hatalmamot [adom]. Adót fizetek és a barátságtól nem tágit(ok).'

Az infinitívusz esetragozott formáján alapuló –PAST(+INTRA) aspektusjelölők között egymással versengő formákat találunk (vö *I.2*), amelyek jelentésükben nem térnek el egymástól.

- (20) *5/5 kelip kördi kim bir šungkar (...) ičegüsin ye[mekte tur]ur*
 eszik+[INF+LOC áll]+AOR (x1)
 'Megjött, és látta, hogy egy sólyom [éppen] a (lény) belsőségeit [eszi].'
 (21) *17/4 andan song oguz kagan kuriganni türdürdi ketti kördi kim čerigning tapuglarıda kök tüülküg kök èallug bedük bir erkek böri yörü[güde tur]ur*
 vonul+[INF+LOC áll]+AOR (x1)
 'Azután Oguz kagan feltekerte a sátrat, és elment. Látta, hogy a sereg szolgálatában [éppen] egy kék bundájú, kék sörényű farkas [vonul].'

4.2. Folyamatosság múlt időben +PAST(+INTRA)

A török igék aorisztoszi formája imperfektív melléknévi igenév funkciót is felvehet. Ez a típus a leggyakoribb a PON-ban.

- (22) *26/1 oguz kagan bir čuqurtan aygür atqa min[ä tur]₁[ur er]₂di ušbu aygür atni bek čok sew[er er]₃di*
 felül (hátsra)+[GER.IMPRF áll]₁+ [AOR be]₂+PAST (x8)
 szeret+[AOR be]₃+PAST (x6)
 'Oguz kagan [mindig]₁ egy tarka csődörön [lovagolt]₂. Ezt a csődört nagyon [szerette]₃.'

A (22) példamondat ismét tartalmazza azt a -(y)A tur- formát, amellyel (17)-ben is találkozhattunk. Az infinitívusz esetragozott formáján alapuló folyamatos aspektusjelölők múlt időben is megtalálhatók:

- (23) *6/5 künlerde bir kün oguz kagan bir yerde tengrini žalwar[guda er]di karangguluk keldi köktün bir kök yaruk tüšti*
 imádkozik+[INF+LOC van]+PAST (x1)
 'Egyik nap Oguz kagan egy helyen [éppen] az éghez [imádkozott]. Sötétség támadt. Az égből egy kék fénysugár ereszkedett le.'

A (23)-as példa a (21)-es példában található szerkezet pontos múlt idejű megfelelője. A (24)-es példa azonban, amelynek első fele átfedésben van a (21)-essel, ismét egy plusz *turur* elemet tartalmaz:

- (24) *17/5 kördi kim çerigning tapuglarida kök tüüklüg kök çallug bedük bir erkek böri yörü[güdü tur]ur ol böriñing artların katıglap yörü[güdü [turur]₃ er]₂di[ler erdi]₄*
 vonul+[INF+LOC áll]₁+AOR (x1)
 vonul+[INF+LOC [áll+AOR]₃ be]₂+PAST+[PLUR be+PAST]₄ (x1)
 'Látta, hogy a sereg szolgálatában egy kék bundájú, kék szőrű hatalmas hím farkas [vonul]₁. [Mindig csak]_{2,3} annak a farkasnak a hátát követve [vonultak]_{2,3,4}.'

A (24)-es példa 4-essel indexelt szerkezete ugyancsak figyelemre méltó. Az *erdi* finit segédege után még egy többes szám, valamint egy újabb finit létige figyelhető meg. Ez a redundáns forma kizárólag az *erdi* létige múltidejű, többes szám harmadik személyű alakja. Ebben a pozícióban csak *erdiler erdi* forma figyelhető meg, **erdiler* alak nem fordul elő a szövegben.

A 3. táblázat összefoglalja a folyamatos aspektusjelölőket. Ismert, hogy a törökországi török nyelvben (1. táblázat) a *-mekte(dir)* < **-mekte turur* alak fokális aspektusjelölő, így elvárhatjuk, hogy a PON-ban is az. A PON-ban a *-mAk* és a *-GU* egymással versengő formák. Mivel a megfelelő példamondatok olvasatában sem észlelhető jelentésbeli különbség, a *-gUda turur/erdi* és *-mAkA turur* alakok jelentése feltételezhetően ugyanaz, mégpedig +INTRA^F. A táblázat alsó sorában ismét a további elemzésre váró kivont formák szerepelnek.

3. táblázat: +INTRA operátorok a PON-ban

	-PAST	+PAST
NF	<i>-A turur (18)</i> <i>-A men (19)</i>	<i>-Vr erdi (22)</i>
F	<i>-mAktA turur (20)</i> <i>-gUda turur (21), (24)</i>	<i>-gUda erdi (23)</i> <i>-gUda (turur) erdi(24)</i>
	<i>turur (24)</i> <i>-(y)A tur- (22)</i>	

5. Jövőidejűség

A +PRO olvasatú mondatokat csak a –PAST időbeli rétegben találunk. Kifejező eszközéül a rendszer eredetileg jelöletlen eleme szolgál, az egyszerű aorisztoszi *-Vr*, amelynek eredeti funkcióját a *-(y)A turur/ -(y)A men / -(y)A sen* típus vette át. A szövegben minden, főige aorisztoszi alakját tartalmazó, nem segédigés mondat +PRO olvasattal rendelkezik.

A (25)-ös és (27)-es példában található egy új szerkezet: *-Vr bol-* Ez a szerkezet a 3.1 fejezet (10)-es és (11)-es példájában található *-mVš bol-* szimmetrikus párja, amely a fókuszot a folyamatos állapotba való átmenetre helyezi (Johanson 1998: 42), így azok a mondatok, amelyekben ez szerepel, +PRO^F olvasatot nyernek.

- (25) *13/1 ušol kim mening agizumga bak[ar [turur]₂ bol]₁sa taritgu tartip dost tut[ar men]₃ ušbu kim agizumga bak[maz [turur]₅ bol]₄sa čamat čakip čerig čekip dušman tut[ar men]₆ tawrak bašip asturip yok bolsungil tep kil[ur men]₇*

figyel+[AOR [áll+AOR]₂ válik vmivé]₁+COND (x1)

tart+[AOR PRO.Sg.1]₃ (x6)

figyel+[AOR.NEG [áll+AOR]₅ válik vmivé]₄+COND (x1)

tart+[AOR PRO.Sg.1]₆

csinál+[AOR.PRO.Sg.1]₇

’Attól, aki [ezután]_{1,2} a szavamra [figyel]_{1,2} attól adót szedek, és barátoknak [tartom]₃. Azt, aki [ezután]_{4,5} a szavamra [nem figyel]_{4,5}, haragra gyúlva, sereget gyűjtve ellenségnek [tartom]₆. Gyorsan lerohanom, fellógatom, és azt mondom: „Pusztulj!” – Így [teszek]₇’

- (26) *22/4 men sanga bašumni kutumni bere men bergü berip dostluktan čik[maz tur] tep ted*

barátság+ABL kimegy+[NEG.AOR áll+ø] (x1)

’Én neked a fejemet és a hatalmamot adom. Adót fizetek és a barátságtól [nem tágit(ok)].’

- (27) *16/9 takī tedi kim ay ay oguz urum üstige sen atla[r bol]₁[a sen]₂ ay ay oguz tapugunglarga men yörü[r bol]₃[a men]₄*

vonul+[AOR válik vmivé]₁+ [GER.IMPRF+PRO.Sg.2]₂ (x2)

vonul+[AOR válik vmivé]₃+ [GER.IMPRF+PRO.Sg.1]₄

’És azt mondta: „Ó, ó Oguz, Urum ellen [fogsz te menni]_{1,2}, ó, ó Oguz, a szolgálatra [fogok én menni]_{3,4}!’

4. táblázat: +PRO operátorok a PON-ban

-PAST	
NF	-r men (25) -maz (tur) (26)
F	-r (turur) bol- sa (25) -maz (turur) bol- sa (25) -r bol- -a men (27) -r bol- a sen (27)
turur (25) tur (26)	

6. *turđi*, *turur*, *tur*, és -A *tur*-

Láttuk, hogy a PON-ban a *tur*- ige különböző alakjainak használata igen gyakori. Ennek természetes velejárója az, hogy eredeti 'áll' jelentése elhomályosul. Valójában az egész szövegben mindössze egy eset van arra, amikor a *tur*-finit alakjának minden kétséget kizáróan 'megáll' jelentést tulajdoníthatunk, a (17)-es példában szereplő *Oguz taki turđi* 'Oguz is megállt' mondatban. A (17) többi mondatában nem zárható ki, hogy a *turđi* alak 'megáll, áll' jelentésű, de ahogyan arra a 3.2.1.-ben is utaltam, van példa rá, hogy a *turđi* alak pusztán az *erđi* lehetséges jelentésbeli megfelelője:

(29) *17/9 bir neče künlerden song kök tülükliüg kök çağug bu bedik erkek
böri tur[up tur]đi oguz taki čerig birle tur[up tur]đi
áll+[GER.PRF áll]+PAST*

'Néhány nap múlva ez a kék bundájú, kék sörényű farkas [megállt ?és nem mozdult]. Oguz is a sereggel együtt [megállt, ?és nem mozdult]

Az ehhez hasonló példák száma elenyésző, és a teljes szövegben az a jellemző, hogy *tur*- finit alakjai nem hordozzák eredeti lexikai jelentésüket. Ahogy azt a (6)-os példában is láthattuk, a *tur*- aorisztoszi alakja jelen idejű kopuláris funkcióval bír, amelynek múlt időben a funkcionális párja az *er*- létige múlt idejű alakja. Ez a kettősség megfigyelhető az aspektusjelölők képzésében is.

Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az is, hogy amennyiben a -PAST mondat nem harmadik személyű, akkor a *turur* többnyire törlődik, és a helyét személyes névmás veszi át. Ezzel a *turur* egy új oppozícióban is részt vesz, betagozódva a személyragozási paradigmába is. Ez az oppozíció azonban a szöveg lejegyzésekor még nem szilárdult meg teljesen, ahogyan azt a (8)-as

példában láthattuk, ahol a *turur* jelentését egyszerűen 'jelen idő' (vs. *erdi*) ként foghatjuk fel. Lássunk egy másik példát:

- (30) *15/1 uşol urum kagan oguz kaganning ĵarligin saqlamaz erdi qatıgılagu barmaz erdi munı söz sözni tut[maz men turur men] tep yarlıkka baqmadi*
 megtart+[NEG.AOR PRO.Sg.1 áll+AOR PRO.Sg.1]

'Ez az Urum kagán Oguz kagán parancsát nem vette figyelembe, és nem ment támogatni. „Ezt az üres beszédet [én nem tartom meg]!” – mondta, és nem figyelt a parancsra.'

A (8)-ban látott szerkezethez képest a mondatban újra megjelenik a személyes névmás, mintegy igazolva, hogy az állítmány nem harmadik személyű, mint ahogy az akkor történe, hogy ha a *turur* állna az utolsó helyen. Ezzel gyakorlatilag a második *men* posztfínális pozícióba kerül, ami azzal magyarázható, hogy *turur* alak egyszerre két funkcióért is verseng: *turur* vs. *men*, *sen* stb.; illetve *turur* vs. *erdi*

A *turur* 'harmadik személy' jelentését kell látnunk viszont azokban az esetekben, amikor a *turur* alakot az *erdi* követi a (14) és (24)-es példákban. Láttuk, hogy –PAST:+PAST minimálpárt alkotnak az olyan példák, amikor a múlt idejű aspektusjelölők esetében a *turur* alakot felcseréli az *erdi*. A (*turur*) *erdi* alakok szolgáltathatnak érvet amellet, hogy a *turdi* alakok az esetek többségében nem a *tur-* ige lexikai jelentését hordozzák, hanem az aspektusjelölő szerves részei, amelyek fonológiai redukció útján jönnek létre: *turur erdi* > *turdi*. A –PAST környezetben a *turur* redukciójára példa a (26) *tur* formája. A fentiek rámutatnak arra, hogy a szöveg lejegyzésekor – bár az ortográfia még az archaikusabb *turur*, illetve *erdi* – alakot mutatja, már egyiket sem ebben a formában ejtették, és ez figyelhető meg a modern török nyelvekben is.

A *tur-* ige egy másik fejlődési utat is bejárt, amelyre példát (17)-ben és (22)-ben láttunk, és a PON-ban még számos példa található rá. Ezekben az esetekben az folyamatos *-(y)A* határozói igenévvvel alkot szerkezetet, és még az aspektusjelölő előtt helyezkedik el. A PON-t érintő, hasonló témájú korábbi vizsgálat (Danka 2012) részben azért nem vezetett helyes eredményre, mert ezt a szerkezetet szintén aspektusjelölő részeként elemeztem, és a *tur-* finit alakjainak fent leírt egyéb funkcióit nem vettem figyelembe. A (22)-es példa alapján azonban arra kell gondolnunk, hogy a *-(y)A tur-* nem aspektust, hanem iteratív akciómínőséget jelöl. Ez a funkció is levezethető a *tur-* jelentéséből a következő módon: 'áll' > 'tartósságot kifejező akciómínőség' > 'iteratív akciómínőség'.

Konklúzió

A fenti vizsgálat alapján az 5. táblázatban foglaltak szerint adhatjuk meg a PON aspektusjelölőinek eszköztárát. A rendszer szimmetrikusnak tekinthető abból a szempontból, hogy minden lehetséges funkciót betölt valamilyen szerkezet, és nincs olyan szerkezet, amely egyszerre több funkciót töltene be, vagyis minden lehetséges opozíció fennáll. Aszimmetrikus viszont egyrészt abból a szempontból, hogy egy funkcióért több alak is verseng, másrészt hogy a funkcionális párok nem minden esetben felelnek meg a történeti alak megfelelőjüknek: az eredeti –PAST(+INTRA^{NF}) -Vr alakot kiszorította helyéről a -(y)A turur/szr. forma, amely így a +PRO funkciót vette fel.

5. táblázat: A PON nézőpont operátorainak eszköztára

	+INTRA ^F	+INTRA ^{NF}	–INTRA –POST	+POST
+PAST	-guda erdi -makta erdi	-Vr erdi	-di	-Vp erdi/turdi -gan erdi/turdi
–PAST	-guda turur -makta turur	-(y)A turur/szr.		-Vp turur/szr.
		-Vr (turur)/szr.		
		+PRO		
Fókuszáló elemek: -mVš bol-: +POST > +POST ^F -Vr bol- : +PRO > +PRO ^F				

Hivatkozások

- Bang, Willy – Reşid Rahmeti Arat 1932. *Die Legende von Oghuz Qaghan*. Berlin, Walter de Gruyter
- Bang, Willy – Reşid Rahmeti Arat 1936. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul, Burhaneddin Basimevi
- Bakır, Abdullah 2008 – Tevārīḡ-i Āl-i Selçuḡ Oğuz-nāme’si. In: *Turkish Studies*3/7: 163-199.
- Clauson, Sir Gerard 1972 – *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, The Clarendon Press
- Comrie, Bernard 1976 – *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press
- Danka Balázs 2012 – Aspect-Temporal and narrative devices in the so-called ‘pagan’ Oğuz-nāmā’. In: Kincses-Nagy, É. & Biacsi, M. (eds.) *The Szeged Conference. Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged*. Szeged, Tisza Press. 221-229.

- Desmaisons, Petr Ivanovič (ed.) 1871/1970 – *Histoire des Mongols et des Tatares par About Ghâzi Bêhâdour Khân*. Amsterdam, St. Leonards
- Eraslan, Kemal 1975 – Manzum Oğuznâme. In: *Türkiyat Mecmuası* 18. 189-244.
- Jahn, Karl 1969 – *Die Geschichte der Oğuzen des Rašîd ad-Dîn*. Wien, Böhlau
- Johanson, Lars 1971 – *Aspekt im Türkischen*. Uppsala, Almqvist & Wiksell.
- Johanson, Lars 1998 – The Structure of Turkic. In: Johanson, L. & Csató É. (eds.) *The Turkic Languages*. London, New York Routledge 30-66.
- Johanson, Lars 2000 – Viewpoint operators in European languages. In: Dahl, Ö. (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187
- MS – *No 1001*. Bibliothèque Nationale, Supplément Turc. Paris
- Nevskaya, Irina 2005 – The Typology of prospective in Turkic languages. In: *Sprachtypologie und Universalienforschung*. Gippert, J., Erdal, M., Voßen, R. (eds.) 58/1, 111-123.
- Nour, Riza 1928 – *Oughuz-namé, épopée turque*. Alexandrie
- Ölmez, Zuhâl Kargı 1996 – *Ebulgazi Bahadur Han – Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykötiğü)*. Ankara, Simurg
- Pelliot, Paul 1930 – Sur la légende d’Uyuz-Khan en écriture ouïgoure. In: *T’oung Pao* 27: 247-358.
- Radloff, Wilhelm 1891. *Das Kudatku Bilik von Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun*. St. Petersburg, J. Glausnof, Eggers & Comp u. C. Rickler 232-244.
- Ščerbak, Aleksandr Mihailovič 1959 – *Oguz-nâme; Muḫabbat-nâme*. Moskva, Izdatel’stvo vostočnoj literatury

Internetes hivatkozás

URL1: <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/prospective/>

Rövidítések:

ABL: ablatívusz	PART.PRF: befejezett melléknévi igenév
AOR: aorisztosz	PAST: múlt idő
CAUS: műveltető ige	PLUR: többesszám
COND: feltételes mód	PRO.Sg.1: személyes névmás, egyes szám első személy
GER.IMPRF: folyamatos határozói igenév	PRO.Sg.2: személyes névmás, egyes szám második személy
GER.PRF: befejezett határozói igenév	PRS: jelen idő
INF: infinitívusz	REFL: visszaható ige
LOC: lokatívusz	szt.: személyrag
NEG: tagadás	
NOM: alanyeset	

A GYEREKEK MINDIG „PONTOSAN” ÉRTIK A SZÁMNEVEKET?

Gerőcs Mátyás – Pintér Lilla

Bevezetés¹

A dolgozat egy kísérletes vizsgálat eredményéről számol be, amely újabb átlomását képezi annak a kísérletorozatnak, melynek segítségével a számneves kifejezések gyermeknyelvi interpretációját próbáljuk feltérképezni. A kutatás keretében arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen különbségek figyelhetők meg a gyerekek és a felnőttek között a számnévvvel módosított főnévi kifejezések (például *három alma*) értelmezésében, illetve hogy a tapasztalt eltérések milyen tényezőkkel magyarázhatók – a gyerekek és felnőttek „belső” nyelvtanának különbségével vagy pedig egyéb performancia tényezőkkel (figyelmi zavarok, kisebb munkamemória stb.).

1. A számneves kifejezések jelentése

A számnévi módosítóval ellátott főnévi kifejezéseknek többféle értelmezése lehetséges a kontextus függvényében. Ezeket illusztrálják az alábbi példák:

- (1) a. - *Hány pontot szereztél?*
- *Három pontot.*
- b. - *Ha szerzel három pontot, átmehetsz a vizsgán.*

Az (1a) mondatban a *három* legtermészetesebb olvasata „pontosan három”. Ezzel szemben az (1b) mondatban a „pontosan *n*” értelmezéstől különböző interpretáció a legtermészetesebb: itt a *három pontot* kifejezést úgy értjük, hogy „legalább három pontot”, hiszen aki négy, vagy akár annál is több pontot szerez, az is átmehet a vizsgán.² A hagyományos nyelvészeti megközelítés szerint a számneves NP-k alapértelmezett jelentése „legalább *n*”, és a „pontosan *n*” olvasat inferenciális (vagyis pragmatikai)³ úton áll elő (Horn 1972, 1989, Gazdar 1979, Levinson 2000). A pszichológiai irodalom, illetve néhány alternatív nyelvészeti elemzés szerint azonban a számneves kifejezések alapértelmezett jelentése valójában „pontosan *n*”, és a „legalább” olvasat az,

¹ A kutatást „A kvantorok grammatikája és a nyelvi relativizmus” című, K 108951 számú OTKA projekt támogatta.

² A számneves kifejezéseknek a fentiek mellett lehet „legfeljebb *n*” olvasata is, pl. *Ha vesztesz három pontot, még átmehetsz a vizsgán.* Mivel nincs olyan elemzés, amely ezt tekintené az alapértelmezett jelentésnek, a továbbiakban ezzel az olvasattal nem foglalkozunk részletesen.

amely ebből pragmatikai úton levezethető (Dehaene 1997, Carston 1998, Breheny 2008).

Az utóbbi években több kísérletes munka is született, melyekben azt vizsgálták, hogy a gyerekek hogyan értelmezik a számneves kifejezéseket. Ezeknek az empirikus vizsgálatoknak az eredményei az alapértelmezett jelentést érintő elméleti vitára is nagy hatást gyakoroltak. Általános tendenciaként kimutatható, hogy a gyerekek számára viszonylag nehezen hozzáférhetőek a nem szószerinti, implikált jelentések. Leggyakoribb példa erre, hogy a gyerekek a felnőttekhez képest sokkal kisebb arányban észlelik a skaláris kifejezések által kiváltott skaláris implikaturákat (Noveck 2001, Papafragou–Musolino 2003, Pouscoulous et al. 2007, Huang–Snedeker 2009). Ugyanakkor a számneves kifejezések értelmezésére irányuló vizsgálatokból az derült ki, hogy a gyerekek erősen preferálják azok „pontosan n ” olvasatát, noha a hagyományos neo-grice-i elemzésekben ez ugyanolyan skaláris implikatura, mint más skaláris terminusok esetében a felülről korlátos (upper-bounded) olvasat (Musolino 2004, Huang–Snedeker 2009, Huang–Spelke–Snedeker 2013). Ez két dologra enged következtetni: egyrészt arra, hogy a számneves NP-k és más skaláris kifejezések pragmatikai viselkedése nem azonos, így nem lehet egységesen kezelni őket. Másrészt arra, hogy a számneves kifejezések alapértelmezett jelentése nem „legalább n ”, máskülönben a gyerekek számára a „pontosan n ”-ként való értelmezés nehézséget kellene, hogy jelentsen.

A korábbi kísérletek (Musolino 2004) arra is fényt derítettek, hogy a „legalább” olvasat előállítása a gyerekek számára korántsem triviális feladat, még egy olyan helyzetben sem, amikor a kontextus egyértelműen ezt az értelmezést támogatja. A dolgozatban bemutatott kísérletes vizsgálat célja az volt, hogy feltárja azokat a nem nyelvi, kognitív tényezőket, amelyek a „legalább” olvasat korlátozott hozzáférését magyarázhatják.

2. A számneves kifejezések fókusz pozícióban

A magyar nyelv különösen érdekes a számneves kifejezések viselkedésének szempontjából, mivel a magyarban a számneves kifejezés szerkezeti pozíciója erősen befolyásolja, sőt, a standard elemzés szerint egyértelműen meghatározza annak interpretációját. É. Kiss (2006, 2010) amellett érvel, hogy a számnevek jelentése a szintaktikailag jelölt fókusz pozícióban mindig „pon-

³ A neo-grice-i modellben a számneves kifejezések „pontosan” olvasatát skaláris implikaturaként kezelik, melyet Grice Mennység Maximájából vezetnek le. Skaláris implikatura akkor keletkezik, ha egy kevésbé informatív skaláris kifejezés használata azt implikálja, hogy ugyanarról a skáláról egy erősebb kifejezés használata hamis állítást eredményezne. Például a hallgató a *János megevett néhány süteményt* állítás alapján arra a következtetésre jut, hogy *János megevett néhány süteményt, de nem az összeset*.

tosan n ”, minden más esetben pedig „legalább n ”. É. Kiss (2006: 447) a következő példapárral bizonyítja állítását:

- (2) a. *János két doboz cigarettát elszívott naponta.*
b. *János KÉT DOBOZ CIGARETTÁT szívott el naponta.*

A (2a) alatti mondatban a számnévvel módosított főnévi csoport (*két doboz cigarettát*) jelentése „legalább két doboz cigarettát”, vagyis ez a mondat akkor is igaz lesz, ha János három, vagy akár több dobozzal is elszív naponta. Ezzel szemben a (2b) alatti mondat csak akkor igaz, ha János naponta „pontosan két doboz cigarettát” szív el – nem többet és nem is kevesebbet.

A fenti megállapítások alapvetően két pilléren nyugszanak: az egyik az a Horn (1972) által kidolgozott tézis, hogy egy n skaláris módosító jelentése a természetes nyelvben „legalább n ”. É. Kiss (2010: 77) ezt a (3) alatti példával illusztrálja, melynek értelmében nyilvánvalóan azok is jogosultak nyugdíjmelésre, akik három vagy több gyereket neveltek fel:

- (3) *Aki felnevelt két gyereket, az 15% nyugdíjmelésre jogosult.*⁴

A másik pedig az a széles körben elfogadott nézet, mely szerint a magyarban az ige előtti, szintaktikailag is jelölt fókusz kimerítő azonosítást⁵ fejez ki, vagyis a releváns alternatívák kizárásával azonosítja azt az individuumot, amelyre a mondat által kifejezett állítás igaz (É. Kiss 1998, 2010).

A számnevek esetében egy adott számnév releváns alternatíváit a számskála többi eleme jelenti. Ez az az alternatívahalmaz, amelyből a fókusz azonosítja azt a maximális részhalmazt, amelyre a mondat által kifejezett állítás teljesül. Ennek az azonosító mechanizmusnak a következménye, hogy a számskálán a fókusz által azonosított számnál magasabb értékek kizáródnak, így a számnév „legalább n ” jelentése a „pontosan n ” jelentésre szűkül. Ezzel magyarázható az is, hogy a (4a) és (4b) mondatok nem lehetnek egyszerre igazak:

- (4) a. *János TIZENÖT PALACSINTÁT evett meg.*
b. *János TIZENHAT PALACSINTÁT evett meg.*

⁴ A (3) alatti példa kapcsán meg kell jegyezni, hogy azok az elméletek sem vonják kétségbe, hogy ebben az esetben a kettőnél több gyerekesek is részesülhetnek juttatásban, akik szerint a számnevek alapértelmezett jelentése „pontosan n ”. Ez úgy lehetséges, hogy a (3) alatti mondat átalakítható egy egzisztenciális állítássá („ha létezik két gyerek, akikre igaz, hogy y felnevelte őket”), melynek igazsága nem függ attól, hogy „pontosan kettő” vagy „legalább kettő” gyerekről van szó (Breheny 2008).

⁵ Eltekintve a szemantikai levezetéstől, a fókusz kimerítő értelmezést nyer, ha a mondat által kifejezett állítás csak a fókuszált elem által jelölt alternatívára igaz, az alternatívahalmaz többi eleme nem. Vagyis a *János [Marit]_{FOC} hívta fel* mondatot kimerítően értelmezve a János által felhívottak halmaza csak Marit tartalmazza, mást nem.

A fenti példák tehát egyértelműen igazolják a hagyományos elemzést, amely szerint a magyar nyelvben a számnevek „legalább” és „pontosan” olvasata közti különbség grammatikalizálódott. Nem szabad figyelmen kívül hagyunk azonban azt sem, hogy bizonyos esetekben – például az (5) alatti mondatokban – a fókusz pozícióban szereplő számnév jelentése is lehet „legalább *n*”, sőt „legfeljebb *n*” is.

- (5) a. - *Hány bábut kell eltalálnom, hogy megnyerjem a fődíjat?*
- *HÁRMAT (kell eltalálnod).*
- b. - *Hányat lehet hibázni, hogy még átengedjenek a vizsgán?*
- *HÁRMAT (lehet hibázni).*

Noha a számneves kifejezés mindkét válasz esetében fókuszban van, kétségtelen, hogy jelentése az (5a) alatti példában „legalább három”, az (5b) alatti példában pedig „legfeljebb három”. A dolgozatnak nem célja, hogy ezekre a példákra egzakt magyarázattal szolgáljon, csupán azt szeretnénk illusztrálni velük, amit egyébként a gyerekekkel végzett korábbi kísérleteink is alátámasztani látszanak, azaz hogy nem egyértelmű az összefüggés a fókusz kimerítő tulajdonsága és a számneves kifejezések értelmezése között.

3. A számnevek értelmezését vizsgáló korábbi kísérleteink

Egyik első kísérletünkben (Geröcs–Pintér 2014, első kísérlet) arra voltunk kíváncsiak, hogy a mondat információszerkezete (amely a magyarban a szórendre is leképeződik), hatással van-e arra, hogy a gyerekek miként értelmezik a számneves kifejezéseket. A magyar preverbális fókusz elsajátítására irányuló korábbi vizsgálatok fő tanulsága az, hogy az óvodáskorú gyerekek általában nem érzékenyek annak kimerítő tulajdonságára (Kas–Lukács 2013)⁶. Mivel a standard elemzés szerint a számneves kifejezések esetében a „pontosan” olvasat előállításáért éppen ez a kimerítő jegy a felelős, azzal a nem túl intuitív feltételezéssel éltünk, hogy a gyerekeknek nehézséget fog okozni a „pontosan” olvasat előállítása az alapértelmezettnek gondolt „legalább” olvasathoz képest.

A kísérletben 20 magyar anyanyelvű gyermek vett részt, átlagéletkoruk 5;6 év volt. A kontrollcsoportot 17 felnőtt anyanyelvi beszélő alkotta. A résztvevők elé egy asztalra nyolc játék mackót helyeztünk, akikről az egyik kísérletvezető elmesélte, hogy a macióvodában különböző feladatokat kell teljesí-

⁶ Az idézett kísérletben az úgynevezett igazságérték-megítélési paradigmát (Truth Value Judgment Task) alkalmazták, és azt találták, hogy a felnőttekhez képest a gyerekek nagyobb arányban fogadják el igaznak a preverbális fókuszot tartalmazó mondatokat olyan helyzetekben is, amikor a kimerítőség nem teljesül.

teniük, például málnát kell szedniük, majd az egyes bocsok elé tette az általuk gyűjtött málnamennyiséget ábrázoló kártyákat. A tényleges feladat megkezdése előtt meg akartunk győződni arról, hogy a gyerekek ismerik-e a számokat és a köztük lévő relációkat, így megkértük őket, hogy mutassák meg, melyik mackó gyűjtötte a legkevesebb, illetve a legtöbb málnát. Az eredmények összesítésekor csak azoknak a válaszait vettük figyelembe, akik ezt a feladatot jól teljesítették. Ekkor a másik kísérletvezető egy kesztyűbáb, Süni segítségével azt a feladatot adta a gyerekeknek, hogy cukorkákkal jutalmazza meg azokat a macikat, akikre igaz az általa mondott állítás, vagyis a tesztmondat.

A kísérlet 16 tesztmondatot tartalmazott, amelyek két változó alapján négy kondíciót alkottak: az egyik változó a számneves kifejezés mondatbeli pozíciója volt (fókuszált vagy nem fókuszált), a másik a mondatban szereplő ige típusa (birtoklást vagy cselekvést kifejező ige)⁷. Az egyes kondíciókat mutatja be az alábbi példasor:

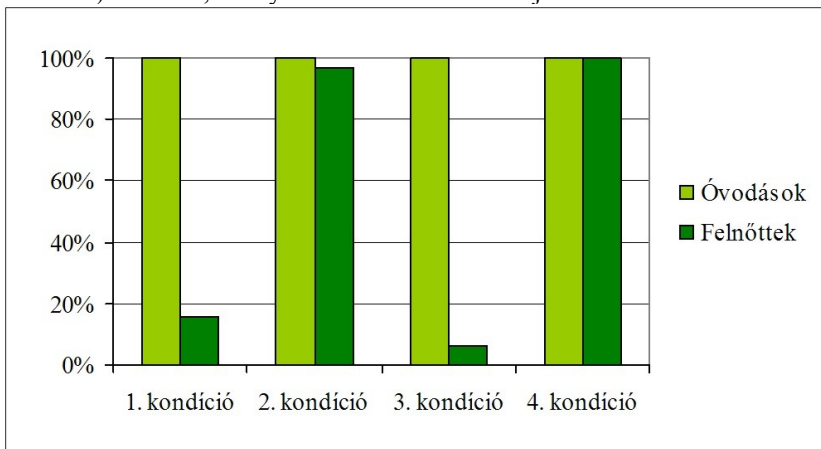
- (i) *Kapjanak cukorkát azok a macik, akik szedtek három málnát.*
- (ii) *Kapjanak cukorkát azok a macik, akik HÁROM MÁLNÁT szedtek.*
- (iii) *Kapjanak cukorkát azok a macik, akiknek van három málnája.*
- (iv) *Kapjanak cukorkát azok a macik, akiknek HÁROM MÁLNÁJA van.*

Azt, hogy a gyermekek miképp értelmezik a számneves kifejezést tartalmazó mondatokat, abból szűrtük le, hogy mely mackókat jutalmazták meg. Azok a résztvevők, akik csupán azoknak adtak cukorkát, akiknek a kártyáján három málna szerepelt, a számnév „pontosan” értelmezését preferálták; míg azok, akik ezen felül jutalmat ítéltek a háromnál több málnát összegyűjtő bocsoknak is, minden bizonnyal legalább három málnaként interpretálták a számneves kifejezést. A kísérlet során azt rögzítettük, hogy az egyes tesztmondat-típusok esetében hányszor aktiválódott a „pontosan”, illetve a „legalább” olvasat.

Az eredmények az óvodás korosztály esetében igen meglepőek voltak: a gyerekek ugyanis kivétel nélkül minden egyes kondícióban a számnév „pontosan” értelmezését preferálták, vagyis sem a számneves kifejezés szerkezeti pozíciója, sem az ige típusa nem befolyásolta az interpretációt. Ezzel szemben a felnőtt kontrollcsoportnál mindkét olvasat aktiválódott a feladat során, méghozzá a standard elemzésnek megfelelő eloszlásban: a „pontosan” értel-

⁷ Az ige típusát azért vettük fel külön változónak, hogy megvizsgáljuk, ez milyen hatást gyakorol az értelmezésre. Mivel a magyar a birtoklást egy egzisztenciális konstrukció segítségével fejezi ki, feltételeztük, hogy ily módon – legalábbis amikor a számnév nincs fókuszban – könnyebben hozzáférhető lesz a „legalább” olvasat.

mezések száma szignifikánsan nagyobb volt azon mondattípusok (2. és 4. kondíció) esetében, amelyekben a számneves kifejezés fókuszálva volt⁸.

1.ábra: A „pontosan n” értelmezések aránya (Gerőcs–Pintér 2014, első kísérlet)

A fenti eredmények fényében tehát kérdésessé vált, hogy van-e összefüggés a számneves kifejezések interpretációja és a fókusz kimerítő jegye között, hiszen korábban megállapítást nyert, hogy a gyerekek nem érzékenyek a kimerítőségre, ugyanakkor a „pontosan n” olvasat előállítására nem okozott számukra problémát. További kérdésként merült fel, hogy vajon az óvodáskorú gyermekek számára hozzáférhető-e egyáltalán a számnevek „legalább” olvasata, illetve milyen tényezők befolyásolják az elérhetőségét. Egy következő kísérletünkben erre próbáltunk választ találni.

A felmérésben ugyanazok a gyerekek vettek részt, mint az előző kísérletben. A feladat megtervezésekor az volt a legfőbb célunk, hogy egy olyan speciális kontextust teremtsünk, amelyben a lehető leginkább indokolt a számnevek „legalább” olvasatának aktivizálása. Éppen ezért egy versenyt rendeztünk, amelyben a gyerekek vetélytársa a kísérletvezető által életre keltett Süni bábu volt, a játék célja pedig az, hogy az asztal közepére halmozott kártyákból a két résztvevő kiválogasson egy-egy típust, például a gyerek az összes lepkés, Süni pedig az összes virágos kártyát. Az egyazon típusba tartozó kártyák számát természetesen előre megterveztük, így pontosan tudtuk, milyen eredménnyel zárul majd a játék. Miután a válogatás véget ért, a másik kísér-

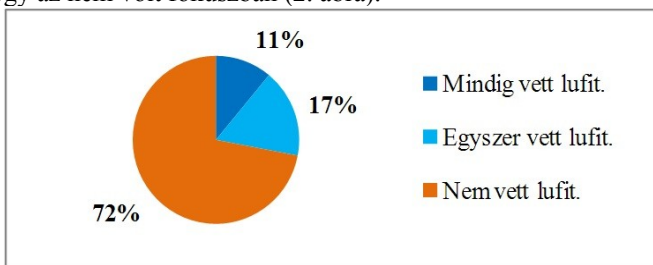
⁸ Az adatokon chí-négyzet próbát végeztünk: $\chi^2 = 99.5$, $df = 3$, $p < .0001$

letvezető az asztalra helyezett négy lufit, majd megadta ezek elnyerésének elégséges feltételét – valójában a tesztmondatot.

(6) *Elvehet egy lufit az, akinek van öt kártyája.*

A kísérlet szempontjából azok voltak a fontos körök, amelyekben a gyermeknek több kártyája volt, mint amennyi a tesztmondat szerint szükséges lett volna a lufi elnyeréséhez. Ha ugyanis a gyermeknek hat kártyája van, akkor a fenti mondat elhangzása után csak akkor érezheti magát jogosultnak a jutalomra, ha „legalább” értelemben interpretálja a mondatban található, nem fókuszált számneves kifejezést, azaz az *öt kártyát*. A kísérlet során azt rögzítettük, hogy az ilyen szituációkban a gyermekek hányszor vettek el egy-egy lufit.

Az eredmények ezúttal is meglepőek voltak: a gyerekeknek mindössze 28%-a vette el a lufit abban az esetben, ha több kártyával rendelkezett, mint amennyit a kísérletvezető a tesztmondatban említett. A többség (72%) ezekben az esetekben nem vette el a jutalmat, feltehetőleg azért, mert a mondatban szereplő számneves kifejezést „pontosan *n*”-ként értelmezte, annak ellenére, hogy az nem volt fókuszban (2. ábra).

2.ábra: Eredmények (Gerőcs–Pintér 2014, második kísérlet)

A gyerekek az alábbi indoklásokkal mondtak le a jutalomról: „Nekem nincs öt.”, „Nekem csak hat van”, illetve volt egy kisfiú, aki a kezével letakarta az egyik kártyáját, majd azt mondta: „Ha ez nem lenne itt, akkor kaphatnék lufit.” Ezek a reakciók tehát egyértelműen azt mutatják, hogy az óvodás korosztály esetében még egy ilyen speciális pragmatikai környezetben sem könnyen hívható elő a számnevek „legalább” olvasata.

4. Az új kísérlet

Mivel a korábbi vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy az óvodás korú gyermekek a szerkezeti pozíciótól függetlenül mindig a számnevek „pontosan” olvasatát preferálják, a kutatási kérdésünk ezt követően már legfőképpen

az volt, hogy elérhető-e egyáltalán számukra a „legalább n ” jelentés. Amint azt az előzőekben láthattuk, a pragmatikai környezet manipulációja hatással lehet az értelmezésre, azonban az általunk használt szituáció – a várakozásainkkal ellentétben – csak kis mértékben segítette elő a „legalább” olvasat aktiválódását. Az újabb kísérletünkben éppen ezért ismét a kontextus módosítása révén próbáltuk meg előcsalogatni ezt az interpretációt.

4.1. A kísérlet célja

Mielőtt részletesen ismertetnénk ezt a speciális kontextust, illetve a kísérleti elrendezést, számot kell vetnünk azzal, hogy vajon mi okozhatta az első két kísérletben a „pontosan” olvasat kizárólagosságát.

Egyrészt az óvodások mindkét kísérlet esetében gondolhatták azt, hogy a feladat célja a számolási készségeik felmérése, így főképp arra koncentráltak, hogy melyik mennyiség felel meg az elhangzott számnévnek, nem pedig arra, hogy annak mi a jelentése az adott kontextusban.

Másrészt lehetséges, hogy a gyerekek számára valójában nem a számnév értelmezése okozott nehézséget, hanem az, hogy felbontsák entitások egy halmazát kisebb részhalmazokra. Annak ugyanis, hogy meg tudják érteni például a „legalább öt kártya” olvasatot, előfeltétele az a művelet, hogy az *öt kártya* halmazon belül hozzáférjenek a halmazt alkotó individuumokhoz, vagyis az egyes kártyákhoz, és ne egy atomi egységként kezeljék ezt a halmazt.⁹

A kísérlet célja tehát elsősorban e két lehetséges akadály kiküszöbölése volt, így olyan feladatot terveztünk, amely egyfelől minimalizálja annak az esélyét, hogy a gyerekek félreértsék a játék vezetőjének szándékát, másfelől pedig egyszerre méri a számnevek értelmezését és a halmazok felbontásának képességét is. Mindemellett elengedhetetlen volt az is, hogy olyan kontextust teremtsünk, amelyben a „legalább” olvasat a legtermészetesebb, így Musolino (2004) azon kísérletét vettünk alapul, amelyben a legnagyobb arányban sikerült előcsalogatnia a gyerekekből ezt az értelmezést. Az ötletnek – amely Kadmon (2001) elméletére épül – az a lényege, hogy a „legalább n ” interpretáció azokban a szituációkban a leginkább magától értetődő, amelyekben valakinek szüksége van egy bizonyos számú dologra, és az, akitől kérni szeretne, a szükségesnél több ilyen dologgal is rendelkezik. Kísérletünkben tehát mi is – akárcsak Musolino (2004) – olyan történeteket használtunk, amelyekben ez a helyzet állt elő.

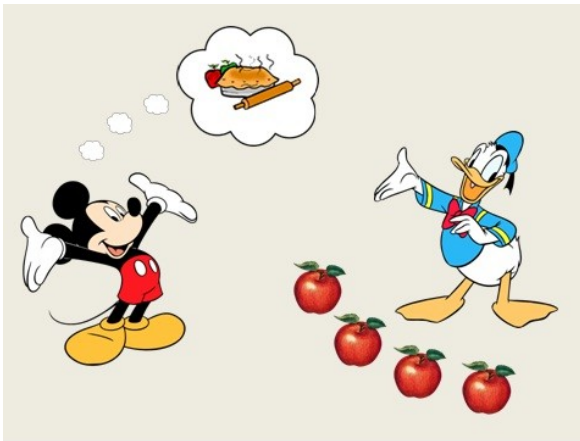
⁹ A feltételezés, hogy ennek a képességnek a hiánya számolási nehézségeket idézhet elő, Pica-Lecomte (2008) megfigyelésein alapszik.

4.2. Résztvevők

A kísérletben 36 óvodás – 19 lány és 17 fiú – vett részt, az átlagéletkoruk 5;4 év volt. A kontrollcsoportot 24 felnőtt anyanyelvi beszélő alkotta. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a kísérleti elrendezés megkövetelte, hogy a résztvevőket mindkét korosztály esetében két csoportra (A és B) bontsuk.

4.3. A kísérleti elrendezés

A résztvevőknek egy számítógép segítségével animációkat vetítettünk, miközben a kísérletvezető a látottakhoz kapcsolódó történeteket mesélt. A keret-történet arról szólt, hogy a barátok mindig segítenek egymáson, vagyis a kísérlet tulajdonképpen be volt ágyazva egy hosszabb játékba, amelyben egyáltalán nem a számoké vagy a számolásé volt a főszerep – így próbáltuk csökkenteni a feladat félreértelmezésének veszélyét (lásd 4.1. pont). Minden esetben előbukkant egy rajzfilmfigura, aki kért valamit egy barátjától, és azt kellett megállapítani, hogy van-e ilyen tárgya az adott karakternek. A tesztkörökben – a feladat nagyobb részét képező töltelékfeladatokkal ellentétben – nem csupán az volt a kérdés, hogy rendelkezik-e ilyen tárggyal a figura, hanem az is, hogy birtokában van-e a szükséges mennyiség. Például feltűnt Mickey egér, aki almás pitét szeretett volna sütni, ám szüksége volt még három almára. Ekkor megjelent a barátja, Donald kacska, majd nem sokkal később az ő almái, így a gyerekek – anélkül, hogy elhangzott volna a *négy alma* kifejezés – megtudták, hogy négy almája van.

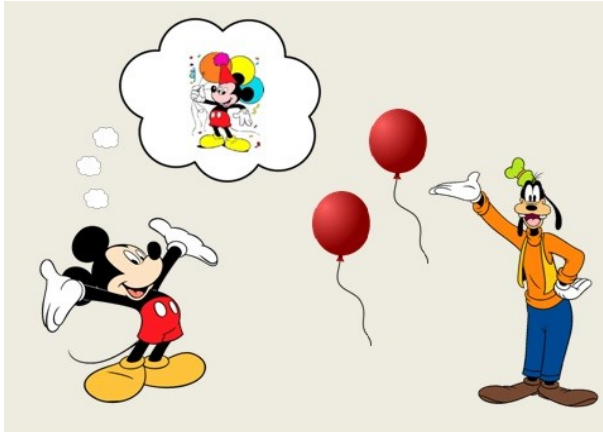
3.ábra: A (7) alatti mondatokhoz tartozó animáció utolsó képkockája

A kísérletvezető ekkor tette fel a tesztkérdést, amely azonban az A és B csoport esetében különböző volt: míg az A csoport tagjaihoz mindig a (7a) alatti, addig a B csoporthoz a (7b) alatti típusba tartozó kérdést intézte.

- (7) a. *Van Donaldnak három almája?*
b. *Van Donaldnak elég almája?*

Az A csoport esetében a tesztkérdésben szerepelt a számnévvvel módosított főnévi kifejezés, vagyis a *három alma*, így ez a feladat egy újfajta kontextussal ugyan, de ugyanúgy a „legalább három alma” interpretáció hozzáférhetőségét mérte, mint a második kísérletünk. Ezzel szemben a B csoportnál arra voltunk kíváncsiak, hogy képesek-e a gyerekek arra, hogy felbontsák a képen látható, négy almát tartalmazó halmazt, és így igennel feleljenek a (7b) alatti kérdésre.

A kiindulási adatokat, vagyis azt a tartományt, amelyhez mindkét csoportban a tesztmondatok eredményeit viszonyítottuk, azok a válaszok jelentették, amelyeket a résztvevők az alábbihoz hasonló animációk esetében adtak.

4.ábra: A (8) alatti mondatokhoz tartozó animáció utolsó képkockája

A kísérletvezető kérdése – a (7a, b) alatti tesztmondatok mintájára – itt is arra irányult, hogy rendelkezik-e Goofy azzal a tárgymennyiséggel, amelyre Mickey egérnek szüksége van, jelen esetben három lufival.

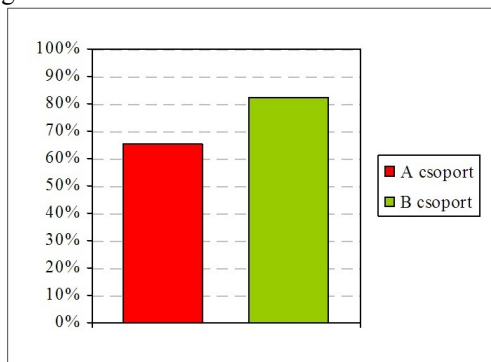
- (8) a. *Van Goofy-nak három lufija?*
b. *Van Goofy-nak elég lufija?*

Amint azonban azt a 4. ábra is mutatja, Mickey barátja ezúttal a kértnél nem nagyobb, hanem kisebb mennyiséget birtokol az adott tárgyból, vagyis a helyes válasz mindkét csoportban – azaz mind a (8a), mind pedig a (8b) alatti kérdés esetében – nemleges. Fontos megjegyeznünk, hogy a feladatban egyáltalán nem voltak olyan szituációk, amelyekben a figurák pontosan a szükséges tárgymennyiséggel rendelkeztek.

A hipotézisünk az volt, hogy ha az óvodások számára valóban a halmazok felbontása jelent problémát, akkor a tesztkörökben – a kiindulási adatokhoz viszonyítva – mindkét csoport tagjai ugyanolyan alacsony arányban válaszolnak majd helyesen (azaz igennel) a feltett kérdésre. Ha azonban nem a négy almát tartalmazó halmaz elemeinek elkülönítése okoz nehézséget, hanem a *három alma* kifejezés „legalább három alma”-ként való értelmezése, akkor a két csoport válaszai között szignifikáns különbség lesz.

4.4. *Eredmények*

A kapott eredmények egyértelműen az utóbbi felvetést igazolják: a tesztmondatok esetében a két csoport „igen” válaszainak aránya között szignifikáns volt a különbség.¹⁰

5.ábra: Az „igen” válaszok aránya a két csoportban

A B csoportban az „igen” válaszok száma kiemelkedően magas (82,35%) volt, vagyis a gyerekeknek nem okozott nehézséget az *elég alma* kifejezés megértése, és így módon a négy almát tartalmazó halmaz elemekre bontása sem. Az „igen” válaszok aránya az A csoportban is aránylag magas (65,44%) volt, legalábbis a korábbi eredményekhez képest. Ez a változás a feltehetően a kísérletben használt speciális kontextus hatásának tudható be.

¹⁰ Az adatokon khi-négyzet próbát végeztünk: $\chi^2 = 10.0825$, $df = 1$, $p < .001$

A kiindulási adatokat szolgáltató körök eredményei mind az A, mind pedig a B csoportban megfeleltek az elvárásainknak: a gyerekek a számneves kifejezések és az *elég* határozószó esetében is minden egyes alkalommal helyesen (azaz ebben az esetben nemmel) feleltek a kísérletvezető kérdésére. Ez egyértelműen azt bizonyítja, hogy sem az ezen a szinten történő számolás, sem az *elég* határozószó megértése nem jelentett nehézséget számukra, így ezek hatása a tesztkörök eredményeire kizárható.

A felnőttek „igen” válaszainak aránya mindkét csoportban 100% volt.

5. Konklúzió

5.1. Korábbi eredmények

Korábbi kísérleteinkből kiderült, hogy a számneves kifejezés információszerkezeti státusza (fókuszált vagy nem fókuszált) a gyerekek esetében nincs hatással az értelmezésre, noha a standard elemzés szerint ez az a kulcstényező, amely meghatározza, hogy a számneves kifejezés milyen értelmezést nyer: fókuszban kötelező a „pontosan” olvasat, fókuszon kívül pedig a „legalább” értelmezés a jelöletlen. Az eddigi eredményeinkből továbbá egyértelműen látszik, hogy gyerekek számára a „pontosan” értelmezés az erősen preferált. Ez a tény, valamint a magyar fókusz elsajátítását vizsgáló kísérletek eredményei – vagyis az, hogy a gyerekek általában nem érzékenyek a kimerítőségre – kétségbe vonják a standard elemzés azon állítását, mely szerint a számneves kifejezések „pontosan” olvasatának előállításáért a fókusszal asszociált kimerítő értelmezés, vagyis az alternatívák kizárása a felelős.

Eredményeink ezen túlmenően megerősítik azt a pszicholingvisztikai irodalomban egyre nagyobb teret nyerő nézetet, mely szerint a számnevek alapértelmezett jelentése valójában „pontosan n ”, és a „legalább” olvasat ebből inferenciális úton levezethető. A Breheny (2008) által javasolt modellben a „legalább” olvasat egy pragmatikai típusemelési művelet révén áll elő. Ezt azt jelenti, hogy a számneves kifejezést, melynek alapjelentése „pontosan n ”, leköti egy egzisztenciális kvantor, és az így keletkező állítás egy n elemű halmaz létezését állítja, melynek igazságfeltételei nem függenek attól, hogy a halmaznak pontosan n , vagy több mint n eleme van – vagyis összefér mind a „legalább”, mind a „pontosan” értelmezéssel. Ez persze önmagában nem magyarázza a magyar adatokat, vagyis azt, hogy miért jelölt (bár nem lehetetlen, lásd (5a) példa) a „legalább” értelmezés, ha a számneves kifejezés fókuszban van (ahogy ezt a felnőttekkel végzett vizsgálatok eredményei is alátámasztják) – más szóval, ekkor miért nem hajtható végre a Breheny által javasolt egzisztenciális transzformáció. Feltételezésünk szerint ez a fókusz diskurzus-

funkciójával magyarázható. A fókuszált kifejezés lényegében megadja a választ egy explicit vagy implicit kérdésre (Question Under Discussion, Roberts 1998), például az alábbi mondatban a mögöttes kérdés a János által megevett palacsinták halmazának számosságára irányul:

(3) *János [tizenöt PALACSINTÁT]_{FOC} evett meg.*

Mögöttes kérdés: *Hány palacsintát evett meg János?*

Egy kérdésre adott válasz akkor lehet teljes, ha kongruens a kérdéssel, vagyis jelen esetben, ha pontosan specifikálja a János által megevett palacsintahalmaz számosságát. A „legalább” értelmezés tehát azért nem lehetséges, mert különben sérülne a kongruencia-kritérium.¹¹

5.1. Új eredmények

A dolgozatban bemutatott új kísérlet során azt vizsgáltuk, hogy milyen kognitív tényezőkkel magyarázható, hogy a számneves NP-k „legalább” olvasata a gyerekek számára sokkal korlátozottabban hozzáférhető, mint a felnőttek számára. A kísérleti feladatot egy olyan kontextusba ágyaztuk, amelyben a számneves kifejezés „legalább” értelmezése a legkézenfekvőbb, illetve amely minimálisra csökkenti annak lehetőségét, hogy a résztvevő gyerek esetleg arra a téves következtetésre jut, hogy a kísérlet célja a számolási készségeinek tesztelése. A kapott eredményekből látszik, hogy a kontextus manipulálásának köszönhetően a korábbi, hasonló kísérletekhez képest a gyerekeknél sokkal nagyobb arányban aktíválódott a „legalább” olvasat: míg a Geröcs–Pintér (2014) második kísérletben a résztvevők 28%-ánál, addig az új kísérlet A csoportjában (azaz abban a csoportban, ahol a tesztkérdésekben számneves kifejezés is szerepelt) a gyerekek 65%-ánál. A teljesítmény ilyen jelentős mértékű javulása egyben kizárja annak lehetőségét is, hogy a gyerekek és a felnőttek között tapasztalt különbségek abból fakadnak, hogy a gyerekek nem tudnak a kontextusból és egyéb nyelvtanon kívüli tényezőkből információt kinyerni, melyet aztán a feldolgozás során felhasználhatnának. Kijelenthető, hogy a gyerekek ugyanúgy rendelkeznek ezzel a képességgel, csupán a felnőttekhez képest kisebb rutinnal, kisebb hatékonysággal tudják alkalmazni azt.

Elegendő mennyiségű adat hiányában az életkor és a preferált olvasat korrelációját nem tudtuk statisztikailag elemezni, tendenciaként viszont annyi megállapítható, hogy öt és fél éves kor felett a gyerekek többször válaszoltak

¹¹ Az (5a) és (5b) fókuszált számneves NP-t tartalmazó példák esetében feltételezésünk szerint azért lehetséges mégis a „pontosan *n*”-től eltérő értelmezés, mert a mögöttes kérdés a minimum, illetve maximum értékekre, és nem egy konkrét halmaz számosságára vonatkozik ('Legalább/Legfeljebb hányat kell eltalálni?').

„igen”-nel (vagyis többször aktiválódott a „legalább” olvasat), mint öt és fél éves kor alatt: öt és fél év felett a kritikus próbák 69%-ában; öt és fél év alatt pedig a kritikus próbák 48%-ában. Vagyis míg a nagyobb gyerekek esetében az „igen” válaszok aránya meghaladta a véletlenszerű eloszlás szintjét, addig a kisebbeknél nem. A fiatalabb gyerekek egyéni adatait megvizsgálva azonban egyértelműen látszik, hogy ez nem annak tudható be, hogy találgattak, hanem annak, hogy egyik felük következetesen a „legalább” értelmezési stratégiát választotta, míg a másik a „pontosan” értelmezési stratégiát. Ez a fajta következetesség az idősebb gyerekekre is jellemző volt, ám az ő esetükben többen részesítették előnyben a „legalább” értelmezési stratégiát. Ebből arra lehet következtetni, hogy valamikor ebben az életkori intervallumban „érnek be” azok a nyelvi és/vagy kognitív képességek, melyek lehetővé teszik, hogy a „legalább” értelmezés hozzáférhetővé váljon.

A kísérletben továbbá teszteltük, hogy a „legalább” értelmezés esetében a nehézséget vajon az okozza-e, hogy a gyerekek nem tudnak halmazokat kisebb részhalmazokra bontani, amely műveletről belátható, hogy mindenképp szükséges a „legalább” olvasat előállításához. A gyereket két csoportra bontottuk: az A csoportban a tesztkérdésben számneves kifejezés, a B csoportban pedig az *elég* mennyiségjelző szerepelt. Mivel a tesztkérdés megválaszolásához mindkét csoportban szükséges a halmazok felbontása, feltételeztük, hogy ha valóban ennek a műveletnek a végrehajtása okozza a problémát, akkor a gyerekek egyformán rosszul fognak teljesíteni mindkét csoportban, legalábbis azokhoz a próbákhoz képest, ahol a válaszadáshoz ez a művelet nem volt szükséges, vagyis amikor Donaldnak nem volt annyi almája, mint amennyire Mickey egérnek szüksége lett volna. Ha viszont valami egyéb, a számnevekhez specifikusan kötődő jelenség okozza a problémát, akkor szignifikáns különbség lesz a két csoport teljesítménye között. Az eredmények ez utóbbi feltevést igazolták. A B csoportban a gyerekek viszonylag jól teljesítettek (82%), az A csoportban viszont szignifikánsan kevesebb „igen” válasz született, vagyis kevesebbszer aktiválódott a „legalább” olvasat. A B csoport eredményei alapján tehát kizárható, hogy a halmazok felbontása okoz nehézséget. Feltételezésünk szerint a valódi ok az lehet, hogy a gyerekeknél a mennyiségek és halmazok reprezentációja közti leképezés még nem teljes. Ez azt jelenti, hogy a gyerekek úgy kezelik a számneveket, mint egy melléknevet (például a *három* a „háromság tulajdonságával rendelkező” címkének felel meg), és nem társul hozzá valamilyen belső struktúrával rendelkező halmaz reprezentáció. Más szóval a gyerekek mennyiségreprezentációjából még hiányzik az a mozzanat, hogy az egyes mennyiségek között inherens következ-

ményrelációk vannak, vagyis ha például valakinek van három almája, akkor abból szükségszerűen következik, hogy van kettő, egy, stb. almája is.

Összegezve, feltételezésünk szerint a gyerekek és felnőttek között tapasztalt értelmezésbeli különbségekért a számneves kifejezések esetében elsősorban nem az eltérő nyelvi képességek, hanem egyéb, ez utóbbival párhuzamosan fejlődő kompetenciák (numerikus kogníció, absztrakciós készség) különbségei felelősek.

Hivatkozások

- Breheeny, Richard 2008. A new look at the semantics and pragmatics of numerically quantified noun phrases. *Journal of Semantics* 25(2): 93–140.
- Carston, Robyn 1998. Informativeness, relevance and scalar implicature. In Robyn Carston – Seiji Uchida (szerk.) *Relevance Theory: Applications and Implications*. Amsterdam, John Benjamins, 179–236.
- Dehaene, Stanislas 1997. *The number sense: How the mind creates mathematics*. Oxford, Oxford University Press.
- É. Kiss, Katalin. 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74: 245–273.
- É. Kiss Katalin 2006. Jól megoldottuk? Rosszul oldottuk meg? Az összefoglaló és a kirekesztő kifejezést tartalmazó mondatok szórendjének magyarázata. *Magyar Nyelv* 102: 442–459.
- É. Kiss Katalin 2010. Structural focus and exhaustivity. In Malte Zimmermann – Caroline Féry (szerk.) *Information structure: Theoretical, typological and experimental perspectives*. Oxford, Oxford University Press, 64–88.
- Gazdar, Gerald 1979. *Pragmatics: Implicature, presupposition and logical form*. New York, Academic Press.
- Geröcs Máttyás – Pintér Lilla 2014. Hogyan értik a magyar gyerekek a számneveket? In Gécszeg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok13. Nyelvészdoktoranduszok Dolgozatai*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 87–108.
- Horn, Laurence R. 1972. *On the semantic properties of the logical operators in English*. Doktori disszertáció, Bloomington, Indiana University Linguistics Club.
- Horn, Laurence R. 1989. *A natural history of negation*. Chicago, University of Chicago Press.
- Huang, Yi Ting – Snedeker, Jesse 2009. Online interpretation of scalar quantifiers: Insight into the semantics-pragmatics interface. *Cognitive Psychology* 58(3): 376–415.
- Huang, Yi Ting – Spelke, Elizabeth – Snedeker, Jesse 2013. What exactly do numbers mean? *Language Learning and Development* 9(2): 105–129.
- Kadmon, Nirit 2001. *Formal pragmatics*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Levinson, Stephen 2000. *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, MIT Press.

- Musolino, Julien 2004. The semantics and acquisition of number words: Integrating linguistic and developmental perspectives. *Cognition* **93**: 1–41.
- Noveck, Ira A. 2001. When children are more logical than adults: Experimental investigations of scalar implicature. *Cognition* **78**: 165–188.
- Papafrağou, Anna – Musolino, Julien 2003. Scalar implicatures: Experiments at the semantics-pragmatics interface. *Cognition* **86**: 253–282.
- Pica, Pierre – Lecomte, Alain 2008. Theoretical implications of the study of numbers and numerals in Mundurucu. *Philosophical Psychology* **21**(4): 507–522.
- Pouscoulous, Nausicaa – Noveck, Ira A. – Politzer, Guy – Bastide, Anne 2007. A Developmental Investigation of Processing Costs in Implicature Production. *Language Acquisition* **14**(4): 347–375.
- Roberts, Craige 1998. Focus, the flow of information and universal grammar. In Peter Culicover – Louise McNally (szerk.) *The Limits of Syntax*. San Diego, Academic Press, 109–160.

A JOBB OLDALI DISZLOKÁCIÓ A BESZÉLT FRANCIÁBAN

Horváth Márton Gergely

Bevezetés¹

E tanulmány azt a beszélt franciában gyakran előforduló topikalizációs szerkezetet vizsgálja, amelyet a szakirodalom – utalva a bal oldali diszlokációval való szerkezeti hasonlóságaira – jobb oldali kihelyezésként (*detachment*) vagy diszlokációként (*dislocation*) említ.

A diszlokációs szerkezetek általános jellemzőinek, illetve a jobb oldali diszlokációt tartalmazó megnyilatkozások szintaktikai-prozódiai tulajdonságainak rövid áttekintése után bemutatjuk a tanulmányunk alapját képező, spontán beszélt nyelvi korpuszból² származó adatokat, valamint a jobb oldali diszlokációt pragmatikai szempontból vizsgáló korábbi elemzéseket. Ezt követően e konstrukciók pragmatikai jellemzőit vizsgálva a jobb oldali diszlokáció diskurzusban betöltött szerepét, a diszlokált elem pragmatikai elérhetőségét, referenciális azonosíthatóságát elemezzük. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen szempontok alapján választják a beszélők a jobb oldali diszlokációt, mint topikalizációs stratégiát. Látni fogjuk, hogy bár a szakirodalom általában már felállított topikviszony folytatását vagy fenntartását tárja a jobb oldali diszlokációhoz, az valójában a már felállított topikviszony folytatása mellett a pragmatikailag erősen prominens referenciájú entitások új topikstátuszának jelzésére is szolgál.

1. Diszlokáció és topikalizáció

1.1. A jobb oldali diszlokáció szintaktikai és prozódiai jellemzői

A diszlokációs szerkezetek általános jellemzője, hogy egy olyan összetevő, amelynek kanonikus pozíciója a tagmondaton belül lenne, annak határain ki-

¹ Köszönöm Gécség Zsuzsannának és Giampaolo Salvinak, valamint a tanulmány névtelen bírálójának az értékes tanácsokat és az építő kritikát, melyek nagyban segítették munkámat.

² A spontán beszélt nyelvi korpuszt a *Projet Phonologie du Français Contemporain* (www.projet-pfc.net) szabadon hozzáférhető és felhasználható beszélt nyelvi korpuszaiból állítottuk össze. Az innen idézett megnyilatkozások után zárójelben tüntetjük fel az adott beszélő kódját. A teljes korpuszt 686 percnyi hangfelvétel, 25 franciaországi anyanyelvi beszélővel készített interjú alkotja.

vül jelenik meg, miközben a kihelyezett konstituens³ funkcióját a tagmondaton belül egy, a diszlokált összetevővel azonos indexű, hangsúlytalan névmási elem jelzi (Lambrecht 2001):

- (1) *elles_i valaient quatre-vingt-dix-sept euros, les chaussures_i*
ők.CL érték kilencvenhét euró.PL DEF.PL cipő.PL
'kilencvenhét euróba került a cipő' (91aal1)

A tagmondat a kihelyezett összetevő nélkül is teljes, annak elhagyása nincs hatással a szintaktikai vagy prozódiai jólformáltságra, és a diszlokációs mondat szerkezet igazságfeltételeken ekvivalens a kanonikus megfelelőjével.

A jobb oldali diszlokáció (*right dislocation* – a továbbiakban RD) esetében Lambrecht (1981, 1994, 2001) a diszlokált pozíciót ANTITOPIC pozíciónak, a bal oldali diszlokáció (*left dislocation* – a továbbiakban LD) esetében pedig TOPIC pozíciónak nevezi, utalva mindkét szerkezet típus pragmatikai funkciójára, a topikalizációra. Noha a *diszlokáció* elnevezés szintaktikai mozgásra utal, azzal a kérdéssel, hogy a diszlokációs szerkezet – Lambrecht terminológiájában a tagmondathatáron kívüli TOP, illetve ANTITOP pozícióban megjelenő összetevőt tartalmazó mondat szerkezet – mozgással vagy bázis-generálással jön-e létre, most nem foglalkozunk.

Lambrecht (2001) a diszlokáció négy definiáló kritériumát határozza meg. A diszlokáció tág értelmezéséhez az egyetlen szükséges, de nem elégséges kritérium a tagmondaton kívüli pozíció. Ehhez prototipikus esetben még további három kritérium járul: egy lehetséges alternatív tagmondaton belüli pozíció, azonos index egy névmási elemmel és speciális prozódia.

A diszlokált összetevővel azonos indexű névmási elem leggyakrabban kötött (klitikus) névmás (lásd például (1)), de lehet *ça* 'az' is (lásd (2)), valamint Lambrecht (2001) szerint zéró morféma⁴ is – ez utóbbi típussal jelen tanulmányban terjedelmi okokból nem foglalkozunk.

- (2) *ça a été du pain bénit, ce truc-là*
az volt PARTF.SG kenyér áldott DEM dolog-DEM
'nagyon egyszerű volt ez az egész' (75ccb2)

A diszlokált összetevővel azonos indexű névmási elem leggyakrabban alany, de más mondatrészként is funkcionálhat. Ami pedig a diszlokált konstituentek szintaktikai kategóriáját illeti, a leggyakoribb a főnévi csoport diszlokáci-

³ A diszlokált összetevő vesszővel való elválasztása helyesírási konvenció, és az áttekinthetőséget is segíti, de nem feltétlenül jelez szünetet.

⁴ Vö. *j', aime bien Ø, moi, [les cacahuètes]_i* 'a földimogyorót én nagyon szeretem' (Lambrecht 2001: 1057).

ója (vö. (1), (2)), de előfordul PP (3a), AdvP (3b), AdjP (3c), infinitivuszi argumentum (infinit VP: (3d)) és kompletív mellékmondat (Que-S: (3e)) jobb oldali diszlokációja is.⁵ Nemcsak lexikális főnévi csoport, hanem személyes névmás (4a), mutató névmás (például *ça* 'az') (4b) is diszlokálható.

- (3) a. *il faut que je leur écrive, aux pompiers*
EXPL kell hogy én.CL nekik.CL írjak PREP+DEF.PL tűzoltó.PL
'írnom kell a tűzoltóknak' (92app1)
- b. *j' y ai passé de bonnes vacances, là-bas*
én.CL PRON.ADV.CL töltöttem INDEF jó.PL vakáció.PL ott
'jót vakációztam ott' (Lambrecht 2001:1062)
- c. *il ne l' est pas, je crois, riche*
ő.CL NEG az.CL van nem én.CL hiszem gazdag
'nem gazdag, azt hiszem' (Lambrecht 2001:1062)
- d. *les Arabes le désirent aussi, se retrouver entre eux*
DEF.PL arab.PL azt.CL kívánják is REFL rátalál PREP ök
'az arabok is szeretnének maguk között lenni' (61acg1)
- e. *c' est super rare qu' ils soient pris*
az.CL van szuper ritka hogy ők.CL legyenek vesz.PART
'nagyon ritka, hogy megveszik őket' (21amb1)
- (4) a. *et il balade pas mal, lui, quoi*
és ő.CL sétáltat nem rosszul ő [diskurzusjelölő]
'ebben ő nagyon otthon van' (21ab11)
- b. *c' est pff l' agglomération, quoi, ça*
az.CL van [heztáció] DEF.SG agglomeráció [diskurzusjelölő] az
'ez az agglomeráció része' (21abm1)

Többszörös RD, azaz egyszerre több konstituens jobb oldali diszlokációja is lehetséges (lásd (5)), ebben az esetben a diszlokált konstituensek sorrendje – a szintaktikailag meghatározott és kötött klitikus névmások egymáshoz viszonyított sorrendjével ellentétben – pragmatikai tulajdonságaikkal magyarázha-

⁵ Az infinitivuszi és a *que*-vel bevezetett mellékmondatok valamilyen periferikus pozícióban való megjelenése nem csak diszlokációként elemezhető, vizsgálatuk számos olyan tényező figyelembe vételét igényli, amelyekre terjedelmi okokból nem térhetünk ki. Jelen tanulmányunkba ezért ezeket a megnyilatkozásokat nem vontuk be. Figyelmen kívül hagytuk továbbá a nem maximális konstituensek (*de N*) diszlokációját is (vö. *split topicalization*), amely esetben egy határozatlan NP-nek a diszlokált névszói része a tagmondatbeli kvantitatív *en* klitikus névmáshoz társítható, valamint a *comme N* típusú diszlokációt. Bár sok a hasonlóság e szerkezetek, és a jobb oldali diszlokáció között, s szintaktikai pozíciójuk azonos (vö. ANTTOP pozíció), mégis az RD-től független, önálló szabályokkal rendelkező szerkezetekről van szó (Lambrecht 1981, 1996, Hulk 1996). A korpuszban egyáltalán nem fordul elő AdvP vagy AdjP diszlokált pozícióban, így vizsgálatunk tárgyát a diszlokált NP-k, PP-k és névmások képezik.

tó (Lambrecht 1981:83–84): a leginkább előfeltételezhető referenciájú össze-
tevé van leghátul⁶ (az előfeltételezhetőségről lásd az 1.2. részt).

- (5) *tu y vas, en Bretagne, toi ?*
te.CL PRON.ADV.CL mész PREP Bretagne te
'te mész Bretagne-ba?' (61ahl1)

A diszlokált szintaktikai pozíció az adjunktum- és a komplementumpozí-
cióval ellentétben nem szemantikai vagy szintaktikai, hanem pragmatikai vi-
szonyt jelez a pozíciót betöltő konstituens és a predikáció között (Lambrecht
2001). E szintaktikai pozíció, amint arra fentebb már utaltunk, tagmondaton
kívüli. A diszlokált konstituensek tehát definíció szerint – szintaktikailag –
opcionálisak.

A tagmondaton kívüliséget jelzi az is, hogy ugyanazon konstituens bal ol-
dalra és jobb oldalra diszlokálva is megjelenhet (vö. (6)), hiszen nem képezi
részét a tagmondatbeli predikátum-argumentum szerkezetnek (Lambrecht
2001).

- (6) *le marché, il est où, le marché ?*
DEF.SG piac ő.CL van hol DEF.SG piac
'hol van a piac?' (92acj1)

Az RD-s mondat a diszlokált összetevő nélkül nemcsak szintaktikailag, ha-
nem prozódiailag is jólformált: az RD nincs hatással a tagmondat prozodiájá-
ra, azaz az RD-s mondatnak a diszlokált elem nélküli prozodiája ugyanolyan,
mint a nem RD-s mondaté (Corblin–Swart 2004: 522–525). (1)-ben tehát a
les chaussures 'a cipők' diszlokált összetevő elhagyása nem sértené a mondat
prozódiai jólformáltságát, és a diszlokált összetevő megjelenése nem is befo-
lyásolja a diszlokált összetevővel azonos indexű névmási elemmel álló tag-
mondat prozodiáját.

A diszlokált összetevő nem lehet hangsúlyos (Lambrecht 2001), azaz
mindig kisebb hangerejű, mint a tagmondatmag (Ashby 1994). Rövid szünet,
esetleg a hezitálást jelző *eah* 'hm' előfordulhat a diszlokált összetevő előtt
(Ashby 1994). Ami a jobbra diszlokált konstituens intonációját illeti, az a tag-
mondatvégi határtónus másolata (Corblin–Swart 2004: 522, Avanzi 2009): a
másolat lehet alacsonyabb vagy azonos is, illetve kérdéseknél magasabb re-
giszterbeli másolat is előfordulhat. A prozódiai variációk, azaz a szünet meg-

⁶ Ezt a kérdést azonban Lambrecht (1981: 84) nem tekinti lezártnak: saját példáiban is egyfor-
mán elfogadhatónak – legfeljebb többé-kevésbé gyakorinak – tekinti a különböző jobbra diszlo-
kált konstituensek szórendi variációit (vö. Lambrecht 1981:83 (116)-os mondatai, illetve (11b)
lentebb).

léte, az intonációs másolat típusa nincs összefüggésben a pragmatikai tulajdonságokkal (Ashby 1994), ami nem jelenti azt, hogy a pragmatikai és a prozódiai tulajdonságok között ne lenne kapcsolat: a hangsúly hiánya például összefügg azzal, hogy prozódiai prominenciát igénylő elem, azaz kontrasztív topik, emfatikusan kifejezett topik, *aussi 'is'* típusú módosítókkal ellátott elem nem lehet jobbra diszlokálva⁷ (De Cat 2002: 182).

1.2. Topik és topikalizáció

A diszlokáció alapvető funkciója a diskurzusban a topikalizáció, azaz a diszlokált konstituens topikként való megjelölése, amely topikkal kapcsolatban a (tag)mondat kommentet fogalmaz meg. Tanulmányunkban a Lambrecht (1994:117–131)-féle topikfogalmat vesszük alapul. Eszerint egy adott diskurzusban egy kijelentés topikja az a referens⁸, amelyről a kijelentés szól (*aboutness*), azaz a kijelentés olyan információt közvetít, amely releváns a topik referensre nézve, és amely a címzett referenssel kapcsolatos tudását növeli.

A szakirodalom hagyományosan különbséget tesz mondattopik és diskurzustopik között: míg a mondattopik fogalma egy mondaton belüli kifejezéshez kapcsolható, addig a diskurzustopik a diskurzus nagyobb, adott esetben elvontabb egységeihez köthető (Reinhart 1981). Tanulmányunkban e diskurzustopik-fogalomból indulunk ki, melyet Reinhart (1981) van Dijk (1977) nyomán határozott meg. A diskurzustopikkal, mint a társalgás témájával kapcsolatban Chafe (2008) úgy fogalmaz, hogy az gondolatok koherens gyűjteménye, amelyet a társalgás egyik résztvevője vezet be, és a résztvevők gyakran közösen fejtenek ki. A diskurzustopik több altopikra osztható: altopikon a diskurzustopik által előhívott fogalmi mezőben elhelyezkedő lehetséges topikokat értjük (vö. Chafe 2008, Gazdik 2011).

A Lambrecht (1994) által megfogalmazott topikfogalom tehát a (tag)mondattopiknak felel meg, és mi is ilyen értelemben használjuk a *topik* terminust. Ha két (mondat)topik azonos szemantikai keretbe illeszkedik, akkor vagy az

⁷ De balra diszlokálva igen, s a balra diszlokált elem prozódiailag is prominens lehet (Lambrecht 2001).

⁸ (Diskurzus)referensen Lambrecht (1994:74–77) entitásokat vagy kijelentéseket ért: a kijelentések abban az esetben válhatnak diskurzusreferenssé, ha mentális reprezentációjuk hozzáadódik a pragmatikai előfeltételezések halmazához, azaz a címzett által ismertnek tekinti a beszélő. Ezután ezek az előfeltételezett „kijelentés-referensek” már használhatók egy predikátum argumentumaként – egy mellékmondat által létrehozott kijelentés-referens már névmással is jelölhető. Szintaktikailag tehát diskurzusreferenst jelölhet főnévi csoport, névmás, (finit vagy infinit) mellékmondat (vö. (3d-e)), és bizonyos adverbális konstituensek (amelyek a kijelentés körülményeire utalnak, vö. (3b)). A melléknevek diszlokációjáról lásd Combettes (1998) és Furukawa (2003) tanulmányát. Jelen vizsgálatba a mellékmondatok, AdvP-k és AdjP-k diszlokációját nem vontuk be.

egyik diskurzustopik, a másik pedig annak altopikja – a diskurzustopik és a mondatopik tehát egybe is eshet –, vagy mindkettő ugyanannak a diskurzustopiknak az altopikja.

Lambrecht (1994:150–160) az előfeltételezés (preszuppozíció) fogalmát is hozzákapcsolja a topikhoz: a topik egy, már a diskurzusba korábban bevezetett, éppen aktuális referens, amivel kapcsolatban a megnyilatkozás új információt fogalmaz meg. Ez azt jelenti, hogy már „szó van róla”, vagy elérhető a kontextusból, azaz egy topik-komment viszonyban várható – előfeltételezhető –, hogy egy adott referens topik szerepet kap egy adott kijelentésben, mivel éppen a figyelem középpontjában van, vagy szó van róla a társalgás során. Ahhoz tehát, hogy egy referenst topikként, illetve hogy egy kijelentést a topikról szóló releváns információ megfogalmazásaként lehessen értelmezni, a referensnek bizonyos aktivációs tulajdonságokkal kell rendelkeznie: ez a topik referensnek egy bizonyos fokú pragmatikai, kognitív elérhetősége. A diskurzusban a referensek interpretációjához szükséges kognitív erőfeszítés mértékét köti Chafe (1987) a referensek aktiváltsági státuszához.

E pragmatikai elérhetőség, azaz a referens azonosíthatósága, aktiváltsági státusza alapján állítja fel Lambrecht (1994:165–171) topik-elfogadhatósági skáláját: a leginkább elfogadható topik az aktív (adott) referenciájú entitás, ennél kevésbé elfogadható az elérhető, illetve a nem használt (inaktív, a diskurzusban nem említett, de a közös tudás részét képező) referenciájú entitás, s még legkevésbé elfogadható a lehorgonyzott vadonatúj referenciájú entitás (például *egy lány, akivel együtt dolgozom*). Nem lehet topik a diskurzusban nem lehorgonyzott vadonatúj referenciális kifejezés (például *egy lány*).

A nem aktív, de elérhető referencia három típusát különböztethetjük meg. Ha a referencia textuálisan elérhető, az azt jelenti, hogy korábban említették a diskurzusban, de közben deaktiválódott; a szituációsan elérhető esetében a referens deiktikusan kapcsolódik a valós szituációhoz, általában vizuálisan észlelhető a beszélők által; s végül a kikövetkeztethetően elérhető referencia a korábban a diskurzusban említettek által felállított kerethez kapcsolható.

Egy új topik felállításán tehát nem azt értjük, hogy topikként jelölődik meg egy (vadonat)új referens, hanem azt, hogy egy aktív vagy elérhető referenst új topikként kódolunk (Lambrecht 1994:183). Topikváltásról (*shift*) pedig akkor beszélhetünk, ha az új topik és a megelőző topik között valamiféle (explicit vagy implicit) kontraszt van.⁹

⁹ Buring (1999) a topikváltások három altípusát különbözteti meg: résztopik, kontrasztív topik, tisztán implikációs topik.

2. A vizsgált adatok

A következőkben a jobbra diszlokált elem pragmatikai elérhetősége, referenciális azonosíthatósága alapján csoportosítva mutatjuk be az elemzendő RD-s megnyilatkozásokat.

2.1. Aktív referenciájú topik referens jobb oldalra diszlokált pozícióban

Ha egy entitás referenciája aktív, akkor a megnyilatkozás megértéséhez nincs szükség a referencia lexikális kifejezésére. A (7) alatti példákban¹⁰ aktív referenciájú lexikális XP jelenik meg a jobb oldali diszlokált pozícióban.

- (7) a. *mais je voulais aller voir les pompiers, mais il*
de én.CL akartam menni látni DEF.PL tűzoltó.PL de EXPL
faut que je leur écrive, aux pompiers
kell hogy én.CL nekik.CL írjak PREP+DEF.PL tűzoltó.PL
'de el akartam menni a tűzoltókhoz, de írnom kell nekik' (92app1)

b. [Bourgogne régió turisztikai imázsának vizsgálatával kapcsolatban:]

A: *Ils savent à peu près, mais pas avec cette méthode-là*
ők.CL tudják körülbelül de nem PREP DEM módszer-DEM
quoi.

[töltelékszó]

'Nagyjából tudják, de nem ezzel a módszerrel.'

B: *C' est quoi, cette méthode ?*

az.CL van mi DEM módszer

'Mi ez a módszer?' (21acp1)

c. [az óvodások levélírási-levélfeladási projektjével kapcsolatban viccelődve:]

A: *Et là, la petite Marie, elle va faire: « moi, ma lettre, elle s'est perdue, hein, c'est qui qui l'a ? »*

'És akkor a kis Marie azt mondja: „az én levelem elveszett, kinél van?”'

B: *La voilà !*

'Itt van!'

A: *Ça arrive, ces accidents.*

'Megesik az ilyen baleset.'

B: *Elle est tombée dans une flaque d'eau.*

'Beleesett egy pocsolóába.'

A: *Ouais voilà ! Maintenant, elle est en train de pourrir dans*
igen ime most ő.CL épp most PREP rohadni PREP
une flaque d'eau, ta lettre !

INDEF.SG pocsolóya POSS levél

'Igen, épp most rohad egy pocsolóában a leveled!' (92app1)

¹⁰ A fentebb már idézett (3a) példát itt (7a) alatt tágabb diskurzuskörnyezetben ismételjük meg.

- d. [egy nagyon jó állóképességet igénylő sportteljesítményről van szó:]
Moi, j' ai un pote qui l' avait fait, mais
 én én.CL van nekem INDEF.SG haver aki azt.CL megcsinálta de
il courait tous les matins deux heures, le
 ő.CL futott minden DEF.PL reggel.PL két óra.PL DEF.SG
malade
 beteg
 'Van egy haverom, aki megcsinálta, de minden reggel két órát futott az az
 örült.' (75csb1)

Szabad névmás használata egy entitásra vonatkozóan azt jelenti, hogy a beszélő úgy véli, az adott referens már erősen hozzáférhető a hallgató számára, a megértéshez nincs szükség arra, hogy az entitásra lexikális főnévi csoport referáljon. A fentebb idézett (4) alatti példákat az áttekinthetőség kedvéért itt megismételjük, illetve további példákkal egészítjük ki: jobb oldalra diszlokált pozícióban találunk személyes névmást (8a-b) és *ça*-t is (8c-d).

- (8) a. A: *Il l' a déjà ramenée, non ?*
 ő.CL öt.CL AUX már hazavitte nem
 'Már volt olyan, hogy hazavitte, nem?'
 B: *Ben pas tant que ça. Ouais je sais pas, moi, mais*
 hát nem annyi hogy az igen én.CL tudom nem én de
 'Hát nem igazán. Vagyis nem is tudom, de...'
 A: *Mais tu sais où elle habite, toi ?*
 de te.CL tudod hol ő.CL lakik te
 'De te tudod, hol lakik?' (61ah11)
- b. *et il balade pas mal, lui, quoi*
 és ő.CL sétáltat nem rosszul ő [diskurzusjelölő]
 'ebben ő nagyon otthon van' (21abl1)
- c. *c' est pff l' agglomération, quoi, ça*
 az.CL van [hezitáció] DEF.SG agglomeráció [diskurzusjelölő]¹¹ az
 'az agglomeráció része' (21abm1)
- d. *c' est où, ça ?*
 az.CL van hol az
 'az hol van?' (61acm1)

¹¹ A *quoi* diskurzusjelölő Morel–Danon–Boileau (1998:102–103) szerint azt jelzi, hogy a beszélő saját álláspontját közli, amelyről nem kíván vitát nyitni. A kommentet (Morel–Danon–Boileau terminológiájában a rémát) követi, és – amint azt (8c) is mutatja – beékelődhet a komment és a jobbra diszlokált elem (Morel–Danon–Boileau-nál posztréma) közé. Chanet (2001) ugyanakkor rámutat, hogy a *quoi* nem mindig viselkedik rematikus diskurzuspartikulaként: a balra diszlokált topikot is követheti (Chanet 2001: 61), és állhat a jobbra diszlokált topik után is, vö. (8b) és (9b).

2.2. Nem aktív, de elérhető referenciájú lexikális XP jobb oldali diszlokációja

A legkönnyebben azonosítható, pragmatikailag leginkább prominens nem aktív referencia az ún. textuálisan elérhető, azaz a megelőző diskurzusban már említett referencia, vö. (9).

- (9) a. A: *Quand on y était allés, on était logés dans un loft, à Manhattan. La nénette, ah, c'était génial, quoi. L'usine désaffectée, enfin qui était plus désaffectée, quoi, qui avait été rénovée, remise en loft. Elle avait un loft immense qui donnait sur les deux grandes tours, là. Et puis, c'était splendide, quoi.*

'Amikor odamentünk, egy loft lakásban laktunk Manhattanben. A kicsaj, á, zseniális volt, na. Használaton kívüli gyár, azaz már nem volt használaton kívül, szóval felújították, loft lakássá alakították. A két nagy toronyra néző, hatalmas loftja volt. Fantasztikus volt, na.'

- B: *Elle s' appelait Loana, la nénette ?*

ő.CL REFL hívták Loana DEF.SG kicsaj
'Nem Loanának hívták a kicsajt?' (21abl1)

- b. A: *Je sais pas, ça a l'air de bien marcher, il y a des associations, tout ça.*

'Nem tudom, úgy tűnik, jól mennek a dolgok, vannak egyesületek, ilyesmi.'

- B: *Non, non, mais c' est pas mal, le*

nem nem de az.CL van nem rossz DEF.SG
développement durable, quoi.

fejlődés tartós [diskurzusjelölő]

'Igen, szóval nem rossz dolog az a fenntartható fejlődés, na.'

(21acl1)

Szituációsan elérhető az olyan topik referensek referenciája, amelyek deiktikusan kapcsolódnak a valós szituációhoz, az ott általában vizuálisan észlelhető entitásokhoz kötődnek. (10)-ben a beszélő társasjátékot készít házilag, az ehhez kiszínezendő bábukat veszi kézbe:

- (10) *j' aimerais bien la peindre en orange, cette
én.CL szeretném jól azt.CL festeni PREP narancssárga DEM
petite dame
kis hölgy*

'ezt a kis hölgyet narancssárgára szeretném festeni' (92app1)

S végül a korábban a diskurzusban említettek által felállított szemantikai kerethez kapcsolhatók azok a kikövetkeztethető referenciájú entitások, amelyek – bár alacsony topik-elfogadhatóságúak – még topikalizálhatók RD-vel, vö. (11).

- (11) a. A: *Je sais pas si tu as vu mon dossier, mais...*
'Nem tudom, hogy láttad-e az aktámat, de...'
B: *Non, j'ai pas vu ton dossier. Si c'est comme Nicolas, alors je comprends.*
'Nem, nem láttam az aktádat. Ha olyan, mint Nicolas-é, akkor megértem.'
A: *C'est pire que Nicolas.*
'Rosszabb, mint Nicolas-é.'
B: *C'est pire que Nicolas ? Ça peut pas être pire.*
'Rosszabb, mint Nicolas-é? Annál nem lehet rosszabb.'
A: *Tu vois. Ils sont pourris, mes profs, parce que*
te.CL látod ők.CL vannak rohadt.PL POSS tanár.PL mert
'Na látod. Rohadékok a tanárain, mert' (61acm1)
- b. [gyerekkori emlékeket felidézve:]
A: *Aussitôt après manger on repartait avec notre dessert et puis on allait le manger euh, on al/ et on écoutait la musique au château aussi.*
'Rögtön evés után magunkkal vittük a desszertet, hogy megegyük... mentünk... a várba mentünk és zenét is hallgattunk.'
B: *Ah oui, c'est vrai.*
'Á igen, tényleg.'
A: *Euh, on emmenait la petite chaîne euh, la petite chaîne à Maud et puis on écoutait la musique.*
'Hm, magunkkal vittük Maud kis magnóját, és zenét hallgattunk.'
B: *Tu t' en rappelles, toi, de ta maternelle?*
te.CL REFL PRON.ADV.CL emlékszel te PREP POSS óvoda
'Emlékszel az óvodádra?' (61acg1)
- c. *Parce que tu connais, comme je suis allé, quand je suis allé à Londres, on est allés à;*
comment ça s' appelle, le quartier noir de Londres ?
hogyan az REFL hívják DEF.SG negyed fekete PREP London
'Mert tudod, hogy mentem, amikor Londonba mentem, elmentünk; hogy is hívják London fekete negyedét?' (21abl1)

3. Az RD funkciója a diskurzusban: korábbi elemzések

3.1. Pragmatikai funkció vagy referenciális korrekció?

Egyes magyarázatok szerint az RD-nek nincs pragmatikai funkciója: utólagos javítást fejez ki, explicitebb referenciális kifejezést nyújt egy olyan szituációban, amelyben a névmás használata elégtelennek bizonyul ahhoz, hogy a hallgató azonosítsa a jelölni kívánt referenst. Így a beszélő „meggondolja magát”, és lexikálisan is jelöli a korábban csak klitikus névmással kódolt referenst. Használata eszerint szorosan kötődik a tervezetlen spontán beszédhez, és egyfajta szintaktikai anomáliára utal. A jobbra diszlokált összetevő tehát e szerint a felfogás szerint lexikális emlékeztetőként (Blanche-Benveniste és mtsai 1990, Blasco 1994), javító stratégiaként (Dik 1997) funkcionál.

Ezt cáfolja többek között Ziv (1994) és Lambrecht (1981: 75–76, 2001): az ő terminológiájukban utógondolatnak (*afterthought*)¹² nevezett, a felszínen RD-nek tűnő, de utólagos javítást kifejező összetevő szerintük külön intonációs egységet képez, szükségképpen hangsúlyos és szünet előzi meg. Az RD prozódiaját, mint azt fentebb is láttuk, éppen a hangsúlytalanság jellemzi. A fókuszban lévő elemek továbbá szükségképpen a tagmondaton belül vannak (Lambrecht 1994), ezért a jobbra diszlokált összetevők csak a fókusz után állhatnak. Ha tehát a felszínen jobbra diszlokáltak tűnő összetevőt hangsúlyos elem követ, akkor nem RD-ként, hanem utógondolatként kell elemezni (Lambrecht 1981: 80). Az RD-s szerkezeteknek az utógondolatoktól való elkülönítéséhez tehát prozódiai vizsgálatra van szükség.

¹² Megjegyzendő, hogy az utógondolat elnevezés a szakirodalomban nem feltétlenül arra az utólagos, hangsúlyozott javítást kifejező szerkezet típusra vonatkozik, mint amilyen értelemben Lambrecht, illetve e tanulmány is használja. Chafe (1976) például – RD értelemben – egyaránt használja az *antitopic* és az *afterthought* terminusokat, miközben Dik (1997: 401–405) a *tail* 'farok, végződés' szóval általánosságban utal a jobbra diszlokált összetevőkre, azonban utógondolati értelemben. A *tail* funkcióinak leírása ugyanis úgy határozza meg e konstituenseket, mint olyan tagmondaton kívüli – tagmondat végére kerülő, vagy tagmondatot megszakító – összetevőket, amelyek a társalgásban javító funkcióval rendelkeznek, hogy explicit információt adjanak a korábban csak névmási elemmel kifejezett referensről, általában szünet előzi meg őket, és sokszor kíséri őket *úgy értem* típusú metakommunikációs kifejezés. Véleményünk szerint azonban a jobb oldali diszlokációhoz pragmatikai funkció társítható, s így megkülönböztetendő az utólagos korrekciótól. Givón (1976) pedig, bár a „topikváltó utógondolat” (*after-thought topic-shift*) kifejezést használja, nem annyira javító mechanizmusként, mint inkább a referencia „biztos, ami biztos” alapon „pazarlóan” (Givón 1976: 154) történő explicitációjaként jellemzi az aktív referenciájú lexikális konstituens jobb oldali diszlokációját.

3.2. Az RD és az LD közti különbség

Korábban utaltunk már arra, hogy a diszlokáció alapvető pragmatikai funkciója a topikalizáció. Felmerül azonban a kérdés, hogy mi különbözteti meg egymástól az LD-vel és az RD-vel történő topikalizációt. Melyek azok a szempontok, amelyek alapján egy adott megnyilatkozásban a beszélő a topikot inkább RD-vel, és nem – az egyébként sokkal gyakoribb – LD-vel jelöli? Lambrecht (1987, 2001) szerint a különbség leginkább a topik viszonylagos pragmatikai elérhetőségének kapcsán ragadható meg: „míg a topik-komment sorrend esetében inkább egy referenciális kifejezés és egy predikátum közti új topikviszony bejelentéséről vagy felállításáról, a komment-topik sorrend esetében egy már felállított topikviszony folytatásáról vagy fenntartásáról van szó”¹³ (Lambrecht 2001:1074). E pragmatikai különbség a kétféle szerkezet-típus között a referensek diskurzusbeli topikfolytonossági fokával¹⁴ függ össze, azaz azzal, hogy mennyire tekinthető egy topik kifejezés referenciája a diskurzusban pragmatikailag felállítottnak (Lambrecht 1987). Az RD-vel kódolt topik referensek folytonosabbak tehát, mint az LD-vel kódoltak, azaz referenciájuk könnyebben azonosítható a kontextusban, mint az LD-vel kódoltaké.¹⁵ Ennek megfelelően új topik felállítása vagy topikváltás – kevésbé folytonos stratégiaként – csak LD-vel kódolható, RD-vel nem (Lambrecht 1987, 1994: 204). Egy Lambrecht (1987)-től kölcsönzött példával, (12)-ben illusztráljuk a különbséget:

- (12) A: *Ça n' a pas de goût, ce poulet.*
 az NEG van neki nem INDEF íz DEM csirke
 'Ennek a csirkének nincs íze.'
- B: *Le veau, c' est pire.*
 DEF.SG borjú az.CL van rosszabb
 'A borjú rosszabb.' (Lambrecht 1987:233)

(12)-ben a *poulet* 'csirke' szituációsan elérhető a diskurzusban, vizuálisan észlelhető (a beszélgetőtársak éppen esznek): kvázi-felállított topik referensként értelmezhető az adott társalgási helyzetben (az étel, mint a társalgás témája várható az adott szituációban). B a válaszában azonban topikot vált: a

¹³ „while the order topic-comment signals **announcement** or **establishment** of a new topic relation between a referent and a predication, the order comment-topic signals **continuation** or **maintenance** of an already established relation” (kiemelés az eredetiben)

¹⁴ A topikfolytonosság Givón (1983) szerint a következő pszichológiai fogalmakkal ragadható meg: ami folytonos, az könnyebben megjósolható, és ami megjósolható, az könnyebben feldolgozható; vagy megfordítva: ami nem folytonos, az kevésbé megjósolható, és ami kevésbé megjósolható, ezért meglepő, az nehezebben feldolgozható (cf. Givón 1983:12).

¹⁵ Vö. Lambrecht (1987), illetve Givón (1983:17-18) topikfolytonossági skálája.

konkrét tényéren levő „csirké”-ről az általános „borjú” topikra, ami még nem felállított, tehát új topik (de nem vadonatúj: a „hús” szemantikai keretbe tartozik, amelyet A megnyilatkozása felállított, tehát kikövetkeztethető referenciájú).

Ha egy topikot nyíltan vagy implicit módon szembeállítunk valamely alternatívával, akkor csak az LD lesz pragmatikailag elfogadható: kontraszt esetében az első topikot még jelezheti RD, a többit már LD jelöli:

- (13) *c' est individuel en fait, les cours d' instruments,*
az.CL van egyéni valójában DEF.PL tanóra.PL PREP hangszer.PL
et puis les solfèges, c' était en classe
és aztán DEF.PL szolfézs.PL az.CL volt PREP osztály
'a hangszeres órák egyéniek, a szolfézs csoportos volt' (21am11)

A topikfelállítás és a topikfolytatás közötti különbséget Lambrecht (1987) egy további példájával szemléltetjük:

- (14) A: *ya des écoles aussi ?*
'vannak ott iskolák is?'
B: *ah ya des écoles, ah oui ya des écoles (...)*
'vannak iskolák, persze, vannak iskolák'
A: *et le lycée d'Argenteuil...*
'és az argenteuil-i gimnázium...'
B: *ça y est*
'megvan'
A: *...ça va être par là ?*
'...arrafelé lesz?'
B: *oui*
'igen'
C: *non, écoute, moi je n'sais plus, parce que là ce lycée que tu m'dis sur le boulevard*
'nem, figyelj, én már nem tudom, mert ott, ez a gimnázium, amit mondasz, a körúton'
B: *Oui sur le boulevard*
'igen, a körúton'
C: *ba alors, ce lycée on m'a dit qu'il était pas terminé (...)*
'szóval ez a gimnázium, nekem azt mondták, hogy nem készült el'
... je voudrais savoir où est-ce qu'il est, ce lycée
'szeretném tudni, hogy hol van ez a gimnázium' (Lambrecht 1987:236)

A fenti, jóllehet kissé zavaros beszélgetésben két különböző gimnáziumról van szó. Az első, argenteuil-i gimnázium (*lycée d'Argenteuil*) bal oldalra diszlokált topikként jelenik meg: A állítja fel új topikként ezt az *écoles* 'iskolák' szemantikai keretből kikövetkeztethető referenciájú referenst. A másik

intézmény, melyről C beszél először (*ce lycée que tu m'dis sur le boulevard* 'ez a gimnázium, amit mondasz, a körúton'), s állítja fel új topikként LD-vel (megismételve B közbeszólása után: *alors ce lycée* 'szóval ez a gimnázium'), az iskolákról való diskurzus második altopikjává válik. Ezután C jobb oldali diszlokációs szerkezettel tér vissza az első – immár textuálisan elérhető referenciájú – altopikra, azaz a korábban már felállított topikot folytatja: *où est-ce qu'il est, ce lycée* 'hol van ez a gimnázium' (vö. Lambrecht 1987).

A pragmatikai elérhetőségi skála befolyásolja tehát az LD és az RD közti választást; ugyanakkor nem lesz döntő tényező. Ugyanolyan azonosíthatósági fokú referenciális kifejezés kódolható LD-vel vagy RD-vel attól függően, hogy milyen a topikáltsági foka a diskurzus-szituációban: a (12)-es példában a *poulet* 'csirke' (szituációsán) elérhető, a *veau* 'borjú' (kikövetkeztethetően) elérhető referenciájú, azonosíthatóságuk tehát hasonló mértékű. A „borjú” topiknak a „csirke” topikkal való szembenállása lesz döntő az LD használata mellett; a situációsán elérhető referenciájú entitások topikjelölése pedig – általában – RD-vel történik.

Szituációsán elérhető referenciájú entitások RD-s topikjelölése a (12)-ben bemutatott típus mellett kérdésekben is előfordulhat. Lambrecht (1981:98) szerint a kérdéssel bevezetett, situációban észlelhető új referens jobb oldali diszlokációja a résztvevők közötti személyes interakcióban az együttműködés, egyfajta „bajtársiasság” kifejezése is. Mintha azt várná a beszélő, hogy a címzett behelyezkedjen az ő helyébe, mintha már tudná, hogy mire vonatkozik a kérdés; magától értetődőnek veszi a referenst még akkor is, amikor az nem érhető el közvetlenül a címzett memóriájában.

3.3. Aktív referenciájú összetevő diszlokációja

További kérdés, hogy egy aktív referenciájú, már felállított topik referens miért jelenik meg jobbra diszlokált topik pozícióban, holott a megértéshez ilyen esetekben egy klitikus névmás használata is elegendő lenne. A szakirodalomban található különböző magyarázatok valamilyen többlet kifejezését társítják az ilyen típusú RD-khez. Lambrecht (1981:87) stilisztikai többlettel (például szarkazmus), Apothéoz (1997) diskurzus-szervezési szempontokkal (hezítálás lehetővé tétele, befogadás megkönnyítése), Horlacher–Müller (2005) és Simonin–Leonarduzzi (2009) pedig értékelés, értékítélet, nézetkülönbségek kifejezésével magyarázza az RD e használatát.

Az aktív referenciájú lexikális XP-hez hasonlóan a szabad névmás diszlokációja is látszólag hatástalan a kommunikáció szempontjából. A referenciára vonatkozóan még kevésbé informatív a *ça* 'az': referenciális tartalma indistinktív: nem határozza meg pontosan a referenst, nem sorolja be semmilyen

konceptuális osztályba (például élő, élettelen, tárgy, folyamat, szituáció, egyén, tömeg, csoport, stb.), a reáliák lehetséges kategorizációját nyitva hagyja (Corblin 1994).

Ashby (1988) szerint az RD egyik leggyakoribb, csak névmásokra jellemző funkciója a „kitöltés” (filler): a diskurzusban a hezitálás, gondolatformálás következtében keletkező űr betöltésére szolgál, hogy a beszélő magánál tartsa a szót.

Detges–Waltereit (2014) a névmások jobbra diszlokált pozícióban való megjelenéséhez alapvetően szubjektív és interperszonális, modális funkciókat társít. Noha az olyan diskurzusszerveződéshez köthető, szoros értelemben vett referenciális használatot sem zárja ki a (névmási) RD esetében, mint például a kontraszt¹⁶ kifejezése (ahogy Ashby (1988) sem, *contra* Lambrecht (1981)), leginkább bizonyos beszédaktusok illokúciós erejének növelését tartja a jobbra diszlokált névmások legfőbb funkciójának: a beszélő így fejezi ki, hogy megnyilatkozása nem megkérdőjelezhető, idegenkedik annak „újrátárgyalásától”.¹⁷ Detges–Waltereit (2014) az RD e használatát Morel (2007) tanulmányára alapozza. Morel (2007) szerint nemcsak a névmási RD, hanem általában a jobb oldali diszlokáció alapvető diskurzusfunkciója¹⁸ az, hogy a megnyilatkozó kifejezze személyes véleményét, amely a beszélgetőtársnak tulajdonított állásponttal ellentétes, illetve azonnali reakcióját egy szituációban való ellentmondás feletti meglepetés vagy váratlan vélemény kapcsán. Morel (2007) példájának egy részletével illusztráljuk e használatot: a beszélőt arról tájékoztatja zenésztársa, hogy az egyik koncertjük elmarad, mivel együttesük egyik tagja keresztlányának keresztelőjére megy, s ez az információ a beszélőt meglepetésként éri, megnyilatkozása erős polemikus értékkel bír:

¹⁶ Detges–Waltereit (2014) Mayol (2010) alapján megkülönbözteti az „erős” kontrasztot (két entitás explicit szembeállítás) a „gyenge” kontraszttól. A „gyenge” kontraszt esetében a diszlokált névmással kifejezett entitás egy meghatározatlan entitással áll kontrasztban: a beszélő nyitva hagyja azt a kérdést, hogy más, a diskurzusban releváns referensekre is alkalmazandó-e az állítás (Mayol 2010). Ilyen típusú „gyenge” kontrasztot jobbra diszlokált névmás is kifejezhet, például *Michel a dû faire du latin, lui* ‘Michelnek viszont kellett latint tanulnia’ (Detges–Waltereit 2014: 12).

¹⁷ Noha Detges–Waltereit (2014) szerint a balra diszlokált névmás szerepe alapvetően kontraszt vagy topikváltás kifejezéséhez köthető, névmási LD esetében is beszélhetünk „modális” funkcióról: a beszélő személyének lehorgonyzásával ad nagyobb illokúciós erőt, pragmatikai súlyt a beszédaktusnak. Így a (névmási) LD mindig az öt követő komment lehorgonyzását jelenti különböző szinteken: a kijelentés, a diskurzus vagy az illokúció szintjén.

¹⁸ Morel (2007) is elkülöníti a jobb oldali diszlokációt (Morel terminológiájában posztrémát) a referenciát pontosító közbevetéstől, az utógondolattól, melyet szerinte hezitációs szünet előz meg.

- (15) *non mais c' est quoi, ce délire, le baptême, mais*
nem de az.CL van mi DEM örület DEF.SG keresztelő de
elle est vieille, sa filleule
ő.CL van öreg POSS keresztlány
'nem, de mi ez az örület, keresztelő, de hát a keresztánya már öreg'

(Morel 2007:42)

3.4. Társalgásszervezés

A topik referens pragmatikai prominenciáján túlmenően társalgásszervezési szempontok figyelembe vétele is támpontokat nyújthat az elemzésben. Megfigyelhető, hogy a beszélgetések szekvenciális rendezettségének kialakításában, a beszélőváltásokban az LD-nek, illetve az RD-nek különböző szerep jut (Apothéoz 1997). Az LD leggyakrabban beszédforduló elején fordul elő, a beszédjog megszerzését is segítheti, gyakran szomszédsági párok (szekveneciapárok) második tagja. Ezzel szemben az RD sokszor a beszédforduló végét jelzi, beszélőváltásra alkalmas helyet jelez. Ezt a társalgásszervezésben betöltött funkciót az elsődleges, pragmatikai mellett Apothéoz (1997) szerint tekinthetjük másodlagos funkciónak.

4. A jobbra diszlokált topik referensek

A következőkben a fentebb bemutatott, a diszlokált kifejezések referenciális azonosíthatósága alapján csoportosított megnyilatkozásokat vizsgáljuk meg. Célunk, hogy megmutassuk, hogy a szakirodalom legtöbbször általánosan megfogalmazott javaslatai pontosításra, illetve kiegészítésre szorulnak.

4.1. Lexikális NP/PP jobb oldali diszlokációja

Az alábbi táblázat a jobb oldalra diszlokált lexikális összetevő referenciális elérhetősége alapján csoportosított diskurzusfunkciók előfordulási statisztikáját mutatja a vizsgált korpuszban.

1. táblázat: lexikális XP-k jobb oldali diszlokációja

referencia, funkció		kijelentés		kérdés		összesen	
			ebből beszéd- forduló végén		ebből beszéd- forduló végén		
aktív	aktív referens új topik	13	5 (38%)	5	5 (100%)	18 (14%)	34 (26%)
	definíciós kérdés			9	9 (100%)	9 (7%)	
	stilisztikai többlet, minősítés	7	2 (29%)	–	–	7 (5%)	
text.	altopik-kezelés	40	17 (42,5%)	31	23 (74%)	71 (54%)	77 (58%)
	definíciós kérdés			6	4 (66%)	6 (4,5%)	
szituációsan elérhető		5	–	–	–	5 (4%)	5 (4%)
kiköv.	új altopik	11	4 (36%)	1	–	12 (9%)	16 (12%)
	kérdéssel bevezetett új topik			2	–	2 (1,5%)	
	„,hogy is hívják?”			2	1 (50%)	2 (1,5%)	
						132 (100%)	
ebből beszédforduló végén:						70 (53%)	

A korpuszban található jobbra diszlokált lexikális NP-k, illetve PP-k 26%-a aktív referenciájú, vö. (7). Ezekben az esetekben tehát információs vagy kommunikációs szempontból, azaz a megértéshez nem lenne szükség a jobbra diszlokált összetevőre – ami nem jelenti azt, hogy kommunikációs szempontból opcionális lenne. A szakirodalomban található, fentebb említett magyarázatok egyikéről sem mondható el, hogy kielégítő motivációt jelentene a korpuszban talált összes ide sorolható jobb oldali diszlokációra.

Vizsgálatunk alapján úgy tűnik, hogy aktív referenciájú lexikális NP diszlokációja esetében az RD leggyakrabban – az esetek 53%-ában (ez az összes RD-előfordulás 14%-át jelenti) – új topikviszonyt jelez: közvetlenül azt követően, hogy egy referenst bevezetett egy mondat – még a komment részeként. Ezután jelenik meg a már aktív – a közvetlen szövegelőzményben bevezetett – referens topikként a jobb oldali diszlokált pozícióban, ahogy ezt a (7a) példa is mutatja. Az előző megnyilatkozáshoz képest tehát megszűnik a topikfolytonosság, az RD új topikviszonyt jelöl.

Aktív referenciájú lexikális NP jobb oldali diszlokációja definíciós kérdésekben is gyakori (26%): (7b) illusztrálja azt a kötetlen beszédben elterjedt *c'est quoi*, NP szerkezetű kérdéstípust, amely a leggyakrabban egy éppen említett terminusra kérdez rá (Blanche-Benveniste 1997). A korpuszban az ilyen definíciós kérdésekben a diszlokált összetevő szinte mindig aktív referenciájú. Ez a típusú kérdés az előbbieken vázolt, közvetlen szövegelőzményben bevezetett referens új topikként való jelzésének tulajdonképpen alelete: miu-

tán az egyik beszélő a komment részeként új referenst vezet be a társalgásba, a másik beszélő e referenst teszi meg kérdése topikjává, hogy további információkat kérjen róla.

Néhány esetben (az esetek fennmaradó 20%-ában) valóban társítható stilisztikai többlet e mondattípusokhoz, vö. (7c)¹⁹, s ide sorolható a jobbra diszlokált aktív referenciájú lexikális NP minősítői (*epithet*) használata is: (7d)-ben a *le malade* 'az az őrült' jobbra diszlokált NP némileg módosítja a referenciát, értékelő többletet is adva.

Noha RD-vel általában könnyebben azonosítható, nagyobb pragmatikai elérhetőségi fokú referensek topikstátusza van kódolva, e tendenciát az LD-vel topicalizált referensekhez viszonyított tényezőként említettük, amely az LD és az RD közti választást befolyásolja. Az esetek többségében (a diszlokált lexikális-XP előfordulások 74%-ában) az RD nem aktív referenseket jelöl topikként: a hallgató csupán a tagmondaton belüli névmási elem alapján nem tudná meghatározni a diszlokált konstituens referenciáját.²⁰ A referenciának mindazonáltal hozzáférhetőnek kell lennie a megelőző diskurzus, a szituáció vagy a diskurzus által felállított szemantikai keret alapján.

A pragmatikailag leginkább prominens, textuálisan elérhető referencia a diskurzusszituációban a következőt jelenti: a beszélő egy általános diskurzustopikhoz kapcsolhatóan több altopikról közöl információkat. Amikor altopikot vált, RD-vel kódolva jelzi, melyik altopikról fogalmaz meg éppen kommentet. Amikor az általános diskurzustopikra vált annak lezárásaként, összefoglalásképpen, szintén RD-vel kódolva jelzi a diskurzustopikot. Az altopikok közti váltást (9a) illusztrálja: a *loft* 'loft' és a *nénette* 'kiscsaj' a New York-i utazáshoz, mint diskurzustopikhoz kapcsolható altopikok; (9b)-ben pedig a fenntartható fejlődésről szóló beszélgetés lezárásaként jelenik meg az összefoglaló diskurzustopikot jelölő topik jobbra diszlokált pozícióban. Az összes diszlokált lexikális-XP-előfordulás 54%-ára jellemző e funkció, melyet a továbbiakban összefoglaló néven altopik-kezelésként említünk.

E diskurzusban betöltött szerepét tekintve tehát valóban könnyen azonosítható, előfeltételezett, már bevezetett topikok kezelésében kap az RD fontos

¹⁹ A (7c) példában nem önmagában a jobb oldali diszlokált pozícióban megjelenő *ta lettre* 'a leveled' főnévi csoport az, amely létrehozza az iróniát. A kontextus hangvétele, tartalma is gunyos, a *pourrir* 'rohad' ige szintén erős kontrasztban van azzal, hogy a mondat egy óvodásnak lenne címezve az elképzelt szituációban. A *ta lettre* a megértéshez nem szükséges; ismétlő, redundáns jellegű megjelenése még inkább felerősíti a gúnyt, hozzájárul a teljes megnyilatkozás ironikus hangvételéhez.

²⁰ Ez nem jelenti azt, hogy a jobbra diszlokált konstituens utógondolatként, egyfajta kommunikációs „gyógyírként” használná a beszélő, azaz későn észlelné, hogy mégsem egyértelmű a tagmondaton belüli névmási elem referenciája, lásd fentebb.

szerepet: ez a funkció – a textuálisan elérhető (al)topikok és diskurzustopik azonosítása – a korpusz adatai alapján sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint ahogy az egyes korábbi kutatásokban szerepel (vö. Ashby 1988, ahol a textuálisan elérhető és az aktív referenciájú jobbra diszlokált NP-k aránya közel azonos). Ugyanakkor alátámasztja a jobb oldali diszlokációt a felállított topikviszony folytatásával (de nem a fenntartásával)²¹ összekapcsoló elemzéseket (vö. (14) és magyarázata fentebb, Lambrecht 1987, 1994).

A fentiekén kívül textuálisan elérhető referenciájú, topikként funkcionáló, jobbra diszlokált konstituensek definíciós kérdésekben is előfordulhatnak.

Mindezeknek némileg ellentmondónak tűnik a diskurzus által felállított szemantikai keretből, illetve a valós szituációból kikövetkeztethető referenciájú topik referensek RD-vel való kódolása, hiszen ezekben az esetekben a referens nem érhető el a megelőző diskurzusból. Tipikusan RD-vel – és nem LD-vel – vannak kódolva az olyan topik referensek, amelyek deiktikusan kapcsolódnak a valós szituációhoz, vagyis szituációsan elérhetőek (Lambrecht 1981: 93–97, Apothéoz 1997). A korpuszban csupán 5 ilyen esettel találkoztunk, vö. (10).

Az összes jobbra diszlokált lexikális-XP előfordulás 12%-ában (16 esetben) a korábban a diskurzusban említettek által felállított szemantikai keret-höz kapcsolható a kikövetkeztethető referensű kifejezések. A korpuszunk alapján három ilyen esetet különíthetünk el. (11a) illusztrálja azt, amikor egy diskurzustopikhoz kapcsolható új altopikot állít fel a beszélő, korábban még nem említett referens bevezetésével: a frissen érettségizettek az iskola által összeállított, középfokú tanulmányaikat értékelő aktárról beszélgetnek. Ehhez hasonló (11b)-ben a kérdéssel bevezetett új topik: e diskurzus régi közös iskoláskori emlékek felidézéséről folyik, s ebbe a szemantikai keretbe beleillik az óvoda is, amiről azonban korábban nem esett szó. A harmadik típus szintén hasonló, itt azonban a beszélő egy rövid időre, általában információkérés céljából szakítja meg a diskurzust, az itt felállított új topik emiatt csak átmeneti jellegű, vö. (11c). Erre a típusra a továbbiakban „hogy is hívják?” funkcióként hivatkozunk.

²¹ Noha Lambrecht (1987, 1994, 2001) nem definiálja egyértelműen a topikfolytatás és -fenntartás közti különbséget, mi folytatásként értelmezzük egy korábban (al)topikként használt referens-re való „visszatérést” (lásd altopik-kezelés), és fenntartásként a már éppen aktív topik „megerősítését”. Ez utóbira a korpuszban nem találtunk példát: az aktív referenciájú kifejezések RD-vel kódolt topikként új topikviszonyt jelölnek, a diskurzusba még nem topikként lettek bevezetve. E funkcióra, a topikfolytonosság megszakítására utal Givón (1976:154) szóhasználata (topikváltó utógondolat, *after-thought topic-shift*, ld. a 9. lábjegyzetet), illetve angol nyelvű példája is (*Once there was a wizard. He lived in Africa, the wizard did.* 'Volt egyszer egy varázsló. Ez a varázsló Afrikában élt.').

E két utóbbi, (11b) és (11c)-vel illusztrált, a diskurzust rövid időre tulajdonképpen megszakító kérdéstípusra – amelynél a topikként megjelenő referensről még nem esett szó, de az a diskurzus-szituációtól nem idegen – alkalmazható az a magyarázat, melyet Lambrecht (1981: 98) a situációban észlelhető új referens diszlokációjáról, mint a résztvevők közötti személyes interakcióban való együttműködés kifejezéséről adott. Mindazonáltal, még ha figyelembe is vesszük e magyarázatot, a kikövetkeztethető referenciájú entitások jobb oldali diszlokációja mindegyik altípusban új topik felállítását jelzi új topik referens bevezetésével.

4.2. A személyes névmások és a *ça* jobb oldali diszlokációja

A 2. táblázatban a szabad névmások jobb oldali diszlokációjának statisztikai adatai találhatók.

2. táblázat: szabad névmások jobb oldali diszlokációja

diszlokált összetevő		kijelentés		kérdés	
			ebből beszédforduló végén		ebből beszédforduló végén
névmás	1. személy	10	2 (20%)	–	–
	2. személy	1 ²²	–	16	13 (81%)
	3. személy	4	–	2	1 (50%)
	<i>ça</i>	az azonos indexű elem alany <i>ce/ça</i>	8	5 (62%)	10
az azonos indexű elem nem alany		2	–	–	–

Az Ashby (1988) által definiált „kitöltő” funkciót a korpuszunk adatai alapján leginkább az egyes szám első személyű *moi* ’én’ szabad névmás jobbra diszlokált pozícióban való megjelenéséhez társíthatjuk (a diszlokált névmások 19%-a), vö. (8a)-ban B válasza. Harmadik személyű névmás RD-je, vö. (8b), jóval ritkább (11%). Hasonló szerepet tölthet be a *ça* kijelentő mondatokban (18%), vö. (8c). Nem a „kitöltés” tűnik azonban a legalapvetőbb funkciónak: jobb oldalra diszlokálva mind a *ça* (ld. (8d)), mind a személyes névmások az esetek valamivel több, mint felében kérdésekben jelennek meg, s e kérdések majdnem mindig a beszédforduló végén vannak.

Fontos megjegyezni, hogy egy diszlokált összetevő egyszerre többfajta funkciót is betölthet a diskurzusban. (8a)-ban például B válaszában a *moi* ’én’ nemcsak a beszédforduló meghosszabbítását teszi lehetővé, hanem modális

²² Az egyetlen, kijelentésben megjelenő jobbra diszlokált második személyű szabad névmást valószínűleg általános értelemben (’az ember’ jelentésben) használja a beszélő, ezért tekinthetjük úgy, hogy a korpuszban második személyű névmások csak kérdésekben fordulnak elő jobbra diszlokált pozícióban.

funkcióval is bírhat, vö. Detges–Waltereit (2014). A *je sais pas* ’nem tudom’ eleve hezitációt, irrelevanciát, az elkötelezettség hiányát jelzi, az RD pedig megerősíti ezt. Ezt követi A újabb kérdése, melyben a jobbra diszlokált *toi* ’te’ akár „gyenge” kontrasztként is értelmezhető. (16)-ban (8a)-t ismételjük meg tágabb kontextusban:

- (16) B: *Et Filou, il sait où elle habite, Caro ?*
 és Filou ő.CL tud hol ő.CL lakik Caro
 ’És Filou tudja, hogy Caro hol lakik?’
 A: *Ouais.*
 ’Igen.’
 B: *Tu es sûr ?*
 te.CL vagy biztos
 ’Biztos?’
 A: *Ben oui. Il l’ a déjà ramenée, non ?*
 hát igen ő.CL öt.CL AUX már hazavitte nem
 ’Hát igen. Már volt olyan, hogy hazavitte, nem?’
 B: *Ben pas tant que ça. Ouais je sais pas, moi, mais*
 hát nem annyi hogy az igen én.CL tudom nem én de
 ’Hát nem igazán. Vagyis nem is tudom, de...’
 A: *Mais tu sais où elle habite, toi ?*
 de te.CL tudod hol ő.CL lakik te
 ’De te tudod, hol lakik?’ (61ah11)

B kétkedve fogadja A azon állítását, miszerint Filou tudja, hogy hol lakik Caro, bizonytalanságát erősíti, hogy ő maga nem hiszi, hogy már lett volna olyan alkalom, amikor hazavitte, s végül teljesen elbizonytalanodik; e hezitáció kifejezését erősíti a *je sais pas, moi* is.²³ Ezután A kérdésében „gyenge” kontrasztként B beszélőt és implicit módon Filout (illetve akár saját magát is) állítja szembe, így kérdése akár úgy is értelmezhető, hogy ’De te viszont tudod, hol lakik?’.

A vizsgált korpuszban található 11 jobbra diszlokált *moi* 4 esetben a fentihez hasonló *je sais pas, moi* kontextusban fordul elő, egy esetben pedig az illokúciós erőt növelő funkcióval bírhat a *je suis désolé, moi* ’sajnálom’ megnyilatkozásban. A többi öt esetben gyenge kontrasztot társíthatunk a jobbra diszlokált első személyű névmás használatához, csakúgy, mint az összes 2. és 3. személyű személyes névmáséhoz (a *ça*-hoz tehát nem). Megjegyzendő, hogy a vizsgálatunkba csak a nem hangsúlyozott jobbra diszlokált szabad

²³ A *je sais pas, moi*-t megelőző *ouais* is ezt az elbizonytalanodást erősíti: míg a *ben pas tant que ça* ’hát nem igazán’ a beszélgetőtárrsal ellentétes véleményt fogalmaz meg, az *ouais* már a vele való egyetértés (lehetőségét) jelzi (vö. Morel–Danon–Boileau 1998: 99), amit a ’vagyis’ fordítás-sal is igyekeztünk visszaadni.

névmásokat vontuk be: az egyértelműen kontrasztív jelleggel, hangsúllyal ellátott szabad névmásokat nem, hiszen azokat kizártuk a diszlokáltként elemzett összetevők köréből.²⁴

4.3. Társalgásszervezési szempontok

A társalgásszervezési szempontok figyelembe vételekor nem elhanyagolható az a tény, hogy jobbra diszlokált konstituensek leginkább kérdésekben vannak beszédforduló végén: a kérdések 75%-ában, ezzel szemben csupán a kijelentések 37%-ában. Az pedig, hogy egy kérdés a beszédforduló végére kerül, nem meglepő. A társalgásszervezésben talán leginkább a névmások, azok közül is a *ça* diszlokációjának tulajdonítható valamilyen szerep, azonban ezek pontos feltérképezéséhez további részletes vizsgálatok szükségesek.

Konklúzió

Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy egy referens topikstátuszának jobb, illetve bal oldali diszlokációval történő kódolása hogyan függhet össze a diszlokált összetevő referensének pragmatikai elérhetőségével, azonosíthatósági fokával. Láttuk, hogy a referens előfeltételezhetőségi foka fontos, de nem döntő tényező, a referens topikalitási jellege is befolyásolja az LD és az RD közti választást.

A szabad névmások, köztük a *ça* jobb oldali diszlokációjának pontos szerepének meghatározásához további vizsgálatokra van szükség. Noha a bal oldali diszlokációval ellentétben „erős” kontrasztot valóban nem fejezhet ki jobbra diszlokált névmás, korpuszunk alapján úgy tűnik, „gyenge” kontrasztot jelölő funkciót szinte minden esetben társíthatunk a jobbra diszlokált személyes névmásokhoz – a többi esetben pedig az illokúciós erő növelésében lehet szerepük. Jóllehet bizonyos esetekben társíthatunk hozzájuk hezitációkitöltő funkciót, sokszor, leginkább kérdésekben, valószínűleg diskurzusjelőlként is értelmezhetőek, ez különösen a *ça* névmás esetében merülhet fel.

Bár RD-vel jellemzően aktív vagy erősen hozzáférhető referensek topikstátusza kódolható, a szakirodalom általános megfogalmazásával ellentétben ez nem feltétlenül jelent topikviszony-fenntartást. A beszélők ugyanis RD-vel

²⁴ Lambrecht (2001) e hangsúlyozott szabad névmásos, *elle est venue ELLE* 'Ő jött el' típusú, fókuszos szerkezeteket klitikumkettőzések konstrukcióknak nevezi. Fontos tehát kiemelni, hogy a diszlokációs szerkezetekben a hagyományosan „hangsúlyosnak” nevezett szabad (önálló) névmások nem kapnak hangsúlyt. Carton (2009) a szabad névmások prozódiai vizsgálata alapján különíti el a hangsúlyt hordozó „hangsúlyos” (*disjoint*) névmásokat a hangsúlyt nem hordozó, az igei csoporttal egy intonációs csoportot alkotó „álsúlyos” (*pseudo-disjoint*) névmásoktól, melyek nála az összes szabadnévmás-használat egyharmadát teszik ki.

jelzik az olyan aktív referensek topikstátuszát, amelyeket közvetlenül előtte új referensként vezetett be a megelőző mondat még a komment részeként, az RD-s mondatban tehát a topikviszony új. Az aktív referensű lexikális főnévi csoportok jobb oldali diszlokációjához továbbá olykor stilisztikai többlet is társítható.

Az RD leggyakrabban a diskurzusban korábban említett, textuálisan elérhető referensek topikstátuszát jelöli, azaz egy általános diskurzustopik altopikjai közti váltásokat segíti elő. Az RD-vel kódolt topikok referenciája tehát ezekben az esetekben is a diskurzusból könnyen hozzáférhető, s a topik referensek nemcsak már korábban bevezetett altopik folytatását jelölhetik, hanem új (al)topikként is megjelenhetnek a társalgásban.

Tipikusan RD-vel jelölik a beszélők továbbá az olyan újonnan bevezetett topik referenseket, amelyek a valós szituációban vizuálisan észlelhető entitásra vonatkoznak, illetve a diskurzus által felállított szemantikai kerethez köthetőek. Ezekben az esetekben tehát új (de nem vadonatúj) topik referens topikstátuszának jelöléséről beszélhetünk.

Hivatkozások

- Apothéloz, Denis 1997. Les dislocations à gauche et à droite dans la construction des schématisations. In Denis Miéville – Alain Berrendonner (szerk.) *Logique, discours et pensée: mélanges offerts à Jean-Blaise Grize*, Bern, Peter Lang, 183–217.
- Ashby, William J. 1988. The syntax, pragmatics, and sociolinguistics of left- and right-dislocations in French. *Lingua* 75: 203–229.
- Ashby, William J. 1994. An acoustic profile of right-dislocations in French. *Journal of French Language Studies* 4: 127–145.
- Avanzi, Mathieu 2009. Aspects prosodiques de la dislocation à droite en français. In Denis Apothéloz – Bernard Combettes – Franck Neveu (szerk.) *Les linguistiques du détachement: actes du colloque international de Nancy (7-9 juin 2006)*, Bern, Peter Lang, 59–71.
- Blanche-Benveniste, Claire 1997. À propos de *Qu'est-ce que c'est* et *C'est quoi*. *Recherches sur le français parlé* 14: 127–146.
- Blanche-Benveniste, Claire és mtsai 1990. *Le français parlé: études grammaticales*. Paris, éd. du C.N.R.S.
- Blasco, Mylène 1994. Les énoncés à « redoublement » et « dislocation » en français contemporain. Analyse en double marquage. *L'Information Grammaticale* 63: 42–44.
- Büring, Daniel 1999. Topic. In Peter Bosch – Rob van der Sandt (szerk.) *Focus: Linguistic, Cognitive, and Computational Perspectives*, Cambridge, UK, Cambridge University Press, 142–165.

- Carton, Fernand 2009. Etude prosodique d'un cas de détachement: les pronoms personnels pseudo-disjoints dans un corpus de presse parlée en français. In Denis Apothéloz – Bernard Combettes – Franck Neveu (szerk.) *Les linguistiques du détachement: actes du colloque international de Nancy (7-9 juin 2006)*, Bern, Peter Lang, 173–187.
- Chafe, Wallace 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view. In Charles Li (szerk.) *Subject and Topic*, New York, Academic Press, 25–56.
- Chafe, Wallace 1987. Cognitive constraints on information flow. In Russell S. Tomlin (szerk.) *Coherence and Grounding in Discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 21–52.
- Chafe, Wallace 2008. Aspects of Discourse Analysis. *Brno Studies in English* 34: 23–37.
- Chanet, Catherine 2001. 1700 occurrences de la particule *quoi* en français parlé contemporain: approche de la « distribution » et des fonctions en discours. *Marges Linguistiques* 2: 56–80.
- Combettes, Bernard 1998. Thématization, topicalisation et éléments non référentiels : le cas de l'adjectif détaché. *Cahiers de praxématique* 30: 133–159.
- Corblin, Francis – Henriëtte de Swart (szerk.) 2004. *Handbook of French Semantics*. Stanford, CSLI Publications.
- Corblin, Francis 1994. Existe-t-il un « ça » impersonnel en français? *L'Information Grammaticale* 62: 45–47.
- De Cat, Cécile 2002. *French Dislocation*. PhD Disszertáció, University of York, UK.
- Detges, Ulrich – Richard Waltereit 2014. *Moi je ne sais pas vs. Je ne sais pas moi: French Disjoint Pronouns in the Left vs. Right Periphery*. In Kate Beeching – Ulrich Detges (szerk.) *Discourse Functions at the Left and Right Periphery. Crosslinguistic Investigations of Language Use and Language Change*, Leiden, Brill, 24–46.
- Dik, Simon C. 1997. *The Theory of Functional Grammar. Part 2: Complex and Derived Constructions*. Szerk. Kees Hengeveld. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Furukawa, Naoyo 2003. Les éléments initiaux détachés et la thématization. *Cahiers de praxématique* 40: 127–148.
- Gazdik Anna 2011. *Multiple Questions in French and Hungarian*. PhD Disszertáció, Université Paris Diderot (Paris 7), Párizs – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Givón, Talmy 1976. Topic, pronoun and grammatical agreement. In Charles Li (szerk.) *Subject and Topic*, New York, Academic Press, 149–188.
- Givón, Talmy 1983. Topic continuity in discourse: An Introduction. In Talmy Givón (szerk.) *Topic continuity in discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 1–42.
- Horlacher, Anne-Sylvie – Gabriele M. Müller 2005. L'implication de la dislocation à droite dans l'organisation interactionnelle. *Travaux neuchâtelois de linguistique* 41: 127–145.

- Hulk, Aafke 1996. L'« autre » de: une tête quantificationnelle? *Langue française* **109**: 44–59.
- Lambrecht, Knud 1981. *Topic, Antitopic and Verb Agreement in Non-standard French*. Amsterdam, John Benjamins.
- Lambrecht, Knud 1987. On the status of SVO sentences in French discourse. In Russell S. Tomlin (szerk.) *Coherence and Grounding in Discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 217–262.
- Lambrecht, Knud 1994. *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lambrecht, Knud 1996. Compositional vs. constructional meaning: the case of French *comme N*. *Semantics and Linguistic Theory* **5**: 186–203.
- Lambrecht, Knud 2001. Dislocation. In Martin Haspelmath és mtsai (szerk.) *Language typology and language universals 2*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1050–1078.
- Mayol, Laia 2010. Contrastive pronouns in null-subject Romance languages. *Lingua* **120**: 2497–2514.
- Morel, Mary-Annick 2007. Le postrhème dans le dialogue oral en français. *L'Information grammaticale* **113**: 40–46.
- Morel, Mary-Annick – Laurent Danon-Boileau 1998. *Grammaire de l'intonation. L'exemple du français oral*. Gap – Paris, Ophrys.
- Reinhart, Tanya 1981. Pragmatics and linguistics: an analysis of sentence topics. *Philosophica* **27**(1): 53–94.
- Simonin, Olivier – Laetitia Leonarduzzi 2009. Dislocations à droite et extrapositions nominales: syntaxe et réalisation(s). *Travaux linguistiques du Cerlico* **22**: 129–149.
- van Dijk, Teun A. 1977. *Text and context*. London – New York, Longman.
- Ziv, Yael 1994. Left and Right Dislocations: Discourse functions and anaphora. *Journal of Pragmatics* **22**: 629–645.

A REFLEXÍVJELÖLT ÁLTÁRGYAS REZULTATÍV SZERKEZETEKRŐL A MAGYARBAN

Jurth Réka

Bevezetés*

A tanulmány a magyar nyelvben megjelenő reflexívjelölt áltárgyas rezultatív szerkezeteket vizsgálja. A rezultatív szerkezetek az ige által jelölt cselekvés következtében a páciensi argumentum jelölétén létrejövő eredményállapotot fejezik ki. Az ilyen szerkezetekben a rezultatív kifejezések megjelenhetnek tranzitív (1), unakkuzatív (2) és unergatív igékkel (3) egyaránt, mind az angol (1a), (2a), (3a), mind a magyar (1b), (2b), (3b) nyelvben. Ezeket a rezultatív kifejezéseket a magyar nyelvben többek között É. Kiss (2006) és Komlósy (1994) másodlagos predikátumokként elemzik, amelyek a logikai alanyukról tesznek állítást. A rezultatívok logikai alanya nem más, mint az ige belső argumentuma, a páciensi argumentum. Míg a tranzitív *fest* (1b) belső argumentuma a tárgyi funkciójú *kerítés* lesz, addig az unakkuzatív *török* (2b) esetében az alanyi funkciójú *váza* a belső argumentum. Viszont az unergatív igéknek csak külső argumentumuk van. Amennyiben egy unergatív ige rezultatív szerkezetben fordul elő, kötelező egy úgynevezett áltárgy jelenléte (3). Ez az áltárgy általában egy olyan visszaható névmás, amely nem része az ige argumentumszerkezetének. Mindez univerzálisan jellemző a különböző nyelvekben megjelenő áltárgyas rezultatívokra, vessük össze például a lenti angol (3a) és magyar (3b) adatokat. A (3b)-ben az unergatív *táncol* ige a *betegre* névszói rezultatívval együtt jelenik meg, és ilyenkor kötelező egy áltárgy, ebben az esetben a *magát* visszaható névmás jelenléte.

(1) a. *I painted the car yellow.*¹ (Simpson 1983: 143)

én festettem az autót sárgára

'Sárgára festettem az autót.'

b. *Péter pirosra festette a kerítést.* (Komlósy 1994: 99)

(2) a. *The vase broke into little pieces.* (Simpson 1983: 143)

a váza tört ba apró darabok

'A váza apró darabokra tört.'

b. *A váza darabokra tört.* (Komlósy 1994: 144)

* A kutatást a Debreceni Egyetem támogatta (nyilvántartási szám: RH/885/2013., 13.22).

¹ A tanulmányban a példamondatokban félkövérrel emelem ki a rezultatív kifejezést és az áltárgyat.

(3) a. *I danced * (myself) tired.* (Simpson 1983: 145)

én táncoltam magamat fáradtra
'Fáradtra táncoltam magamat.'

b. Péter *betegre táncolta * (magát).* (Komlósy 1992: 424–425)

A vonatkozó magyar szakirodalmat áttekintve a következő pontok mentén vizsgálom meg a szerkezetet a magyar nyelvben. Az 1. fejezet az áltárgyas rezultatívok főbb jellemzőit vizsgálja. A 2. alfejezet az ige típusával foglalkozik. Kérdésként merül fel, hogy minden unergatív ige előfordul-e a szerkezetben, továbbá hogy csak unergatív igék fordulhatnak-e elő benne. A 3. alfejezetben az áltárgyat vizsgálom meg. Elsősorban a reflexív *magát* fordul elő áltárgyként a szerkezetben, de elidegeníthetetlen birtok is megjelenhet. Az anaforák több nyelvben is testrész eredetűek és láthatjuk majd, hogy mind a reflexív *magát*, mind az elidegeníthetetlen birtok egyfajta reflexívjelölő stratégia a rezultatív szerkezetekben. Ezek nem függetlenek egymástól. A 4. fejezetben a magyar adatokat a Ramchand (2008)-féle keretben elemzem. A konklúzió a tanulmány főbb pontjait foglalja össze.

1. Az áltárgyas rezultatívok

A tanulmányban a rezultativitást Komlósy (1992, 1994) és É. Kiss (2004, 2006) megközelítése alapján vizsgálom, ami a rezultativitás egy inkább tágabb értelmezésének felel meg.² Olyan mondatokban jelennek meg rezultatív predikátumok, amelyek egy változást írnak le, aminek eredményeképpen egy új állapot jön létre. Ezek a telikus események a változás folyamatából és egy ezt követő új, végállapotból állnak. A rezultatív kifejezések a páciensi argumentumról tesznek állítást, azaz egy tranzitív ige tárgyáról vagy egy unakkuzatív ige alanyi argumentumáról. Az unergatív igéknek egyetlen argumentumuk van, amely a külső argumentumi pozícióban generálódik, ezért ezen igék mellett nem jelenhetnek meg rezultatív kifejezések (4). Az angolban töb-

² Kiefer és Ladányi (2000: 453–518) az igekötővel képezhető akcióminőségek vizsgálatokor a rezultatív akcióminőséget megkülönböztetik többek között a szaturatív, inchoatív, totális, intenzív, exhauszív akcióminőségektől. A rezultatív akcióminőséget a következőképpen írják le: „a cselekvés, folyamat eredményesen befejeződött (Kiefer–Ladányi 2000: 478)”. Ezt elkülönítik az említett akcióminőségektől és ezzel a rezultativitás egy szűkebb értelmezését kapjuk. A Komlósy (1992, 1994) és É. Kiss-féle (2004, 2006) szemlélet szerint viszont a Kiefer és Ladányi említett akcióminőségei beletartoznak a rezultativitás tágabban értelmezett fogalmába. Kiefer és Ladányi elemzésében az igekötő által kifejezett inchoatív akcióminőség az esemény kezdetét jelzi, pl.: *el-sírja magát, elordítja magát, felbűg.* Azonban Komlósy és É. Kiss megközelítésében itt is inkább az a lényegi mozzanat, hogy az *elsírja magát* esetében az alany egy nem síró állapotból egy síró állapotba kerül, a *felbűgnál* pedig hasonlóan egy nem bűgő (csendes) állapotból egy bűgő állap-

bek között Simpson (1983), a magyarban többek között É. Kiss (2004, 2006), Komlósy (1992, 1994) és Bene (2005) vizsgálják ezt a szerkezetet.

(4) a. **I danced tired.* (Simpson 1983: 145)

én táncoltam fáradtra
'Fáradtra táncoltam.'

b. **Az öcsém jókedvűre táncolt.* (Komlósy 1992: 424)

Unergatív igék csak úgy fordulhatnak elő rezultatív szerkezetekben, ha megjelenik mellettük egy áltárgy. Ez az áltárgy általában egy visszaható névmás, ami nem része az igei argumentumstruktúrájának. Az (5b)-ben az unergatív *nevet* ige a *betegre* rezultatív kifejezéssel együtt fordul elő, és ilyenkor kötelezően megjelenik a *magát* visszaható névmás is a szerkezetben.

(5) a. *I laughed myself sick.* (Simpson 1983: 145)

én nevettem magamat betegre
'Betegre nevettem magamat.'

b. *Péter betegre nevette magát.* (Komlósy 1992: 425)

A magyarban az áltárgyas rezultatív szerkezetekben a rezultatív kifejezés gyakran nem szó szerint értendő, hanem arra utal, hogy az alany addig végzi a cselekvést, amíg elege nem lesz belőle, amíg meg nem unja. Ebben a tanulmányban azonban elsősorban az áltárgyas rezultatív szerkezetekben előforduló igékre és áltárgyakra fókuszálok, mert ezek azok az elemek, amelyeknek a tulajdonságai jelentős mértékben meghatározzák a szerkezetet.

A 2. és 3. fejezet a szerkezetben megjelenő igék és áltárgyak típusait tekinteti át részletesen.

2. Az ige típusa

2.1. Ágens unergatív igék

Az áltárgyas rezultatív szerkezetek elsősorban ágensi unergatív igékkel (például *beszélget, táncol*) fordulnak elő (6).

(6) a. *A lányok kibeszélgették magukat.* (É. Kiss 2004: 35)

b. *Péter betegre táncolta magát.* (Komlósy 1992: 425)

A magyarban eredményt kifejezhetünk rezultatív igekötővel vagy sublatívusi (-*ra/-re*) vagy translatívusi (-*vá/-vé*) raggal ellátott névszói rezultatívval (É. Kiss 2006). A (7)-(8) példái igekötőt, a (9)-(10) példái névszói rezultatívot tartal-

maznak. A (7b), (8), (9b) és (10) mondatai korpuszadatok.³ A *ki*, *betegre* és *hülyére* rezultatív kifejezések igen gyakoriak ezekben a szerkezetekben, és idiomatikus viselkedést mutatnak (Komlósy 1992, 1994). A *ki* igekötőnek nem az alap térbeli jelentése érvényesül, hanem azt jelenti, hogy az alany addig végzi a cselekvést, amíg meg nem elégszi. A *betegre* és a *hülyére* névszói rezultatívok szintén nem szó szerint értendők, hanem azt fejezik ki, hogy az alany olyannyira sokat végzi az adott cselekvést, hogy elege lesz belőle, megunja. Ezek a rezultatív kifejezések igen produktívak, az igék széles skálájával kombinálhatók.

- (7) a. *A gyerekek kiugrálták magukat.* (Komlósy 1994: 104)
 b. *...már szerencsétlen széttanulta az agyát, de még mindig nem elég.*
- (8) a. *Kicsit elaludtam a nyakam.*
 b. *Tegnap lejárta a lábam.*
 c. *...már ha valaki eleget talpalt a stúdiókban, hogy bedolgozza magát.*
- (9) a. *Péter betegre dolgozta magát.* (Komlósy 1994: 147)
 b. *Az öcsémrel hülyére neveltük magunkat.*
- (10) a. *...amikor még vasárnap is hulla fáradtra dolgozzuk magunkat...*
 b. *Láthatod mekkora hőssé nőtte ki magát.*
 c. *...ahol lelkesednek, sírnak, pecsenyévé tapsolják a tenyerüket...*⁴

Az (7b), (8a, b) és (10c) mondataiban nem a reflexív *magát* jelenik meg áltárgyként, hanem egy elidegeníthetetlen birtok: *az agyát, a nyakam, a lábam, a tenyerüket*. Az áltárgy típusát majd a 3. fejezetben vizsgálom részletesebben.

Az (7)–(10) példákban megjelenő igék, *ugrál, tanul, alszik, jár, dolgozik, nevet* és *tapsol*, unergatívak és egyetlen argumentumuk, amely egy külső argumentum, ágensi tematikus szereppel bír. A *kinő* igét is tekinthetjük unergatívnak, azonban az kevésbé ágensi. A külső argumentum az esemény létrejöttének elindítója, kiváltója, okozója Ramchand (2008) értelmezése alapján.

2.2. Nem ágensi unergatív igék

Bene (2005: 72–73) a kibocsátásigéket az unergatív igék csoportjába sorolja⁵, mivel alanyuk a kibocsátás közvetlen okozója. A közvetlen okozó nem feltét-

³ A korpuszadatok a Magyar Nemzeti Szövegtárból és a Google kereső találatáiból származnak.

⁴ A sublatívusi és a translatívusi eset eloszlásáról bővebben lásd Matushansky (2012).

⁵ Lődár (2013) részletesen vizsgálja azokat a hangkibocsátás igéket, amelyeknek az alanya nem ágensként kódolt. Ezek az igék a belsőleg okozott igék csoportjába tartoznak, és az egyetlen argumentumuk külső argumentum, amely nem ágensként, hanem eszköz-okozóként van kódolva.

lenül élő, és amennyiben élettelen okozóról van szó, akkor annak a belső tulajdonságai okozzák az eseményt (például *ketyeg*, *recseg*, *ragyog*, *fénylik*). Bene a *magát* visszaható névmás áltárgyas használatát az unergatív igéket megkülönböztető tesztként alkalmazza, azonban a kibocsátásigék esetében ez a teszt nem működik. Nem jelenhet meg a *magát* áltárgya a kibocsátásigék mellett, továbbá azok mellett az unergatív igék mellett sem, amelyeknek élettelen ágens található az argumentumstruktúrájában (Bene 2005: 72–73). A (11) mondatai és azok ítélete Benétől származnak.

- (11) a. **Az óra kiketyegte magát.*
b. **A nap kiragyogta magát.*
c. **A villanykörte kivilágította magát.*
d. **A nap kisütötte magát.*

Azonban megvizsgáltam más kibocsátásigéket (*berreg*, *zörög*, *dörög*) és azt tapasztaltam, hogy mellettük mégis megjelenhet a *magát* áltárgy (12). A (12) mondatairól anyanyelvi beszélőket kérdeztem meg, akik grammatikusnak ítélték az alábbi adatokat.

- (12) a. *A hűtő kiberregte magát.*
b. *A mosógép kizörögte magát.*
c. *Az ég kidörögte magát.*

A (12) mondatainak grammatikussága eredhet abból, hogy itt olyan belsőleg okozott igék (Levin–Rappaport-Hovav 1995) jelennek meg, amelyeknek alanya erősen ágensi jellegű (Ramchand 2008 alapján). Az alany belső tulajdonságai felelősek az esemény létrejöttéért. Továbbá a (12)-ben megjelenő eseményeket tekinthetjük időben korlátosnak; a hűtő berregése, a mosógép zörgeése, az ég dörgése időben viszonylag behatároltak. Ez a szerkezet megkívánja ezt a fajta szemantikát.

A magyarban az unergatív és az unakkuzatív igék csoportjának elkülönítésére különböző unakkuzatív tesztet alkalmazhatunk (lásd többek között Bene 2005, É. Kiss 2006, Halm 2012). Az egyik ilyen teszt a rezultatív igékötő viselkedése. É. Kiss (2004, 2006) az igékötőknek három főbb csoportját különbözteti meg; a rezultatív, a terminatív és a lokatív igékötők típusát. É. Kiss elemzése szerint a rezultatív igékötők olyan mondatokban jelennek meg, amelyek állapotváltozást fejeznek ki, és itt ezek az igékötők a páciensnek a változás következtében létrejött eredményállapotára utalnak.⁶ A magyarban igékötő kapcsolódhat tranzitív (13a) és unakkuzatív (13b) igékhez, azonban unergatív

⁶ A terminatív igékötők az alany helyváltoztató mozgásának végpontját jelölik, a lokatív igékötők pedig az alany létezésének, térbeli pozíciójának a helyét határozzák meg.

(13c) igékhez nem, amennyiben az igekötőt a páciensi argumentumra vonatkozó másodlagos predikátumnak tekintjük (É. Kiss 2006: 19, 23–24).

- (13) a. *Eszter felvágta a tortát.*
b. *A hús megfőtt.*
c. **János elénekelt.*

Azonban, ha a (11)-(12) példákban megjelent, az unergatív igék csoportjába sorolt kibocsátásigékre alkalmazzuk a rezultatív igekötők tesztjét, akkor azt láthatjuk, hogy azok előfordulhatnak igekötővel együtt (14). Ha a kibocsátásigéket unergatívoknak tekintjük, akkor nem kapcsolhatnánk hozzájuk igekötőt. Viszont az, hogy a kibocsátásigék átmennek a rezultatív igekötő tesztjén, arra utal, hogy ezek az igék unakkuzatív viselkedést mutatnak.

- (14) a. *A nap kisütött.*
b. *A nap felragyogott.*
c. *A csengő felberregett.*
d. *Felzörgött a szekér.*
e. *A gép motorja újra feldörgött.*

A rezultatív igekötőn kívül unakkuzatívítási tesztként használhatjuk az *egyed* áltárgyat. „Az *egyed* egy bizonyos időre vonatkozóan az ige által leírt cselekvés legnagyobb szakaszának kifejezésére használható” (Piñón 2001: 182). Az *egyed* áltárgy nem része az ige argumentumszerkezetének, de szintaktikailag a tárgyi pozíciót foglalja el, tehát olyan igéhez járulhat, amelynek nincs belső argumentuma. Ezért az *egyed* áltárgy csak unergatív (15c) igékhez járulhat, tranzitív (15a) és unakkuzatív (15b) igékhez nem (Piñón 2001).

- (15) a. *#Kinyitottunk egyed.*
b. **A katona vérzett egyed.*
c. *Mari úszott egyed.*

Az *egyed* áltárgy elsősorban cselekvés (16a) és szemelfaktív (16b) igékkel fordul elő, állapot (16c) és eredmény (16d) igék mellett azonban nem jelenik meg (Piñón 2001, Csirmaz 2006).⁷

⁷ Vannak olyan unergatív igék, amelyek nem jelennek meg az *egyed*tel, de erre a viselkedésre egyelőre nincs magyarázat (Piñón 2001: 197–198).

- (i) a. **Dolgoztam egyed.*
b. **Réka beszélt egyed.*

Viszont a *dolgozik* és a *beszél* igékhez jelentésben nagyon hasonló *robotol* és *dumál* igékkel már előfordulhat az *egyed*. Ez a jelenség további magyarázatra szorul.

- (ii) a. *Robotoltam egyed.*
b. *Réka dumált egyed.*

- (16) a. *Mari sétált egyet.*
b. *A bohóc bólintott egyet.*
c. **Mari állt egyet.*
d. **János érkezett egyet.*

A (17)-ben az *egyed* áltárgy tesztjét a kibocsátásigék csoportjára alkalmazzuk.

- (17) a. **A nap süttött egyed.*
b. **A nap ragyogott egyed.*
c. *A hűtő berregett egyed.*
d. *A gép zörgött egyed.*
e. *Az ég dörgött egyed.*

Azt láthatjuk, hogy az *egyed* áltárgy tesztje nem ad egységes eredményt a kibocsátásigékre. Ebből azt lehet megállapítani, hogy azok az igék, amelyek átmennek ezen a teszten, azok biztosan unergatívok. Azok az igék viszont, amelyek mellett nem jelenhet meg az *egyed* áltárgy, azok lehetnek unergatívok vagy unakkuzatívok is.

Ezen két unakkuzativitási teszt alapján azt mondhatjuk, hogy a kibocsátásigék csoportja nem egységes. A kibocsátásigékhez kapcsolódhat igekötő (14), ami alapján arra következtethetünk, hogy ezek az igék nem unergatívok, hanem unakkuzatívok. Míg az *egyed* áltárgy bizonyos kibocsátásigék mellett (*berreg, zörög, dörög*) megjelenhet (17c-e), addig mások mellett (*süt, ragyog*) nem (17a-b). A (14) és (17) alapján látható, hogy vannak igék, amelyek mind a két teszten átmennek (*berreg, dörög, zörög*) és vannak, amelyek csak a rezultatív igekötő tesztjén mennek át (*süt, ragyog*). A tesztek nem feltétlenül adnak minden ígére ugyanolyan eredményt.⁸ A *berreg, zörög* és *dörög* igék összekapcsolódhatnak rezultatív igekötővel, ami unakkuzatív tulajdonság, viszont megjelenhet mellettük az *egyed* áltárgy, ami unergatív tulajdonság. A *süt* és *ragyog* igékhez egyrészt kapcsolódhat rezultatív igekötő, másfelől pedig nem fordulhatnak elő az *egyed* áltárggyal; ezek alapján inkább unakkuzatívoknak tekinthetjük őket. A tanulmányban elsősorban az egyértelműen unergatív esetekre fókuszálók.

2.3. *Experiens*i alanyú igék

Rákosi (2006: 21–73) az elemzésében az *experiens*i alanyú igéknek két jelentős csoportját különíti el Reinhart (2000) alapján. A két csoportban eltérően van kódolva az *experiens*i alany. A magyarban vannak olyan igepárok, mint például az *aggaszt-aggódik, idegesít-idegeskedik, nyugtalanít-nyugtalanoko-*

⁸ Erről bővebben lásd Lódár (2011).

dik, érdekel-érdeklődik, meglep-meglepődik, stb., ahol az igepár első tagjának az esetében (például *aggaszt*) egy experiensi tárgy jelenik meg (18a), míg a pár második tagjának az esetében (például *aggódik*) egy experiensi alany (18b). A (18a)-ban az experiensi tárgy *Katit* belső argumentumként kerül beillesztésre, a (18b)-ben az experiensi alany *Kati* külső argumentum lesz. Több érv is szól amellett, hogy az ilyen típusú experiensi alanyú igéknek külső argumentuma van, tehát unergatív tulajdonságaik vannak.

- (18) a. *Az új munka aggasztja Katit.*
b. *Kati aggódik (az új munka miatt).*

Az *aggódik* nem jelenik meg rezultatív igekötővel együtt (19), ami unergatív viselkedésre utal.

- (19) **Kati kiaggódott.*

Az experiensi alanyú igéknek van egy másik, nagyobb csoportja, ide tartoznak például a *szeret, csodálkozik, utál, utálkozik, tud, ért, lát, hall, nevet, alszik*, stb. igék. Ezek az igék elsősorban abban különböznek az előző típusú experiensi alanyú igéktől, hogy nem vesznek részt az *aggaszt-aggódik* típusú kauzatív alternációban.

Az experiensi alanyú unergatív igékkel szintén megjelenhet a *magát* áltárgy a beszélők intuíciója alapján (20).

- (20) a. *Anya kiaggódta magát.*
b. *Anya betegre aggódta magát.*
c. *Kati kicsodálkozta magát.*
d. *János kiutálkozta magát.*

(20a-b) az experiensi alanyú igék első csoportjára (az *aggódik*-típusra) ad példát, (20c-d) pedig a második csoportra (a *szeret*-típusra). Ha ezek a külső argumentumú igék rezultatív szerkezetben fordulnak elő, akkor egy áltárgynak is meg kell jelennie.

2.4. *Implicit argumentumos intranszítív igék*

Vannak olyan tranzitív igék, amelyeknek lehetséges az intranszítív használata is, például *eszik, iszik, olvas, keres*. Ezen igék esetében a belső argumentum nem jelenik meg, hanem csupán odaértjük. Ezek az igék szintén megjelenhetnek áltárgyas rezultatív szerkezetekben az angolban (21a) és a magyarban (21b) egyaránt.

- (21) a. *I ate myself sick/ to death.* Simpson (1983: 145)
én ettem magamat betegre/ halálra
'Betegre/halálra ettem magamat.'
b. *A fiúk betegre ették magukat.* Komlósy (1994: 176)

Ilyenkor az *eszik* ige belső argumentuma szintaktikailag nem realizálódik, és ez engedélyezi az áltárgy kitételét.

2.5. Az igitípusok áttekintése

Összefoglalva, áltárgyas rezultatív olyan igékkel állhat, amelyeknek az alanyi argumentuma külső argumentum és nincs mélytárgyuk. Tehát a szerkezet előfordulhat ágensi unergatív igékkel, nem ágensi unergatív igékkel, experiensi alanyú igékkel és implicit argumentumos intranszitiv igékkel.

- (22) Ágensi unergatív igék:
Péter betegre táncolta magát.
- (23) Nem ágensi unergatív igék:
A hűtő kiberegte magát.
- (24) Experiensi alanyú igék:
Anya betegre aggódta magát.
- (25) Implicit argumentumos intranszitiv igék:
A fiúk betegre ették magukat.

A következő fejezetben az áltárgy lehetséges típusait vizsgálom meg.

3. Az áltárgy típusa

Az áltárgyas rezultatív szerkezetekben többnyire a reflexív *magát* jelenik meg áltárgyként (26), de előfordulhat elidegeníthetetlen birtok is (27), az angol és a magyar nyelvben egyaránt.⁹

⁹ Az áltárgyas rezultatív szerkezetekben megjelenhet időtartamot jelölő áltárgy is (i). Erre többek között É. Kiss (2004, 2006), valamint Komlósy (1992, 1994) is kitér. Az (i) mondatai É. Kisstől (2006: 25) származnak.

- (i) a. *Péter átaludta a délutánt.*
b. *Rozi elbeszélgette az időt.*
c. *Imre elborozgatott két órát.*

Útvonalat jelölő áltárgy is előfordulhat a szerkezetben (ii) (É. Kiss 2006: 28).

- (ii) a. *Csaba lefutotta a marathoni távot.*
b. *Péter bejárta a várost.*

- (26) a. *I danced myself tired.* (Simpson 1983: 145)
 én táncoltam magamat fáradtra
 'Fáradtra táncoltam magamat.'
 b. *Éva kitáncolta magát.* (É. Kiss 2004: 35)
- (27) a. *I cried my eyes blind/out.* (Simpson 1983: 146)
 én sírtam enyém szemeimet vakra/ki
 'Kisírtam a szememet.'
 b. *Éva vörösre sírta/kisírta a szemét.* (É. Kiss 2004: 35)

Amíg (26b)-ben a *táncol* unergatív ige a *ki* rezultatív igekötővel és a reflexív *magáttal* fordul elő, addig (27b)-ben az unergatív *sír* a *ki* vagy a *vörösre* rezultatív kifejezésekkel és a testrészt megnevező *a szemét* áltárggyal jelenik meg. A korpuszadatok között is számos olyan rezultatív szerkezetet találunk, amely valamilyen elidegeníthetetlen birtokot tartalmaz (28).¹⁰ Különböző testrészek jelenhetnek meg áltárgyként, például *szem, láb, nyak, tenyér, torok, bél, agy*.

- (28) a. *...és szegény anya majd kisírta a szemét.*
 b. *Tegnap lejárta a lábam.*
 c. *Kicsit elaludtam a nyakam.*
 d. *...ahol lelkessednek, sírnak, pecsenyévé tapsolják a tenyerüket...*
 e. *...meglett úriemberek üvöltötték rekedtre a torkukat...*
 f. *A mulatság még éjfélig folytatódott: a lányok többsége széttáncolta a lábát...*
 g. *Majd szemüvegét törölgetve kijelentette, kidolgozta a belét.*
 h. *...már szerencsétlen széttanulta az agyát, de még mindig nem elég.*

A (28) példáiban azt láthatjuk, hogy az áltárgy az alanyhoz tartozó testrészt nevez meg, ami egyfajta rész-egész viszonyt jelöl. Ez a rész-egész viszony az áltárgy és az alany között a gépek esetében is megfigyelhető (29). *A tetejét* áltárgy az alanynak, a *mosógépnek*, mint egésznek a részét képezi.

- (29) *A mosógép szétzörögte a tetejét.*

Az (i) és (ii) példáiban megjelenő áltárgyakat ez a tanulmány nem vizsgálja.

¹⁰ A korpuszban általában egy névszói rezultatív vagy egy ige és egy testrészt együttesére kerestem rá.

Ezekben a szerkezetekben az áltárgy nem szemantikai argumentuma az igének, így nem állhat a helyén referenciális főnévi csoport (30).¹¹

- (30) a. *Péter **betegre dolgozta Gábort**. (Komlósy 1992: 426)
b. *Tegnap **hülyéire rohantam a barátomat**.

A magyarban az egyszerű reflexívek mellett léteznek morfológiailag összetett reflexívek is (*önmaga, jómaga*), azonban ezek nem fordulhatnak elő áltárgyként rezultatív szerkezetekben a beszélők ítélete alapján (31).

- (31) *Péter **betegre dolgozta önmagát / jómagát**.

Ennek az lehet az oka, hogy a morfológiailag összetett reflexívek erősebben referenciálisak (Rákosi 2009, 2011). Nem kötött változóként viselkednek, hanem koreferens olvasatokat hoznak létre. Rákosi (2009, 2011) elemzésében megmutatja, hogy az *önmaga* több ponton is a tulajdonnevekhez hasonló viselkedést mutat (felvehet jelzőt, állhat állítmányi szerepben, és birtokosként megjelenhet a birtokos szerkezet egészére vonatkozó határozott névelő nélkül), ami arra utal, hogy az *önmaga* referenciális jegyekkel rendelkezik. Rákosi (2011) a *jómagát* logoforikus névmásként elemzi, ami egy diskurzus-előzmény jelenlétét igényli.

Az *egymás* kölcsönös névmás, ami az egyszerű reflexívhez (*maga*) hasonlóan anaforikus elem, szintén nem lehet áltárgy a rezultatív szerkezetekben (32).

- (32) a. *A gyerekek **fúradtra táncolták egymást**.
b. *A gyerekek **széttanulták egymás agyát**.
c. ?A gyerekek **széttáncolták egymás lábát**.

A (32) mondatainak agrammatikussága inkább szemantikai jellegű. (32b)-ben az egy-egy gyerek által végzett cselekvés, a tanulás, nem lehet hatással egy másik gyerek agyára, csak a sajátjára, a rész-egész viszony miatt. (32a)-ban egy gyerek táncolása szintén nem lehet hatással egy másik gyerek fáradtságára, azonban egy másik gyerek lábára már talán igen (32c).

A korpuszadatok között több esetben is megjelent egy oblikvusz (például *a tv-szakmába, a céghez, a kezeim alá*, stb.) az áltárgyas rezultatív szerkezetekben (33). Laczkó és Rákosi (2013) részletesen vizsgálják azokat a szerke-

¹¹ Műveltető szerkezetben viszont az unergatív ige már megjelenhet referenciális főnévi csoporttal együtt (i).

(i) Péter *betegre dolgoztatta Gábort*.

Itt azonban más lesz az igei argumentumszerkezet, itt már a tárgy szemantikai argumentuma az igének.

zeteket a magyarban, amelyeknek fő komponensei egy igekötő, egy ige és egy oblikvusz. Ezeknek az egyik típusa (34)-ben látható. Ezekben a szerkezetekben az oblikvusz az igekötő asszociáltja. Az igekötő szemantikailag szelektálja az oblikvuszt, de nem írja elő az esetét. Az ige, az igekötő és az oblikvusz komplex predikátumot alkotnak, ahol az igekötő a fő predikátum, az ige és az oblikvuzsi asszociált pedig az igekötő argumentumszerkezetének a része (minderről bővebben lásd Laczkó–Rákosi 2013).

- (33) a. *Elektroműszerész lettem, **bedolgoztam magamat** a tv-szakmába.*
b. *1995-re már **bedolgozta magát** a metropolis művészvilágába.*
c. *...pótmunkaerőként **bedolgozzák magukat** a céghez...*
d. *Frankón **bedolgozta magát** a kezeim alá.*
e. *Südi Iringó a Szombat esti lázzal egy csapásra **betáncolta magát** a nézők szívébe.*
f. ***Betáncolta magát** a nők szívébe.*
g. *Laci **betáncolta magát** a bécsi operabálba.*
h. *Csabi és Tücsi **betáncolta magát** a döntőbe.*
i. *A Quantum XXL **betáncolta magát** a Csillag Születik fináléba.*
j. *...**kidolgozták magukat** az emigrációba...*
k. *...majd szokásom szerint **kidolgozom magamat** ebből az ígéretemből is...*

(34) *A macska **felszaladt** az asztalra.*

A (33) mondatai alapján felmerül a kérdés, hogy ezekben a mondatokban mennyire tekinthető áltárgynak a reflexív *magát*. A (35) mondataiban jelen van egy oblikvusz, a reflexív áltárgy helyett pedig egy erősebben referenciális elem. A (35) mondatainak ítélete anyanyelvi beszélők intuíciónján alapszik.

- (35) a. *??Mari **bedolgozta Katit** a szakmába.*
b. *??Mari **bedolgozta a lányát** a céghez.*
c. *?János **bedolgozta önmagát** a vállalathoz.*
d. **János **betáncolta Marit** a szobába.*
e. **Mari **betáncolta a babát** a szobába.*
f. **A gyerekek **betáncolták egymást** a szobába.*

Míg a referenciális főnévi csoportokkal még mindig inkább agrammatikusak az oblikvusszal ellátott áltárgyas rezultatív szerkezetek, addig az egyszerű reflexívnél erősebben referenciális, morfológiailag összetett reflexívvel egy kis mértékben jelölt szerkezetet kapunk (35c). A (35) ítéletei alapján a (33) adatait tekinthetjük áltárgyas szerkezeteknek.

A rezultatív szerkezetekben megjelenő kétféle áltárgy, a *magát* visszaható névmás és az elidegeníthetetlen birtok egyaránt reflexívjelölő stratégiák, és a kettő nem független egymástól. A *maga* visszaható névmás a *mag* szóból fejlődött ki, amelynek eredeti jelentése 'test' volt. A *magam* pedig korábban ennek a birtokos alakja volt, azonban idővel a *mag* szó elveszítette eredeti jelentését, grammatikalizálódott (Rákosi 2009, 2011).

Ez a fajta párhuzam az egyszerű reflexívek és az elidegeníthetetlen birtok között megfigyelhető a norvég nyelvben is (Lødrup 2007).

- (36) *Han vasket seg/ hendene.*
ő megmosta magát/ a kezeket
'Megmosta magát/a kezét.'

A (33)-ban a *seg* egyszerű reflexív és a *hendene* elidegeníthetetlen birtok hasonló viselkedést mutatnak. Mindkettő kötve van az alanyhoz, lokális antecedentst igényelnek. Továbbá egyik esetben sincs kitéve külön a birtokos. Az anaforákra több nyelvben is jellemző, hogy testrészt eredetűek (Schladt 2000).

A következő fejezet az áltárgyas rezultatív szerkezetek egy lehetséges elemzését mutatja be.

4. Az áltárgyas rezultatív szerkezetek elemzése

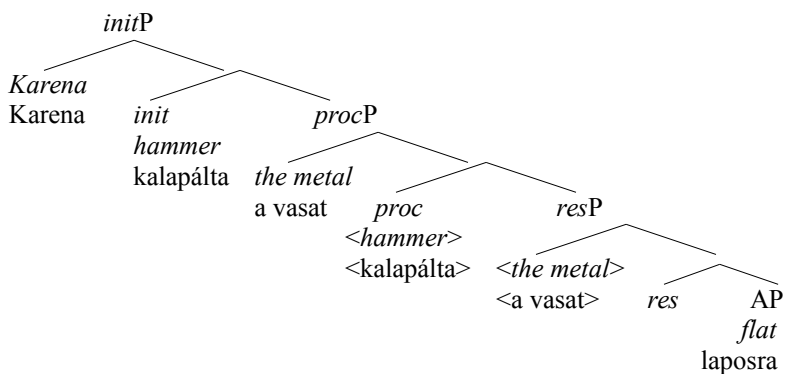
A rezultatív szerkezetek elemzésével az angol nyelvben többek között Carrier & Randall (1992), Wechsler (2005) és Ramchand (2008) foglalkoztak. Megkülönböztetik azokat a rezultatív szerkezeteket, amelyekben a tárgy szelektált (37a) és azokat, amelyekben a tárgy nem szelektált (37b). A (37a)-ban a szelektált tárgy esetében egy tranzitív ige (*hammer* 'kalapál') lesz jelen, ahol a tárgy (*the metal* 'a vasat') az ige szemantikai argumentumának a része. (37b)-ben a nem szelektált tárgy szerkezetben egy unergatív ige (*run* 'fut') jelenik meg, ahol a tárgy (*her shoes* 'a cipőjét') nem része az ige szemantikai argumentumstruktúrájának.

- (37) a. *Karena hammered the metal flat.* (Ramchand 2008: 127)
Karena kalapálta a vasat laposra
'Karena laposra kalapálta a vasat.'
- b. *Ariel ran her shoes ragged.* (Ramchand 2008: 124)
Ariel futotta az.ő cipőjét rongyosra
'Ariel rongyosra futotta a cipőjét.'

Ramchand (2008) elemzésében az eseményszerkezet szintaktikai dekompozíciójának három eleme van: *initP* (initiation phrase), *procP* (process phrase) és *resP* (result phrase). Az *initP* bevezeti az okozói eseményt és ezzel együtt a

külső argumentumot, a *procP* meghatározza a folyamat vagy változás természetét és bevezeti azt az entitást, amely keresztülmegy az adott folyamaton vagy változáson, a *resP* pedig megadja az esemény eredményállapotát és bevezeti azt az entitást, amelyre ez az eredményállapot vonatkozik. A *res* fej igen fontos szerepet tölt be az elemzésben. Egyrészt biztosítja a rezultatív kifejezés logikai alanyának a helyét (*Spec, resP*). Másrészt közvetíti a predikációs viszonyt a rezultatív kifejezés és a kifejezés logikai alanya között egyfajta 'vezet valamihez' szemantikát biztosítva, amelynek következtében a kis-tagmondat alanya a rezultatív predikátum által jelölt eredményállapotba kerül.¹² Ramchand (2008) a következőképp elemzi a szelektált tárgy-as rezultatívokat (38).

- (38) *Karena hammered the metal flat.*
 'Karena laposra kalapálta a vasat.'

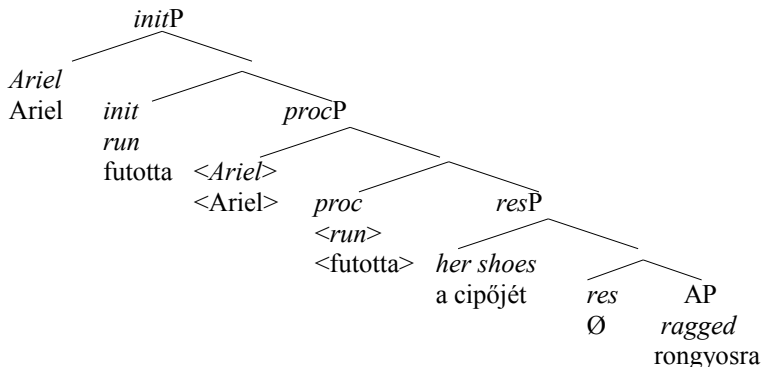

A (38)-ban a *hammer* 'kalapál' tranzitív ige engedélyez a szelektált tárgy (*the metal* 'a vasat') számára egy elszenvedői pozíciót, amely a *Spec, procP*-ban található. A rezultatív kifejezés *flat* 'laposra' (másodlagos predikátum) a *res* fej komplementumi pozícióját foglalja el. A szelektált tárgy, a rezultatív kifejezés logikai alanya pedig a *Spec, resP* pozícióban is jelen van.

A nem szelektált tárgy esetében megjelenő rezultatív szerkezet elemzését (39) mutatja (Ramchand 2008).

¹² Többek között Farkas (2011, 2013) is a Ramchand (2008)-féle keretet alkalmazza a román nyelvben megjelenő rezultatív adatokra.

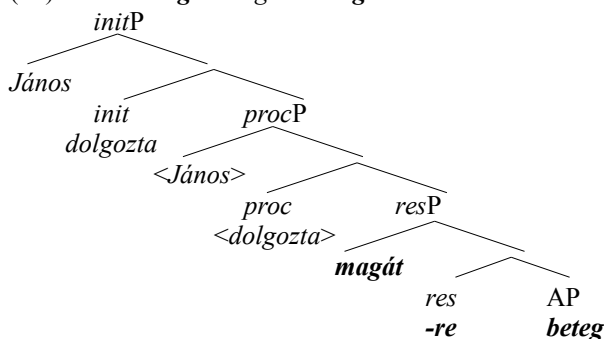
- (39) *Ariel ran her shoes ragged.*
 'Ariel rongyosra futotta a cipőjét.'

(39)-ben a *run* 'fut' unergatív igének a nem szelektált tárgya a *her shoes* 'a cipőjét', aminek megjelenése csak a másodlagos predikátum (*ragged* 'rongyosra') előfordulásával együtt lehetséges. Az unergatív igék nem engedélyeznek külön argumentumot az esemény elszenvedőjének. A nem szelektált tárgy a rezultatív kifejezés logikai alanya, így a *Spec, resP* pozícióban jelenik meg. A *res* fej egyrészt biztosítja ezt a *Spec* helyet a nem szelektált tárgy számára, másrészt egyfajta szemantikát rendel az eredmény olvasathoz. Az üres *res* fej egy tulajdonság birtoklásának jelentését hordozza, amelynek következtében a kistagmondat alanya a rezultatív kifejezés által jelölt eredményállapotba kerül. A (39) esetében a cipő fogja birtokolni a rongyos tulajdonságot.

A tanulmányban vizsgált reflexívjelölt áltárgyas rezultatív szerkezetekben az áltárgy nem szemantikai argumentuma az unergatív igének, az ige nem szelektálja a reflexívet. Az áltárgy olyan igékkel fordul elő, amelyeknek nincs mélytárgyuk, és ekkor a tárgyi pozíciót foglalhatja el. A tanulmányban vizsgált szerkezetet (40)-ben elemzem Ramchand (2008) kerete alapján.

(40) *János betegre dolgozta magát.*

(40)-ben a *dolgozik* unergatív ige a *betegre* rezultatív kifejezéssel jelenik meg, így kötelező a *magát* áltárgy jelenléte. A *beteg* a *res* komplementumi pozíciójában jelenik meg, a *-re* sublatívusi rag pedig magában a *res* fejben foglal helyet. A magyarban a *res* fej látható (Matushansky 2012). Itt jelenik meg a sublatívusi (*-ra/-re*) vagy a translatívusi (*-vá/-vé*) rag. A *magát* áltárgy pedig a (39)-ben lévő nem szelektált tárgyhoz hasonlóan a *Spec, resP* pozícióban jelenik meg. A semleges magyar mondat szórendje nem egyezik meg a (40)-ben megjelenő szintaktikai ábra elemeinek a sorrendjével. (40) a mondat kiindulási szerkezete, ahonnan az összetevők kimozoghatnak az ige előtti funkcionális pozíciókba a bal periférián (lásd É. Kiss 2008). Ennek az eredménye a semleges mondat szórendje.

Konklúzió

A tanulmány középpontjában a reflexívjelölt áltárgyas rezultatív szerkezetek vizsgálata állt. Az áltárgyas rezultatívok főbb jellemezőinek áttekintését követően részletesebben foglalkoztunk a szerkezetben megjelenő ige, illetve áltárgy típusával. Az egyes ige csoportokat megvizsgálva azt láthattuk, hogy olyan igeek fordulhatnak elő a szerkezetben, amelyeknek külső argumentumuk van és nincs mélytárgyuk: ezek az ágensi unergatívok, a nem ágensi unergatívok, a külső argumentumú experienci alanyú igeek és az implicit argumentumos intranszitiv igeek. Az áltárgyak esetében megfigyelhettük, hogy az egyszerű reflexíven kívül elidegeníthetetlen birtok is megjelenhet áltárgyként, és mindkettő egyfajta reflexívjelölőként funkcionál a szerkezetben. Végül a vizsgált szerkezetnek egy lehetséges elemzését mutattuk meg Ramchand (2008) elemzése alapján. További kutatás tárgya a nem ágensi unergatív igeek csoportjának részletesebb vizsgálata, továbbá, hogy milyen nem reflexív áltárgyak jelenhetnek meg a szerkezetben.

Hivatkozások

- Bene Annamária 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD disszertáció. ELTE.
- Carrier, Jill - Janet Randall 1992. The Argument Structure and Syntactic Structure of Resultatives. *Linguistic Inquiry* 23.2:173–234.
- Csirmaz Anikó 2006. Accusative case and aspect. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Event structure and the left periphery*, Dordrecht, Springer, 159–200.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* C:15–42.
- É. Kiss Katalin 2006. The function and the syntax of the verbal particle. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Event structure and the left periphery*, Dordrecht, Springer, 17–55.
- É. Kiss Katalin 2008. Free word order, (non-)configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39 (3): 441–475.
- Farkas Imola-Ágnes 2011. The path argument of resultative constructions. *Bucharest Working Papers in Linguistics* XIII/1: 85–101.
- Farkas Imola-Ágnes 2013. *Resultative Constructions in English and Romanian: A Comparative Analysis*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Halm Tamás 2012. Unergatív és/vagy unakkuzatív: a szemelfaktív igék argumentum-szerkezetéről, szemantikájáról és szintaxisáról a magyarban. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *Lingdok 11. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szeged, JATEPress. 73–88.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 453–518.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan. 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–528.
- Komlósy András 1994. Complements and Adjuncts. In Kiefer Ferenc - É. Kiss Katalin (szerk.) *Syntax and Semantics. The Syntactic Structure of Hungarian*, San Diego, Academic Press, 91–178.
- Laczkó Tibor - Rákosi György 2013. Remarks on a novel LFG approach to spatial particle verb constructions in Hungarian. In Johan Brandtler - Valéria Molnár - Christer Platzack (szerk.) *Approaches to Hungarian 13. Papers from the 2011 Lund Conference*. Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins, 149–178.
- Levin, Beth - Malka Rappaport Hovav 1995. *Unaccusativity: At the Syntax-Lexical Semantics Interface. Linguistic Inquiry Monograph* 26. Cambridge, MA, MIT Press.
- Lődár Erika 2011. Internally Caused Verbs in Hungarian. In Pete László (szerk.) *Juvenilia IV. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 209–223.
- Lődár Erika 2013. Hangkibocsátás-igék a magyarban. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *Lingdok 12. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress, 139–155.
- Lørdrup, Helge 2007. A new account of simple and complex reflexives in Norwegian. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 10: 183–201.

- Matushansky, Ora 2012. On the internal Structure of Case in Finno-Ugric Small Clauses. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 1(1-2): 3–43.
- Piñón, Kristóf 2001. Töprengtem egyet azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy Marianne - Bánréti Zoltán - É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből: Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Budapest, Osiris Kiadó, 182–198.
- Rákosi György 2006. *Dative experiencer predicates in Hungarian*. PhD disszertáció. Utrecht, LOT.
- Rákosi György. 2009. Én, magam, önmagam. In Márta Maleczki - Enikő Németh T. (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VII. Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. Szeged, SZTE Általános Nyelvészet Tanszék, 179–196.
- Rákosi György 2011. Összetett visszaható névmások a magyarban. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 351–376.
- Ramchand, Gillian 2008. *Verb Meaning and the Lexicon: A First Phase Syntax*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Reinhart, Tanya 2000. The Theta System: Syntactic realization of verbal concepts. In *OTS Working Papers in Linguistics* 00.0/TL. University of Utrecht.
- Schladt, Mathias 2000. The typology and grammaticalization of reflexives. In Zygmunt Frajzinger – Tracy S. Curl (szerk.) *Reflexives: Form and functions (Typological Studies in Language 40)*. Amsterdam - Philadelphia, John Benjamins, 103–124.
- Simpson, Jane 1983. Resultatives. In Lori Levin - Malka Rappaport - Annie Zaenen (szerk.) *Papers in Lexical-Functional Grammar*, Bloomington - Indiana, Indiana University Linguistics Club, 143–157.
- Wechsler, Stephen 2005. Resultatives under the 'event-argument homomorphism' model of telicity. In Nomi Erteschik-Shir - Tova Rapoport (szerk.) *The syntax of aspect*, Oxford, Oxford University Press, 255–273.

A MAGYAR PREVERBÁLIS FÓKUSZ INTERPRETÁCIÓJÁNAK TULAJDONSÁGAI EGÉSZSÉGES ÉS BROCA-AFÁZIÁS SZEMÉLYEKNÉL *

Káldi Tamás

Bevezetés

A jelen kutatás célja a magyar preverbális fókusz (preVF) a hagyományos, generatív irodalomban meghatározott szemantikai tulajdonságainak kísérletes vizsgálata. E tulajdonságok a kimerítő, illetve kizáró értelmezés. A generatív irodalomban a preVF kimerítő-kizáró értelmezése szigorúan szintaktikailag motivált; más elméletek szerint azonban a preVF szintaktikai tulajdonságai pusztán elősegítik, de nem meghatározzák a kimerítő-kizáró értelmezést. Ez utóbbi elméletek szerint a preVF interpretációját, mely nem feltétlenül kimerítő-kizáró, nem a szintaxis és a szemantika, hanem a szemantika és a pragmatika határán kell vizsgálni. Az ilyen, többnyire pragmatikai elméletek alapján a preVF értelmezését a kontextus, esetleg a rendelkezésre álló kognitív erőforrások határozzák meg. Az egymással ellentmondó elméletek valamelyikének helytállósága kísérletes úton megmutatható. Jelen kutatás hipotézise a hagyományos, generatív elemzést veszi alapul, melyet egy disszociációs kísérlettel vizsgál.

1. A magyar preverbális fókusz

A jelen kutatás szempontjából releváns, fókuszot tartalmazó mondat típusokat az (1) példán mutatjuk be (É. Kiss 1998: 247).¹

- (1) a. *Tegnap este be-mutattam Pétert [Marinak].*
b. *Tegnap este '[Marinak]_{Fókusz} mutattam be Pétert.*

A két mondat típus közötti különbség a következő: az (1a) példában az igekötő az ige előtt áll, azzal egy fonológiai szót alkotva, a fókuszált elem pedig az ige mögött helyezkedik el, míg (1b)-ben a fókuszált elem képez egy fonológiai szót az igével (É. Kiss 2002), az igekötő pedig az ige után áll. Az (1b)-vel

* A kutatásban nyújtott segítségért köszönetet mondok Mészáros Évának és Deme Andreának.

¹ A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a fókusz egyéb szintaktikai eszközökkel (például cleft-szerkezetek *János volt (az), akit bemutattam Marinak.*), illetve lexikai eszközökkel (például *csak*-fókusz *Csak Marinak mutattam be Jánost*) is kifejezhető, melyeket itt nem tárgyalunk.

illusztrált szerkezetekkel kapcsolatban gyakran, bár korántsem hangsúlyosan meg szokták említeni annak prozódiai tulajdonságait is: a preVF-ban a főkuszált elem irtóhangsúlyt kap (Kálmán–Kornai, 1989), vagyis enyhén hangsúlyosabb, mint egy átlagos főhangsúlyú elem, és az utána következő tartomány (mely leggyakrabban a preVF-t tartalmazó tagmondatszakasza) nem tartalmaz főhangsúlyt. Jelen munkában az (1a) és (1b) mondattípusokra rendre az elmélet semleges *neutrális* és *preVF* elnevezéssel utalunk.

1.1. A preVF a generatív irodalomban: szintaktikai és szemantikai elemzés

A két fókusz típus közötti különbséget É. Kiss (1998) alapján mutatjuk be. Elemzése szerint az (1a) mondat információs fókusz (information focus, jelen munkában neutrális), míg az (1b) mondat azonosító fókusz (identification focus, jelen munkában preVF) tartalmaz. Az információs fókusz funkciója új, még be nem vezetett, a mondat preszuppozíciójában nem jelenlévő információ bevezetése, míg az azonosító fókusz a mondatban preszupponált információra vonatkozik: kiválaszt egy individuumot a kontextus releváns halmazából, melyre a predikátum kizáróan és kimerítően igaz. É. Kiss (2002) elemzése szerint egy preVF-t tartalmazó mondat derivációja során a fókuszált elem operátor pozícióba, spec,FP-be mozog: a spec,FP-be kimozgatott összetevő köti a nyomot, melyet az argumentum pozícióban hagyott. Az FP fej [+Fókusz] jegyet tartalmaz, így válik lehetővé, hogy az általa k-vezérelt tartományban lévő predikátum spec,FP-be mozgatott, szintén [+Fókusz] jegyű argumentuma fókusz értelmezést kapjon.

Szemantikai szempontból a preVF-t tartalmazó és a neutrális mondatok közötti különbségtételt elsősorban az motiválja, hogy az elemzések a két szerkezetnek különböző interpretációt tulajdonítanak. É. Kiss (1998) szerint általában a fókusz funkciója az, hogy vagy kimerítően azonosítson egy részhalmazt a diskurzus releváns, adott halmazából, vagy az általa hordozott információ nem preszupponált mivoltát jelölje. Elemzésében az előbbi funkciót betöltő fókusz típus hívja azonosító fókusz (preVF), utóbbit pedig információs fókusz (neutrális). Az állítást, miszerint a kétféle fókusz és az azoknak tulajdonított szintaktikai szerkezeteknek különböző szemantikai tulajdonságai vannak, jellemzően a következő tesztek segítségével bizonyítják. Szabolcsi (1981) tesztjében² preVF-t (3) és információs fókusz (4) tartalmazó mondatpárokat mutat be, ahol a pár egyik tagjában egy koordinált DP fog-

² Jelen munkában É. Kiss (1998) példáit vesszük át, mert Szabolcsi (1981) tesztje igekötőt nem tartalmazó szerkezeteken mutatja be a kétféle fókusz közötti különbséget. Az igekötőnek fontos szerepe lesz a később bemutatott kísérletben.

lalja el a fókusz pozíciót, míg a pár másik tagjában a koordinált összetevőből az egyik DP hiányzik.

- (3) a. *Mari [egy kalapot és egy kabátot]_{Fókusz} nézett ki magának.*
b. *Mari [egy kalapot]_{Fókusz} nézett ki magának.*
- (4) a. *Mari kinézett magának [egy kalapot és egy kabátot]_{Fókusz}.*
b. *Mari kinézett magának [egy kalapot]_{Fókusz}.*

A hagyományos elemzésekben a megfigyelést, miszerint (3a)-nak nem logikus következménye (3b), az eddigiekben ismertetett kimerítő azonosítás bizonyítékként fogják fel. Ezzel szemben az (4) mondatpár esetében, ahol a tárgyi DP-k nem preVF pozícióban, hanem az ige mögött helyezkednek el, ugyanez a logikai kapcsolat nem áll fenn, és ebből következően ezek a mondatok nem kimerítő értelmezésűek. Egy másik tesztben É. Kiss (1998) a kétféle fókuszt tartalmazó mondatok tagadhatósága alapján mutatja meg a szóban forgó szemantikai különbséget.

- (5) a. *A: Mari [egy kalapot]_{Fókusz} nézett ki magának.*
b. *B: Nem, egy kabátot is kinézett.*
- (6) a. *A: Mari kinézett magának [egy kalapot]_{Fókusz}.*
b. *B: *Nem, egy kabátot is kinézett.*

Bár (5)-ben és (6)-ban is fennáll, hogy Mari kinézett magának egy kalapot, a válaszban megfogalmazott tagadómondat csak (5)-ben fogadható el kongruens reakcióként. Mivel a válaszmondatok egyik esetben sem a vásárlás tényét, hanem a mondatokban megnevezett tárgyak kimerítő azonosítását tagadják, a megfigyelés alapján, miszerint (5b) kongruens és (6b) inkongruens, elmondható, hogy (5a) kimerítő értelmezésű, míg (6a) nem az.

Az eddig ismertetett különbségtétel a generatív irodalomban nagy vonalakban elfogadott. Kenesei (2006) amellett, hogy szintén a két fókusz típus szemantikája közötti különbség mellett érvel, néhány fontos, a vizsgálatunk szempontjából releváns kiegészítést tesz. A szemantikai elemzés formalizálása révén pontosítja a terminológiát. Kenesei (2006) szerint általában véve a fókusz funkciója az azonosítás, a preVF-é pedig az “azonosítás által történő kizárás” (*exclusion by identification*). Elemzését a (7)-ben található kérdés–válasz párokon mutatjuk be.

- (7) *Kit hívtál meg?*
- (8) a. *Meghívtam (például) Jánost.*
b. *Jánost hívtam meg.*

A (7)-ben megfogalmazott kérdésre állítása szerint a (8a) és a (8b) válaszok egyaránt kongruensek, mivel a (7)-ben feltett kérdés pusztán potenciálisan, de nem szükségszerűen igényli a válaszban megfogalmazott kimerítő–kizáró azonosítást. A válasz ilyen módon nem feltétlenül tartalmazza azokat és csak azokat az egyéneket, akiket ténylegesen meg is hívtam. A viszonyt, amely a beszélő által meghívott embereket és Jánost az azonosítás révén kijelöli, a következő formula írja le (eredeti sorszám: 17):

(9) $\exists x \mid x \in \{\text{emberek, akiket meghívtam}\}$, és x János

Látjuk azonban, hogy (9) nem fejezi ki azt, hogy János a halmaz egyetlen eleme, tehát pusztán az információs fókusz (8a) értelmezését írja le, hiszen a 'János' egyelemű halmaz, a formulában szereplő halmaznak részhalmaza. Mivel a kétféle fókusz között feltételezett különbséget (ami nem más, mint a kimerítő azonosítás hiánya, illetve megléte) a formula még nem ragadja meg, az jelenlegi formájában azonban mindkettőre állhat, hiszen az azonosítás relációt leírja. Általánosságban elmondható tehát, hogy a fókuszt tartalmazó állítások szükségszerűen tartalmaznak egy azonosító állítást. A két fókusz (8a és b) közötti különbség reprezentációja a következőképpen fejezhető ki (eredeti sorszám: 19):

(10) a. $\exists x \mid x \in A$, és x János; A legalább egy elemet tartalmaz
 b. az $x \mid x \in A'$, és x János; A' pontosan egy elemet tartalmaz

A és A' azon ember(ek) halmaza, akit/akiket meghívtam, mindkettő a diskurzus releváns halmazának (R) részhalmaza. (10a) kifejezi, hogy létezik egy elem, amely nem preszupponált ($\exists x$), illetve azt hogy az A halmazba egy (jelen esetben x) vagy több elem is tartozhat. Ilyen módon a formula megfelel az É. Kiss (1998) által az információs fókusz definíciójában leírt interpretációnak. Ezzel szemben (10b) problémás, mert nem fejezi ki azt, ami a preVF-nak az eddigiekben tulajdonított jelentésből következik: nevezetesen, hogy a preVF esetében a fókuszált elemen kívül szükségszerűen van még egy vagy több olyan elem is, amire a fókuszt tartalmazó mondat predikátuma nem áll. Vagyis (8b) implikálja, hogy létezik olyan elem R -ben, amire az állítás nem igaz. Ezért Kenesei (2006) a (10b)-ben lévő formulát a következőképpen egészíti ki (eredeti sorszám: 20):

(11) az $x \mid x \in R$, $(F x) = a$, ahol R a diskurzus univerzumának releváns halmaza, és $a \in R$, és $\exists b \mid b \in R$, és $b \neq a$

A (10a) és (11) formulák így rendre megfelelnek az információs fókusznak és az azonosító fókusznek: (10a) kiválaszt egy nem preszupponált elemet, és

megengedi egyéb elemek bennfoglaltságát is, míg (11) egyetlen preszupponált elemet azonosít kimerítően, és egyben explicit vagy implicit módon kizár minden R-ben lévő egyéb elemet. Kenesei (2006) tehát a halmazelmélet terminológiájával élve a különbséget a következőképpen ragadja meg: az információs–fókusz részhalmaz viszonyt, míg az azonosító fókusz valódi részhalmaz viszonyt fejez ki. Mivel a mindkét fókusz típusra fennálló, még a kizárás szempontjából nem pontosított (9)-ben láttuk, hogy a fókusz szerkezet általában véve mindenképpen tartalmaz egy azonosító állítást, az É. Kiss (1998) által használt azonosító fókusz elnevezés Kenesei (2006) szerint nem állja meg a helyét a különbségtétel kifejezésére, és a kontrasztív fókusz elnevezést javasolja.

1.2. Alternatív, pragmatikai alapú elemzések

Alternatív, pragmatikai alapú elemzések szerint a két fókusz típus értelmezése közötti különbség nem szintaktikailag determinált; a nem kimerítő, illetve kimerítő értelmezés közötti különbség nem válik szét diszkrét módon, ahogyan azt a szóban forgó szerkezeteknek a generatív irodalomban tulajdonított szemantikai reprezentációk alapján elvárnánk. Az pragmatikai elméletek központi állítása, hogy a preVF esetén potenciálisan megjelenő kimerítő-kizáró olvasatért nem egy feltételezett szemantikai operátor a felelős, amely determinisztikus módon a (11)-ben vázolt reprezentációt társítja a preVF-t tartalmazó mondatokhoz, hanem a lehetséges kimerítő–kizáró értelmezés kontextuális és kognitív tényezők hatására jön létre. Wedgewood (2003) például amellet érvel, hogy nem szükséges egy fókuszoperátor felvétele, a szintaktikai szerkezetek ilyen értelemben alulspecifikáltak. Érvelése szerint ugyanis akkor tartható az állítás, hogy egy szerkezet jelentésének bizonyos aspektusa szemantikailag motivált, ha az a jelentés kontextustól függetlenül invariáns módon megjelenik. Ha azonban az adott jelentéstartalom kontextustól függ, és inferenciák által a szemantikán kívüli tényezőkből levezethető, tehát a szerkezet értelmezése variabilis, akkor pragmatikailag meghatározott jelenségről beszélünk. Mint később látni fogjuk, kísérletekben, kontrollált kontextuális hatások mellett a preVF (és egyéb szintaktikailag jelölt fókusz szerkezetek) értelmezése nem alakul következetesen (Kas–Lukács 2012, Geröcs–Babarczy–Surányi 2014). Amellett, hogy az említett kísérletek megmutatják, hogy a preVF-hoz nem társul minden esetben kimerítő-kizáró olvasat, Wedgewood et al. (2006: 14) más, korpuszból származó ellenpéldát is hoz a preVF kimerítő-kizáró értelmezésének szemantikai meghatározottságára.

- (13) *A küldöttségben Chris Patten, az unió külügyi biztosa mellett helyet kap Javier Solana, akiket újjukra többek között Anna Lindh svéd külügyminiszter kísér majd el.*

Wedgwood et al. (2006) kimerítő-kizáró értelmezés ellen szóló érvelése szerint a *többek között* típusú kifejezések nem kompatibilisek a preVF-nak tulajdonított szemantikai jegyekkel. A preVF esetében feltételezett olvasatot egy inherensen fókusz jegyű lexikai elemmel (*csak*) explicitté téve ugyanis szemantikailag rosszul formált mondatot kapunk (14).

- (14) *... *akiket újjukra többek között csak Anna Lindh svéd külügyminiszter kísér majd el.*

Onea (2007) is amellet érvel, hogy a preVF-nak tulajdonított értelmezést pragmatikai elvek határozzák meg. Elemzése szerint az ige és igekötő vagy igevivő sorrendjét az ige preszupponált mivolta határozza meg. A preVF–V szórend a preszupponált igei jelentés esetében jelenik meg, mely tipikusan és potenciálisan kiegészítendő kérdésekre adott válaszok szórendje. Az ilyen esetekben a mennyiségi maxima érvényesül, mely megköveteli a maximálisan szükséges információ közlését. Mivel (15b) informatívabb, mint (15a), a kimerítő értelmezés pragmatikai implikátúra révén jön létre.

- (15) a. *Péter Marit hívta meg.*
b. *Péter Marit és Gézát hívta meg.*

Általánosságban elmondható tehát, hogy a pragmatikai elemzések nem cáfolják a preVF kimerítő-kizáró mivoltát, pusztán nem a szemantika által leírható, illetve nem szigorúan szintaktikailag meghatározott jelenségnek tartják. Az adott értelmezést elősegítheti, de nem meghatározza a preVF szórend.

1.3. A pre-VF vizsgálata kísérletes módszerekkel

A fent bemutatott elméleti vita számos kísérlet elvégzését motiválta. Kas-Lukács (2012) kép-mondat párosítási paradigmában vizsgálta az egyes fókusz jelölő elemek (neutrális, preVF, *cleft* szórendek; hangsúly; szórend és hangsúly) hatását külön-külön és együttesen a kimerítő-kizáró értelmezésre. Eredményeik szerint a kísérleti személyek (i) nagy számban ítélték helyesnek a nem kimerítő-kizáró értelemben használt fókuszt tartalmazó mondatokat (40% alanyi, 65% tárgyi fókusz esetén), (ii) a képeken bemutatott kimerítő és nem kimerítő kontextusokban inkonzisztens módon ítélték meg a fókuszos és neutrális mondatok elfogadhatóságát. Kiemelendő, hogy minél több fókuszra jellemző tulajdonságot tartalmazott egy mondat, annál kisebb arányban fo-

gadták el a kísérleti személyek nem kimerítő értelmezésben. A fókuszt tartalmazó mondatok nem kimerítő kontextusban tapasztalt elfogadásának a mértéke, illetve a megfigyelés, miszerint ez a mérték változik a mondatokban jelenlévő fókuszjelölő elemek függvényében, nem a szemantikai alapú elméletek által bejósolt diszkrét különválást mutatják.

Geröcs és mtsai (2014) vizsgálatát is a szemantikai és pragmatikai elméletek által bejósolt interpretációk közötti különbség kérdése motiválta. Feltételezésük szerint a mondatfeldolgozás során először a mondat szemantikai reprezentációja jön létre, és csak ezután aktiválódnak a pragmatikai folyamatok. Tehát ha a mondatértelmezés folyamatához rendelkezésre álló időt korlátozzuk, akkor az időkorláton belül adott válaszok a szemantikai reprezentáció alapján alakulnak, míg ha nincs időkorlát, akkor a szemantikai reprezentációk alapján létrehozott implikaturáknak megfelelően. Eredményeik szerint az időben nem limitált kondícióban megjelenik a kimerítő olvasat, bár nagyon alacsony arányban. Ezzel szemben az időlimitált kondícióban ez a csekély hatás is megszűnik. Elemzésük szerint ez az eredmény betudható annak, hogy a kimerítő olvasat egy implikatura következménye, nem pedig a szemantikai reprezentációban kódolt jelentéstartalomé. Geröcs és mtsai (2014) egy további kísérletben a neutrális, preVF, *csak*-fókusz és a *cleft* típusú mondatok értelmezését hasonlították össze kép–mondat párosítási paradigmában. Eredményeik szerint a kísérleti személyek a *csak*-fókuszt értelmezik döntően kimerítően (98%), a *cleft* mondatok kimerítő értelmezésének aránya ehhez képest jóval alulmarad (54%), míg a preVF mondatok kimerítő interpretációja jóval 50% alatt volt (35%). Ez utóbbi eredmények is a pragmatikai elméletek helytállóságát sugallják.

1.4 A jelen vizsgálat hipotézisei

A jelen vizsgálat hipotézisének megalkotásához a generatív elemzések eredményeit használtuk fel, miszerint (a) a preVF szintaktikai tulajdonsága, hogy a fókuszált elem közvetlenül az ige elé mozog, az igeikötő pedig egy ige mögötti pozíciót foglal el, illetve (b) a spec,FP-be történő mozgatás operátormozgatás, amelynek eredményeképpen a fókuszált elem kimerítő-kizáró olvasatot kap. Ennek megfelelően azt feltételeztük, hogy a preVF-nak a hagyományos elemzések által bejósolt, szintaktikailag meghatározott, a szemantika szintjén értelmezett kimerítő-kizáró olvasata van, melyhez két kognitív részképesség együttes meglétére van szükség: (i) a szintaktikai mozgatás (a fókuszálandó elem operátor pozícióba történő mozgatása, illetve az ige igeikötő elé történő mozgatása) és (ii) a kimerítő azonosítás szemantikai képessége. A kísérlet hipotézise ezek alapján a következő (16).

- (16) Az (i) és (ii) kognitív részképességek együttes megléte esetén a preVF interpretációja a hagyományos elemzések alapján elvárt módon alakul.

2. A kísérlet anyaga és módszere, kísérleti személyek

A kísérletben 8 egészséges és 7 középsúlyos felnőtt Broca-afáziás magyar anyanyelvű személy vett részt. Az afáziás személyek besorolása a WAB, illetve TOKEN teszteken elért eredményeik alapján történt. Az agrammatikus páciensek bevonását a preVF interpretáció szintaktikai meghatározottságának hipotézise tette szükségessé: ha ugyanis a preVF értelmezése valóban a szintaxis szintjén meghatározott, akkor az agrammatikus személyek fókuszértelmezése különbözik az egészséges személyekétől. Minden kísérleti fázist minden alanyon elvégeztünk.

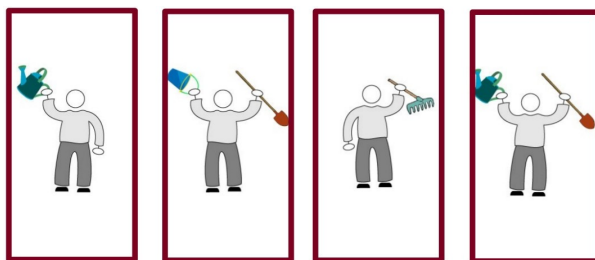
A hipotéziseknek megfelelően egy három fázisból álló, a preVF interpretációját és a kognitív részképességeket egymástól függetlenül is vizsgáló kutatási paradigmát hoztunk létre. A kísérlet első fázisának célja a neutrális és preVF-t tartalmazó mondatok interpretációja közötti különbség, illetve a preVF-nak tulajdonított kimerítő-kizáró értelmezés vizsgálata volt képmondat megfeleltetési feladatban.³ A tesztbemutatóalkalmával vagy egy neutrális (19a), vagy egy preVF-t tartalmazó mondatot (19b) vetítettünk a kísérleti személyek elé.⁴

- (19) a. *Felemelte a locsolókannát.*
b. *A locsolókannát emelte fel.*

A mondatok személyekről tettek állítást, alanyuk minden esetben a képen látható személy volt, tárgyuk pedig arra a mozzanatra vonatkozott, ami a személyeket egymástól megkülönbözteti. A bemutatások alkalmával négy képet vetítettünk a kísérleti személyek elé, a képek közül kettő a tesztmondatok interpretációs variációinak felelt meg, kettő pedig disztraktor volt (1. ábra). Előbbiek közül az egyik a nem kimerítő olvasatnak felelt meg (jelen esetben a jobb szélső kép), a másik pedig a kimerítő olvasatnak (bal szélső kép).

³ A kísérlet első fázisához Geröcs és mtsai (2014) kísérletének egyszerűsített változatát használtuk fel.

⁴ Felmerülhet a kérdés, hogy a tesztmondatok kivetítés útján történő bemutatása az irtóhangsúly hiánya miatt nem változtatja-e meg a preVF mondatok interpretációját. Kas–Lukács (2012) kísérletében láttuk, hogy bár az irtóhangsúly elősegíti a kimerítő-kizáró olvasatot, jelenléte azonban érdemben nem járul hozzá a generatív irodalomban meghatározott diszkrét különváláshoz.

1. ábra: képi stimulus az első fázisban

A kísérleti személyek egy számítógép monitorjára vetítve látták a bemutatást. A vizsgálat instrukciójának része volt egy kerettörténet ismertetése, ami szerint a kísérleti személy részt vesz egy nyomozásban. A nyomozás során szemtanúk által adott személyleírásokat olvas, melyek tolvajokra vonatkoznak. A tettetést úgy kell megtalálni, hogy a négy kép közül kiválasztjuk azt vagy azokat, akire vagy akikre a személyleírás vonatkozik. Az agrammatikus afáziások esetében külön figyelmet fordítottunk a tesztfeladat pontos értelmezésére és megértésére. Ezt egy 12 bemutatásból álló gyakorló sorozat segítette. Az instrukcióban és a gyakorló bemutatások alkalmával hangsúlyoztuk, hogy egy vagy több képet is lehet választani. A mondatokat pseudo-random módon mutattuk be úgy, hogy egyazon mondat neutrális és preVF variánsai ne jelenjenek meg közvetlenül egymás után. A vizsgálat során 20 tesztmondatot (10 párt) és 20 fillert mutattunk be. Ezen a ponton felmerülhet a probléma Kenesei (2006) alapján, hogy a tesztben a fókuszált konstituens nincs meghatározva, vagyis a (19b) esetében például nem világos, hogy az alternatív halmoz, amit a preVF implicit módon képez, más kerti szerszámokra vonatkozik-e (DP-fókusz), vagy pedig az egész VP-re (VP-fókusz). Kenesei (2006) elemzésében ugyanis megmutatja, hogy a fókuszba helyezett konstituensnél nagyobb konstituensre is vonatkozhat a kimerítő–kizáró olvasat. A DP-fókusz és VP-fókusz közötti különbséget Kenesei (2006) alapján a (20) és (21)-ben található példák mutatják be.

- (20) a. *Péter [a Hamletet] olvasta fel a kertben (nem pedig pl. a Zalán futását).*
b. *Péter [a kertben] olvasta fel a Hamletet (nem pedig pl. a házban).*
- (21) a. *Péter [a Hamletet olvasta fel a kertben] (nem pedig pl. úszott).*
b. *Péter [a kertben olvasta fel a Hamletet] (nem pedig pl. úszott).*

A (20)-ban található példák a preVF-nak az eddig ismertetett típusát illusztrálják, ahol a kimerítően azonosított elemek az olvasmány (20a), illetve a felolvasás helye (20b). Ezekben az esetekben (implicit módon) a kizáró értelmezésnek megfelelően egy olyan halmaz képződik, amire a propozíció nem áll; jelen esetben rendre egy másik írásmű, illetve egy másik hely. Ezzel szemben a (21)-ben az implicit módon képzett halmaz egy másik VP. Figyeljük meg, hogy az eredeti mondatok szórendi variációi a (20) és (21)-ben ugyanakkor páronként azonosak. Bár Kenesei (2006) állítása tehát a példák alapján helytálló, ez a jelen kísérleti paradigma alkalmasságát nem vonja kétségbe, mert a teszt egy olyan szituációt ábrázol, ahol az alternatívákat explicitté tettük. A jelen kísérletben ugyanis a bemutatott, választható alternatívák minden esetben tárgyak voltak (például gereblye, ásó, vödör, stb.), vagyis olyan elemek, amikre DP kategóriájú elemmel utalunk. A VP kategóriájú alternatívák megjelenésének lehetőségét így kizártuk.

A második fázis a progresszív és perfektív aspektusú mondatok interpretációjának különbségét vizsgálta képmondat megfeleltetési feladatban. A preVF-szal analóg a progresszív aspektust kifejező szerkezet, aminek az elemzésében hagyományosan a preVF-hoz hasonló ige-, illetve operátorpozícióba történő mozgatást feltételeznek. Az analógiát jól illusztrálják a (17)-ben és (18)-ban található mondatpárok, ahol a felszínen megjelenő elemek páronként rendre megegyeznek.

- (17) a. [*Az utasok szálltak fel a villamosra*]_{FP}.
 b. *Az utasok [szálltak fel a villamosra]*_{AspP}.
- (18) a. *Az utasok felszálltak a villamosra*.
 b. *Az utasok [felszálltak a villamosra]*_{AspP}.

A párok közötti analógia nem csak a felszínen jelentkezik; a generatív elemzések szerint (például É. Kiss 2002) a (17)-ben és (18)-ban található mondatpárok derivációja és szintaktikai reprezentációja között pusztán az igét domináló funkcionális csomópont kategóriájában van különbség. (17a) esetében ez a csomópont egy fókusz projekció (FP), melynek feje a fókusz értelmezés jegyeit, (17b) pedig aspektuális projekció (AspP), melynek feje az aspektus jegyét (jelen esetben [+Progresszív]) tartalmazza. Az FP és AspP funkcionális projekciók fejében lévő jegycsoportok között nincs átfedés, tehát azok egymástól szemantikai értelemben függetlenek.⁵ A progresszív–perfektív pár (17b és 18b) interpretációjának kísérletes vizsgálata révén tehát megválaszolható az a kérdés, hogy vajon a preVF és neutrális mondatok (17a és 18a) közötti szintaktikai különbségeknek lehet-e be-

⁵ É. Kiss (2002) szerint FP és AspP kiegészítő disztribúcióban vannak, vagyis “a FP projekció az AspP-nek nem kiterjesztése, hanem annak alternatívája” (fordítás a szerző által, 85. old.).

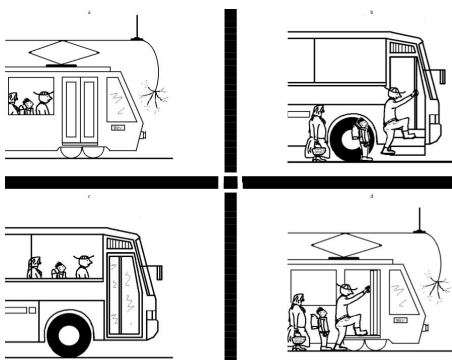
folyásoló szerepe az interpretációban. Vagyis ha azt látjuk, hogy a progresszív–perfektív mondatpárokot a kísérleti személyek következetesen értelmezik rendre progresszív, illetve perfektív aspektus szerint, akkor a páron belüli szintaktikai különbségeknek szerepe van az interpretáció vizsgált jellemzőinek a meghatározásában; a beszélők érzékenyek a szóban forgó szórendi variációira. Ha a preVF olvasata valóban szintaktikailag meghatározott, akkor a kimerítő – nem kimerítő különbséget is ki kell váltania az analóg szórendű mondatoknak.

A nyelvi stimulusok egyazon eseményt leíró mondatok kétféle aspektusú variánsai voltak. Mivel az aspektus minden esetben kizárólag idői relációban értelmezhető, minden mondatot kiegészítettünk egy második, invariáns mondatdal, ami így viszonyítási pontot képezett az aspektus értelmezéséhez. A mondatpárokat a (22) példán mutatjuk be.

- (22) a. *Az utasok felszálltak a villamosra. Leszakadt a vezeték.*
b. *Az utasok szálltak fel a villamosra. Leszakadt a vezeték.*

A tesztmondatokat és az idői viszonyt képező mondatokat hangfájlokba rögzítettük úgy, hogy azokat egyértelműen különálló mondatokként lehessen hallani. A bemutatások során a hangfájlok lejátszásával egyidejűleg egy képnégyest mutattunk be (2. ábra). A négy kép közül kettő a tesztmondatok interpretációs variációinak felelt meg, kettő pedig disztraktor volt.

Az instrukció szerint a vizsgálati személynek meg kellett jelölnie azt a képet, amelyikre az elhangzott mondat illik. A kísérletben 20 tesztmondatot (10 párt) és 40 fillert mutattunk be. A mondatokat pseudo-randomizáltuk úgy, hogy egyazon mondat progresszív és perfektív variánsai ne jelenjenek meg közvetlenül egymás után.

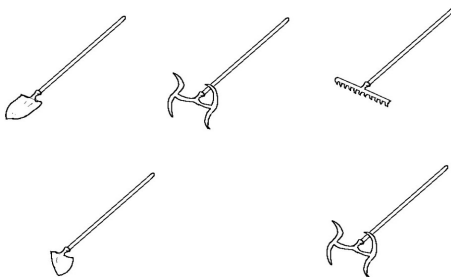

2. ábra: képi stimulus a második fázisban

A harmadik fázis a halmazok felett végzett kimerítő és kizáró azonosítás képességét vizsgálta. A tesztbemutatóalkalmával a kísérleti személyek egy azonos kategóriába (például kerti szerszámok, bútor stb.) tartozó tárgyakból álló ötelemű halmazt láttak. A tárgyak között képenként minimum egy, maximum négy egyforma, nem létező tárgy is szerepelt (3. ábra). A képek bemutatásával egyidejűleg egy álszó egyes, illetve többes számú alakját játszottuk le felvételtől (23).

- (23) a. *kepelőc vagy kepelőcök*
b. *kepelőcök vagy kepelőc*

A stimulusok egyes és többes számú alakjainak lejátszási sorrendjét randomizáltuk. A vizsgálat instrukciójának része volt egy kerettörténet, mely szerint a vizsgálati személy feladata, hogy gyermekeknek, akikről feltételezhető, hogy még nem ismerik minden tárgy nevét, segíteni kell megtalálni azokat a tárgyakat, amikre a hallott szavak utalhatnak. A vizsgálatban 10 tesztképet és 20 fillert mutattunk be. Az utóbbiak mindegyikén csak valós tárgyak szerepeltek. A feladat elvégzéséhez a kimerítő azonosítás logikai képességére van szükség, hiszen amikor a kísérleti személy egy létező és nem létező tárgyakból álló halmazt lát, kimerítően azonosítania kell a nem létezőket, és kizárnia a létezőket. A feladat elvégzése nem feltételezi a szintaktikai komponens bevonását, pusztán a megnevezés képességét, illetve a fent ismertetett halmazműveletek elvégzésének képességét.

3. ábra: képi stimulus a harmadik fázisban

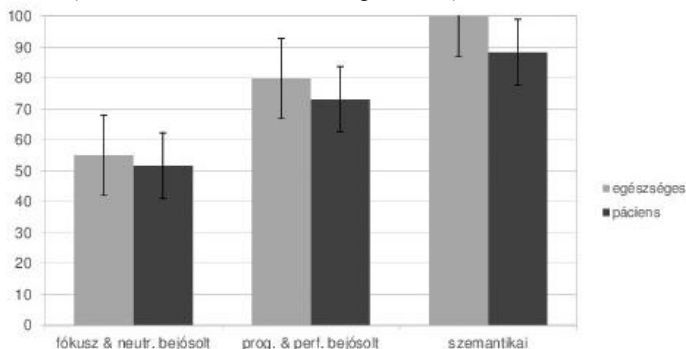
3. Eredmények

Az első fázisban adott válaszokat a következőképpen értékeltük: ha a kísérleti személy egy képnégyesből csak egy képet jelölt meg a kimerítő-kizáró olvasatnak megfelelően, akkor azt kimerítő értelmezésnek vettük, ha több képet

választott, azt nem kimerítő értelmezésnek. Ilyen módon a preVF-t tartalmazó mondatok generatív elemzések alapján bejósolt értelmezése az előbbi, míg a neutrális mondatoké az utóbbi. Az aspektuális különbségeket vizsgáló feladatban hasonlóan jártunk el. A progresszív mondat – progresszív kontextus és perfektív mondat – perfektív kontextus párokat vettük az elmélet alapján bejósoltak. A harmadik fázisban csak a maradéktalanul sikeresen megválaszolt tesztbemutatót fogadtuk el sikeres reakció gyanánt, vagyis ha a kísérleti személy tesztbemutatóson belül egyet hibázott, akkor a választát már sikertelennek vettük.

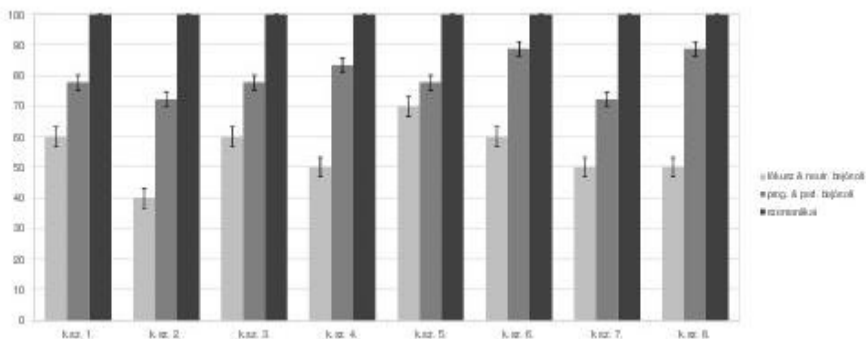
A fillerek a hagyományos céljukon kívül segítségünkre voltak annak eldöntésében is, hogy az afáziás személyeknek vannak-e súlyos megértési, értelmezési problémáik. Ebben az esetben az adott személy adatait kizártuk a statisztikai elemzésből. Ilyen problémát egy esetben tapasztaltuk, így az elemzésbe bevett afáziás adatközlő személyek száma hétről hatra csökkent.

A csoportok közötti összehasonlítást fázisonként a 4. ábrán mutatjuk be. A csoportok közötti összehasonlítást Mann–Whitney U próbával végeztük. Az első fázisban az egészséges és afáziás csoport által adott, az elméleti elemzés alapján elvárt válaszok arányai (rendre 56,00% és 51,66%) között nem találtunk szignifikáns eltérést ($U = 19,00; n_1 = 8; n_2 = 6; p = 0,491$). A második fázis válaszarányai között szintén nem találtunk szignifikáns eltérést ($U = 22,50; n_1 = 8; n_2 = 6; p = 0,742$). Itt az elmélet által bejósolt válaszok aránya az egészségeseknél 77,77% volt, a pácienseknél pedig 73,14%. Különbséget találtunk viszont a harmadik fázisban: míg az egészséges csoportban plafonhatás érvényesült, addig a páciensek által adott bejósolt válaszok aránya 88,33% volt ($U = 12,00; n_1 = 8; n_2 = 6; p = ,031$).

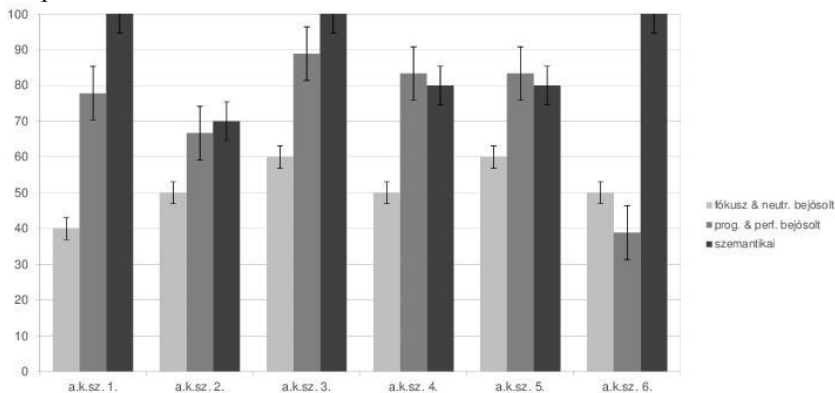
4. ábra: A bejósolt válaszok százalékos aránya

A következő lépésben az első fázisban adott, a bejósoltnak megfelelő válaszok arányát hasonlítottuk össze a második és harmadik fázisokban adott, a bejósoltnak megfelelő válaszok arányával mindkét csoportban, Wilcoxon próba segítségével. Az egészségesek csoportját személyek szerint bemutató 5. ábrán láthatjuk, hogy a bejósolt válaszok aránya minden személynél következetesen az első fázisban a legalacsonyabb, a második fázisban ennél magasabb, míg a harmadik fázis esetében plafonhatást látunk.

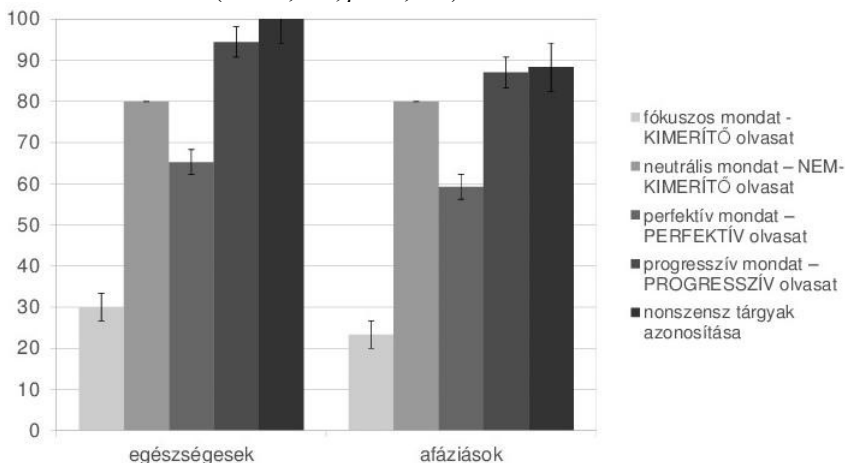
5. ábra: A bejósolt válaszok százalékos aránya egészségeseknél

Mind az első és harmadik, mind pedig a második és harmadik fázis válaszarányai közötti különbség szignifikáns: az első és második fázis között ($Z = -2,524; p = 0,012$); az első és harmadik fázis között ($Z = -2,546; p = 0,011$). A páciensek egyéni különbségeit bemutató ábrán (6. ábra) látható, hogy az eredmények kevésbé mutatnak következetes tendenciát, mint az egészséges csoport esetében.

6. Ábra: A bejósolt válaszok százalékos aránya Broca-afáziás személyeknél

A nagy szórás ellenére a statisztikai elemzés szignifikáns különbséget mutat az első és második fázis között ($Z = -1,992$; $p = 0,046$), illetve az első és harmadik fázis között ($Z = -2,207$; $p = 0,027$) is.

7. ábra: A bejósolt válaszok százalékos aránya kondíciónként mindkét csoportban

A bejósolt válaszok csoportonkénti arányát kondíciókra bontva a 7. ábra szemlélteti. A bejósolt válaszok arányát tekintve mindkét csoportnál azonos tendenciát látunk: a preVF-t tartalmazó mondatok kimerítő olvasati aránya (egészséges: 30,00%, páciens: 23,33%) jóval alulmarad a neutrális mondatok nem kimerítő olvasatához képest (egészséges: 80,00%, páciens: 80,00%), míg a perfektív mondatok perfektív olvasati aránya (egészséges: 65,27%, páciens: 59,25%) a progresszív mondatok progresszív olvasati arányához képest (egészséges: 94,44%, páciens: 87,03%).

Diskusszió, következtetések

Kutatásunkban a magyar preVF interpretációs tulajdonságait vizsgáltuk egészséges és középsúlyos agrammatikus afáziás személyekben. Hipotéziseink szerint a preVF-nak szintaktikailag meghatározott módon kimerítő–kizáró értelmezése van, melynek feltétele két kognitív részképesség megléte: a

szintaktikai mozgató, illetve a halmazokon végzett kimerítő–kizáró azonosítás képessége. A kutatás három tesztjének eredményei azt sugallják, hogy a hipotézis nem tartható; a két kognitív részképesség megléte ellenére a preVF-t tartalmazó mondatok interpretációja nem kimerítő–kizáró. Bár az afáziás csoport válaszai nagyobb változatosságot mutattak, mint az egészségeseké, statisztikailag a két csoport azonos tendenciát követ: a preVF-t tartalmazó mondatokat mindkét csoport a véletlen szintjéhez közeli arányban értelmezi kimerítő–kizáró módon, az aspektuális különbségeket mindkét csoport jóval a véletlen szint fölötti arányban értelmezi az elmélet által bejósolt módon, míg a halmazokon végzett művelet képességét mérő fázisban elért, bejósoltnak megfelelő válaszok szintje ennél is magasabb. Ez utóbbi esetben az egészségeseknél plafonhatást tapasztaltunk és az afáziás csoport is jóval a véletlen szint fölött teljesített.

A preVF-t vizsgáló fázis eredményei összhangban vannak korábbi kutatások eredményeivel (Kas–Lukács 2012, Geröcs és mtsai 2014), melyek szintén azt sugallják, hogy a szóban forgó szerkezet kimerítő–kizáró azonosítása nem szintaktikailag meghatározott. A jelen kutatás ezt a következtetést azzal támasztja alá, hogy rámutat: bár a preVF–neutrális variánsokkal analóg szintaktikai szerkezetek (progresszív–perfektív variánsok) kiváltak interpretációs különbségeket, vagyis a kísérleti személyek érzékenyek a mondatok szórendi variációinak jelentésbeli különbségeire, a szórendi variáció a fókusz esetében nem vált ki ilyen hatást. Az egyetlen kivétel H. E., akinél az első és második fázisban tapasztalt tendencia megfordul (6. ábra): míg az ő esetében a preVF bejósolt értelmezésének aránya továbbra is véletlenszerű, az aspektuális különbséget mérő feladatban teljesítménye átlagon alul marad, ugyanakkor a harmadik fázisban minden bemutatásnál hiba nélkül végezte el a kimerítő–kizáró azonosítás műveletét. Figyelemre méltó az a stratégia, amit H. E. a harmadik fázisban elvégzendő feladat során alkalmazott: miután hallotta a nonszensz szót, következetesen azonosított minden olyan tárgyat, amit ismert, majd ezeket kizárva rámutatott az összes számára ismeretlen tárgyra.⁶ H. E. eredményei összhangban vannak eddigi következtetéseinkkel: a megváltozott szintaktikai képesség nincs hatással a preVF interpretációjára, a halmazokon végzett művelet képességének megőrzöttsége mellett sem.

A 7. ábrán bemutatott, kondíciókra lebontott tendenciák alapján is arra következtetünk, hogy a szóban forgó szerkezetek értelmezése nem szigorúan szintaktikailag meghatározott. Mindkét csoportban az első fázis esetében erős nem kimerítő olvasati, míg a második fázis esetében erős progresszív olvasati

⁶ H. E. gyakran kommentálta a gondolatmenetet, amivel a feladatot megoldotta. Stratégiája ez alapján pontosan és megbízhatóan leírható.

preferenciát látunk. A válaszminta a relevanciaelmélet (Sperber és Wilson 2004) keretein belül jól magyarázható. Az elmélet szerint az elme véges kognitív feldolgozási kapacitásának megfelelően az információfeldolgozást a hatékonyság szempontjából optimalizálni kell, vagyis érvényben van egy általános elv, aminek értelmében az elme a kognitív hatás maximalizálása mellett az ahhoz szükséges erőbefektetés minimalizálására törekszik. Maximálisan releváns az az információ, ami maximális kognitív hatást ér el minimális feldolgozási költség mellett.

Az erős nem kimerítő olvasati preferencia azért jöhet létre, mert a kognitív hatás, vagyis a tesztmondat még kimerítőség szempontjából nem specifikált értelmezése (melynek releváns tulajdonságai nagy vonalakban a (9) formulának feleltethetők meg) létrejön; a preVF hagyományosan bejósolt kimerítő–kizáró olvasatához szükséges kognitív művelet elvégzése viszont további terhet ró a feldolgozó rendszerre. Ezért a kimerítő–kizáró értelmezés valószínűleg akkor jön létre, ha azt egyéb, kontextuális hatások kiváltják. Az elemzést alátámaszthatja az a megfigyelés is, miszerint az afáziás csoportban a preVF-t tartalmazó mondatok kimerítő olvasati aránya alacsonyabb (23,33%), mint az egészségesek csoportjában (30,00%), míg a neutrális mondatok nem kimerítő értelmezésének aránya azonos (80,00%). Ez ugyanis jelentheti azt, hogy az afáziás csoport esetében a csökkent kognitív kapacitás a preVF-t tartalmazó mondatok értelmezését tovább tolta a nem specifikált irányba.

Az erős progresszív olvasati preferencia hasonlóképpen magyarázható: a bemutatott tesztmondat elsődleges módon, aspektustól függetlenül, egy akciót ír le (például (22) esetében a villamosra történő felszállást), az aspektuális különbség feldolgozása már egy további lépés. Egy emellett szóló erős empirikus érv, hogy az akció megnevezése az elsődleges jelentéstartalom, melyet arra a megfigyelésre alapozunk, miszerint az agrammatikus afáziások nagy számban produkálnak főnévből képzett nem létező igéket (24)⁷.

- (24) a. **A nő polaroid a virágot.* (*A nő lefényképezi a virágot helyett*)
b. **A lány könyvezik.* (*A lány olvas helyett*)

A (24) példával szemléltetett esetekben ugyanis feltételezhető, hogy az agrammatikus afáziások az igét nem relációs értelemben, argumentumszerkezettel rendelkező lexikai egységként használják, hanem inkább „csak” megnevezik az akciót. Ha ezt a megfigyelést a második fázis eredményeinek értelmezésekor is szem előtt tartjuk, akkor nem meglepő, hogy erős progresszív olvasati preferenciát találunk: az akció megnevezése elsőbbséget élvez, hi-

⁷ Mészáros Éva személyes megfigyelései.

szen egy progresszív kontextusban (2. ábra jobb alsó kép) az akciót magát látjuk, míg egy perfektív kontextusban (2. ábra bal felső kép) annak eredményét. Ezt a feltételezést H. E. eredményei is alátámasztják, akinél a súlyos szintaktikai deficit és ép megnevezési képesség mellett a progresszív mondatok olvasatának aránya 66,66%, míg a perfektívéké 11,11% volt. A kevésbé súlyos afáziában, illetve egészséges beszélőknél azt látjuk, hogy a szórendi variánsok kiváltották az aspektuális értelmezések közötti különbségeket, vagyis a progresszív – perfektív megkülönböztetés már a szintaktikai – szemantikai feldolgozás szintjén megvalósulhat.

A kutatás eredményeit látva megállapíthatjuk, hogy a preVF interpretációja nem szintaktikailag meghatározott, a kimerítő–kizáró olvasat létrejötté úgy tűnik, a szintaxis–szemantika interfészen túl, valószínűleg pragmatikai elvek és egyéb kognitív tényezők hatására jöhet létre. Ez utóbbi feltételezések helytállóságát további kísérletek során tervezzük vizsgálni.

Hivatkozások

- É. Kiss Katalin 1998. Identification and information focus. *Language* (74): 245–273.
- É. Kiss Katalin 2002. *The syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Geröcs Mátyás – Babarczy Anna – Surányi Balázs 2014. Exhaustivity in focus: experimental evidence from Hungarian. *Language Use and Linguistic Structure. Olomouc Modern Language Series* (3).
- Kálmán László – Kornai András 1989. Hungarian sentence intonation. In Hulst, Harry van der – Smith, Norval (szerk.) *Autosegmental Studies on Pitch Accent*. Dordrecht, Foris, 183–195.
- Kas Bence – Lukács Ágnes 2012. Focus sensitivity in Hungarian adults and children. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Acta Linguistica Hungarica*. (60): 217–245.
- Kenesei István 2006. Focus as identification. In: Molnár Valéria – Susanne Winkler (szerk.) *The architecture of focus*, Berlin & New York, Mouton de Gruyter, 137–168.
- Onea, Edgar 2007. Exhaustivity, focus and incorporation in Hungarian. In Aloni, Maria – Decker, Paul – Roelofsen, Floris (szerk.) *Proceedings of the Sixteenth Amsterdam Colloquium*, Amsterdam, ILLC/Department of Philosophy University of Amsterdam, 169–174.

- Szabolcsi Anna 1981. The semantics of topic–focus articulation. In Groenendijk, Jeroen – Janssen, Veltman – Stokhof, Martin (szerk.) *Formal methods in the study of language*, Amsterdam, Matematicisch Centrum, 523–541.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 2004. Relevance theory. In Horn, Lawrence. R. – Ward, Gregory. (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*, Oxford: Blackwell, 607–632.
- Wedgewood, Daniel 2003. Predication and information structure: A dynamic account of Hungarian pre–verbal syntax. Doktori Disszertáció, Edinburgh, University of Edinburgh.
- Wedgewood, Daniel – Pethő Gergely – Cann, Ronnie. 2006. Hungarian focus position and english it–clefts: The semantic underspecification of focus readings. Kézirat, Edinburgh, University of Edinburgh.

A ROMÁKAT ILLETŐ MAGYAR SAJTÓDISKURZUS NÉHÁNY ASPEKTUSA. A MAGYAR NEMZETI SZÖVEGTÁR ANYAGÁNAK KVANTITATÍV VIZSGÁLATA

Kozakiewicz Joanna

Bevezetés

A rendszerváltás óta mind a nyomtatott, mind az internetes magyar sajtóban egyre több olyan cikk jelenik meg, amely az úgynevezett cigánykérdést tárgyalja vagy valamilyen szinten erre a kérdésre vonatkozik. Ez a tendencia arról tanúskodik, hogy a romák helyzete a magyar társadalomban már nem tabutéma. Ha azonban figyelembe vesszük a sajtó jelentős befolyását a társadalmi valóságra, szükségessé válik a tudósítások elemzése. A romák média-képét vizsgáló tanulmányok kimutatták, hogy a magyar sajtódiskurzust főleg a kategorizáció, azaz a „mi” és az „ők” szembenállása jellemzi, a romákat pedig homogén csoportnak mutatja be, ami egyébként a több nemzetiségű, a többségen és a kisebbségeken alapuló társadalmakban gyakori, szinte tipikus jelenség.

Eddig a romákkal kapcsolatos magyar sajtódiskurzust főleg szociológusok és médiakutatók vizsgálták a kvantitatív tartalomelemzéssel. A jelen cikk célja az eddig feltárt megállapításoknak az összegzése és kibővítése kvantitatív és kvalitatív nyelvészeti módszerekkel, a roma és cigány etnonimát körülvevő kontextus, illetve a kollokációik vizsgálatával. Kutatásom a Magyar Nemzeti Szövegtár anyagának alapján készült (Váradai 2002), az eredményeket a kritikai diskurzuselemzés (*Critical Discourse Analysis*) paradigma keretein belül értelmeztem. Mielőtt bemutatom a vizsgálatom eredményeit, kitérnék arra, hogy mit is jelent a diskurzus és melyek a kritikai diskurzuselemzés jellemzői.

1. A kritikai diskurzuselemzés

A *diskurzus* szó népszerűsége, illetve a széles – nemcsak tudományos – használati köre az egyik oka annak, hogy a jelentése nem egyértelmű. A bölcsészettudomány különböző területeihez: a nyelvfilozófiához, a filozófiai hermeneutikához, a retorikához, a szövegtanhoz és a pragmatikához is kapcsolódik,

de a társadalomtudományokban is használt fogalom. Így a diskurzust többek között párbeszédként, társalgásként lehet felfogni.

A modern diskurzuselméletek is különböző módon jellemzik ezt a fogalmat, ezért nehéz lenne egységes definíciót adni rá. A diskurzussal foglalkozó kutatók a szövegek kontextusát helyezik előtérbe, illetve a diskurzus következő három aspektusát emelik ki: a nyelv használatát, a gondolatok továbbítását és a társadalmi helyzetekben zajló interakciókat (van Dijk 2006). A diskurzust koherens, egy adott kulturális formációban létrehozott jelentérendszernek lehet tekinteni, amely egyrészt tükrözi a társadalmi valóságot, de ezen túlmenően hatással van e valóság átalakítására.

A kritikai diskurzuselemzés a XX. század kilencvenes éveitől fejlődő interdiszciplináris kutatási irányzat, amelynek a gyökerei a kritikai nyelvészetben található (Fowler–Hodge–Kress–Trew 1979), és az elemzések társadalmi jellege folytán a nyelvészet mellett a szociológia, a szociolingvisztika, a szociálpszichológia és a kognitív pszichológia tárgyát is képezi. A nyelv társadalmi szerepére koncentrálnak és a diskurzusokban rejtett sémákat, képeket igyekszik megmutatni. Mivel „a nyelv hatalom” (Fairclough 1989), a kritikai diskurzuselemzők főleg a társadalmi egyenlőtlenségekre kívánnak rávilágítani, mert ezek a diskurzusok hatására jönnek létre és rajtuk keresztül megerősödnek, reprodukálódnak.

Norman Fairclough (1989), Ruth Wodak és Micheal Meyer (2001), Teun A. van Dijk (1984), Paul Baker (2006) és Theo van Leeuwen (2008) tartoznak a legismertebb kutatók közé e paradigma keretében. Természetesen a tudósokat a diskurzus különböző aspektusai foglalkoztatják, de a legalapvetőbb feladatuk a szöveg, a beszéd, a társas megismerés, a hatalom, a társadalom és a kultúra közötti összetett viszonyok feltárása, a társadalmi hatalom (*social power*), a dominancia és különösen a hatalommal való visszaélés megfigyelése, kimutatása, valamint a diskurzuselemzés révén az elit csoportok elfogadott vezérlése, befolyása és a fenntartott egyenlőtlenségek változtatására irányuló törekvés.

Ahhoz, hogy a társadalmi hatalom és a diskurzus összefüggését jól lássuk, fontos megérteni a társadalmi hatalom mostani jellegét. Társadalmi hatalomnak a társadalmilag értékelt erőforrásokhoz való kiváltságos hozzáférést tekintjük. Ezek például a jövedelem, az egészség, a pozíció, a státusz, a csoporthoz tartozás, a tudás, illetve maga a diskurzus (van Dijk 1993: 254). Vanak szűk, döntéshozó társadalmi csoportok (elitek), amelyek nem erőszakkal, hanem a diszkurzív stratégiákkal, a meggyőzéssel, a manipulációval gyakorolják a hatalmat, a beszéd és a szöveg révén képesek befolyásolni a közvéleményt, az emberek gondolkodásmódját. A diskurzushoz való hozzáférés és a

hatalom párhuzamosan kapcsolt: minél több diskurzusfajta, kontextust, résztvevőt, közönséget, hatóterületet és szövegtulajdonságot befolyásolnak és ellenőriznek a társadalmi elitsoportok, annál nagyobb a hatalmuk (van Dijk 1993: 256). A diskurzuselemzés tehát nem csak pusztán szövegelemzés, az elemző igyekszik rámutatni a fentebb leírt összefüggésekre, főleg olyan helyzetben, amikor a diskurzushoz való hozzáféréssel rendelkező elitek igazolják vagy semlegesítik az általuk törvényesített társadalmi rendet, amely hatására a társadalom nem privilegizált része ki van zárva akár etnikai, akár nemi, akár anyagi alapon. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a kritikai diskurzuselemzés nyilvánvalóan nem alapul a jókra és rosszakra való leegyszerűsítésen.

2. Metodológia

A diskurzuselemzés kvalitatív és kvantitatív kutatási módszereket egyaránt használ. Az első esetben egy vagy csak néhány szöveg elemzéséről van szó. Egy ilyen kutatás a szöveg különböző szintjeit vizsgálja: a tematikáját, a szöveg eloszlását, a címét, az alcímeket – tehát szemantikai és szintaktikai szempontból igyekszik kideríteni egy adott diskurzus jellemzőit. Ha egy cikket vizsgálunk, azt is figyelembe kell venni, hogy a lap milyen beállítottságú, a cikk hányadik oldalon található, mit mutatnak a cikket kísérő képek. A tartalomelemzés a cikkben megmutatott szereplők megjelenési formáját, a szavak közötti kapcsolatokat, stilisztikai eszközöket, szinonimákat, eufemizmusokat, a lexikán túl a nyelvtani szerkezeteket foglalja magában. Egy ilyen elemzés fontos része az is, hogy a kutató abba is belegondoljon, hogy mi hiányzik a szövegből, mi maradt kimondatlanul, mit üzen a szöveg implicit módon. Utána más cikkekkel összehasonlítja az elemzett cikket, kimutatja a közös vonásokat, a tematikák közötti viszonyokat, valamint feltárja a társadalmi kontextusukat (Jakusné 2002: 147). Csak ilyen részletes elemzés enged szilárd következtetésekre jutni.

Míg a kvalitatív módszer a „miért?” kérdésre kíván válaszolni és csak egy szövegen alapszik, a kvantitatív elemzés arra szolgál, hogy a diskurzus legfontosabb tendenciáit, a leggyakoribb kollokációit¹, ezeknek a konnotációit tudjuk megfigyelni. A kvalitatív elemzéssel szemben a kvantitatív módszernek köszönhetően egy adott diskurzus nagyobb spektrumát, a legérvényesebb jellegzetességeit vizsgáljuk. Az anyag kezelésére és kódolására alkalmazhatjuk a korpuszkezelő programokat, például a WordSmith-t vagy az ingyenesen letölthető AntConc-ot. A keresett szó különböző, az elemzőtől függő méretű

¹ Kollokációnak a tartósabb szókapcsolatot tekintem.

konkordanciában jelenik meg. A program generálja a szavak gyakorisági listáját, ez alapján kiszámolja a jobb oldali vagy bal oldali kollokációkat.

A kollokációknak köszönhetően a diskurzus legalapvetőbb tulajdonságaira, például a gyűjtött cikkek leggyakoribb tematikájára tudunk rámutatni, illetve a kontextusuk alapján megállapíthatjuk a kollokációk negatív vagy pozitív jellegét. A korpuszelemzés más érdekes lehetőségeiről lásd Baker (2006)-ot.

A Magyar Nemzeti Szövegtár anyagának vizsgálatát három lépésben végeztem. Először az AntConc programnak köszönhetően a *roma* és a *cigány* szó leggyakoribb kollokációit állapítottam meg, azt követően különböző, a jelen cikk további részében közölt kategóriákba osztottam őket és a kontextusuk vizsgálatával rávilágítottam a roma kisebbséget illető magyar sajtódiskurzus jellegzetes vonásaira. Elemzésem tehát elsősorban kvantitatív módszerrel történt, és csak a leggyakoribb jelenségeket tanulmányozta kvalitatív eszközökkel.

3. Kisebbségek és a sajtó

A sajtó alapvető funkciója a tájékoztatás és a véleményformálás. Kiemelkedő szerepet játszik az állami intézményektől származó információk eljuttatásában, ezzel a hatalomgyakorlók cselekvését ellenőrzi. A társadalmat szervező, integráló erővel rendelkezik. Rajta keresztül ismerjük meg a minket körülvevő valóság problémáit, ezért a sajtó erősen befolyásolja a nézeteinket. A kisebbségekkel való személyes, közeli vagy közvetlen kapcsolatok hiányában a sajtó szerepe az előítéletek reprodukálásában és megerősítésében kifejezetten nagy.

Teun van Dijk, a kritikai diskurzuselemzés egyik elismert képviselője, a *New(s) racism: A discourse analytical approach* (2000) című cikkben a bevándorlók és az etnikai kisebbségek új diszkriminációs formáit írta le az „új rasszizmus” koncepciójának keretében. Az új rasszizmus nem a biológiai alárendeltségre hivatkozik, nem a fizikai agresszió formájában mutatkozik meg, hanem a kulturális különbségeket hangsúlyozza, ezáltal a kisebbségek és a bevándorlók a modern társadalmakban való életképtelenségét hirdeti (Barker 1981). Az ilyenfajta rasszizmus mindenekelőtt diszkurzív, implicit jellegű, a közbeszédben mindennapos jelenség. Abban is megmutatkozik, hogy a bevándorlókat és az etnikai kisebbségeket illető diskurzus a médiában nagymértékben sematikus és egyoldalú. Többek között ez azt jelenti, hogy a bevándorlók és a kisebbségek korlátozott témakörökben jelennek meg.

Ahogy van Dijk kimutatta (2000: 37) a cikkek többsége a bevándorlók, a kisebbségek jelenléte okozta veszélyre koncentrált (erőszak, bűnözés), emel-

lett a következő témákat tárgyalja: munkanélküliség, állami támogatások, integrációs problémák, helyi konfliktusok. Ezzel egyidejűleg más, egyaránt fontos és aktuális témák, mint például a diszkrimináció, kivándorlások, a kisebbségek mindennapi élete, a bevándorlók és a kisebbségek szerepe a többségi társadalomban, már háttérbe kerülnek.

4. A romák képe a magyar sajtóban a rendszerváltás előtt és után

A romák Magyarország legnagyobb etnikai kisebbségét alkotják. Mostanában a róluk szóló cikkek nagy számban jelennek meg mind a napilapokban, mind a hetilapokban, a megyei és az országos újságokban, illetve a lapok internetes honlapjain. Ez azonban nem mindig így volt.

4.1 A romák médiaképe a hatvanas és a hetvenes években

A rendszerváltás előtti sajtó az államszocializmus politikájának megfelelően a nemzetiség szempontjából egységes országgént mutatta be Magyarországot, így a kisebbségeket illető problematika elvileg nem létezett a sajtóban (Munk 2013). Csak az MSZMP Központi Bizottságának 1961. június 20-i *A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról* című határozata hatására került a cigány kisebbség a sajtódiskurzusba. A határozat szerint a következő három eszköz alkalmazásával lehetséges a cigányság „átnevelése”, a magyar társadalomba való beilleszkedése: munka, lakás, oktatás.

A romákat illető, a hatvanas (1960–1964) és a hetvenes években (1972–1976) megjelent cikkek vizsgálatát Lendvay Judit (1978) végezte el. Az ő tanulmánya, amely az első ilyen tematikájú kutatást tartalmazta, kimutatta, hogy a határozat után jelentősen megnőtt a romákkal foglalkozó cikkek száma az előző évekhez képest, amikor évente az összes lapban összeségében hat-nyolc ilyen cikk született. A hatvanas évek első felében a határozatnak megfelelően a cikkek 88 százaléka, a hetvenes években pedig 79 százaléka a cigányok munkáltatásával, iskoláztatásával, illetve a lakásviszonyaikkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. További népszerű témák voltak a roma kultúra és a nevelőmunka sikerei, és – ahogy Lendvay megállapította – a cikkek hangvétele optimista, pozitív jellegű volt. Ezen nem lehet csodálkozni, hisz akkor a cikkek nem pusztán tudósítottak a párt és kormány által hozott döntésekről, hanem jó fényben is tüntették fel azokat. A romákat a bűnözés kontextusában megjelenítő cikkek is születtek, csak csekély mértékben – a hetvenes évek második felében 17 százalékuuk érintette ezt a témakört. Így a romákat illető sajtódiskurzus alaphangulata egy kicsit megváltozott, már nem volt annyira derülátó. A nyíltan elítélletes, a „Köztudott, hogy a cigányok között a

legmagasabb a bűnözés” féle nyilatkozatokra is találunk példákat (Lendvai 1978: 110).

4.2 A romák ábrázolása a nyolcvanas években

A hetvenes években megkezdődött, a nyolcvanas években pedig megerősödött és tovább fejlődött a sajtóban az a tendencia, amely a magyar társadalom legalsó rétegén belül helyezte el a romákat (Munk 2013). Bár a bűncselekményekről tájékoztató sajtó hangja élesebb lett, nyíltan rasszista hangnemű írások nem voltak jellemzők, az előítéletek rejtett formában kerültek elő (Hegedűs 1989).

Az időszak vége felé a romák sajtóképe duális lett. Egyrészt a cikkek kriminalizálták, dehumanizálták a romákat, kiemelték a hátrányos helyzetüket, másrészt olyan pozitív hangú cikkek is napvilágot láttak, amelyek a kiváló cigányzenészekről szóltak. Ennek ellenére a cikkek központjában a roma kisebbségtől való többségi elvárások álltak. A cigányságot mint passzív, a saját fejlődését maga nehezítő, (tudatosan vagy akaratlanul) akadályozó csoportnak mutatták, amely számára a többségi társadalom nem partner, hanem „el-néző, liberális tanító” (Hegedűs 1989: 75). A romáktól való ilyen elkülönítés a már említett kategorizáció egyik formája.

A rendszerváltás küszöbén, amikor instabilitás uralkodott az országban, a többség már nem az oktató-tanuló relációban határozta meg a roma kisebbséghez való viszonyát, hanem veszélyként kezdte érzékelni a jelenlétét, ami az akkori cikkekből is sugárazik.

Példaként szolgálhat egy Messing Vera által végzett kutatás (2003), amelyben a rendszerváltás előtti és utáni két kiköltöztetési konfliktus alatt megjelent cikkeket hasonlította össze. Kiderült, hogy az 1988 és 1989 között történő miskolci szegregációs konfliktusban résztvevő roma családok szerepét elhallgatták a cikkek, tehát megerősödött a passzivitás. Direkt módon nem is közölték, hogy az úgynevezett CS-lakásokba² kiköltöztetett családok a cigány kisebbséghez tartoznak. A vizsgált cikkekben idézett miskolci önkormányzat képviselői és a tanácselnök viszont különböző körülírásokkal nyilvánvalóvá tette ezt: „azok, akik a szocialista együttélés szabályait megszegik”, „marginalizált réteg”, „fekete egyének”, „akik munka nélkül lődörögnek” és „hajlamosak a bűnözésre” (Messing 2003).

² Csökkentett értékű lakások.

4.3 A romák sajtóképe a kilencvenes években

A rendszerváltás előtti évtizedekhez képest, amelyekre a cigány kisebbség tabusítása volt jellemző, a kilencvenes években, különösen a második felében, már kétnaponta megjelentek romákkal kapcsolatos cikkek az országos napilapokban, és a hangvételük is megváltozott.

Vicsek Lilla (1997) 1995 márciusa és júniusa között, azaz az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat választása közben folytatott kutatásából kitűnt, hogy a tudósítások kétharmada rövid hír volt. A cikkek legnépszerűbb, 35 százalékot képező témaköréhez a diszkrimináció, az előítélet és az etnikai konfliktus tartozott, továbbá a bűnözés és a deviáns magatartások alkották a korpusz 25 százalékát. A kutató szerint a rövid említés jellegű cikkek a cigánykérdés bagatellizálásáról tanúskodtak. Ezenkívül arra is felhívja a figyelmet, hogy a roma kisebbséget homogén, egységes csoportnak mutatták be.

A *Vágóképként, csak némában* (1998) című Bernáth Gábor és Messing Vera készítette beszámoló sokkal összetettebb, több kutatási módszert felhasználó tanulmány. A kutatásuk kvantitatívan vizsgálta az 1996 vége és 1997 közötti két országos napilap (Népszabadság, Mai Nap) és négy megyei napilap (Hajdú-Bihari Napló, Dél-Magyarország, Észak-Magyarország, Kisalföld) cikkeit, a kvalitatív elemzés pedig a „székesfehérvári gettóügynek” nevezett konfliktusról tájékoztató cikkeket foglalta magában. Ezenkívül még a közönségadatokra, a nézettségi statisztikákra is hivatkoztak, megvizsgálták a kisebbségi sajtó helyzetét, illetve interjúkat készítettek ismert roma származású személyiségekkel, magyar szappanoperák rendezőivel.

A kvantitatív vizsgálatból kiderült, hogy a kisebbségeket érintő cikkeknek a fele szólt a cigányságról, a többi kisebbségekhez képest a a róluk szóló cikkek terjedelme is nagyobb volt. Általában a lapok első öt oldalának valamelyikén foglaltak helyet, tehát fontosabb híreknek minősültek. A cikkek többsége a cigánysággal kapcsolatos interetnikus konfliktusokról (25%), továbbá a bűnözésről és a rendőrségi tudósításokról (25%) informált. A következő két legnépszerűbb témakör a politika és a kultúra volt. A kormányzati kisebbségpolitikához, jogalkotáshoz, állami támogatásokhoz a cikkek 18 százaléka kötődött, a roma kultúrához pedig 21 százaléka.

Ez többnyire megegyezik a korábban említett van Dijk megállapításaival. A romákat is csak a meghatározott körökben jelentették meg, ami a sajtó egyfajta „szelektív” figyelmét tükrözi. A cikkek konfliktusos, problémákat okozó csoportként mutatták be a romákat. Másrészt a roma kultúráról szóló cikkek viszonylag nagy száma arról tanúskodik, hogy a romák kultúrája a Magyarországon való hosszú jelenlétük révén ismert és pozitívan értékelt.

A más nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos cikkek 56 százaléka éppen a kultúrára vonatkozott. Esetükben a kultúra a legfontosabb témakör. Érdekes módon olyan cikkeket nem találtak a kutatók, amelyek a bűnözés kontextusában mutatták volna meg őket, interetnikus konfliktusról csak a cikkek 1 százaléka szólt, bár gyakorlatilag nem valószínű, hogy a felmérés időszakában elkövetett bűncselekmények közül semelyik sem volt kapcsolatos más kisebbségekkel. Ez alapján megállapítható, hogy a kisebbségeket illető magyar sajtódiskurzusban a bűnözésről szóló cikkekben megkülönböztető etnikai profilalkotás csak a romák esetében nyilvánult meg. Az ez ellen tiltakozó Roma Polgárjogi Alapítvány panaszának hatására 1997-ben az adatvédelmi és kisebbségi ombudsman elítélte az etnikai hovatartozás nyilvánosságra hozatalát a bűnügyi hírekben, ami jelentősen csökkentette a roma elkövető származását kiemelő cikkek számát.

A kutatás egy másik fontos következtetése az, hogy a magyar sajtó-, illetve médiadiskurzusra továbbra is jellemző a cigányok passzív bemutatása. A kvalitatívan vizsgált székesfehérvári gettóügyben közvetlenül résztvevő roma családok álláspontját nagyon ritkán közölték a cikkek, háromnegyedükben egyáltalán nem kaptak szót. Helyettük egy-egy roma szervezet vezetőjétől kértek véleményt az újságírók. Ezáltal a közéleti sajtódiskurzus egyoldalúvá válik. Az ilyen gyakorlatok lényegében azt a sztereotípiát erősítik meg, hogy a romák képtelenek a sorsuk javítására, passzívan várják a segítséget a többségi társadalomtól.

4.4 A romák sajtóreprézenciája 2000-2011 között

A XXI. század elején, az országgyűlési választások idején a romákat illető sajtódiskurzusnak még mindig a szegénység, a bűnözés, a politika és a kultúra a legfontosabb témakörei. Pozitív változásnak tekinthető, hogy a romák a megjelenítésükkor kicsivel gyakrabban kaptak szót és a bemutatásuk valamennyivel árnyaltabb lett (Bernáth 2003). Bár általában a romákat kedvezőtlenül bemutató írások domináltak, Terestyéni Tamás kutatásából (2004) kitudó, hogy a 2002. évi választások közben a romákat érintő sajtóanyagok egyötöde a kulturális, különösen zenei, illetve oktatási sikereikről szólt.

Bernáth és Terestyéni kutatása között a bűnözést illetően nagymértékű eltérés mutatkozik. Bernáth tanulmánya szerint a 2000 második felének három hónapja alatt gyűjtött hat országos napilap cikkeinek 21 százaléka ebben a témakörben jelenítette meg a romákat. Terestyéni vizsgálata, amely a 2002 első négy hónapjában megjelent összes megyei és országos napi- és hetilapok anyaga alapján készült, kimutatta, hogy a cikkeknek csak 7 százaléka említette bűnesetek kapcsán a romákat. Bár mind a két esetben csökkent a bűnözés

és a roma kisebbség összefüggésében írt cikkek aránya, ezeknek a jelentősebb visszazorolása Terestyéni szerint annak tulajdonítható, hogy a sajtó figyelme a parlamenti választások felé irányult, illetve a sajtó igyekezett betartani az 1997-es ombudsmani ajánlást, amely megszüntette az etnikai címkézést a bűnügyi hírekben.

Az évtized második felétől fogva a megerősödő jobboldali szervezetek retorikájának hatására a helyzet jelentősen megváltozott. Bár a „cigánybűnözés” kifejezés az 1970–80-as években a rendőrségi diskurzusban már használatos volt (Juhász 2010), 2005-ben a Magyar Televízió *A szólás szabadsága* című műsorban is előkerült, amikor Polgár Tamás, egy Tomcat álnévű blogger bemutatta az Olah Action cigányirtó számítógépes játékot (Munk 2013). Akkor ugyan a „cigánybűnözés” széles körben vitatott kérdéssé vált, de csak 2006-ban, az olaszliszakai tragédia³ után, amikor a Jobbik és a Magyar Gárda használni kezdte, terjedt el igazán a közéletben, még a nagypolitikai diskurzusban is tipikus, tényként kezelt szlogenné vált, annak ellenére, hogy „az azonos társadalmi-gazdasági státuszú népességéhez képest a kisebbség körében nem magasabb a bűnözés és deviancia aránya” (Messing 2003).

Sok, a roma médiaképet vizsgáló kutató (Messing 2003, Pócsik 2007, Juhász 2010, Munk 2013) megegyezik abban, hogy a tragikus olaszliszakai események fordulópontot jelentettek a romák ábrázolásában. Ettől kezdve agresszív, veszélyes csoportként jelenítették meg őket, és nyíltan rasszista, cigányellenes beszéd kezdte uralni a sajtódiskurzust. A következő években a romaellenes diskurzus megszilárdult, amikor Veszprémben 2009. február 8-án a népszerű kézilabdázót, Marian Cozmát egy szórakozóhelyen roma származású elkövetők verekedés közben meggyilkolták. Ezt a gyilkosságot a romagyilkosságok⁴ sorozata⁵ követte, amely fontos téma volt a médiában, a sajtóban is, de ahogy kimutatták a kutatások (ORTT 2010), a híradók nem a támadásokra koncentráltak, nem emelték ki interetnikus konfliktusjellegüket,

³ Munk Veronika (2003) így írta le az eseményt: „Az eset 2006. október 15-én történt, amikor a Tiszavasváriban élő, nem roma Szögi Lajos egy roma kislányt az autójával kis híján elütött a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Olaszliszkaán. Kiszállt az autóból, hogy meggyőződjön a kislány hogylétéről, és ekkor többen rátámadtak és brutálisan agyonverték. Az eset miatt nyolc személyt tartóztattak le, mindannyian romák. Egy személy életfogytiglani, öten 15 év, ketten 10 év fegyházbüntetést kaptak.”

⁴ A diskurzusselelemzés szempontjából nagyon érdekes kifejezés, amely a *cigánybűnözés* kifejezéssel együtt azt sugallja, hogy amikor roma a bűncselekmény elkövetője, akkor *cigánynak* nevezik, ha pedig egy bűncselekmény áldozata, akkor *romaként* szerepel a diskurzusban (Kozakiewicz 2012).

⁵ Összesen hat etnikai alapon elkövetett gyilkosságról van szó. Az egyik példa a 2009. február 23-án történt tatárszentgyörgyi kettős gyilkosság, amelynek az áldozatai egy vadászpuskával megölt 27-éves férfi és ötéves fia voltak (Munk 2013).

hanem a rendőrök és a tűzoltók hibáit hangsúlyozták. Mivel a roma áldozatok képét nem rögzítették a lapok, a romagyilkosságok nem kerültek túlsúlyba a roma elkövetők képével szemben.

A romaellenes, a bűnözést és a politikát illető diskurzus 2011-ben nem változik. Bernáth és Messing (2012) legfrissebb kutatásából kitűnt, hogy a roma tematika mindennaposá vált, megnövekedett a roma szereplők egyéni megjelenítési formája, azonban az egykor a szélsőjobboldal által használt romaellenes retorikát sokkal szélesebb körben elfogadták, reprodukálták, mégpedig olyan fokig, hogy általánossá váltak a nyíltan rasszista kifejezések. Természetesen nagy szerepet játszott ebben egyaránt a sajtó és a média szenzációkeresése, a gyakran észrevehető hírverseny.

5. A romák sajtóképe a Magyar Nemzeti Szövegtárban

Kutatásom a Magyar Nemzeti Szövegtár alapján készült el. A romák sajtórepresentációját eddig vizsgáló elemzések nem használták ki a benne található anyagot. A magyar nyelv korpusza 1998-2002 között keletkezett, 2005-ig a határon túli nyelvváltozatokkal lett kibővítvé. A magyarországi sajtó alkorpuszát 71 millió szó képezi, ami igen nagy, reprezentatív mintának számít. A benne található tendenciákat, kollokációkat különböző szempontból lehet vizsgálni. Engem a *roma* és a *cigány* etnonima előtt álló jelzők (melléknévek, folyamatos és befejezett melléknévi igenevek) és a kontextusuk érdekelt. Ez a vizsgálat a korábban végzett elemzésem folytatásának tekinthető (Kozakiewicz 2012), amely a *cigány* és a *roma* szó jelzős használatát, azaz jobb oldali kollokációit vizsgálta az általam készített korpuszban⁶.

Az adatok feldolgozása során azt kellett figyelembe vennem, hogy az MNSz anyaga abból az időszakból származik, amelyet nagyobb politikai korrektség jellemezett és amelyre hatott az adatvédelmi és kisebbségi ombudsman 1997-es ajánlása. Ezt a 1990-es évek vége és a 2000 éves eleje közötti sajtódiskurzus sajátosságát az előző részben írtam le.

Bár az MNSz honlapján a találatok listája 500 tételre van korlátozva, az MTA Nyelvtudományi Intézettől megkaphatók a teljes tétellisták, ha ilyen kérést küld az érdeklődő. A *cigány* névszó jellegű etnonima előtt álló jelzők tétellistája 1527 találatot, a *roma* névszó jellegű etnonima előtt álló jelzők pe-

⁶ Az *Obraz Cygana i Roma w prasie węgierskiej* (A cigány és a roma képe a magyar sajtóban) című cikkemben viszonylag kis, mintegy ötv ezer szót tartalmazó, 2012. szeptembere és októbertől gyűjtött magyar cikkekből álló korpuszban a cigány és a roma melléknévekkel ellátott szavak vizsgálatának az eredményeit mutattam be. A kutatás célja a roma és a cigány etnonimák konnotációinak elemzése volt, amelyből kiderült, hogy a *cigány* szó valójában negatívabb kontextusban jelenik meg.

dig 1387 találatot tartalmaztak. A találatok elég nagy, harminc szavas kontextusában sok olyan esetet találtam, amikor a cigány és a roma szó jelzős jellelű, pl. *idősebb cigány asszony, tehetséges roma gyerekek*. Mivel ezek is jelzőkkel voltak ellátva, úgy döntöttem, hogy bevonom őket az elemzésembe. Így a cigány* tételista 2889 találatot, a roma* tételista 3062 találatot foglalt magában. Összesen 5951 találat került elemzésre, amelyet a már említett AntConc korpuszkezelő programmal végeztem.

5.1. A romák hovatarozása

A jelzők többsége, a tételisták 38 százaléka, a romák lakta területekre utal. A következő kategóriák szerint lehetne őket felosztani: (1) kontinens, (2) ország, (3) országrész, (4) város, (5) kerület és (6) utca:

- (1) *európai, közép-európai, amerikai*
- (2) *magyarországi, csehországi, szlovákiai, romániai, németországi*
- (3) *erdélyi, partiumi, koszovói, borsodi*
- (4) *zámolyi, székesfehérvári, budapesti, fővárosi, nagykanizsai, gyöngyösi*
- (5) *az V. kerületi, a VIII. kerületi cigány kisebbségi önkormányzat*
- (6) *a Zöldfa utcai romák, a Várna utcai roma állampolgárok*

Hit	KWIC
21	an elutasították két <magyarországi roma> család kérelmét , és
22	alános képet kapni a <magyarországi romák> helyzetéről .</s> <
23	ást , egyre kevesebb <magyarországi roma> utazik majd - sokszo
24	Kanadába kivándorló <magyarországi romák> ügye is , ahogy arr
25	at kívánnak szabni a <magyarországi romák> Kanadába vándorlásá
26	nt a Kanadába érkező <magyarországi romák> száma .</s> <s>Most
27	g előítéletes cikk a <magyarországi romák> migrációjáról , azó
28	szerűen emelkedett a <magyarországi romák> migrációjáról szóló
29	Kanadába kivándorló <magyarországi romák> száma : januártól n
30	Kanadába kivándorló <magyarországi romák> száma .</s> <s>Míg
31	tévesen ítéli meg a <magyarországi romák> helyzetét .</s> <s>
32	pai Unió figyelmét a <magyarországi romák> helyzetére .</s> <s>
33	en délután megjelent <magyarországi romák> szokatlan látványt
34	árgyalják .</s> <s>A <magyarországi romák> ügye 2001 második f
35	re elmondta , hogy a <magyarországi roma> közösség és a kormán
36	örténet főszereplője <magyarországi roma> kislány , aki egy es
37	lt levélben fordul a <magyarországi roma> közösségekhez - a St
38	- Krasznai József , a Magyarországi Roma Parlament alelnöke .<
39	ílt levélben fordul a magyarországi roma közösségekhez - a Str

1.ábra: Az AntConc program interfésze, a magyarországi roma/romák kollokáció konkordanciáinak részlete

Ugyanakkor a nemzetközi vonatkozású jelzők is jelen vannak a korpuszban, nyilvánvalóan a többségük a Magyarország különböző részein lakó cigányságot illeti és az ország szintjéről indulva egészen a romák lakta utcákat jelöli. A legtöbb találat a *magyarországi cigány* [218], illetve a *magyarországi roma* [239] kifejezést tartalmazta, és főleg a roma szervezetek neveiben szerepelt, tehát a kisebbségi önszerveződéshez fűződött, amelynek a képét a következő részben részletesebben felvázolom.

A találatok más része a roma kisebbség szociális, gazdasági, oktatási és egészségügyi helyzetéről, azaz a magyarországi cigányság *hátrányos* helyzetéről szól (7a), amely *javításra* szorul. Ezekben az esetekben megfigyelhető a sajtódiskurzus azon sajátossága, hogy különösen a segítségnyújtás hatalmas költségére koncentrálnak, nem pedig a segítség jellegére, programjára. Ráadásul

gyakran azt mutatják a cikkek, hogy azt a pénzt, ami a helyzet javítására szolgálna, úgyszólván rosszul költik el (7b).

(7) a. Michal Lake, az Európai Bizottság budapesti delegációjának vezetője délelőtti előadásában arról szövegezte, hogy ötmillió eurót szán három év alatt az Európai Unió a magyarországi romák helyzetének javítására. A támogatás feltétele a 4,6 millió eurós magyar költségvetési hozzájárulás ehhez a feladathoz (1999.12.07)

b. (...) hátrányos helyzet felszámolását szolgáló pénzek helyi szinteken nem mindig érnek célba (2000.06.08)

Egy akkortájt nagyon hangos ügy, a *zámolyi romák* migrációja Magyarországon belül, majd Franciaországba, a menekültkérelmük⁷ (8a), más romák ezt követő kivándorlásai (8b), illetve ezeknek az elhatározásoknak az értékelése is (8c) megtalálható a Magyar Nemzeti Szövegtárban, és jó példa arra, hogy milyen konnotációkat kap egy amúgy semlegesnek tűnő szókapcsolat. A *zámolyi* melléknév a *roma* tétellistán 210-szer jelent meg, a cigány tétellistán pedig 340-szer, különböző szavakat jelölve. Legnagyobb számban a *zámolyi romák* és *zámolyi cigányok*, *zámolyi roma családok*, *zámolyi roma közösség* szókapcsolatok szerepelnek, amelyeket magában foglalja a *zámolyiak* híperonima, a történetüket pedig *zámolyi esetnek*, *zámolyi ügynek* nevezte a sajtó.

(8) a. A *zámolyiak* Franciaországban aláírásgyűjtésbe kezdtek, menekültkérelmükről egyelőre nem született döntés (2000.08.25)

b. A napokban több lapban is megjelent, hogy egyre több *magyarországi roma* család kért bevándorlási engedélyt, illetve menedékjogot a kanadai hatóságoktól (1999.10.25)

c. Ózdi romák is követni akarják *zámolyi* társaikat Franciaországba. A 22 embert a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat vezetője megpróbálta lebeszélni a tervről, de nem sikerült. Szerinte a kivándorolni készülő ózdi cigányokat valaki kívülről manipulálja (2000.08.02)

Észrevehető, hogy ebben a konfliktusos helyzetben a korábban jelzett passzivitás helyett a roma lakosság rendkívül aktív szerepet kapott a tudósításokban (*aláírásgyűjtésbe kezdtek, követni akarják, kért bevándorlási engedélyt, me-*

⁷ Munk Veronika (2013) a *zámolyi konfliktusról*: „A *zámolyi romák* története (...) nyilvánosságot kapott, amikor 1997-ben a cigánytelep házaikat az önkormányzat életveszélyessé nyilvánította és leromboltatta. Több család a falu művelődési házába költözött, mire a helybeliek aláíráásokat kezdtek gyűjteni a romák eltávolítása érdekében. A kisebbségi biztos 1998 nyarán közzétett jelentése szerint a helyi önkormányzat intézkedései sértették a *zámolyi romák* emberi méltóságához és a lakóhely szabad megválasztásához fűződő alkotmányos jogait. 50 *zámolyi roma* 2001-ben elhagyta az országot és politikai menedékjogot kért Franciaországban.”

nedékjogot). Sok más roma közösség is tervbe vette Franciaországba vagy Kanadába történő kiutazását, és ennek az ötletnek a kritikáját érdekes módon nem a magyar hatóságok, hanem a roma kisebbség egyik képviselője bírálataként továbbította a sajtó. Így a kritika megalapozottnak tűnik. Bár a fent látható részletből pontosabban nem lehet tudni, hogy Farkas Flórián szerint ki manipulálta az ózdi (és korábban a zámolyi) romákat, más részletek az orosz titkosszolgálatot említik. Egyfelől ez a szenzációs feltevés eltereli a figyelmet a magyar kormány és az OCÖ felelősségéről, másrészt nagyon komolytalan volta az ügy bagatellizálására szolgál.

A többi jelzõt nézve megállapítható, hogy a többségi társadalom számára a cigányság etnikailag homogén csoportnak tűnik, más többségi társadalmak határozzák meg a hovatartozásukat a sajtódiskurzusban. A nagy számú földrajzi vonatkozású jelzővel szemben kevesebb olyan kollokáció található, amely a cigányság különböző csoportjaira utalna. A *magyar romák/cigányok* összesen 232-szer jelennek meg. Emellett találunk még említést az *oláh, cseh, szlovák, szerb, lengyel* cigányokról, de például a Magyarországon nagy számban élő csoport, a *beás cigány** csak hétszer jelenik meg, a *lovári cigányok* és a *sátoros cigányok* pedig egyetlenegyszer. A *romungrók* kifejezés is csekély számban található meg. A romák belső tagolódása nem kelti fel a magyar sajtó figyelmét.

5.2. Témakörök

A témakörök szempontjából a politika dominálja az akkori sajtódiskurzust. A roma önszerveződéssel és a politikával kapcsolatos találat főleg a következő szervezetekről tájékoztatott: a *Magyarországi Roma Összefogáspárt*, a *Magyarországi Roma Parlament*, a *Magyar Cigány Közalapítvány*, a legtöbbször pedig [1365] az *önkormányzat* szó jelenik meg, például a *Cigány Országos Önkormányzat*, a *Pécs Városi Kisebbségi Önkormányzat*, *kisebbségi önkormányzatok*. Ehhez képest kisebb mértékben vonatkoznak a találatok más nemcsak politikai, hanem kulturális roma szervezetekre [477], 200 találat pedig az alapítványokat illeti: a *Roma Polgárjogi Alapítvány*, a *Magyarországi Cigányokért Közalapítvány*.

Amikor a konkordanciákat nézzük, kiderül, hogy ezt a nagy érdeklődést a közeledő 2002. évi önkormányzati és parlamenti választások okozták. Itt szintén aktív szerepben látjuk a romákat, bár csak a szervezetek vezetőit, képviselőit. A képük azonban nem pozitív, hiszen a legtöbb esetben az ügytelenségükre, a roma szervezetek egymás közötti versenyzésére, az együttműködésük hiányára (9a) és különböző viszályokra (9b) hívja fel a figyelmet a sajtó.

(9) a. A roma gazdasági elitnek azonban pillanatnyilag semmi esélye sincs arra, hogy demokratikus választások útján, önálló erőként bekerüljön a törvényhozásba. Más volna a helyzet, ha a különböző roma szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, szakmai műhelyek, cigány közösségi házak össze tudnának fogni, és a vállalkozókkal kiegészülve egyetlen pártba tömörülnének. Ez már tekintélyes politikai erő lenne (2001.08.15)

b. Mint arról lapunkban már több alkalommal is beszámoltunk, a cigány kisebbség érdekeit képviselő két pécsi szerv, a *Pécsi Városi Cigány Kisebbségi Önkormányzat* és az Etnikai Fórum Pécsi Szervezete hosszú ideje tusakodik egymással, hol a támogatásokat osztó grémiumok, hol pedig a sajtó nyilvánossága előtt (2001.06.02)

A választások előtti időszakban valóban sok új roma szervezet jött létre, hiszen a választási joggal rendelkező körülbelül fél millió roma száma jelentős elektorátusnak számít. Az a romák törekvéseit lejárató nyilatkozat, amely szerint a roma politikusok nem képeznek *tekintélyes politikai erőt*, csak a már igazolt társadalmi rend fenntartására szolgál.

A jelzők következő jelentősebb, bár sokkal kisebb csoportja a romák életkörülményeire vonatkozik. Ezekhez tartoznak: *munkaképes* [21], *munkanélküli* [19], *szegény* [17], *hátrányos helyzetű* [15], *többgyermekes* [12], *gazdag* [8], *analfabéta* [5], *magyar anyanyelvű* [5], *hajléktalan* [4], *magyar állampolgárságú* [3], *kiköltöztetett* [1].

Ebben a kategóriában a leggyakoribb *munkaképes* jelző a *munkanélküli* szó szomszédságában jelenik meg:

(10) Ennek ellenére a megye néhány térségében, különösen a roma kisebbség lakta, iparilag elmaradott területeken lényegesen rosszabb a helyzet, néhol a ***munkaképes roma lakosság*** 60-70 százaléka is ***munkanélküli***. (2001.10.19)

Egy másik kisebb csoport a romák oktatására vonatkozik: *tehetséges cigány/roma gyerekek* [21], *homogén/tiszta cigány osztályok* [5], *fiatal roma értelmiség* [3], *ifjú/fiatal roma egyetemisták* [3], *tanulni akaró cigányok* [1]. Ezek mellett előfordulnak még a cigány kultúrára, művészetre vonatkozó jelzők: *neves cigány muzsikusok* [2], *sikeres cigány származású zenészek* [1], *kéttucatnyi roma zenész* [1], *fiatal roma művészek* [1], *kortárs roma zeneszerzők* [1], *színház iránt érdeklődő tehetséges romák* [1].

A „Vágóképpen, csak némában” (Bernáth–Messing 1998) jelentéshez hasonlóan, a korpuszban szereplő témakörök ugyanazok, azzal a különbséggel,

hogy megváltozott az arányuk. A cigánysággal kapcsolatos politikai élet még nagyobb részévé vált a sajtódiskurzusnak, míg a kisebbségi kulturális élet visszaszorult. Érdeemes megfigyelni, hogy a *kultúra* szó 49-szer, a *művész* szó 56-szor, a *kiállítás* 37-szer, a *színház* 56-szor, a *rendezvény* 51-szer jelenik meg a tételeistákon, összesen 249 esetben, a tételeknek 4 százalékában esett szó a kulturális életről.

A bűnözés tematikája nem merült fel, ha csak a jelzőket nézzük. A találatok között csak kétszer jelent meg a *roma tolvaj* kifejezés, a *bűnöző cigány* egyszer szerepel a konkordanciák között. A már említett zámolyi romák esetéhez hasonlóan többször említésre került. Például a *cseh cigányok* (11) is egy konfliktushelyzetben jelentek meg a magyar sajtóban. A *szlovákiai* (12) és a *lengyel romák* (13) szintén egy konfliktusra, kivándorlásra vonatkozó tudósításban szerepeltek.

- (11) *Cseh cigány szervezetek* nemzetközi tiltakozó akciót szerveztek amiatt, hogy a prágai kormány évek óta képtelen megoldani a második világháború idején működött egyik csehországi cigány koncentrációs tábor emlékének méltó megörökítését. (1999.05.10)
- (12) A szlovák köztársasági elnök azt szeretné, ha Prága és Pozsony közösen keresné a megoldást a *szlovákiai*, illetve a *csehországi cigányok* tömeges kivándorlásának a megakadályozására. (1999.07.07)
- (13) Az utóbbi hónapokban egyre több *lengyel roma* utazik Nagy-Britanniába és próbál menedékjogot kérni, hátrányos megkülönböztetésre, üldöztetésre hivatkozva. (2000.01.26)

A *menedékjog** 144-szer jelenik meg a jelzők kontextusában, és bár főleg más országokban lakó romákra vonatkozik, a romák diszkriminációjának témakörébe sorolható be, ami kivételes esetnek számít, hisz a más időszakokra vonatkozó romák sajtóképének vizsgálatai nem mutatták ki ezt a témakört.

5.3. Pozitív és negatív ábrázolás

A tételeistákon található jelzők legkisebb része konkrét, pozitív vagy negatív jelentéssel bír. Ezek között olyan jelzők vannak, amelyek közvetlenül egyes romák külsejét írják le: *köpcös*, *bajszos cigány férfi*, *testes cigány asszony*, *testes cigány ember*, *tolószékes cigánykeresztapa*, *kigyúrt izmú cigány férfi*.

A pozitív jelentésű jelzők közé tartozik: *legendás cigányok*, *boldog romák*, *érdeemes cigányok*, *véleményhordozó cigány emberek*, *rendes cigány*, *tiszteletbeli*, *vállalkozó roma nők*, *törvénytisztelő romák*, *ártatlan roma*, *rokonszenves roma fiú*, *rokonszenves roma családok*, *derűs cigány*, *méltóságtel-*

jes cigány emberek, jó képességű cigány fiatalok. Ezekkel a jelzőkkel csak egyszer találkozunk a korpuszban, a kategória összesen csak 20 példát tartalmazott.

A negatív jelentésű jelzők első pillantásra meglepően ritkábbak a korpuszban. A legnegatívabb „*büdös cigány*” 12 esetben fordult elő, a „*mocskos cigány*” pedig kétszer. Bár az idézőjeles írásmód elvileg arról tanúskodik, hogy a cikk szerzője elhatárolja magát a kifejezéstől, kimondottan sértő jellege ellenére közli. Más negatív jelentésű kifejezések, mint a *megbízhatatlan romák* kétszer, a *legagresszívabb cigányok* és a *szerencsétlen cigányok* egyszer jelennek meg.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a romák külsejének leírásában inkább semleges vagy egy kicsit negatívabb képek dominálnak (*köpcös, testes, kigyúrt izmú*). Más negatív jelentésű jelzővel viszonylag kevés kifejezés található, a pozitív hangvételű jelzők nemcsak több esetben jelennek meg, hanem kicsivel változatosabbak is. Ha azonban megnézzük a példák kontextusát, mindjárt kiderül, hogy több pozitív kifejezésnek az adott mondat másik része ellentmond:

- (14) Megnyugtatóan dr. Bartalos telefonon annyit azért mondott: beszélt ő a jegyzővel erről a problémáról, aki azt mondta, hogy **nem rossz**, hanem nagyon is **rendes cigányok fognak** beköltözni a Kölcsey Ferenc utcai lakásokba. A Kölcsey Ferenc utca végében összegyűlt tüntetők azonban nem hisznek a képviselő szavaiban.

Ha egy mondat folytatásában a pozitív jelentésű jelzőnek ellentmondó rész található, a jelzőnek nincs pozitív hatása, a használata csak a közvetlen kritika elkerülésének szolgál.

6. Összegzés

Az 1960-as évektől egészen 2011-ig tartó időszak sajtódiskurzusának az áttekintéséből több következtetés vonható le. A romákkal kapcsolatos sajtódiskurzus változik, mégpedig olyan értelemben, hogy a bűnözés, a politika, a szociális ügyek és a kultúra témakörei különböző mértékben, változó arányban uralják a cikkek tartalmát, ami azt jelenti, hogy a roma kisebbség megjelenítési köre meghatározott. Ennek hatására a magyar társadalomban régóta begyökerezett sztereotípiák átalakulnak, de csak úgy, hogy egy képzeten belül, a romáknak tulajdonított valamilyen jellemzőnek a foka változik. Így a roma bűnözők sztereotípiája korábban a vagyon elleni bűncselekményeknek, a cigány-tolvaj képzetét tartalmazta, az utóbbi években pedig kiélesedett, és a cigány-gyilkos képzetét is magában foglalja.

A romák rendszerint passzív szerepben jelennek meg, azonban egy konfliktus esetében aktívvá teszi őket a diskurzus. Hasonlóan aktívak az önkormányzati vagy szervezeti vezetők, akiknek a lejárásával találkozunk a sajtódiskurzusban. A sajtódiskurzus „problémaként” kezeli a romákat, és szinte csak az ilyen problémás kérdésekre koncentrálnak. Hiányoznak belőle a mindennapi életükről szóló, pozitív jellegű tájékoztatások, amelyek a romák dehumanizálását ellensúlyoznák. A társadalmi problémák mellett a roma kultúra azért jelen van a mindennapi magyar sajtódiskurzusban.

A romák képe a magyar sajtóban negatív jellegű, ennek ellenére a jelzők vizsgálatában érdekes módon a direkt pejoratív kifejezések száma nem volt jelentős. Ez annak tulajdonítható, hogy a Magyar Nemzeti Szövegtár anyagát abban az időszakban gyűjtötték, amely az etnikai címkézést megszüntető 1997-es ombudsmani ajánlást követte, illetve a politikai korrektség elterjedésének is köszönhető az akkori sajtódiskurzus jellege.

A pozitív jelentésű jelzők jelen voltak a tétellistákon, de csekély mértékben. Egy részük esetében a mondatok folytatásában ezeknek a megtagadása található. Így a használatuknak nincs valódi pozitív hatása, a közvetlen kritika elkerülésének minősíthető.

Kutatásom módszere csak egy a sok lehetséges diskurzus elemzésére szolgáló eszközből, így a romákra vonatkozó sajtódiskurzus csak néhány sajátosságára, pár diszkurzív gyakorlatra tudott fényt vetni, megerősítve és kibővítve a magyar kutatók vizsgálatának eredményeit.

Hivatkozások

- Baker, Paul 2006. *Using corpora in discourse analysis*. London, Continuum.
- Barker, Martin 1981. *The new racism: conservatives and the ideology of the tribe*. London, Junction Books.
- Bernáth Gábor 2003. Hozott anyagból. A magyar média romaképe. *Beszélő* 8(6). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hozott-anyagbol-0>
- Bernáth Gábor – Messing Vera 1998. „Vágóképként, csak némában” - Romák a magyarországi médiában. Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. <http://mek.oszk.hu/00100/00144/00144.pdf>
- Bernáth Gábor – Messing Vera 2012. *Szélre tolvá. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi mediaképéről, 2011.* http://www.amenca.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf
- van Dijk, Teun 1984. *Prejudice in discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam, Benjamins.
- van Dijk, Teun 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society* 4(2): 249-283

- van Dijk, Teun 2000. New(s) racism: A discourse analytical approach. In Simon Cottle (ed.) *Ethnic Minorities and the Media*. UK, Open University Press, 33–49.
- van Dijk, Teun 2006. Badania nad dyskursem. In Jasińska-Kania, Aleksandra (szerk.) *Współczesne teorie socjologiczne II*. Warszawa: Scholar, 1020–1046.
- Fairclough, Norman 1989. *Language and Power*. London, Longman.
- Fowler, Roger – Hodge, Bob – Kress, Gunther – Trew, Tony 1979. *Language and control*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Hegedűs T. András 1989. A cigányság a sajtóban. *Kultúra és Közösség 1*: 68–79.
- Jakusné Harnas Éva 2002. A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. A diskurzuselemzés alkalmazása a nyomtatott sajtó kutatásában. *Magyar Nyelvőr 126*(2): 142–156.
- Juhász Attila 2010. A „cigánybűnözés”, mint „az igazság” szimbóluma. *anBlok 4*: 12–18.
- Kozakiewicz, Joanna 2012. Obraz Cygana i Roma w prasie węgierskiej. In: Csilla Gizińska (szerk.) *Jubileuszowy tom pokonferencyjny z okazji 60-lecia Katedry Hungarystyki Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa. [megjelenés alatt]
- van Leeuwen, Theo 2008. *Discourse and practice: new tools for critical discourse analysis*. New York, Oxford University Press.
- Lendvai Judit 1978. A cigánykérdés sajtóvisszhangja. *Rádió és Televízió Szemle 1*: 100–113.
- Messing Vera 2003. Változás és állandóság. Kiköltöztetési konfliktus médiabemutatása a rendszerváltás előtt és után. *Médiakutató 2*: 57–73. http://www.mediakutato.hu/cikk/2003_02_nyar/04_valtozas_es_allandosag
- Munk Veronika 2013. A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató 14*(2): 89–100.
- ORTT 2010. A magyarországi televíziós hírműsorok romaképe a konfliktusok tükrében [http://mediatanacs.hu/dokumentum/1856/magyarorszag_i_televizios_hirmusorok_romakepe_20100421.pdf].
- Pócsik Andrea 2007. Közzszolgáltatás és diskurzus: Az olaszliszakai tragédia a médiában. *Beszélő 5*: 60–69.
- Terestyéni Tamás 2004. A sajtó roma vonatkozású tartalmi a 2002-es parlamenti választások kontextusában. *Médiakutató 5*: 117–136.
- Vicsek Lilla 1997. Cigánykép a magyar sajtóban. *Szociológiai Szemle 3*: 139.
- Várad Tamás 2002. The Hungarian National Corpus. In: *Proceedings of the 3rd LREC Conference*, Las Palmas, 385–389. <http://mnsz.nytud.hu>
- Wodak, Ruth – Meyer, Micheal (eds.) 2001. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage.

A KAZAK NEM FINIT MELLÉKMONDATOK OSZTÁLYOZÁSA

Ótott-Kovács Eszter

Bevezetés

A kazak a török nyelvek kipcsak ágába tartozó nyelv, amelyet főleg Kazahsztánban és a környező országokban (Üzbegisztán, Kína, Mongólia, Oroszország) beszélnek. A török nyelvekhez hasonlóan a kazakban¹ is tipikusan nem finitek az alárendelői mondatok. Nem finitekek nevezem az olyan mellékmondatokat, amelyek „speciális” morfémával jelöltek, és így nem alkothatnak önálló, független mondatot.

A nem finit alárendelői mondatoknak több típusa van a kazakban, ezek közül a jelen dolgozat csak azt a típust vizsgálja, amely előfordulhat „tipikus” főnévi csoporti pozícióban is (így argumentum pozícióban, vagy egy szemantikai esetrag vagy névutó komplementumaként). Ezt a típust a szakirodalom olykor „nominalizált” mellékmondatoknak is szokta nevezni. A kazakban az ilyen típusú mellékmondatokat jelölő szuffixumok a következők: *-w*, *-GAn*, *-y/AtIn*, *-(A)r*.

Az ilyen típusú mellékmondatok még nem képezték részletekbe menő nyelvészeti vizsgálatok tárgyát, így mind leíró, mind elméleti nyelvészeti szempontból érdeklődésre tarthat számot az elemzésük. Jelen dolgozat fő állítása az, hogy a „nominalizáltak” nevezett mellékmondatok nem mindegyike nominalizált. Így az ilyen típusú mellékmondatok két csoportra oszthatóak: a nominalizáltakra és a nem nominalizáltakra (2. és 3. rész). Ebből következik az, hogy a két altípusba tartozó nem finit mellékmondatok belső szerkezete is eltér egymástól (különös tekintettel az alannyal való egyeztetés jelölésére). Ezt a 4. rész tárgyalja majd.

¹ A kazak fejevű nyelv, tehát a régensek „maguk elé veszik” a vonzataikat. Ennek megfelelően a nyelv alapszörendje SOV. Ezt a szörendet szigorúan követik a jelen dolgozat témáját képező nem finit mellékmondatok: állítmányuk mindig a nem finit mellékmondat végén található.

Jellemző továbbá a kazakra, hogy a grammatikai elemeket szuffixumok formájában „ragasztja” a lexikai elemekhez. Ezen szuffixumok magánhangzói és szuffixumkezdő mássalhangzói illeszkednek ahhoz az elemhez, amihez kapcsolódnak. (A magánhangzó-, illetve mássalhangzó-illeszkedést kapitális betűk jelölik a dolgozatban.)

1. Rövid ismertető az *-w* és a *-GAn (-y/AtIn, -(A)r)* fejú nem finit mellékmondatokról

Ahogy a dolgozatban ismertetendő adatokból is látszani fog, a kazak nem finit „nominalizált” mellékmondatoknak két nagy csoportjuk van: az egyik az *-w²*, a másik a *-GAn (-y/AtIn, -(A)r)*³ fejú mellékmondatok csoportja. Ezek szintaktikai szerkezetének bemutatása, valamint a két csoport különbségének megismertetése a jelen tanulmány fő célja.

1.1. Az „infinitívuszi” *-w* fejú mellékmondatok

Az *-w* szuffixumot gyakran nevezik infinitívuszi jelölőnek is. De mivel a különböző nyelvek nyelvészeti leírásai más-más dolgot értenek „infinitívusz” alatt, így érdemes kitérni arra, hogy melyek a kazak *-w* mellékmondatok általános jellemzői. Ha az *-w* fejú mellékmondat argumentumpozícióban van (például ha a főlérendelt mondatban a direkt tárgy szerepét tölti be), akkor mindig jelölve van rajta a megfelelő eset (így például a tárgyeset). (Ez mutatja azt is, hogy a magyarban és a kazakban „infinitívuszinak” nevezett szerkezetek különböznek egymástól.) Ha az *-w* mellékmondat alanya más, mint a főmondaté, akkor ez a különböző alany megjelenhet a nem finit mellékmondatban, és ilyenkor jelölni lehet a vele való egyeztetést a nem finit predikátumon. Fontos felhívni arra a figyelmet, hogy a nem finit mellékmondat alanyával történő egyeztetést nem a finit mondatok egyeztető morfémái jelölik,⁴ hanem az egyébként főnevekhez kapcsolt birtokos személyjelek toldalékai. A kazak birtokos személyjelek (1)-ben láthatóak.

² Ide tartozhatnának még az *-(I)s* és *-MAq* fejú mellékmondatok, amelyeket azonban itt nem tárgyalunk részletesen, mivel ezek használata (mint nem finit mellékmondati fej) igen korlátozott. A *-MAq* mellékmondatok legtöbbször a *керек* ’szükséges’ modalitást kifejező főnév vagy az *үйін* ’-ért, céljából; miatt’ névutó komplementumaként állnak (QG 528-529); az *-(I)s* pedig – bizonyos korlátozott esetekben – argumentumpozícióban szerepelhet, illetve a *-Men* instrumentáliszi morféma komplementumaként állhat (az ilyen típusú határozói mellékmondatok ’amint...; abban a pillanatban, hogy...’ jelentésűek) (Tanç 2002: 192–193).

³ A tanulmányban a toldalékok a turkológiai (latin betűs) átírásban, míg minden más kazakból vett példa (szavak, példamondatok) a kazak cirill írással lett megadva. Az utóbbinak az az oka, hogy a kazak cirill ábécé minden betűjét nem lehet egy-az-egyben megfeleltetni a turkológiai átírás jeleinek, így a latin átírásból nem lehetne hiánytalanul rekonstruálni a kazak szöveget. A morfémáknak azonban van kialakult jelölése a turkológiai átírásban, így ezeket használjuk a dolgozatban.

Az *-w* jelölés a kazak cirill ábécé <y> betűjét jeleníti meg (a kiejtése a magyar *ü*-hoz hasonló). A *-GAn* morfémának az allomorfjai a következők (a zárójelben lévő jelölés a cirill betűs megfelelőt tartalmazza): *-gan* <-ган>, *-gen* <-ген>, *-qan* <-қан>, *-ken* <-кен>. A *-y/AtIn* allomorfjai: *-ytin* <-йтін>, *-ytin* <-йтын>, *-etin* <-етін>, *-atin* <-атын>. Az *-(A)r* allomorfjai a következők: *-ar* <-ар>, *-er* <-ер>, *-r* <-р>.

(1) A kazak birtokos személyjelek

(Sg.1)	- <i>(I)m</i>
(Sg.2)	- <i>(I)η</i>
(Forml.Sg)	- <i>(I)ηIz</i>
(Sg.3/Pl.3)	- <i>(s)I</i>
(Pl.1)	- <i>mIz</i>
(Pl.2)	- <i>LArIη</i>
(Forml.Pl)	- <i>LArIηIz</i>

Ezek a szuffixumok (amikor birtokos szerkezetekben használatosak) mindig a birtokhoz kapcsolódnak. A birtokost – ha ki van téve – a genitívuszi *-NIη* szuffixum jelöli. Így a (2) példában a birtokos ('nagyanyám') genitívusszal van jelölve (*-niη*), a birtokon ('ház') pedig a birtokossal számban és személyben egyező birtokos személyjel található. Az is megfigyelhető, hogy a birtokost nem kötelező kitenni, a birtokos személyjel is elegendő (vesd össze a (2) példában: 'nagyanyám'). Megjegyzendő, hogy a kazakban a genitívusz csak akkor lehet jelölve, ha van egy birtokos személyjel, ami engedélyezi a genitívusz kiosztását.

(2) [әже-м- ниң	<i>үй-і</i>]
[nagyanya-POSS.SG1-GEN	ház-POSS.3]
'a nagyanyámnak a háza'	

Az alábbi (3) példában az *-w* fejű mellékmondat argumentumpozícióban van (direkt tárgyi szerepet tölt be). Mivel a főmondat és az alárendelt mondat alanya más ('anyós' és 'én'), így a nem finit mellékmondatban lehet jelölni az egyeztetést az alannyal. Ez az egyeztetés pedig a birtokos személyjelekkel történik (a példában vastagon szedve található).

(3) <i>Ене-м</i>	[<i>немере-сін</i>	<i>қас-ына</i>
anyós-POSS.3	[unoka-POSS.3.ACC	oldal.POSS.3.DAT
<i>жібер-у-ім]-ді</i>	<i>өтін-еді.</i>	
küld-NNF-POSS.SG1]-ACC	kér-PRES.3	
'Az anyósom azt kérte, hogy küldjem el hozzá az unokáját.'		

⁴ Ezeknek két csoportja van a kazakban. Az első típusú: *-MIn* (Sg.1), *-sIη* (Sg.2), *-sIz* (Forml.Sg), *-Ø* (Sg.3/Pl.3), *-mIz* (Pl.1), *-sIηdAr* (Pl.2), *-sIzdAr* (Forml.Pl). A második típusú: *-m* (Sg.1), *-η* (Sg.2), *-ηIz* (Forml.Sg), *-Ø* (Sg.3/Pl.3), *-q* (Pl.1), *-ηdAr* (Pl.2), *-ηIzdAr* (Forml.Pl). A második típusú személyragok igen hasonlóak a birtokos személyjelekhez, de ha megnézzük a második típusú személyjelek teljes paradigmáját, akkor különbségek is felfedezhetőek (például Sg/Pl.3-ban), így semmiképpen sem tekinthető ugyanolyannak a két paradigma.

Fontos megjegyezni, hogy az *-w* mellékmondatok nem csak argumentumpozícióban állhatnak, hanem lehetnek esetragok, illetve névutók komplementumai is. Vonatkozó mellékmondatokat ugyan nem jelölnek, de módosíthatnak főnévi fejeket (ilyen a (6) példa).

1.2. A „participiumi” *-GAN*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejú mellékmondatok

A *-GAN*, *-y/AtIn* és *-(A)r*⁵ toldalékokat hagyományosan „participiumiaknak” nevezi a turkológiai szakirodalom, amely megnevezés főleg a vonatkozó mellékmondatokban való használatukra utal. (Példákra lásd az 5. lábjegyzet (i)-(iii) mondatait.) Azonban a *-GAN*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejú mellékmondatok nem csak vonatkozó mellékmondatokként szolgálhatnak, hanem állhatnak argumentumpozícióban, továbbá lehetnek szemantikai esetragok (például a datívuszi *-GA*, az ablatívuszi *-Dan* stb.) vagy névutók (így például a *соң* ’után’, *бұрын* ’előtt’ stb.) komplementumai.

Ezeknek a mellékmondatoknak is lehet saját alanyuk, de eltérően az *-w* fejú szerkezetektől az egyeztetés (amit a birtokos személyjelek jelölnek) nem minden esetben jelenhet meg a nem finit mellékmondati predikátumon. (Ez az *-w* és a *-GAN* típusú mellékmondatok közötti fontos különbség a 4. résznek lesz a tárgya.) Mindenesetre ha az egyeztetés megjelenhet a mellékmondati állítmányon, akkor az a (4)-es példában látható módon történik. A (4)-es

⁵ A *-GAN*, *-y/AtIn* és *-(A)r* mellékmondati fejek között aspektuális különbség van. A *-GAN* befejezett aspektust fejez ki, illetve ha a progresszivitást kifejező segédigékkel használják, akkor (a fölérendelt mondatának referenciaidejéhez képest) egy időben zajló eseményeket jelöl (Kenesbaev 1962: 321). Az előbbire példa az (i), utóbbira a (ii); a példák forrása Kenesbaev 1962: 321.

(i) [кел-ген] *kici*
[jön-NF] ember
’az az ember, aki jött’

(ii) Мына [кел-е жат-қан] *kici менің жолдас-ым.*
ez [jön-CV AUX-NF] ember én.GEN társ-POSS.SG1
’Ez az ember, aki (itt) jön, az én párom.’

A *-y/AtIn* habituális és prospektív események esetén használható (Kirchner 1998: 327). Továbbá modális tartalmakat is kifejezhet: azt, hogy egy cselekvést meg kellene csinálni, érdemes lenne megcsinálni (hasonlóan a magyar *-AndÓ*-hoz) – ez utóbbi esetben sosem lehet egyeztetést jelölni a *-y/AtIn* fejen. A (iii) példában azért használják a *-y/AtIn* fejet, mert a cselekvés (a ’járás’) habituális.

(iii) [күк жүр-емін] *тау-лар*
[antilop jár-NF] hegy-PL
’az antilop(ok) járta hegyek; a hegyek, ahol antilopok járnak’

Az *-(A)r* fejet is az előző kettőhöz veszem, mivel úgy tűnik szintaktikailag ugyanúgy viselkedik (vesd össze Kenesbaev 1962: 325) – azokban a ritka esetekben, amikor használható (Kirchner 1998: 327).

mondatban a *-y/AtIn* fejű mellékmondat argumentumpozícióban (tárgyi szerepben) van, és így megjelenik rajta a tárgyeset ragja.

- (4) [Журнал-дың тағдыр-ы не бол-атын-ын]
 [folyóirat-GEN sors-POSS.3 mi lesz-NF-POSS.3]ACC⁶
алда-ғы уақыт көрсет-ер.
 első.rész-ADJ idő mutat-FUT.3

'Azt, hogy mi lesz a folyóirat jövője, az előttünk álló idő mutatja majd meg.'

Ez után a rövid bevezető után áttérhetünk az *-w* és a *-GAN*, *-y/AtIn*, *-(A)r* fejű mellékmondatok nominalizáltság szempontjából való csoportosítására.

2. Nominális *-w* fej, nem nominális *-GAN* (*-y/AtIn*, *-(A)r*)

A török nyelvcsaládon belül a törökországi törökben található „nominalizált” mellékmondatokról már megfigyelték, hogy az úgynevezett „infinitívuszi” és „participiumi” típusú szintaktikailag másként viselkedik. Jaklin Kornfilt több tanulmányát is e különbség formális leírásának szenteli (így Kornfilt 2001, 2003). A területi korlátok miatt ennek összefoglalására itt nincs mód. Viszont annyi megjegyzendő, hogy a törökországi török és a kazak mellékmondatok rendszere eltér egymástól.

Az alábbiakban annak a tárgyalására kerül sor, hogy a kazak *-w* fejű mellékmondatok miért tekinthetők valóban nominalizáltak, és a *-GAN* típusú mellékmondatok miben térnek el tőlük.

2.1. Szóösszetételek

Ha egy főnévi csoportot egy főnévi fejjel összekapcsolunk⁷, akkor az utolsó főnévi fej összetétel-jelölő szuffixum jelenik meg, ami az egyes szám har-

⁶ Ha a Sg/Pl3 birtokos személyjel (*-(s)I*) ragja után a datívusz, lokatívusz, ablatívusz stb. ragja áll, akkor az úgynevezett „pronominális n”-et (az (i) példában vastagon szedve) kell használni a birtokos személyjel és az adott rag között. Ezt mutatja az (i), ahol a lokatívuszi morféma kapcsolódik a birtokos személyjellel ellátott alakhoz. Mivel a „pronominális n”-nek nincs szintaktikai státusza, nem is glosszázjuk.

(i) *γū-in-ə*
 ház-POSS.3-LOC
 'a házában'

Ha a Sg/Pl3 birtokos személyjel után tárgyesetet jelölünk, akkor a tárgyeset ragja nem jelenik meg „nyíltan”, viszont a jelenlétét mutatja a „pronominális n” kitétele. Ez magyarázza azt, hogy az akkuzatívuszi glossza a szögletes zárójelen kívül áll, míg a kazak mondatban nincs kitett rag a megfelelő helyen.

⁷ Összekapcsolhatunk ilyen módon két főnévi fejet, vagy egy főnévi szóösszetételt és egy főnévi fejet is.

madik személyű birtokos személyjel toldalékával megegyező alakú. Egy illusztratív kazak példa mutatja ezt (5)-ben: ha a két főnévi fejet ('ház' és 'munka') összekapcsoljuk, akkor a másodikon kötelezően meg kell jelennie az összetétel-jelölő toldaléknak *(-s)I*, amit vastag szedéssel jelöltünk.

- (5) үй жұмыс-**ы**
ház munka-**CM**
'házimunka'

Ha az *-w* fejű mellékmondatot egy főnévi fejjel összekapcsoljuk⁸, akkor a mellékmondatot követő főnévi fejen megjelenik az (5) példában is látott összetétel-jelölő toldalék. A (6) mondatban a *жұмыс* 'munka, feladat' főnevet egy *-w* fejű mellékmondat módosítja, és látható, hogy az összetétel-jelölő ugyanúgy megjelenik a második főnéven, mint (5)-ben. Az összetétel-jelölés kötelező, a toldalék elhagyása agramatikussá tenné a mondatot.

- (6) [Күнделикті ұйымдастыр-у] жұмыс-**ын**
[napi szervezés-NNF] munka-**CM.ACC**
бақарма жүргіз-еді.
menedzsment vezet-PRES.3
'A napi szervezés feladatát a menedzsment vezeti.'

Ezzel szemben a *-GAN (-y/AtIn, -(A)r)* fejű mellékmondatok nem így viselkednek: a (7) mondatban a vonatkozó mellékmondat *-y/AtIn* fejű, és az összetétel-jelölő – eltérően az *-w* típusú mellékmondatoktól – nincs kitéve a

⁸ Az *-w* mellékmondat csak főnévi fejekkel kapcsolódhat össze, főnévi csoportokkal nem. Ezt bizonyítja, hogy a második főnévi fejet nem módosíthatja melléknév, számnév vagy determináns. Ezt szemlélteti az alábbi (i) példa, ahol a 'harmadik (itt: harmadjára)' jelentésű számnév nem módosíthatja kizárólag a második főnévi fejet.

- (i) *Президент-тің Үндістан-ға бар-у-ы үш-інші кез-ін-де
elnök-GEN India-DAT megy-NNF-POSS.3 három-ORD idő-POSS.3-LOC
ол ел-де су тасқын-ы бол-ып жатыр е-ді.
az ország-LOC víz áradás-CM lesz-CV AUX COP-PAST.3

Szándékolt: 'Abban az időben, amikor az elnök harmadjára ment Indiába, abban az országban áradás volt.'

Az egyetlen grammatikus sorrend az lehet, hogy a számnév a főnévi összetétel előtt áll – a (ii)-ben látható módon:

- (ii) Президент-тің Үндістан-ға үш-інші бар-у-ы кез-ін-де
elnök-GEN India-DAT három-ORD megy-NNF-POSS.3 idő-POSS.3-LOC
ол ел-де су тасқын-ы бол-ып жатыр е-ді.
az ország-LOC víz áradás-CM lesz-CV AUX COP-PAST.3

'Abban az időben, amikor az elnök harmadjára ment Indiába, abban az országban áradás volt.'
Megjegyzendő, hogy a *-GAN* típusú vonatkozó mellékmondatok módosíthatnak főnévi csoportokat is.

жұмыс főnévi fejre. Megjegyzendő, hogy az összetétel-jelölő kitétele agrammatikus mondatot eredményezne.

- (7) *Маған* [демалыс кун-дер-і істе-**йтін**]
 én.DAT [pihenés nap-PL-CM csinál-NF]
жұмыс керек е-ді.
 munka kell COP-PAST.3
 'Nekem hétvégén végezhető munka kellene.'

A vonatkozó *-GAn* (*-y/AtIn*, *-(A)r*) mellékmondatok egyértelműen más pozícióban vannak, mint az *-w* mellékmondatok. Az előbbiekről azt feltételezem, hogy a DP-n belüli adjunktumok⁹, míg az utóbbiak ugyanolyan pozícióban vannak, mint a főnévi fejjel összekapcsolt főnévi csoportok. A *-GAn* (*-y/AtIn*, *-(A)r*) mellékmondatok számára nem elérhető ez a főnévi pozíció, ami – érvelesem szerint – azzal függ össze, hogy nem főnévi kategóriájúak. Ezzel szemben, mivel az *-w* fej [+N] jegyű, így az ilyen típusú mellékmondatok kerülhetnek ebbe a pozícióba.

2.2. Nem finit mellékmondatokhoz kapcsolódó képzők

2.2.1. *-DAy*, *-šA*

A *-GAn* (*-y/AtIn*, *-(A)r*) mellékmondati fejekhez nemcsak szemantikai ragok (és névutók), hanem képzők is kapcsolódhatnak: ezek a *-šA* és a *-DAy*. Ezen képzők jellegzetessége, hogy nem csak főnévi kategóriájú elemekhez járulhatnak. A terjedelmi korlátok miatt itt csak a *-šA* toldalék viselkedését mutatom be részletesebben. A *-šA* (csakúgy, mint a *-DAy*) nem kizárólag főnevekhez kapcsolódhat (mint (8)-ban), hanem például melléknevekhez is, a (9) példában látható módon. (A példák forrása: Kenesbaev 1962: 208–209.)

- (8) *өгіз-**ше***
 ökör-**šA**
 'ökörhöz hasonló, mint az ökör'
 (9) *ұзын-**ша***
 hosszú-**šA**
 'hosszúkas, hosszúhoz hasonló'

⁹ Emellett az elemzés mellett szól, hogy a vonatkozó mellékmondatok „semleges” helye a determináns (mutató névmás) után van, de kötelezően megelőzik a számneveket és a jelzőket. (Megjegyzendő, hogy bizonyos esetekben – például ha fókuszhangsúly esik rá – a determináns követheti is a vonatkozó mellékmondatot. De hangsúlyozandó, hogy ez nem a „semleges” sorrend.) A vonatkozó mellékmondatok adjunktumként való elemzésére (a törökországi törökben) lásd Kornfilt 2001: 78-79.

(10) és (11) azt illusztrálják, hogy a *-šA* mind a *-GAN*, mind az *-w* fejhez kapcsolódhat. Megjegyzendő, hogy a *-GAN-šA* mellékmondatok azt fejezik ki, hogy 'addig, amíg...' (ez a gyakoribb használat), de lehetséges az 'amint...; abban a pillanatban, hogy...', illetve ha névszókát módosítanak, akkor az 'olyan, hogy...' jelentés is (Tanç 2002: 157-160).

- (10) [Бұл бала өс-ін, біз-ді асыра-ған]-ша,
 [ez gyerek nő-CV mi-ACC támogat-NF]-šA
малай уақыт бар. (KV)
 rengeteg idő van
 'Rengeteg idő van addig, amíg ez a gyerek fel nem nő és támogat minket.'
- (11) [Қанат-тың айт-у-ын]-ша, ...
 [Kanat-GEN mond-NNF-POSS.3]-šA
 'Aszerint, amit Kanat mondott, ...'

A *-šA* toldalék tehát azért járulhat a *-GAN* és az *-w* típusú mellékmondatokhoz is, mert a *-šA* esetében nincsen megkötve, hogy csak főnévi kategóriájú elemekhez kapcsolódhatna.

2.2.2. *-šI*

Ezzel szemben a *-šI* képző csak főnevekhez kapcsolódhat (lásd Kenesbaev 1962: 137–138), így például a *жұмыс* 'munka' főnévhez a (12) példában:

- (12) *жұмыс-шы*
 munka-šI
 'munkás'

A *-šI* nem kapcsolódhat a *-GAN* típusú mellékmondatokhoz, csak az *-w*-hoz (ez utóbbira látható egy példa (13)-ban). Ennek legalábbis egyik oka lehet az, hogy a csak főnévi kategóriájú elemekhez kapcsolódó *-šI* toldalék nem járulhat a nem főnévi *-GAN* (*-y/AtIn*, *-(A)r*) fejú mellékmondatokhoz.

- (13) *Айсұлу әдетте [еу жер-ге ерте*
 Ajszulu általában [NEG.PART hely-DAT korán
бар-ма-у]-шы е-ді.
 megy-NEG-NF]-šI COP-PAST.3
 'Ajszulu általában semmilyen helyre sem ment korán.'

2.3. Nominalizált nem finit mellékmondatok

A 2.2. részben bemutatottak alapján az *-w* fejú mellékmondatok egyértelműen úgy viselkednek, mint a főnévi csoportok, míg a *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejú mellékmondatok másmilyennek tűnnek.

A dolgozat első fontos állítása, hogy az *-w* fejú mellékmondatok nominálisak, azaz [+N] jegyük van. (Kornfilt 2001 a hasonló török szerkezeteket „erősen nominálisnak”, illetve egy későbbi munkájában (Kornfilt 2003) „tiszta nominálisnak” hívja.) Így az *-w* mellékmondatok úgy viselkednek szintaktikailag, mint a főnévi csoportok. Ezzel szemben a *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejek nem nominálisak. (Az ehhez hasonló török nem finit mellékmondatokat Kornfilt 2001, 2003 „gyengén nominálisnak” vagy „kategóriáját tekintve hibridnek” tartja.)

Ez az állítás elsősre nem tűnhet tarthatónak, hiszen látható volt a (4) példában, hogy a *-GAn* típusú mellékmondatok állhatnak argumentumpozícióban, a fölérendelt predikátum által kiosztott akkuzatívussal jelölve, és az alannyal való egyeztetést (az egyébként főnévi csoportokban használatos) a birtokos személyjelek jelölik. Ez a viselkedés utalhatna arra, hogy a *-GAn* igenis nominális, tehát [+N] jegyű. Hogy miért nincs így, arra az alábbi rész igyekszik választ adni.

3. A *-LIq* toldalék

A *-LIq*¹⁰ toldalék annyiban hasonló a *-DAy* és a *-šA* morfémákhoz, hogy nem csak főnévi kategóriájú elemekhez kapcsolódhat; az alábbi (14) példában a *-LIq* egy főnévhez, (15)-ben egy melléknévhez kapcsolódik. Különbözik azonban a *-LIq* a *-DAy* és a *-šA* toldalékoktól annyiban, hogy főnévi kategóriájú elemeket (is)¹¹ képez.

(14) *el-uıi-lik*¹²
ország-šI-LIq
'nagykövetség'

(15) *жүрек-ті-лік*¹³
szív-LI-LIq
'bátorság'

¹⁰ A *-LIq* morfémának hat allomorfja lehet: *-lik*, *-liq*, *-dik*, *-diq*, *-tik*, *-tiq*.

¹¹ A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy van egy olyan típusú *-LIq* morféma, ami főnevekhez járulva jelzőket képez. De itt nem ezzel van dolgunk.

¹² Az *elııı* jelentése 'nagykövet'.

¹³ A *жүректі* jelentése 'bátor'.

A *-GAn* (*-y/AtIn*, *-(Ar)*) mellékmondati fejek után is megjelenhet a *-LIq* (úgy, hogy nincs jele annak, hogy a mellékmondat jelentése ettől megváltozna). Fontos hangsúlyozni, hogy a *-LIq* „feltűnése” nem minden pozícióban lehetséges: csak argumentumpozícióban (Kenesbaev 1962: 325 példái ilyenek) és szemantikai (eset)ragok¹⁴, illetve egyes névutók (bár nem mindegyikük)¹⁵ esetén történhet meg. Viszont nem lehetséges a vonatkozó szerepű *-GAn*, és egyes névutók például (*-ABL*) *соң* ’után’, (*-DAT*) *дейін* ’ig’, (*-DAT*) *шейін* ’ig’, *сайын* ’minden (egy)’, (*-ABL*) *бұрын* ’előtt’ komplementumaként álló mellékmondatok esetében.¹⁶

Az illusztratív (16) és (17) mondatpár azt mutatja be, hogy az argumentumpozícióban lévő mellékmondat *-GAn* feje után állhat a *-LIq* morféma (>*-GAndIq*) anélkül, hogy módosítaná a mondat jelentését.¹⁷ (Természetesen az egyeztető morféma és a főlrendelt predikátum által kiosztott esetrag ugyanúgy követi a *-LIq* morfémát a (17)-ben, mint a *-GAn*-t a (16)-ban.)

(16) [*Оның концерт-те бол-ган-ын*] *кім көр-ді?*
 [ő.GEN koncert-LOC létezik-NF-POSS.3]-ACC *ki lát-PAST.3*
 ’Ki látta, hogy ő ott volt a koncerten?’

(17) [*Оның концерт-те бол-ган-дығ-ын*] *кім көр-ді?*
 [ő.GEN koncert-LOC létezik-NF-LIq-POSS.3]-ACC *ki lát-PAST.3*
 ’Ki látta, hogy ő ott volt a koncerten?’

A következő (18) és (19) példapár azt szemlélteti, hogy a *-LIq* követheti a *-GAn* mellékmondati fejet akkor is, ha a nem finit mellékmondat egy névutó (jelen esetben a *туралы* ’-rŐl, valamivel kapcsolatban’) komplementuma.

¹⁴ A *-LIq* használata kötelező az ablatívuszi (*-Dan*) szemantikai esetrag esetén (*-GAn-dIq-tAn*, *-y/AtIn-dIq-tAn*), az ilyen mellékmondatok okhatározóiak. Lehetséges a *-LIq* használata a datívusszal és az instrumentálisszal is. Továbbá egyes beszélők elfogadják a *-DAy* raggal is.

¹⁵ А *үшін* ’ért, céljából; miatt’, *туралы* ’-rŐl’ névutók ilyenek.

¹⁶ Tudomásom szerint senki sem vizsgálta meg még eddig, hogy a *-LIq* morféma mikor kapcsolódhat a nem finit mellékmondati fejekhez. Kenesbaevnél (1962: 325) csak annyit olvashatunk, hogy a *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(Ar)* morfémákhoz kapcsolódhat a *-LIq*, de nem vizsgálja, hogy milyen pozícióban.

Azonban az általam megvizsgált szövegekben, az interneten talált és Raushan Mukushevától megkérdezett mondatok egyikénél sem volt lehetséges, hogy a vonatkozó szerepű *-GAn* típusú morfémákhoz *-LIq* járuljon. Ugyanez igaz a fentebb említett névutókra.

¹⁷ Fontos megjegyezni továbbá azt is, hogy a *-LIq* morféma jelenléte nem kötelező, elliptálható a szerkezetből.

- (18) *Портал* [3. *Чиншанло-ның Қытай азаматтығ-ын*
portál [Z. Csinsanlo-GEN Kína állampolgárság-CM.ACC
ал-ған-дығ-ы] *туралы хабарла-ды.*
vesz-NF-LIq-POSS.3] -ról hírt.ad-PAST.3
‘A portál hírt adott arról, hogy Z. Csinsanlo felvette a kínai állampolgárságot.’
- (19) *Портал* [3. *Чиншанло-ның Қытай азаматтығ-ын*
portál [Z. Csinsanlo-GEN Kína állampolgárság-CM.ACC
ал-ған-ы] *туралы хабарла-ды.*
vesz-NF-POSS.3] -ról hírt.ad-PAST.3
‘A portál hírt adott arról, hogy Z. Csinsanlo felvette a kínai állampolgárságot.’

Az, hogy a *-LIq* csak a „tipikus” főnévi pozíciók esetén jelenhet meg (tehát az argumentumpozícióban és szemantikai (eset)ragok vagy (bizonyos) névutók komplementumaként álló mellékmondatok mellett, viszont a főnévi csoportokat módosító vonatkozó mellékmondatoknál nem), azt feltételezi, hogy a *-LIq* egy főnévi fej, ami a nem nominális *-GAn* típusú mellékmondatokhoz járul, azokat [+N] jeggyel látva el. Elemzésem szerint tehát az ezekben a pozíciókban előforduló *-GAn* típusú mellékmondatok esetén egy „hozzáadott” főnévi fejjel kell számolnunk. Annak köszönhetően, hogy az – eredendően nem nominális – *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejű mellékmondatok egy [+N] fejjel bővíthetők, „tipikus” főnévi pozíciókba kerülhetnek, így például az argumentumpozícióba.

Viszont vannak olyan esetek, amikor a *-LIq* nem bővítheti a mellékmondatot, így például amikor a *-GAn*, *-y/AtIn*, *-(A)r* vonatkozó mellékmondatok fejei. Ezek a szerkezetek tehát nem nominálisak. Ezzel magyarázható, hogy nem is mutatnak a főnévi csoportokra jellemző sajátosságokat (például nem csatlakozhat hozzájuk a főnévi csoportokhoz kapcsolható birtokos személyjel – ahogy az látható volt a (7) példában).¹⁸

Ezt a hipotézist támogatja az úgynevezett „nominalizált” nem finit mondatok belső szerkezetének elemzése is. Ahogy látható lesz a következőkben, az *-w* fejű mellékmondatok és az olyan típusú *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejű

¹⁸ Tudomásom szerint senki sem próbált még számot adni a kazak mellékmondatok szintaxisáról egy ilyen típusú elemzés segítségével. Megjegyzendő, hogy főleg a törökországi törökre több olyan elemzési javaslat is született, ahol az én elemzésemhez hasonlóan egy főnévi fejjel igyekeznek magyarázni a török mellékmondatok egyes sajátosságait. (Ezek eredendően különbözőek is az én analízisemtől, hiszen a törökben nem kapcsolódhat a *-IXk* morféma a mellékmondati fejekhez.) Egyetlen elemzést emelnék ki, Aygen 2002, amely szintén főnévi fejekkel számol elemzésében, és – legalábbis címében – megemlíti a kazakat is. Itt nincs mód arra, hogy bemutassam elemzésének részleteit, elegendő annyit, hogy főleg a törökországi törökön alapul analízise, és – attól eltekintve, hogy főnévi fejekkel igyekszik magyarázni egyes mellékmondati sajátosságokat – különbözik az itt ismertetendő elemzéstől. Kritikájára lásd Kornfilt 2003.

mellékmondatok, amelyeket bővíthet a *-LIq* főnévi fej (tehát az argumentumpozícióban lévők és egyes szemantikai (eset)ragok és névutók komplementumaként állók), ugyanolyan szerkezettel bírnak. Ezzel szemben azok a *-GAN*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejú mellékmondatok, amelyeket nem bővíthet a *-LIq* (vonatkozó, illetve egyes névutók komplementumaként álló mellékmondatok) különböznek az előbbiektől belső szerkezetük tekintetében.

4. A kazak nem finit mellékmondatok belső szerkezete

A legfontosabb kritérium, ami megkülönbözteti a nominalizált és nem nominalizált csoportot, az a mellékmondati alannyal való egyeztetést jelölő szuffixum jelenléte, illetve annak hiánya. A továbbiakban azt mutatom be, hogy az egyes nem finit mellékmondatokban mikor megengedett és mikor nem az egyeztető morféma használata.

Fontos leszögezni, hogy a különbség azokban a mondatokban mutatkozik meg, amelyekben a főlérendelt és az alárendelt nem finit mellékmondat alánya nem ugyanaz. Ellenkező esetben ugyanis nem preferált kitenni az egyeztető morfémát a nem finit mellékmondatban.¹⁹ Így tehát az alábbiakban csak azokat az eseteket tárgyaljuk, amelyekben a nem finit és a főmondat alánya eltér egymástól.

4.1. Az *-w* fejú nem finit mellékmondatok

Ha az *-w* fejú mellékmondat alánya más, mint a főlérendelt mondaté, akkor minden esetben lehetséges jelölni az egyeztetést az *-w* mellékmondat alányával, függetlenül attól, hogy a mellékmondat argumentum vagy nem argumentum²⁰ pozícióban van-e. Ezt a (20)-as mondat példázza, ahol a nem finit mellékmondat alánya (‘én’) és a főmondaté (‘ön’) eltér egymástól, így a nem finit predikátumon (kötelezően) jelölni kell az egyeztetést a mellékmondat alányával. (Az *-w* fej és az egyeztetést jelölő birtokos személyjel vastagon van szedve a példában.)

¹⁹ Ha a mellékmondat és a főmondat alánya megegyezik, és ha a mellékmondat nem argumentumpozícióban van, akkor lehetnek olyan esetek, amikor az egyeztető morfémát ki lehet tenni a mellékmondatban is.

²⁰ Abban az esetben, ha az *-w* mellékmondat nem argumentum pozícióban van (például az *biŕpe* ‘együtt’ névutó komplementuma), akkor lehetséges az is, hogy az egyeztető morféma nincs jelen, és a mellékmondat alánya default esetben van. Azonban megjegyzendő, hogy ezekben az esetekben is elfogadható az egyeztetés jelölése is.

Az argumentumpozícióban lévő (eltérő alanyú) *-w* mellékmondatoknál kötelező az egyeztetés jelölése a nem finit rész alányával.

- (20) [*Aım-y-ЫМ*]а рұқсам ет-іңіз-уі.
 [mond-NNF-POSS.SG1]DAT engedély LV-IMP.FROML.SG-POL
 'Engedje meg kérem, hogy elmondjam (azt).'

4.2. Az *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejű nem finit mellékmondatok

Szemben az (eltérő alanyú) *-w* fejű mellékmondatokkal, az (eltérő alanyú) *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* mellékmondatokban nem mindig lehetséges az egyeztetés jelölése. Az alábbi 4.2.1. és 4.2.2. rész arra hívja fel a figyelmet, hogy azokban a típusokban, ahol a *-Liq* bővítheti a mellékmondatot, ott megjelenhet az egyeztetés a mellékmondati predikátumon, míg azokban a típusokban, ahol nem csatlakozhat a *-Liq* a mellékmondathoz, ott ki van zárva az egyeztetés jelölése.

4.2.1. A *-Liq* szuffixummal bővíthető mellékmondatok belső szerkezete

Az argumentumpozícióban lévő (eltérő alanyú) *-GAn* típusú mellékmondatokban kötelező az egyeztetés jelölése a nem finit predikátumon. (Erre lásd a fentebb bemutatott (4) példát.) Érdemes felhívni itt a figyelmet arra is, hogy e tekintetben ezek a mellékmondatok ugyanúgy viselkednek, mint az argumentumpozícióban lévő *-w* mellékmondatok.

Azok a névutók, amelyek megengedik a *-Liq* szuffixummal bővített *-GAn* típusú nem finit komplementumokat, szintén megengedik, hogy a komplementuként álló *-GAn* típusú mellékmondat predikátumán jelölni lehessen az egyeztetést. Az ilyen nem finit mondatok esetében két változat lehetséges: vagy nincs jelölve az egyeztetés, és a kitett alany default esetben van, vagy az egyeztetés jelölve van (és az alany vagy genitívuszban vagy default esetben van). Az esetek többségében mindkét változat elfogadható. Az alábbi mondathármast ezt szemlélteti: mindhárom esetben a *-GAn* fejű mellékmondat az *үшін* 'miatt, -ért' névutó komplementuma. A (21)-es mondatban az egyeztetés nincs jelölve a nem finit predikátumon, és az alany ('Bakijev bátyja') default esetben van.

- (21) *Бейзақов* [-экс-президент *Бәкиев-тің* аға-сы
 Bejzakov [exelnök Bakijev-GEN báty-POSS.3
қашы-ыпкет-кен] үшін жұмыс-тан шығар-ыл-ды.
 szökik-1p AUX-NF] miatt munka-ABL kivesz-PASS-PAST.3
 'Az exelnök, Bakijev bátyjának szökése miatt Bejzakovot elmozdították pozíciójából.'

A (22)-es mondatban az egyeztetés jelölve van a nem finit állítmányon (félkövérrel szedve a példában) és az alany genitívuszban áll. A (23)-as példa annyiban különbözik a (22)-estől, hogy a nem finit mellékmondat a *-LIq* szuffixummal egészült ki.

(22) *Бейзақов* -[экс-президент Бәкиев-тің аға-сы-ның
 Bejzakov [exelnök Bakijev-GEN báty-POSS.3-GEN
қашы-ып кет-кен-і] үшін жұмыс-тан шығар-ыл-ды.
 szök-IP AUX-NF-POSS.3] miatt munka-ABL kivész-PASS-PAST.3
 'Az exelnök, Bakijev bátyjának szökése miatt Bejzakovot elmozdították pozíciójából.'

(23) *Бейзақов* -[экс-президент Бәкиев-тің аға-сы-ның
 Bejzakov [exelnök Bakijev-GEN báty-POSS.3-GEN
қашы-ып кет-кен-дігі-і] үшін жұмыс-тан шығар-ыл-ды.
 szökik-IP AUX-NF-LIq-POSS.3] miatt munka-ABL kivész-PASS-PAST.3
 'Az exelnök, Bakijev bátyjának szökése miatt Bejzakovot elmozdították pozíciójából.'

4.2.2. A *-LIq* szuffixummal nem bővíthető mellékmondatok belső szerkezete

A vonatkozó mellékmondatok esetében sohasem lehet a *-LIq* toldalékkal kibővíteni a mellékmondatot. Fontos összefüggés, hogy a vonatkozó mellékmondatok predikátumán semmilyen körülmények között sem lehetséges az egyeztetés jelölése. A vonatkozó mellékmondatok esetében is két verzió lehetséges: a *-GAn*-mellékmondat alánya vagy jelöletlen esetű és nincs vele egyeztetés a mellékmondati fejen; vagy az egyeztetés nem a mellékmondati fejen, hanem a vonatkoztatás fejen van jelölve, és az alany genitívuszban áll. Az első változatot példázza a (24)-es mondat: itt az alany ('én') jelöletlen esetű, és a vele való egyeztetés nincs jelölve.

(24) ... *осы* [мен ұста-н тұр-ған]
 ez [én tart-CV AUX-NF]
үвегі-ға кір-ін кет-е-сіңдер. (KV)
 üveg-DAT bemegy-CV AUX-PRES.PL2
 '...ti belementek majd ebbe az üvegbe, amit én tartok.'

A második esetet a (25)-ös mondat mutatja be: a vonatkozó *-GAn* mellékmondat alánya ('te') genitívuszban áll, és érdekes módon a vele való egyeztetés a vonatkoztatás fejen (*Айша* 'Ajsa') van jelölve (birtokos személyjellel). Megjegyzendő, hogy itt nem arról van szó, hogy *Ajsa* a mellékmondat alanyának ('te') birtokoltja

lenne; tehát itt a birtokos személyjel nem a birtokviszonyt jelöli, hanem a vonatkozó mellékmondat alanyával történő egyeztetést.²¹

- (25) [*Сенің көр-гені*] *Айша-ң жақсы студент.*
 [te.GEN lát-NF] Ajsa-POSS.SG2 jó diák
 'Az az Ajsa, akit te láttál, jó diák.'

Nem bővítheti a *-LIq* továbbá egyes névutók (például *соң* 'után') komplementumaként álló mellékmondatokat sem. (A teljes listát lásd a 3. részben.) Az ilyen típusú mellékmondatok állítmányán sohasem lehet jelölni az egyeztetést, a nem finit rész alanya pedig jelöletlen esetben van. Ez tehát az egyetlen elfogadható változat. Ez figyelhető meg a (26)-(28) mondatokban, ahol a *-GAn* fejű nem finit rész a *соң* 'után' névutó komplementuma.²² A (26)-os mondatban nincs jelölve az egyeztetés a nem finit mellékmondat alanyával (*Okasz*), amely pedig jelöletlen esetben van. (27) az egyeztetés jelölése miatt agrammatikus, míg (28) a *-LIq* szuffixum hozzátoldása következtében nem elfogadható.

- (26) [*Оқас кел-гені*] *соң клуб іс-і жандан-ды.*
 [Okasz jön-NF] után klub dolog-POSS.3 felélénkül-PAST.3
 'Miután megjött Okasz, a klub felélénkült.'
- (27) * [*Оқас-тың кел-ген-і*] *соң*
 [Okasz-GEN jön-NF-POSS.3] után
клуб іс-і жандан-ды.
 klub dolog-POSS.3 felélénkül-PAST.3
 Szándékolt: 'Miután megjött Okasz, a klub felélénkült.'
- (28) * [*Оқас-тың кел-ген-діз-і*] *соң*
 [Okasz-GEN jön-NF-LIq-POSS.3] után
клуб іс-і жандан-ды.
 klub dolog-POSS.3 felélénkül-PAST.3
 Szándékolt: 'Miután megjött Okasz, a klub felélénkült.'

²¹ Ez a második típusú vonatkozó mellékmondat azért érdekes, mert az egyeztetés nem lokálisan történik. Megemlítendő, hogy hasonló jelenség van más keleti török (Schönig 1992/93), illetve a mongol nyelvekben is (Hale 2002). A jelenség magyarázatára többféle kísérlet is történt, például Hale (2002), Kornfilt (2005) és Kornfilt (2009). Jelen tanulmány keretein jóval túlmutatna ennek a kétségtől érdekes jelenségnek a magyarázata, így csak az itt megadott irodalomhoz tudja irányítani az olvasót.

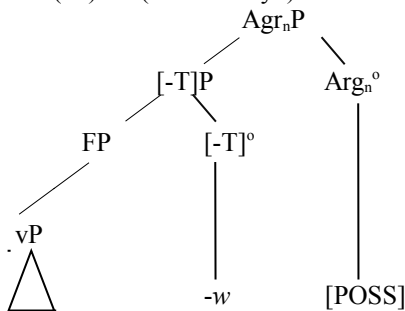
²² Megjegyzendő, hogy a *соң* 'után' névutó a főnévi komplementumainak kötelezően ablatívuszi esetet ad. Az, hogy a komplementumaként álló nem finit mellékmondatokat nem kötelező ablatívusszal jelölni, arra mutat, hogy a nem finit mellékmondatok és a főnévi csoportok nem ugyanolyan minőségűek.

4.3. A birtokos személyjel jelölése

A 4.1. részben látható volt, hogy a nominális *-w* fejű mellékmondatok predikátumán mindig lehet jelölni az egyeztetést. A 4.2.1. részben bemutatottak szerint az egyeztetés jelölése mindig lehetséges az olyan *-GAN*, *-y/AtIn*, *-(A)r* fejű mellékmondat-típusok esetében, amelyek bővíthetők a *-LIq* szuffixummal, amely nominalizálja a mellékmondatot. Viszont a nem nominális *-GAN*, *-y/AtIn*, *-(A)r* fejű mellékmondatok esetén nem lehetséges az egyeztetést jelölni a nem finit predikátumon (lásd 4.2.2.).

Ez azzal magyarázható, hogy csak a nominális kategóriájú elemek mellett jelenhet meg a nominális egyeztető morféma (vagyis a birtokos személyjel). Tehát a nominális mellékmondatokhoz (*-w*, illetve a *-LIq*-kel bővített *-GAN* típusú nem finitekhez) kapcsolódhat a birtokos személyjel, míg a nem nominálisakhoz (a *-LIq*-kel nem bővíthető *-GAN* típusúakhoz) nem. Ezt az alábbi szemantikus ágrajzok foglalják össze. A (29) az (eltérő alanyú) *-w* mellékmondatok szerkezetét mutatja be, ahol a nominalizált nem finit frázis egy igei „mag-ra” épül rá (az FP szimbólum azt jelöli, hogy egy sor igei funkcionális kategória megjelenhet itt, egészen az aspektusig). Az *-w* szuffixumot egy „mínusz” temporális fejként ($[-T]^0$) elemzem, mivel ez nem fejezhet ki temporális viszonyokat (például elő- vagy utóidejűséget), szemben a *-GAN* típusú toldalékokkal. A nominális egyeztető frázis (Agr_nP) pedig be tudja ágyazni a $[-T]P$ -t, lévén, hogy az $[+N]$ jeggyel bír.²³

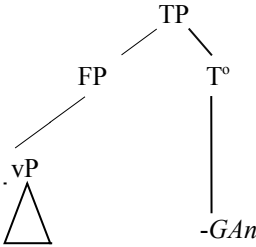
(29) Az (eltérő alanyú) *-w* mellékmondatok szerkezete

²³ A cikk bírálója megjegyzi, hogy érdemes lenne itt is egy mindig „üres” nominális fejet (Nom^0) feltételezni – hasonlóan a (31)-ben látható elemzéshez. Tehát az *-w* típusú nem finitek esetében a $[-T]P$ -t egy $NomP$ ágyazná be. Ez valóban egy lehetséges elemzés lehetne. Hogy mégsem ezt az elemzést választom, hanem azt, hogy az *-w*-t inherensen nominálisnak tekintem, annak a „nyílt” morfológia az oka: az *-w* mellékmondatokhoz sosem látunk csatlakozni egy nominális fejet, szemben a *-GAN* típusú mellékmondatokkal (vö. (31)).

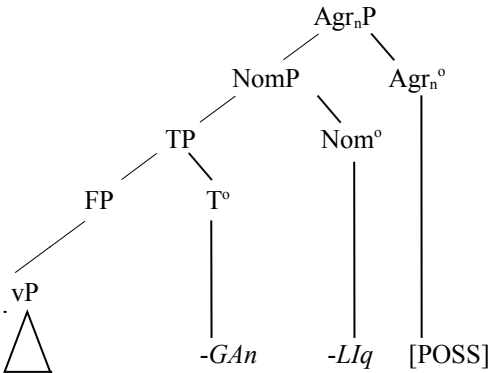
A (30) azoknak az eltérő alanyú *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejű mellékmondatoknak a szerkezetét mutatja be, amelyek nem bővíthetők a *-LIq* toldalékkal. A nem finit temporális frázis (TP) be tud ágyazni különböző igei funkcionális kategóriákat, viszont mivel maga nem nominális, a nominális egyeztető frázis nem jelenhet meg rajta. Ez használatos a vonatkozó mellékmondatok és egyes névutók komplementumaként szereplő mellékmondatok esetében.

(30) A *-LIq*-kal nem bővíthető *-GAn* típusú mellékmondatok szerkezete

(31) azoknak az eltérő alanyú *-GAn*, *-y/AtIn* és *-(A)r* fejű mellékmondatoknak a szerkezetét mutatja be, amelyekhez a *-LIq* kapcsolódik. A szerkezet meg-
egyezik a (30)-assal a nem finit temporális frázisig, csak hogy a TP-hez a *-LIq* nominális fej (Nom°) kapcsolódik, és ennek a jelenléte miatt a nem finit nominalizált lesz, így megjelenhet rajta a nominális egyeztetés is (Agr_nP).

(31) A *-LIq*-kal bővíthető *-GAn* típusú mellékmondatok szerkezete

Összegzés

A török nem finit mellékmondatok rendszerezése régóta foglalkoztatja a turkológusokat. Jelen dolgozat a kazak rendszerre kívánt egy elemzést kínálni. A kazak (nem konverbiumi) nem finit mellékmondatokon belül két típust különböztettem meg: a nominalizált és a nem nominalizált mellékmondatokat. Az *-w* típusú nominalizált mellékmondatok minden pozícióban ugyanolyan szintaktikai szerkezettel bírnak. A *-GAn* típusú mellékmondatok viszont más-ként viselkednek argumentumpozícióban, vonatkozó mellékmondatként és szemantikai (eset)ragok vagy névutók komplementumaként. A tanulmány által javasolt új elemzés szerint a *-GAn* típusú mellékmondatok nem főnévi kategóriájúak. Ha argumentumpozícióban használatosak, akkor mindig, illetve ha szemantikai (eset)ragok és bizonyos névutók komplementumaként állnak, akkor esetenként kiegészülnek egy főnévi fejjel, ez a főnévi fej a *-Llq*. A *-Llq* fejet elliptálni lehet, így egyalakúság léphet fel a nominális és a nem nominális *-GAn* típusú mellékmondatok között. Mégis a *-Llq* toldalékkal nominalizált *-GAn* típusú mellékmondatok és a nem nominalizált *-GAn* mellékmondatok különbségét a szintaktikai szerkezetük világosan mutatja: az előbbi esetén lehetséges az egyeztetés jelölése a mellékmondat alanyával (ha más az alany, mint a főmondatban), míg az utóbbiban nem.

Rövidítések jegyzéke

ABL	Ablatívusz
ADJ	Jelzőt képző szuffixum
ACC	Tárgyeset
AUX	Segédige
CM	Összetétel-jelölő
COP	Kopula
CV	Konverbium (határozói igenév)
DAT	Datívusz
FORML	Magázás személyragja
FUT	Jövő idő
GEN	Genitívusz
IMP	Felszólító mód
Ip	<i>-(I)p</i> morféma
Llq	<i>-Llq</i> morféma
LOC	Lokatívusz
LV	Könnnyű ige
NEG	Tagadás

NNF	Nominalizált nem finit mellékmondati fej
NF	nem finit mellékmondati fej
ORD	Sorszámnév
PART	Partikula
PAST	Múlt idő
PERF	Perfektív aspektus
PL	Többes szám
POL	Udvarias kérést kifejező rag
POSS	Birtokos személyjel
PRES	Jelen idő
ŠA	-šA morféma
SG	Egyes szám
ŠI	-šI morféma

Hivatkozások

- Aygen, Gülşat (2002): Subject Case in Turkic Subordinate Clauses: Kazakh, Turkish and Tuvan. In. Hirotani, M. (ed.) *Proceedings of the North East Linguistic Society* 32. New York. 563-579.
- KV = Biacsi, Mónika – Mukuseva, Rausangül (vál., ford.) (2011): *A kán és a vezír. Kazak népmesék.* Szeged.
- Hale, Ken (2002): On the Dagur Object Relative: Some comparative notes. *Journal of East Asian Linguistics* Vol. 11. 109-122.
- Kenesbaev, Ismet K. (ed.) (1962): *Sovremennyy kazakskij âzyk. Fonetika i morfoloģiâ.* Alma-Ata.
- Kirchner, Mark (1998): Kazakh and Karakalpak. In. Johanson, L. – Csató, É. Á. (eds.) *The Turkic languages.* London – New York. 318-332.
- Kornfilt, Jaklin (2001): On the syntax and morphology of clausal complements and adjuncts in the Turkic languages. In. Bisang, W. (ed.) *Aspects of Typology and Universals.* Berlin 63-82.
- Kornfilt, Jaklin (2003): Subject Case in Turkish nominalized clauses. In. Junghanns, U. – Szucsich, L. (eds.) *Syntactic Structures and Morphological Information.* Berlin–New York. 129-216.
- Kornfilt, Jaklin (2005): Agreement and its placement in Turkic Nonsubject Relative clauses. In. Cinque, G. - Kayne, R. S. (eds.) *The Oxford Handbook of Comparative Syntax.* Oxford. 513-541.
- Kornfilt, Jaklin (2009): Subject-Agreement correlations and their syntactic effects in some Turkic relative clauses. *Turkic Languages* Vol. 13. 70-96.
- QG = Žanpeyisov, Erbol (et al.) (2002): *Qazaq Grammatikası. Fonetika, Söžzasam, Morfoloģiya, Sintaksis.* Astana.

- Schönig, Claus (1992/93): Relativsatzbautypen in den sogenannten altaischen Sprachen. *AOH*. Vol. 46. 327-338.
- Tanç, Mustafa (2002): *Kazak Türkçesinde Zarf-Fiiller -Muhtar Evezov'un Tandamalı Engimeler Adlı Eseri Üzerinde Bir Çalışma- (Şekil-Anlam-İşlev ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları)*. Doktori disszertáció. Kézirat.
- Tekin, Ayşe (2006): *Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf-Fiil Ekleri*. MA szakdolgozat. Kézirat.

KOLLEKTÍV-DISZTRIBUTÍV TÖBBÉRTELMŰSÉGEK AZ INKVIZITÍV SZEMANTIKÁBAN

Simkó Katalin Ilona

Bevezetés

Dolgozatomban a kollektív-disztributív többértelműségek egy lehetséges, inkvizitív szemantikai kezelését mutatom be, amely megoldhat több, a többértelműségek szemantikai elemzése közben felmerülő problémát.

A többértelmű kifejezések megnehezítik a szemantikai elemzést. Ha a többértelmű kifejezés olvasatait egy egységként kezeljük, elveszíthetjük valamelyik értelmezést, ha külön vesszük őket, akkor nagyon sok szálat kell kezelnünk, és így bonyolulttá válik az elemzés.

Dolgozatomban először bemutatom a kollektív-disztributív többértelműségeket és a Landman (1989) által meghatározott predikátumtípusokat, ezt felhasználva pedig a kollektív-disztributív többértelműségek egy lehetséges osztályozását határozom meg. Ezután kezelésük egy lehetséges módját mutatom meg a klasszikus logikában, majd röviden ismertetem az inkvizitív szemantika alapjait. Végül bemutatom a kollektív-disztributív többértelműségek általam javasolt elemzését ebben a keretben.

1. Kollektív-disztributív többértelműségek és a Landman-féle predikátumtípusok

Kollektív-disztributív többértelműség akkor áll fenn egy mondatban, ha a predikátum a többes számú argumentumára csoportként vagy egyesével is érvényes lehet.

- (1) *The girls bought a toy.*
'A lányok vettek egy játékot.'

Az (1) példamondat kollektív olvasatában a lányok együtt vettek egy játékot, a disztributív olvasat szerint viszont külön-külön egy-egy játékot vettek. Ez a fajta többértelműség többféle predikátummal és argumentummal is megjelenhet.

1.1. Landman-féle predikátumtípusok

Landman (1989) három csoportba sorolja a predikátumokat az alapján, hogy hogyan vonatkozhatnak a többes számú argumentumokra.

A lexikailag egyes számú predikátumok csak egyes individuumokra értelmezhetőek, inherensen disztributívak. A *see* ('lát') ige például lexikálisan egyes számú; csak külön-külön értelmezhető az individuumokra. A *The boys saw the car* ('A fiúk látták az autót') csak úgy interpretálható, ha minden fiú a többitől függetlenül látta az autót. Disztributív predikátumok esetében ha a predikátum igaz az argumentumai összességére, akkor egyesével is igaz rájuk.

- (2) *David and John are lawyers.*
 'David és John ügyvédek.'
 $\text{lawyer}(d+j) \Rightarrow \text{lawyer}(d) \wedge \text{lawyer}(j)$

A (2) mondat csak disztributív olvasatban értelmezhető. Mindkét individuumra külön is igaznak kell lennie a predikátumnak, hogy igaz legyen.

A lexikailag többes számú predikátumok individuumok csoportjára értelmezhetőek, inherensen kollektívek. A *meet* ('találkozik') például csak kollektíven értelmezhető; individuumokra külön nem, csak csoportos olvasatban.

- (3) *David and John met.*
 'David és John találkozott.'
 $\text{met}(d+j) \not\Rightarrow \text{met}(d) \wedge \text{met}(j)$

A (3) példamondathoz csak kollektív olvasatot tudunk kapcsolni, az individuumokra külön-külön nem is értelmezhető a predikátum.

A harmadik típusba tartoznak a vegyes típusú predikátumok, amelyek külön individuumokra és csoportokra is interpretálhatóak, így kollektív és disztributív olvasatuk is van, ezért gyakran többértelműek, ha többes számú argumentummal állnak a mondatban.

- (4) *David and John carried a piano upstairs.*
 'David és John felvitt egy zongorát az emeletre.'

A (4) mondat többértelmű, mert kollektív és disztributív olvasat is társítható hozzá. Kollektív olvasatban a két individuumra együtt, csoportként értelmezzük a predikátumot, disztributív olvasatban külön-külön érvényes rájuk.

Landman nem a disztributivitás és kollektivitás szempontjából klasszifikálja a predikátumokat, hanem aszerint, hogy milyen típusú argumentumokat tud felvenni a predikátum. Bizonyos ígéknek csak individuumok, másoknak

csak csoportok, a többinek pedig individuumok és csoportok is lehetnek az argumentumai, és így többértelművé válhatnak.

Landman szerint disztributív olvasatban az argumentum a tagok összességként értelmeződik, míg a kollektív olvasatban csoportként, a csoportra pedig nem ugyanazok a tulajdonságok érvényesek, mint a tagok összességére. Ezért furcsák az (5)-höz hasonló következtetések:

(5) *[?]The team consists of David and John. \wedge David and John are lawyers.*

\Rightarrow The team are lawyers.

'A csapatot David és John alkotja.' \wedge 'David és John ügyvédek.'

\Rightarrow 'A csapat ügyvédek.'

Az első mondatban a két individuum csoport értelmezést kap 'csapat'-ként, a második mondat predikátuma viszont csak disztributívan, a tagokra külön-külön értelmezhető. A harmadik mondatban alanyként egy csoport áll, a predikátum viszont csak disztributívan vonatkozhat az alanyára. Ez okozza a következtetés „furcsaságát”.

1.2. A kollektív-disztributív többértelműségek típusai

A kollektív-disztributív többértelműség többféleképpen is megvalósulhat. A legegyszerűbb esete a kollektív-disztributív módon többértelmű mondatoknak, amikor egy vegyes típusú predikátum alanya egy határozott névelős, többes számú főnévi frázis.

(6) *The boys bought four chairs.*

'A fiúk négy széket vettek.'

A vegyes típusú predikátum alanya kvantifikált főnév is lehet. A (7) mondat többértelmű. A kollektív olvasatban a három fiú összesen négy széket vett, míg a disztributív olvasatban a fiúk négy-négy széket vettek, összesen tizenkettőt.

(7) *Three boys bought four chairs.*

'Három fiú vett négy széket.'

Az alanyban lévő koordinált nevek is okozhatnak többértelműséget. (8) kollektív interpretációja szerint David és Amy egy házaspár, míg a disztributív olvasat csak azt határozza meg, hogy mindketten házások, azt nem mondja ki, hogy egymás házastársai.

- (8) *David and Amy are married.*
'David és Amy házasok.'

A többes számú argumentum nem feltétlenül az alanya a mondatnak, a predikátumhoz tartozó más argumentumra is vonatkozhat a többértelműség. A (9) mondat kollektív-disztributív többértelműségét az alany nem okozhatja. A kollektív interpretációban összesen két almát, disztributívan viszont a gyerekek fejenként kaptak két-két almát.

- (9) *I bought two apples for my two kids.*
'Vettem két almát a két gyerekemnek.'

Csoportokból álló csoportok további többértelműségeket okozhatnak, még akkor is, ha a predikátum nem vegyes típusú. A (10) mondat esetében mivel a teljes csoport (*the boys and the girls*) maga is csoportokból áll össze, a mondat rendelkezik disztributív olvasattal (*The boys met to discuss the problem* és *The girls met to discuss the problem*) és kollektív olvasattal (*The boys met with the girls to discuss the problem*) is, ami megfelel a predikátum típusának.

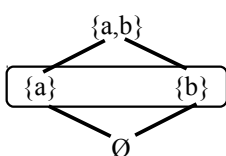
- (10) *The boys and the girls met to discuss the problem.*
'A fiúk és a lányok összegyűltek megbeszélni a problémát.'

2. Kollektív-disztributív többértelműségek a klasszikus logikában

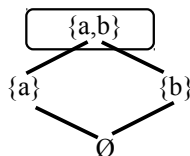
A kollektív-disztributív többértelműségek lexikai és szintaktikai szinten nem reprezentálhatóak, a szemantikai elemzéshez viszont szükség van a lehetséges interpretációk megkülönböztetésére. Az alternatív olvasatokat nehéz megfelelően reprezentálni a modell túlkomplikálása nélkül, az összes lehetséges interpretáció megtartása mellett.

Az alternatív olvasatok egy háló felhasználásával megjeleníthetőek (Link 1983). A modellben a háló elemei egy-egy individuumot ($\{a\}$ és $\{b\}$) vagy individuumokból álló csoportot ($\{a,b\}$) reprezentálnak. A különböző főnvi-csoport-típusok a háló más-más részeire utalnak. Példáiban egy két individuumból, Annából és Beckyből álló modellben mutatom be a kollektív és disztributív olvasatait a (11) mondatnak.

- (11) *The girls sang a song.*
'A lányok elénekelték egy dalt.'

sang a song ($\{a\}$) \wedge sang a song ($\{b\}$)

sang a song ($\{a,b\}$)

1. ábra: Disztributív értelmezés

2. ábra: Kollektív értelmezés

hálós reprezentációja

Az általam használt logikai formulákban a $\text{sing}(\{a\})$ és $\text{sing}(\{b\})$ alakok a disztributív olvasatokra vonatkoznak, a $\text{sing}(\{a,b\})$ pedig a kollektívra. Így a hálós modell minden elemét hasonlóan kezelem.

Mivel a (11) mondat többértelmű, két alternatív interpretációja is van. Az 1. és 2. ábra mutatja, hogy melyik állítások relevánsak az egyes olvasatok szempontjából. A disztributív olvasatban Anna és Becky külön-külön énekeltek. Ez akkor igaz, ha az 1. ábrán jelölt esetek egyszerre fennállnak. A kollektív értelmezés szerint Anna és Becky együtt énekeltek, ez a 2. ábrán jelölt esetben igaz.

Ez a fűlháló-struktúrát alkalmazó megközelítés átláthatóbbá teszi a főnévi frázisok reprezentációját, a kollektív olvasatok csoportértelmezését is fel tudja használni, és egy lépéssel közelebb visz a mondatok predikátumlogikai formulákká alakításához, de a többértelmű mondatok egy reprezentáción belüli leírását nem teszi lehetővé.

3. Inkvizitív szemantika

Az inkvizitív szemantika kijelentéslogikán és elsőrendű predikátumlogikán alapszik, a dinamikus szemantika egy viszonylag új ága. Ezt az új modellt a nyelv formális leírására Jeroen Groenendijk és Floris Roelofsen dolgozták ki (Groenendijk–Roelofsen, 2009). A kijelentéseken belüli alternatív lehetőségek és az emberi kommunikációra jellemző dinamikus változások jól modellezhetőek ebben a keretben.

A legegyszerűbb értelmezés szerint egy mondat jelentése az informatív tartalmával egyezik meg. Eszerint egy mondat jelentése akkor ismert, ha minden lehetséges világban el tudjuk dönteni, hogy igaz vagy hamis. Összetett kijelentések jelentését az alkotórészei jelentéséből és azok kapcsolódási módjából tudjuk megállapítani. Ez az igazságfeltételes nézőpont a legnépszerűbb kiindulási pontja a jelenlegi szemantikai modelleknek.

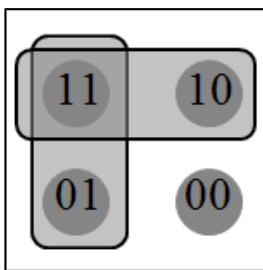
A dinamikus szemantikai modellek a kijelentések információsállapotmegváltoztató képességére koncentrálnak. Ebből a nézőpontból a kommuni-

kációs partnerek közös tudása – információs állapot – minden elhangzott kijelentéssel megváltozik. Ilyen módon a kijelentések jelentése az információs-állapot-megváltoztató képességükkel egyezik meg a dinamikus szemantikai modellekben. A kijelentés elhangzása után az információs állapot az előző információs állapot és a kijelentés propozíciós tartalmának metszete lesz.

Az inkvizitív szemantika még egy réteget ad ehhez a modellhez. Az elmélet szerint egy résztvevő egyedül nem tudja megváltoztatni az információs állapotot, csak javasolhat bizonyos változtatásokat, amire a többi résztvevő reagál. Egy propozíció lehet egy résztvevő javaslata az információs állapot megváltoztatására, vagy a többi résztvevő felhívása bizonyos alternatívák közötti választásra.

Az inkvizitív szemantikában a propozíciók egy vagy több lehetőségből állnak, amik lehetséges világokból – indexekből – álló halmazok. Ezek a lehetőségek különböző alternatívák az információs állapot megváltoztatására. Egy propozíció inkvizitív, ha felhívja a többi résztvevőt, hogy válasszanak bizonyos alternatívák közül, vagyis több mint egy lehetőségből áll. Így a jelentés egy interaktív aspektust kap, az információs állapot a kommunikáció résztvevőinek kooperációjával valósulhat meg.

Az inkvizitív modell több lehetőséget különböztet meg, amik igazzá tehetnek egy állítást. Egy egyszerű diszjunkció esetén, mint például $p \vee q$, a három index, ahol a kijelentés igaz (0,1; 1,0 és 1,1)¹ nem alkot egy egységet, hanem két lehetőséget különböztethetünk meg. Az egyik lehetőség azokat az indexeket tartalmazza, ahol p igaz, a másik lehetőség pedig azokat, ahol q igaz.

3. ábra: $p \vee q$ az inkvizitív szemantikában

¹ Az indexeket (lehetséges világokat) a releváns kijelentésekhez rendelt igazságértékekkel jellemzem. Az első szám a p -hez, a második a q -hoz rendelt igazságérték az adott indexben.

A kijelentések és logikai indexek, állapotok és lehetőségek formális összekapcsolására Groenendijk és Roelofsen az alátámasztást (\models) használják. A következő az ő formális definíciójuk (Groenendijk–Roelofsen, 2009: 6), ahol v egy index (lehetséges világ), „a nyelv atomi mondatainak bináris értékelése”; σ és τ állapotok, „indexek nem üres halmazai”. A minden indexet tartalmazó halmaz jele ω , a minden állapotot tartalmazó halmazé pedig S .

1. $\sigma \models p$ iff $\forall v \in \sigma : v(p) = 1$
2. $\sigma \models \neg \phi$ iff $\forall \tau \subseteq \sigma : \tau \not\models \phi$
3. $\sigma \models \phi \vee \psi$ iff $\sigma \models \phi$ vagy $\sigma \models \psi$
4. $\sigma \models \phi \wedge \psi$ iff $\sigma \models \phi$ és $\sigma \models \psi$
5. $\sigma \models \phi \rightarrow \psi$ iff $\forall \tau \subseteq \sigma : \text{ha } \tau \models \phi \text{ akkor } \tau \models \psi$

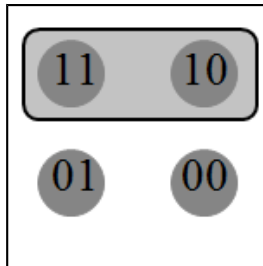
A mondatok egy vagy több lehetőségből állnak, ezek összessége alkotja a mondat propozíciós értékét. Formálisan:

Egy lehetőség φ -re egy maximális állapot, amely alátámasztja φ -t, vagyis egy olyan φ -t alátámasztó állapot, amely nem valódi részhalmaza egyetlen másik φ -t alátámasztó állapotnak sem.

A φ által kifejezett propozíció, jelölése: $[\varphi]$, a φ -t alátámasztó lehetőségek halmaza.

(Groenendijk–Roelofsen, 2009: 7)

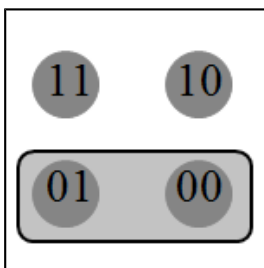
1. Egy σ állapot akkor és csakis akkor támaszt alá egy p atomi kijelentést, ha minden indexben, ami eleme σ -nek, p igaz.

4. ábra: p -t alátámasztó információs állapot

Az információs állapot a 4. ábrán alátámasztja p -t, mivel minden benne lévő indexben (1,1 és 1,0) p igaz. q -t nem támasztja alá, mert az egyik indexében (1,0-ben), q hamis.

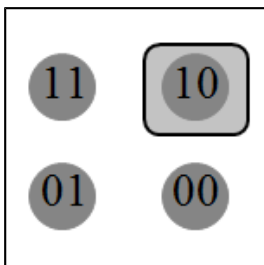
2. Egy σ állapot akkor és csakis akkor támaszt alá egy $\neg\phi$ negációt, ha σ egyetlen alállapota sem támasztja alá ϕ -t.

5. ábra: $\neg p$ -t alátámasztó információs állapot

Az 5. ábrán látható információs állapot alátámasztja $\neg p$ -t, mert p egyik indexében sem igaz.

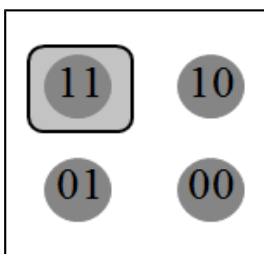
3. Egy σ állapot akkor és csakis akkor támaszt alá egy diszjunkciót, ha a diszjunkciónak legalább az egyik tagját alátámasztja.

6. ábra: $p \vee q$ -t alátámasztó információs állapot

A 6. ábrán látható információs állapot alátámasztja a $p \vee q$ kifejezést, mivel alátámasztja p -t. Az ábrán látható információs állapot nem maximális.

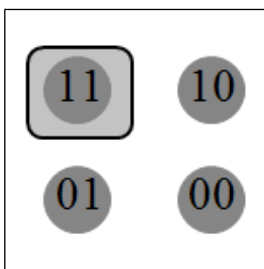
4. Egy σ állapot akkor és csakis akkor támaszt alá egy konjunkciót, ha a konjunkció mindkét tagját alátámasztja.

7. ábra: $p \wedge q$ -t alátámasztó információs állapot

A 7. ábrán látható információs állapot alátámasztja $p \wedge q$ -t, mivel az összes index, amit tartalmaz, alátámasztja p -t és q -t is.

5. Egy σ állapot akkor és csakis akkor támaszt alá egy $\Phi \rightarrow \Psi$ implikációt, ha minden alállapota, ami alátámasztja Φ -t, Ψ -t is alátámasztja.

8. ábra: $p \rightarrow q$ -t alátámasztó információs állapot

A 8. ábrán látható információs állapot alátámasztja $p \rightarrow q$ -t, mivel egy indexből áll, ahol p és q is igaz, így az implikáció is igaz, vagyis az állapot alátámasztja a $p \rightarrow q$ implikációt.

4. Kollektív-disztributív többértelműségek az inkvizitív szemantikában

A többértelmű mondatok elemzése több szempontból is problémás. Ahogy Pollard (2008) bemutatta, a mondatok lehetséges olvasatainak megfelelő reprezentációjához egy magasabb szintű logikai rendszer szükséges, de még ennek meglétével is felmerül egy alapvető probléma: hogyan lehet modellezni, ha egy mondatához egynél több jelentés kapcsolódik? Hogyan kezelhetőek egy mondat alternatív olvasatait egy szemantikai elemzésben úgy, hogy ne te-

gyék túlzottan komplikálttá a rendszert? Groenendijk és Roelofsen inkvizitív szemantikai modellje egy lehetséges megoldást kínál erre a problémára.

Hosszabb szövegek (például konverzációk) szemantikai elemzésekor az alkotó kifejezéseket sorban elemezzük. A dinamikus szemantika nézőpontjából ezek a mondatok megváltoztatják az eredeti információs állapotot valamilyen módon; a mondatok jelentése az információsállapot-változtató képességükkel egyezik meg. Minden kijelentés új információt ad az információs állapothoz, így az a kommunikáció során folyamatosan változik. Ilyen módon az elemzés viszonylag lineárisan tud folyni, minden új mondattal változtatunk valamit az információs állapoton, majd továbblépünk a következőre.

Ez a folyamat akkor válik problematikusá, ha egy többértelmű kifejezéssel találkozunk, egy olyan mondattal, amihez több jelentés is kapcsolódik, így többféleképpen is megváltoztathatja az információs állapotot. Egy alapos szemantikai vizsgálatnak minden lehetséges olvasatot figyelembe kell vennie, meg kell vizsgálni, hogy melyik hogyan változtatná meg az információs állapotot, és az összes alternatívát megtartva mehet tovább a következő mondatra. Ettől a ponttól kezdve a mondatokat az összes lehetőség fényében meg kell vizsgálnunk.

Ha ezután további többértelmű kifejezésekkel találkozunk, még bonyolultabb lesz a helyzet, mivel ennek a mondatnak is minden olvasatát meg kell vizsgálnunk az összes információsállapot-változatra nézve, amit az első többértelmű mondat hozott létre. Az alternatívák száma rohamosan nőni fog, ha további többértelműségekhez érünk: még ha csak két alternatív olvasata is van a többértelmű mondatoknak, kettő után négy, három után nyolc, öt után harminckettő alternatív információsállapot-változattal kell számolnunk.

Ez egy komoly probléma, mivel sokszorosan hosszabbá és komplikáltabbá teszi az elemzést. Mivel a többértelmű kifejezések gyakoriak a kommunikációban – még ha sokszor nem is vesszük észre őket –, ennek a problémának a megoldása sokkal gazdaságosabbá teszi a szemantikai elemzést.

A többértelmű mondat leírásához használt reprezentációk számának megsokszorozódását az alternatív olvasatok diszjunkcióként való kezelésével is ki lehet küszöbölni, ekkor viszont az alternatívák a későbbiekben nem különválaszthatóak, ha a kifejezés esetleg egyértelműsödik.

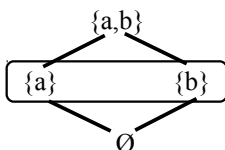
Az inkvizitív szemantika egyik alapvető tulajdonsága hasznos lehet a többértelmű alternatívák reprezentációjában. Az inkvizitív szemantikában az állításokat nem pusztán az informatív tartalmuk írja le, hanem azoknak a lehetőségeknek a rétegei, amelyek igazzá teszik őket. Egy egyszerű diszjunkció, mint például $p \vee q$, igaz egyrészt ha p igaz, másrészt ha q igaz. A modellben ezek alternatív lehetőségekként jelennek meg.

Az inkvizitív szemantikában definiált lehetőségek lehetővé teszik a többértelműségek kezelését ebben a keretben. A többértelmű mondatok alternatív olvasatai így elválaszthatóak egymástól, mégis egy egységként maradnak a modellben. Ilyen módon a többértelmű kifejezések reprezentációja nem bonyolultabb egy diszjunkció reprezentációjánál. Az elemzés lineáris marad anélkül, hogy elveszíténénk valamelyik interpretációt.

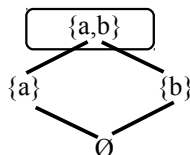
Ez a keret egyéb típusú többértelműségek elemzésére is megfelelő lehet, de dolgozatom célja itt a kollektív-disztributív többértelműségek kezelése.

A kollektív-disztributív módon többértelmű mondatok több alternatív olvasattal rendelkeznek. A kollektív interpretációban a predikátum az argumentumára mint csoportra igaz, míg a disztributív olvasatban a predikátum az argumentumaira külön individuumokként igaz. Ez a két olvasat két külön lehetőséget ír le.

- (12) *The girls sang a song.*
'A lányok elénekelték egy dalt.'

a. sang a song ($\{a\}$) \wedge sang a song ($\{b\}$)

b. sang a song ($\{a,b\}$)

9. ábra: A disztributív olvasat

10. ábra: A kollektív olvasat hálós reprezentációja

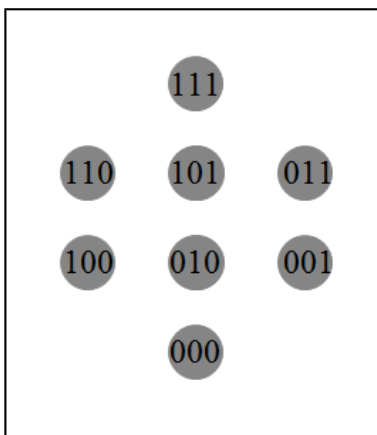
Ahogy már bemutattam, a (12) mondat két lehetséges olvasattal rendelkezik, egy disztributívval (9. ábra), amelyben Anna és Becky külön-külön elénekelték egy-egy dalt, és egy kollektívvel (10. ábra), amely egy csoportként tekint rájuk, és csak akkor igaz, ha együtt elénekelték egy dalt. Kontextus nélkül nem tudjuk eldönteni, hogy melyik interpretációról van szó, és a legtöbb lehetséges esetben csak az egyik vagy a másik igaz.

A hálók jól használhatóak szemantikai reprezentációra, de a mondatok inkvizitív szemantikai elemzéséhez lehetséges világokká kell őket alakítanunk. Ennél a két individuumból álló modellnél és predikátumnál maradván meghatározhatunk három állítást, amelyek igazságértéke befolyásolja a mondat egyes olvasataihoz rendelt igazságértéket. Ezeket az elsőrendű logikai állításokat atomi kijelentéseként (p , q és r) kezelem, hogy megkönnyítsem a reprezentációjukat az inkvizitív szemantikában. Így elegendő az inkvizitív

szemantika kijelentéslogikára kidolgozott változatát felhasználni a jóval bonyolultabb elsőrendű predikátumlogikai helyett.

- (13) a. Anna and Becky sang a song together.
 'Anna és Becky együtt elénekelték egy dalt.'
sang a song ($\{a,b\}$)= p
- b. *Anna sang a song alone.*
 'Anna egyedül elénekelt egy dalt.'
sang a song ($\{a\}$)= q
- c. *Becky sang a song alone.*
 'Becky egyedül elénekelt egy dalt.'
sang a song ($\{b\}$)= r

(13a) szorosan kapcsolódik a mondat kollektív olvasatához, míg (13b) és (13c) a disztributív olvasat igazságértékének meghatározásához szükséges. A (13)-ban található állítások segítségével már létrehozható az indexek azon halmaza, amelyben elkülöníthetjük a mondat lehetséges olvasatait.

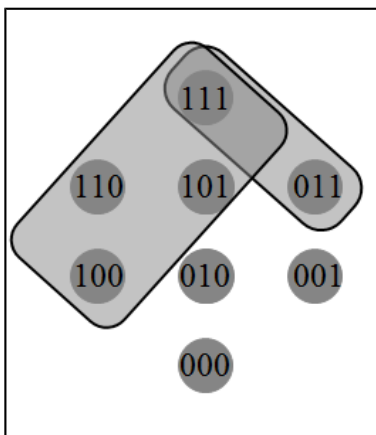

11. ábra: Három állításhoz rendelhető igazságértékek inkvizitív szemantikai reprezentációja

A 11. ábra illusztrálja az atomi kijelentések igazságértékeinek lehetséges kombinációit Groenendijk és Roelofsen ábrázolási rendszerében. Az összes index esetén az első szám a (13a)-hoz, a mondat kollektív olvasatához, a p kijelentéshez; a második a (13b)-hez, a disztributív Anna-hoz, a q kijelentés-

hez, a harmadik szám pedig a (13c)-hez, a disztributívan Becky-hez, az r kijelentéshez rendelt igazságértéket reprezentálja.

A körök lehetséges világokat, indexeket jelölnek. Ezekben az indexekben az 1 értékkel ellátott állítások igazak, a 0 értékkel ellátottak pedig hamisak. A 11. ábra az összes lehetséges világot reprezentálja e három atomi kijelentés figyelembevételével. A mondat egyes alternatív olvasataihoz tartozó lehetőségek ezeknek az indexeknek a különbözői kombinációiként fognak előállni.

12. ábra: A *The girls sang a song* inkvizitív szemantikai reprezentációja

A *The girls sang a song* mondat alternatív olvasatainak inkvizitív reprezentációját a 12. ábra szemlélteti. A két olvasat két külön lehetőségként jelenik meg. Ezek a lehetőségek a mondat igazságának alternatív módjai. Ahogyan egy egyszerű diszjunkció, mint $p \vee q$, két alternatív lehetőséget tartalmaz, igaz lehet p igazsága esetén vagy alternatíván q igazsága esetén, ugyanúgy ezeknek a többértelmű mondatoknak az alternatív olvasatai vezetnek több lehetőséghez a reprezentációjukban.

A (12) mondat disztributív olvasatát, (12a)-t a 12. ábrán a két indexet, (1,1,1)-et és (0,1,1)-et tartalmazó lehetőség reprezentálja. A disztributív olvasat igazságához q és r igazságértékének is igaznak kell lennie, p igazságértéke pedig nem befolyásolja azt. A mondat disztributívan igaz, ha Anna és Becky is elénekelték egyedül egy-egy dalt, az pedig nem számít, hogy közösen énekelték vagy nem.

A kollektív olvasatot, (12b)-t a négy indexből, a (1,1,1)-ből, (1,1,0)-ből, (1,0,1)-ből és (1,0,0)-ből álló lehetőség reprezentálja. Ezekben az indexekben

p igazságértéke igaz, q és r igazságértéke pedig irreleváns. A kollektív olvasat csak akkor igaz, ha a lányok elénekelték egy dalt együtt, akkor is, ha emellett mindketten énekelték külön is, vagy ha csak egyikük énekelt külön, esetleg egyikőjük sem énekelt külön.

Ezek az inkvizitív szemantikában lehetőségek, maximális állapotok, amelyek alátámasztanak egy állítást. Az első (12a)-t, a mondat disztributív olvasatát támasztja alá, a második (12b)-t, a kollektív olvasatot. Maximálisak, mert nem valódi részalmazai egyetlen másik állapotnak sem, amely alátámasztaná az állítást. A két lehetőség kombinációjaként áll elő a (12), *The girls sang a song* propozíció interpretációja.

A mondat klasszikus jelentése, az informatív tartalma megmarad a propozíciójaként, az összes lehetőség együtteseként. Az inkvizitív szemantikai modellben predikátumok és elsőrendű logikai kifejezések is kezelhetők (Ciardelli 2010). A nyelv dinamikus aspektusát is modellezhetjük az információs állapot változásain keresztül, így ebben a keretben hosszabb összefüggő szövegek elemzése is megoldható, és láthatjuk az egyes mondatok hatását az interpretáció egészén. Az inkvizitív szemantikában bevezetett lehetőségek a többértelmű kifejezések kezelésében is nagyon hasznosak.

A keretben megfelelően modellezhetők a kollektív-disztributív többértelműségek a beépített lehetőségek segítségével. Így az alternatív olvasatok elkülöníthetők, de egy reprezentáción belül maradnak. Minden lehetőség a mondat egy-egy olvasatát reprezentálja. Ezek a lehetőségek maximális állapotok, így a modellben elkülönítve maradnak. A mondat egészének, az összes olvasatnak az interpretációja a mondat propozíciós tartalmaként érhető el, ez a felépítő összes lehetőség együttese.

5. További lehetőségek

Az inkvizitív szemantikában a többértelmű mondatok különböző olvasatait és a diszjunkció tagjait is lehetőségekként modellezhetők. Az ezekhez rendelt logikai kifejezések a predikátumlogikától eltérő köztes logikai keret alkalmazásával különbözővé tehetőek, így a többértelmű mondat olvasatait nem kell feltétlenül diszjunkcióként kezelnünk a szemantikában.

Az inkvizitív szemantika egy dinamikus szemantikai modell, reprezentálja a tudja hosszabb szövegekben, például hétköznapi kommunikációkon belül az információs állapot változásait. Ebben a keretben a többértelmű kifejezések nem járnak azzal a problémával, hogy több, alternatív információs állapottal kell foglalkoznunk. Minden mondat egyetlen propozícióból áll, nem számít, hogy hány olvasata van. Ezek a propozíciók állhatnak több lehetőségből is, de ez nem csak a többértelmű mondatok tulajdonsága; a diszjunkciót

tartalmazó mondatokat is ugyanígy reprezentálhatjuk. Ilyen módon a többértelmű mondatok nem komplikálják túl az elemzést.

Összegzés

Dolgozatom célja az volt, hogy egy olyan modellt találjak, amelyben a kollektív-disztributív módon többértelmű mondatok megfelelően reprezentálhatóak. Groenendijk és Roelofsens inkvizitív szemantikai modelljében ez a feladat megvalósítható a lehetőségeknek köszönhetően.

A dolgozat a kollektív-disztributív többértelműségekre koncentrált, a többértelműségek azon típusára, ahol megkülönböztethetünk egy olyan olvasatot, amelyben az individuumokra külön-külön értelmezhetjük a predikátumot, és egy olyat, amelyben együtt, csoportosan értelmezzük a predikátumot. Bemutattam a probléma Landman-féle modellezését és egy lehetséges logikai reprezentációjukat.

A dolgozat második fele az inkvizitív szemantikai rendszer leírását tartalmazta, a modellt, amin alapul, a legfontosabb részeit, azok működését és formális definíciójukat. A modellben ezután egy kollektív-disztributív módon többértelmű mondat elemzését mutattam be.

Az inkvizitív modell nagyon hasznos lehet a kollektív-disztributív módon többértelmű mondatok elemzésében, mivel a mondat alternatív olvasatait elkülönítve, a különböző interpretációkat megtartva tudja kezelni, de ezek az alternatívák mégis egy egységen belül maradnak, ezzel megkönnyítve a szemantikai elemzést.

A modell használatának megvan az az előnye is, hogy akkor is képes kezelni a többértelmű mondatokat, ha azok nem egyértelműsödnek, ahogyan az a természetes nyelvhasználatban is gyakran előfordul. Az olvasatok az egész elemzés folyamán megmaradhatnak lehetőségekként a modellben anélkül, hogy túlkomplikálnák azt, így nem szükséges a többértelmű kifejezések egyértelműsítése.

Az inkvizitív szemantikai modell hasznos lehet több problémás mondattípus elemzésében is. Formális logikai alapjaival és a benne bevezetett egyéb eszközök használatával részletes reprezentációt nyújthat a természetes nyelv mondatainak modellezésében.

További munkával ez a viszonylag új modell egyéb nyelvészeti problémák elemzésében is használható eszköznek bizonyulhat.

Hivatkozások

- Ciardelli, Ivano 2010. A First-Order Inquisitive Semantics. *Logic, Language, and Meaning: Selected Papers from the 17th Amsterdam Colloquium*, 234–243.
- Groenendijk, Jeroen – Floris Roelofsen 2009. Inquisitive Semantics and Pragmatics. *Meaning, Content and Argument, Proceedings of the ILCLI International Workshop on Semantics, Pragmatics and Rhetoric*, 41–72.
- Landman, Fred 1989. Groups, I. *Linguistics and Philosophy* **12/5**: 559–605.
- Link, Godehard 1983. The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms: A Lattice-theoretical Approach. In Rainer Bäuerle, Christoph Schwarze and Arnim von Stechow (eds.) *Meaning, Use and the Interpretation of Language*, Berlin, de Gruyter, 302–323.
- Pollard, Carl 2008. Hyperintensions. *Journal of Logic and Computation* **18**: 257–282.

LEHET-E ÉS VAN-E SZINKRONIKUS PÓTLÓNYÚLÁS AZ ANGOLBAN?¹

Szabó Ildikó Emese

Bevezetés

A pótlónyúlás mint jelenség igen sok nyelvben előfordul, irodalma számos nyelvet említ, az a kérdés azonban, hogy az angol nyelvben is megtalálható-e, eddig kevés figyelmet kapott. A továbbiakban ezt a témát fogom körüljárni.

Cikkem a szinkronikus pótlónyúlás eseteire szorítkozik, diakronikus példák és azok irodalmára tett utalások kizárólag kitekintésképp szerepelnek benne. Az adott elemzési keret mindenütt az idézett szerzőktől származik, mely minden esetben külön megjelölésre kerül. Az írás a felszínen megfigyelhető alakok interperszonális és intraperszonális variációjára szorítkozik, ebből nyeri adatait és következtetéseit, mögöttes szerkezetekkel nem operál (kivételt képez ez alól a szótagszerkezet illetve a hasonulások elemzésére használt jegygeometria).

Az első részben az elméleti háttér vizsgálatára kerül sor: a pótlónyúlás definíciójának kérdését, illetve azok az univerzális feltételeket tárgyalja, amelyeknek az adott nyelv meg kell, hogy feleljen ahhoz, hogy a pótlónyúlás gyakorlati lehetősége egyáltalán felmerülhessen. Ebben a témában több elmélet is született, amelyek egymásnak gyakran ellentmondanak. Ez a rész ezek összevetésére, tehát a cím első felére fókuszál: lehetséges-e egyáltalán pótlónyúlásról beszélni az angol nyelvvel kapcsolatban.

A második pont a megfigyelhető jelenségekre koncentrál. Az első részben adott definíció alapján készíthető csoportosítást és az angolban található két potenciálisan ideillő jelenséget (a *new smoothing*-ot és a COURT-alternációt)² fejt ki. Mindkettő esetében kérdéses a jelenségek pótlónyúlás volta (és hagyományosan nem is sorolják ide őket), ezért a részletes leírás mellett a besorolás körül felmerülő érvek számbavétele is szükséges, amit szintén ez a rész tárgyal.

A harmadik pont témája, hogy hogyan árnyalják ezek a jelenségek a pótlónyúlás körül kialakult nézeteket, milyen közös jellemzőket találhatunk az

¹ A tanulmány és az annak alapjául szolgáló dolgozat korábbi változatainak átnézéséért és véleményezéséért külön köszönettel tartozom Pándi Juliannának, Siptár Péternek és Szigetvári Péternek. A szövegben maradt esetleges hibákért egyedül én vagyok felelős.

² A COURT-alternáció nevét egy olyan szóról kapta, amely mutatja ezt a fajta váltakozást.

ide tartozó jelenségek körében. Így egy általánosabb jellemzés nyerhető a pótlónyúlásról, amely egyúttal megkönnyíti annak vizsgálatát is, hogy milyen egyéb jelenségekkel rokonítható. Végül a szinkronikus pótlónyúlás lehetséges okainak és mechanizmusainak vizsgálata következik. A cikkben foglaltak több további elméleti nyelvészeti kutatási területet is kirajzolnak, amelyeket szintén ez a rész vet fel.

1. Elméleti háttér

A pótlónyúlás kapcsán folyamatosan felmerülő igény, hogy az irodalom ne csak az adott jelenségekre összpontosítson, hanem valamiféle kritériumrendszer is kiépülhessen, amelynek alapján megjósolható, hogy mely nyelvekben találkozhatunk pótlónyúlással, és melyekben nem számítunk a felbukkanására. Ezzel a jelenséggel tehát nemcsak gyakorlati példákon keresztül, hanem elméleti szinten is számos szerző foglalkozott és foglalkozik a mai napig. Először is biztos kiindulópontként egy definícióra van szükség.

1.1 Definíció

A pótlónyúlás egy gyűjtőfogalom, amely nagyon különböző jelenségeket ölel fel, és az évek során különböző szerzők különböző definíciókat adtak rá. A tanulmány a továbbiakban Kavitskaya (2002: 3) meghatározását fogja használni.

„A pótlónyúlás [kifejezés] olyan fonológiai jelenségek halmazára utal, amelyekben a reprezentáció egyik elemének eltűnését egy másik elem megnyúlása kíséri.”³

Ez az irodalomban található legáltalánosabb definíció, nem specifikálja sem az eltűnő, sem a megnyúló hang minőségét vagy a szótagszerkezetben elfoglalt helyét, sem ezek sorrendjét (tehát a nyúlás irányát), sem pedig távolságukat. Ezeknek a paramétereknek megfelelően később még lehet szigorítani a definíción, vagy egyéb jellemvonásokkal, illetve tendenciákkal gazdagítani azt. A túl szigorúra szabott definíciók potenciálisan kizárhatnak bizonyos releváns jelenségeket a vizsgálandók köréből, ami viszont egy ennyire sokféle jelenséget felölelő fogalom esetében nem kívánatos.

³ „Compensatory lengthening [...] refers to a set of phonological phenomena wherein the disappearance of one element of a representation is accompanied by the lengthening of another element.”

1.2 A megfelelő nyelvi rendszer

Az, hogy a pótlónyúlás típusú alternációk mely nyelvekben fordulnak elő és melyekben nem, rendszeres mintázatot mutat, amely további kutatásra érdemes. Egy népszerű elmélet szerint (De Chene–Anderson 1979) azokban a nyelvekben várhatunk pótlónyúlást, amelyekben a hangok hosszának kontrasztív szerepe van.⁴ Első ránézésre indokoltnak tűnhet ez az igen erős kitétel, hiszen máskülönben nem lehetne biztosan azonosítani a hosszbeli alternációt. Több példát is találunk azonban olyan nyelvekre, amelyekben bár nincsenek pusztán magánhangzóhossz által megkülönböztetett minimális párok, találunk példát magánhangzó- vagy mássalhangzó-ingadozással járó pótlónyúlásra; például Hayes (1989): piro, andalúziai spanyol, Kavitskaya (2002): dinka, komi stb.

Hayes (1989) az ellentmondás feloldására első lépésben a mora fogalmát és a moramegőrzés koncepcióját használja. A mora a szótagokat is használó elméletekben egy olyan mérőszám, amely a szótag súlyát határozza meg. Morával a nukleuszt (szótagmagot) illetve a kódát alkotó szegmentumok⁵ rendelkeznek.⁶ A rövid monoftongusok és mássalhangzók egymorásak, az angolban kötelezően hosszú diftongusok és a hosszú monoftongusok két morával járulnak hozzá a szótag súlyához, amely a rímbe található hangok moraértékének az összege. Hayes itt a Hock (1986) által kidolgozott elméletet használja, amely szerint a pótlónyúlások során egy moraértékkel bíró szótagpozícióból tűnik el hang az egyik alakban, amit egy másik tautoszillabikus, szintén moraértékkel bíró hang megnyúlása kísér (extrém esetekben, ahol két szomszédos szótag magánhangzója mutat ilyen típusú alternációt, az egész szóra kiterjedő moramegőrzésről van szó).⁷

Hayes szerint a pótlónyúlást mutató nyelvekben nem a kontrasztív hosszúság a közös, hanem az, hogy érzékenyek a morákra, képesek tehát különbséget tenni könnyű (egymorás) és nehéz (kétmorás) szótagok között – és ez

⁴ A szerzők munkáikban szűken értelmezték a pótlónyúlás kifejezést: csak a magánhangzók nyúlásával járó jelenségeket sorolták ide, így eredetileg elsősorban a kontrasztív magánhangzóhossz szabták feltételül.

⁵ Bizonyos esetekben találhatunk olyan kódamássalhangzókat, sőt magánhangzókat is, amelyek nem bírnak moraértékkel: az ilyen hangokat extrametrikálisnak nevezzük. Az angolban például az igék utolsó mássalhangzója (ha van), illetve a többszótagú főnevek teljes utolsó szótaga nem vesz részt a hangsúlykiosztásban, nem képvisel morát.

⁶ Bár Hayes a rím fogalmát nem használja, a szótag ezen komponenseit a szokványos elméletek a rímbe, egy további, szótagnál kisebb szerveződési egységbe sorolják, amellyel jobban indokolható, hogy a három szótagszerkezeti alapelemből (onszet, szótagmag és kód) miért csak a két utóbbi játszik szerepet a szótag súlyának kialakításában. Hayessel ellentétben a munkájához alul vett Hock (1986) cikkében szerepel ez a koncepció.

által értelmezhető bennük a moramegőrzés (illetve egyforma súlyúként kezelnek egy CVV⁸ és egy CVC szótagot). Az angol esetében ez maximálisan teljesül, hiszen azon elméleti keretek, amelyek a prozódiában szótagokkal is operálnak, az angolban nemcsak két-, hanem háromféle szótagsúlyt különböztetnek meg: könnyűt (egymorás), nehezet (kétmorás) és szupernehezet (három- vagy több morás) is. Erre a distinkcióra több független bizonyíték is felhozható. A legelterjedtebb példa az angol szóhangsúlykiosztás: az ezért felelős szabály szótagsúlytól függően helyezi el a főhangsúlyt és egyforma súlyúnak értékeli a CVV és CVC szótagokat. Itt említendő még az a szabály is, miszerint szupernehéz szótagot csak koronális mássalhangzó zárhat (Harris 1994: 66).

Egy további (szintén De Chene és Anderson fent említett munkájában felmerülő) szempont a struktúramegőrzés. Eszerint a pótlónyúlás nem produkálhat vagy szerepeltethet olyan hangokat, amelyeket a nyelv fonémaként nem különböztet meg. Nem számítanak például a magyar [ɔ:] hezitálásos előfordulásai, mint az *A...a tengerpartra mentek, azt hiszem* mondatban. A kritérium helytállósága pusztán nyelvi adatokkal is megcáfолható, például a magyarban az *arra* szó [ɔ:rɔ] ejtésével. Továbbá kérdésessé teszi Kiparsky (1982) lexikális fonológiájának alapmegfigyelése is, amely szerint a fonológiai jelenségek két csoportra oszthatók: lexikálisra és posztlexikálisra, és ezekhez egy sor tulajdonság kapcsolódik szisztematikusan.⁹ A lexikális csoport tagjai tipikusan morfemikus tartományokon operálnak, szótól függően vagy kötelezően végbemennek vagy sosem jelentkeznek, illetve szerkezetőrzők – tehát a nyelv fonémakészletét nem bővíthetik, nem eredményezhetnek olyan hangot, amely a fonémakészletnek nem része. A posztlexikális szabályok ezzel szemben prozódiai egységeken operálnak, beszédtempótól függően opcionálisak lehetnek, és nem kell szerkezetőrzőnek lenniük. Mivel a

⁷ Ez leggyakrabban egy-egy lábon belüli moramegőrzést jelent. Azáltal, hogy nem szón, hanem lábon belüli moramegőrzésről beszélünk, könnyebben biztosítható, hogy kizárólag prozódiai természetű jelenségnek tartjuk a pótlónyúlást, szemben a morfémahatárok bevonása szempontjából aggályos „szó”-val. Ezáltal a jelenség jobban illeszkedik az úgynevezett posztlexikális jelenségek csoportjába is, amelynek előnyeiről a későbbiekben lesz szó.

⁸ A V és C betűk a továbbiakban a magán- (V) és mássalhangzókat (C) rövidítik, a CV szekvenciák pedig a szó vagy morféma felszíni CV szekvenciájára utalnak.

⁹ Kiparsky mindezt egy szabályalapú elméleten belül mondta, tehát lexikális és posztlexikális szabályokat különböztetett meg. Azonban megfigyelései egy nem szabályalapú elméletben is érvényesek, azzal, hogy nem a szabályokra, hanem olyan felszíni alternációkra értelmezzük őket (mint például az allofónia, a hangsúlykiosztás stb.), amelyek között a különbséget egy klasszikus szabályalapú fonológia éppen egy (mögöttes alakból kiinduló) lexikális vagy posztlexikális szabályt tenne felelőssé.

klasszikus pótlónyúlás (különösen a moramegőrzés koncepciójának bevonásával) egyértelműen prozódiai egységeket vesz alapul, illetve többnyire opcionális is, ezért irreális elvárásnak tűnik, hogy struktúramegőrzés szempontjából pedig éppen a lexikális tulajdonságot mutassa.

Egy harmadik elvárás De Chene és Anderson (1979) elméletében az volt, hogy a pótlónyúlás típusú jelenségek legyenek leírhatók egy kétlépéses folyamatban (első lépésben az egyik hang törlődik, második lépésben a másik megnyúlik).¹⁰ Ez diakrón folyamatoknál ugyan adekvát lehet, azonban szinkronikus folyamatokban már sokkal inkább egy szabályalapú fonológia iránti elköteleződést mutató formai megkötés. Ráadásul egy klasszikus (szabályalapú, lineáris) generatív fonológiai elemzés esetében problémát okozhat, hogy a folyamat első része sehogyan sem motiválja a másodikat, a két részfolyamat nem összeköthető, hacsak a köztes állapotot – amelyen a törlés már végbement, de a nyúlás még nem – valami módon meg nem jelöljük (nem csak a szót, hanem a törölt hang pontos helyét is), ami viszont egy indokolatlanul absztrakt lépés lenne. Ez egy újfajta megkülönböztetést hozna be, amely az esetek nagy többségében kihasználatlanul maradna. Bináris jegyekben gondolkodva a szóalakok többségét meg kellene jelölni egy olyan negatív (mondjuk [-PNy]) jeggyel, amely azt jelzi, hogy az alak nem a pótlónyúlás első részfolyamatának eredménye, tehát nem kell, hogy megnyúljon. Ráadásul így kétféle törlő szabályt kéne bevezetni (hiszen a törléseket néha követi nyúlás, néha nem), amelyet a várt végeredmény reményében önkényesen kellene alkalmazni vagy nem alkalmazni. Ezzel szemben a morák fogalmának bevonásával a pótlónyúlás motivációja jól magyarázható, érdemes tehát a definíciót ezzel a kritériummal szigorítani.

Mindent egybevetve tehát a pótlónyúlásnak egyetlen kritériuma marad a nyelvre nézve: a megfelelő szótagdistinkció. Ez két részből áll: tudjon különbséget tenni könnyű és nehéz szótagok között, illetve tekintse egyforma súlyúnak a CVV illetve a CVC szerkezetű szótagokat. Az angol mindkettőnek maximálisan megfelel, tehát a pótlónyúlás elméleti lehetősége semmiképp nem zárható ki.

2. A jelenségek

A továbbiakban az elméleti lehetőség után a gyakorlati jelenségek következnek, először is a definíció alapján felmerülő típusok, majd a rájuk található konkrét példák az angol nyelvből.

¹⁰ Cikkük elsősorban diakrón adatokra támaszkodott, amelyek helytállóságával kapcsolatban Gess (1998) komoly kritikát fogalmazott meg.

2.1 Tipológia

Az 1.1-ben említett definíció szerint a **trigger** és a **target** független megválasztása mellett négy eset lehetséges (jelen esetben a trigger az ingadozó hangot jelöli, amely az egyik alakban szerepel, a másikban nem, a target kifejezés pedig a hosszát tekintve alternációt mutató hangra utal).¹¹ A típusokat Morin (1992) jegyezte le.

1. táblázat: A pótlónyúlás lehetséges típusai

Ingadozó szegmentum	„Megnyúlt” szegmentum	Rövidítés	Példa
magánhangzó	mássalhangzó	PNy(V,C) ¹²	<i>szőlő</i> : [sø:lø:] ~ [sø:lø]
mássalhangzó	mássalhangzó	PNy(C,C)	a <i>-val/-vel</i> morféma alternációja a <i>kutyával</i> és <i>korommal</i> szavakban: [vɔl] ~ [mɔl]
magánhangzó	magánhangzó	PNy(V,V)	<i>layer</i> ('réteg'): [leɪə] ~ [le:]
mássalhangzó	magánhangzó	PNy(C,V)	<i>arra</i> : [ɔr:ɔ] ~ [ɔ:rɔ] ¹³

A négyféle eset megkülönböztetése természetesen ezen a ponton még csak elméleti lehetőség, érdemes tehát megnézni, ezek közül a gyakorlatban pontosan hány valósul meg az angolban. Mivel az angol nem engedélyez tautomorfemikus geminátákat, szisztematikus alternációkat eleve csak az utolsó háromnál várhatunk és találunk. A PNy(C,C)-ra adható példa (az olykor teljes hasonuláshoz hasonló eredményt adó képzés helye szerinti részleges hasonulás [ten maɪs] ~ [tem maɪs]) moraikusan egyáltalán nem motivált, így a pótlónyúlások köréből kizárható (erről bővebben a 4. pontban lesz szó). Mindezek után két jelenség marad, ezekről a következő két alponthoz lesz szó.

¹¹ A cikk a 'trigger' és a 'target' kifejezéseket pusztán az egyszerűbb referálás kedvéért használja, nem pedig a klasszikus értelemben, miszerint a mögöttes reprezentációból kiindulva az egyik kivált egy folyamatot vagy szabályt, amelyet a másik elszenved. Az 'ingadozó hang' kifejezés innentől a triggerre vonatkozik.

¹² A zárójelben szereplő betűkből az első a trigger, a második a target minőségét rövidíti.

¹³ Az első (*szőlő*) és az utolsó (*arra*) párból a két ejtés közül az első az általános. Jelen esetben ez a standard ejtés is, a magyarban a pótlónyúlás által előállított alakok stigmatizáltak, nem az úgynevezett „gondozott beszéd” elemei.

2.2 A new smoothing

A *new smoothing* a PNy(V,V)-re példa, a jelenség az angol *Standard Southern British English* akcentusában¹⁴ figyelhető meg, és az elmúlt években egyre gyakoribb lett a mindennapi beszédben. A *smoothing* ('simítás') folyamatok vagy jelenségek alapvetően lehetnek diakronikusak illetve szinkronikusak is, a világ számos területén találhatunk rájuk példát, akár az angol nyelven belül is.¹⁵ Közös bennük azonban, hogy minden esetben egy többelemű magánhangzót érintenek, amely kevésbé komplexszé, egy- vagy kételeművé válik (illetve azzal alternál a felszínen).

A *smoothing* kifejezést gyakran csak egy specifikus alesetre használják (más néven *old smoothing*), amelyben egy magánhangzó és egy ə között álló I vagy Ő opcionálisan törölődhet. Ez a jelenség egy triftongus diftongussá redukálódása, nyúlás nélkül, így nem tartozik a pótlónyúlások közé, itt csak az egyértelműség és a teljesség igénye miatt szerepel.

A *new smoothing* egy valamivel újabb szinkronikus jelenség, mely erősen függ a beszédtempótól, és az *old smoothing*-nál több hangot érinthet: ə-ra végződő diftongusokat ([eə], [ɪə], [ʊə]); triftongusokat ([aɪə], [aʊə]), [ɪ]-re vagy [ʊ]-ra végződő diftongusok ([aɪ] [aʊ],¹⁶ [eɪ], [əʊ]/[oʊ]) és [ə] együttállását is. A jelenségről Lindsey (2012) számol be részletesebben, az erre vonatkozó példák a 2. táblázatban szerepelnek.

2. táblázat: Példák a new smoothing-ra

[skwɛə]	[skwɛ:]	<i>square</i> 'négyzet; négyzetre emel; tisztességes'
[hɪə]	[hɪ:]	<i>here</i> 'itt; ide' vagy <i>hear</i> 'hall'
[faɪə]	[fa:]	<i>fire</i> 'tűz; ló, tüzel'
[taʊə]	[ta:]	<i>tower</i> 'torony'

¹⁴ Rövidítése: SSBE (korábbi elnevezéssel *Received Pronunciation*, RP, *Queen's English*, *BBC English*): az angol Angliában használt kiejtés módja. Korábban presztízs-, ma már sokkal inkább köznyelvi változat.

¹⁵ Az USA déli részén beszélt dialektusokban megfigyelhető *smoothing*-ra ez a cikk nem tér ki, erről, illetve a *smoothing*-ról bővebben lásd Wells (1982).

¹⁶ A harmadik listában szereplő első két hang és a [ə] kombinációja természetesen fonetikailag ugyanúgy a korábban említett triftongusokat fogja eredményezni. Az, hogy kétszer szerepelnek, azt hivatott jelölni, hogy a jelenség szempontjából mindegy, hogy a trigger és a target egy morfémából jönnek-e (ahogy a triftongus esetében) vagy pedig polimorfemikus összetételről van szó (mint a diftongus és a [ə] kombinációjának esetében).

Ahogy a táblázatból is látható, a *new smoothing* esetében az történik, hogy egy diftongus vagy triftongus (amelynek utolsó eleme mindenképpen egy [ə]) az első elem hosszú változatával alternál. Az alternáció nem érzékeny semmilyen morfológiai kategóriára, egyaránt megfigyelhető főneveken, igéken, mellékneveken, illetve határozószavakon is. Lindsey (2012) a következő szabályt melléli a triftongusokat érintő jelenséghez:

$$Vj/w + ə \rightarrow VV^{17}$$

A fenti szabály önmagában még csak a triftongusokat jellemzi, ám a diftongus második (*j/w*) elemének opcionálissá tételével könnyen alkalmazható a 2. táblázatban szereplő diftongusok redukciójára is. Mivel a mai RP-ben nincsen ezeknek a szavaknak más ejtése, például a *fire*-nél nincs [faɪ:], [faɪ], [fa:ɪ], [faə],¹⁸ [fa:ə], [faə:] (nincsen szinkronikus köztes állapot vagy egyéb alternáns), nem állapítható meg egyértelműen, a triftongus két ingadozó eleméből pontosan melyik ingadozása jár nyúlással. Továbbá mivel az angol nem különböztet meg három hosszúságot (V:), arról sem szerezhető első kézből biztos információ, hogy a két ingadozó hangból vajon a nyúlás egyértelműen csak az egyikhez köthető vagy valójában mindkettőhöz, csak az eredmény nem tud „háromhosszú” magánhangzóként megjelenni.

Feltételezésem szerint a jelenség kiváltója a [ə], mivel egyszerűen ez a hang a közös a diftongusok és a triftongusok esetében, és például a *my* [maɪ] 'enyém' szó esetében nem tapasztalunk alternációt. Ezáltal egységesebb magyarázat adható ezekre az igen hasonló jelenségekre. Nem is meglepő, hogy a [ə] a közös környezet ezekben az esetekben, hiszen ez a gyenge magánhangzó egyéb helyzetekben is hajlamos a semmivel való alternálásra. Szintén érv lehet még amellett, hogy nem a *j/w* okozza a nyúlást a triftongusok esetében, hogy itt a középső elemet adó magánhangzók akár intervokalikus pozícióban lévő félmagánhangzónak is felfoghatók (Lindsey jelölése is ezt sugallja), és intervokalikus félmagánhangzók törlésével együttjáró nyúlásra nincs példa a világ nyelveiben.

¹⁷ A formátum teljes egészében Lindsey jelölismódját követi, a *j* és *w* az [ɪ] és [ʊ] félmagánhangzókat jelölik (elemzésében nem tesz minőségbeli különbséget a félmagánhangzók magánhangzóként illetve mássalhangzóként való előfordulásai között). A *VV* az IPA-ban használatos *V*: jelölése, a + pedig egyszerű együttállást jelez (egy diftongusét és egy [ə]-ét), és nem a hagyományos gyenge morfémahatárt jelöli.

¹⁸ Ez az alak egyes konzervatív beszélők esetében megtalálható, többen éppen ezen alak továbbegyszerűsödéséből vezetik le a [fa:] alternánst (Nádasdy, 2006: 143). Fontos adalék azonban, hogy a variáció létezik intraperszonálisan úgy is, hogy csak a [fa:] és [faɪə] alakok váltakoznak.

Jogosan merül fel a kérdés, hogy mi okunk van feltételezni, hogy a táblázat második oszlopában hosszú magánhangzók szerepelnek. Ebben a kérdésben a fonetikai hosszon kívül az angol fonotaktika játszik fontos szerepet. Egyrészt az angol nyelvben a szó végén nem állhat *plain lax* (rövid laza) magánhangzó, mint például az [ɪ], [ʊ], [e], [æ], [ʌ] vagy az [ɔ]. Ennek a megszorításnak a megsértése tehát csak úgy kerülhető el, ha a szóvégi hang a [skwe:] -ben (stb.) hosszú. Másrészt az angolban egy minimális szó egy teljes láb hosszúságú, ami viszont ebben a nyelvben nem állhat két moránál kevesebből (McCarthy–Prince 1996). Ezért tehát a táblázat második oszlopának hangalakjai ezt a fonotaktikai megszorítást is megsértenék, ha magánhangzóik rövidek lennének. Azonban mivel ezek a megszorítások olyan alapvetőek az angolban, hogy még jövevény-, mozaik- vagy betűszavak sem sérthetik meg őket, kénytelenek vagyunk az érintett magánhangzókat hosszúnak feltételezni. Ez a példa is remekül mutatja, hogy a magánhangzó-hosszúság nem csak kontrasztív szerepben járulhat hozzá egy nyelvi rendszerhez, hanem elsőre kevésbé szembevető módon, ám mégis alapvetőbb szinteken képes meghatározni a jólformált kifejezések halmazát és ezáltal a nyelv szerkezetét. Ezért is lehetett indokolt a De Chene–Anderson-féle kritérium enyhítése, és ezért is alkalmas az angol magánhangzórendszere a pótlónyúlás megjelenítésére.

2.3 A COURT-alternáció

A PNY(C,V)-re található példa ennél valamivel vitathatóbb esetnek tűnik elsőre, ennek oka pedig nem más, mint hogy két dialektus (a már említett brit *Standard Southern British English* (SSBE) és az amerikai *General American* (GA)) szinkron állapota közötti hangkülönbségen alapul. Olyan környezetben, ahol a SSBE az [ɪ]-et elhagyja (prekonsonantális vagy szóvégi pozícióban), a GA meghagyja az [ɪ]-et, viszont az előtte levő magánhangzót rövidebben ejti. Ez a jelenség megfigyelhető például a *court* 'udvar', *Kurt*, *bird* 'madár', *car* 'autó' szavakban.¹⁹ Így tehát a pótlónyúlás mindkét alaki feltétele teljesül: az egyik változatban az adott helyen két rövid hang van (egy magánhangzó-mássalhangzó szekvencia), a másikban egy hosszú magánhangzó. A motivációt tekintve megvalósul a moramegőrzés; a prekonsonantális, illetve megnyilatkozásvégi pozíció pontosan az a helyzet, ahol egy [ɪ] mássalhangzó kódában van (tehát morát kap). Mivel az ingadozó hang morasúllyal ren-

¹⁹ Az említett distinkció mentén (hogy prekonsonantális, illetve megnyilatkozásvégi helyzetekben ejt-e [ɪ]-et), az angol különböző akcentusait rotikus és nem rotikus kategóriákra oszthatjuk. Előbbinél (például GA) megengedett a [ɪ] minden környezetben, utóbbinál (például SSBE) az említett környezetben tilos.

delkezik, ezt a hiányzó morát pótolja az őt megelőző magánhangzó hosszú alternánsa.²⁰

Több nehezítő körülmény, illetve átgondolandó kérdés merül fel a jelenlegi kapcsán. Az egyik az, hogy az angol nyelvben a magánhangzó-hosszúság önmagában sosem kontrasztív, mindig minőségbeli különbséggel is jár (például nem beszélhetünk fonológiai rövid [ɔ]-ról vagy hosszú [ɔː]-ről). Ez a különböző elméletekben különbözőféleképpen jelenik meg. Vannak, amelyek szerzői úgy gondolják, a minőség disztinktív a két tulajdonság közül (Chomsky–Halle 1968), amelyhez a hossz automatikusan igazodik, és vannak, akik éppen fordítva gondolják (Halle–Mohan 1985). A helyzet azonban még ennél is bonyolultabb. Lindsey (1990) kísérletei alapján azt állítja, hogy míg az előbbi valóban igaz az amerikai angolra,²¹ a SSBE-ben ezzel szemben a hosszúság kontrasztív, és a feszesség, illetve lazaság illeszkedik hozzá, így a két különböző rendszer nehezíti az adatok elemzését. Itt fontos megjegyezni, hogy – mint az fentebb szerepel – ez önmagában még nem zárja ki azt, hogy az adott nyelvben pótlónyúlás legyen (főleg, ha a nyelvváltozat, amelyben a hosszú magánhangzót tapasztaljuk, a kísérletek eredményei szerint éppen hosszúság alapján tesz különbséget).

Ezen felül születtek olyan mérések, hasonló témákban, amelyek erősítik azt a sejtést, miszerint szignifikáns különbség van a megfelelő magánhangzó-közösségében a SSBE és a GA között. Clopper és mtsai (2005) például azt az eredményt kapták, hogy az USA déli részén beszélt angolban, a Southern American Englishben (SAE, mely a GA-nel ellentétben, és a SSBE-hez hasonlóan egy nem rotikus dialektus) a *lax* (laza) magánhangzók, amelyek ez esetben az ingadozó [ɹ] előtt állnak, hosszabbak, mint a keleti parton mért (GA) magánhangzók. Mivel azonban a kísérletet környezettől függetlenül végezték, könnyen lehet, hogy az átlagos hosszkülönbséget csak bizonyos specifikus környezetek (például a fent említett ingadozó [ɹ] előtti környezetek) váltották ki. Mivel a SAE (Southern American English) mind hangzó-készletében, mind opcionális és kötelező jelenségek tekintetében számos olyan hasonlóságot mutat a SSBE-sel, amit a GA nem (Wells 1982), ha a SAE-ben találhatunk ilyesfajta pótlónyúlást, valószínűsíthetjük a hozzá nagyon hasonló SSBE-ben való felbukkanását is.

²⁰ Mindez természetesen a szinkronikus pótlónyúlást nem érinti, de érdekes adalék, hogy a fenti hangalakok kialakulása körül is nagy a bizonytalanság. Különböző szakvélemények vannak arról, hogy vajon diakrón pótlónyúlás eredménye-e, vagy két egymástól független folyamat kvázi véletlenül hozta létre a modern angolnak ezt a két állapotát (Crystal, 1995:69; Wells, 1982: 243).

²¹ Érdemes megjegyezni, hogy az amerikai angol átírási hagyománya egyébként sem tükrözi a magánhangzó-hosszúságot, ami ugyan méréseken nem alapult, de tükrözte a beszélők és nyelvészek ezirányú intuícióit.

A jelenség vizsgálatát több tényező is nehezíti. Komoly aggályokat vehet fel, hogy a brit angolban a magánhangzó akkor is megtartja hosszúságát, amikor az [ɪ] után magánhangzó kerül, tehát amikor az [ɪ] többé nem ingadozik, ilyenkor stabilan megjelenik (kötő-R vagy intruzív-R esetében). Ez viszont magyarázható paradigmauniformitással – kifejezetten úgy, hogy a paradigmán belül állandó jegy a magánhangzóhosszúság, amely ezekben a nyelvekben önállóan sosem kontrasztív, és ezek a jegyek még gyakrabban részt vesznek a tőparadigmán belüli állandóság fenntartásában (Steriade 2000). Egy másik, ennek nem ellentmondó magyarázat az, hogy az [ɪ] akkor jelenik meg hosszú hangok után a SSBE-ben, ha magánhangzó követi, amikor is szükségszerűen onszetben lesz, azaz a szótag súlyához nem fog hozzájárulni, így nem is fogja változásra sarkallni a szótagot, amit követ. Azzal, hogy a magánhangzó ez esetben megmarad hosszúnak, biztosítani tudja a moraszám állandóságát, ezáltal ez is egyfajta moramegőrzésnek fogható fel (hiszen a szótagszerkezetet nem érte változás – a megjelenő [ɪ] a következő szótag onszetje lesz –, ezért nem is várunk változást a szótag alkotóelemeinek hosszában sem).

Ennél sokkal gyakorlatibb probléma a jelenség mérhetősége. Az [ɪ] bizonyos magánhangzókhoz hasonló formánsértékekkel bír, ezért egy spektrogramon, még ha biztosan azonosíthatóak is a hangok, a szegmentálás és a pontos időtartamok meghatározása gondot okozhat a lassú, fokozatos átmenet miatt. Ez a probléma kivédhető azzal, hogy olyan magánhangzót választunk, amelynek első és második formánsértéke jelentősen eltér az [ɪ]-étől (amelynek az értékei egymáshoz közel vannak). Ezért célszerű olyan megelőző magánhangzót választani, amelynek F_1 és F_2 értékei egymástól messze esnek, így az átmenet szépen látszik a CV határon. Az első formánsérték a zártság növelésével csökkenthető, a második a palatális hangoknál a legmagasabb, így célszerű minél előrébb és feljebb képzett magánhangzót választani. Ezen kívül, ha a pontos időtartamot nem is tudjuk meghatározni, az amerikai [bɜːɪd] és a brit [bɜːd] variánsok esetében meg tudjuk határozni a [b] és a [d] közötti időtartamot (márpedig az obstruensek kifejezetten jól szegmentálhatók), akkor ezek arányából is fontos következtetéseket vonhatunk le. Ha az [ɜː] hosszabb vagy a két változat közel egyenlő hosszúságú, akkor a SSBE-ben a magánhangzó ténylegesen kompenzál a kieső [ɪ] időtartamáért, és a jelenség valóban egy példa lehet a pótlónyúlásra. Ha a [b] és a [d] közötti időtartam a [bɜːɪd] esetében hosszabb, azzal megcáfolható lenne a fenti okfejtés.

A téma a szakirodalomban egyelőre kevésbé vizsgált, és mindenképpen további, közvetlen adatok szükségesek ahhoz, hogy a jelenség hitelt érdemlően bizonyítható legyen. A fentiek alapján azonban úgy gondolom, lehetséges

és érdemes volna elvégezni egy hasonló kísérletet anyanyelvi brit és amerikai angol beszélőkkel, mert a pótlónyúlások közé sorolható jelenséggel van dolgunk.

3. A pótlónyúlás tulajdonságai

A pótlónyúlások több közös jellemzővel bírnak, mint amennyit az 1.1-ben adott, szándékosan tág definíció sejtet. Korábban már szó volt azokról a paraméterekről, amelyeket a definíció nem szabályozott. Ezek közül a trigger és target hangok minőségét egy korábbi pont tárgyalta. A pótlónyúlás körül nem sok univerzális jellemzőt találunk, sokkal inkább tendenciákat és paramétereiket, amelyekből az adott nyelv választani kénytelen. Ezek ugyan kifejezetten erős tendenciák, ám a kivételek sem elhanyagolhatóak, így az elmélet általános magyarázó ereje jelentősen csökkenne, ha bármilyen megszorítást építünk bele.

Szótagszerkezet tekintetében elmondható, hogy a moramegőrzésből adódóan, amennyiben nem található moraikus motiváció, az adott kifejezés nem tartozik a pótlónyúlások körébe (a jelenség ettől függetlenül lehet motivált, a törlés és a nyúlás között lehet kapcsolat, azonban ez egy másik jelenségcsoportba tartozik).²² Ebből az következik, hogy kizárólag moraértékkel bíró szegmentumok (szótagmag és kóda hangok) vesznek részt a pótlónyúlásokban. Ennek megfelelően az onszetek ingadozásával járó alternációkat nem sorolhatjuk a pótlónyúlások közé a moraikus motiváltság hiányában. Némely nyelvben találunk ugyan példát onszet által kiváltott nyúlásra, ám alapvetően nem ez a jellemző, és ez a tendencia szótagszerkezettel jól magyarázható. A szótagon belül a kódák és a szótagmagok egyaránt hozzájárulnak annak súlyához, az onszethangok (vagyis a szótagmagban lévő magánhangzót megelőző mássalhangzók) törlésekor nem történik moravesztés, így ezek az esetek nem váltanak ki nyújtó folyamatot. Így értelmet nyer az az érv is a 2.2 alpontról, amely szerint intervokális félmagánhangzók törlése nem jár nyúlással. Ha a félmagánhangzókat olyan hangoknak fogjuk fel, amelyek közel hasonló képzéssel egyaránt lehetnek mással-, illetve magánhangzók is (amely párok mind akusztikailag, mind perceptuálisan, mind pedig artikulációsan alig különböznek), és a trifongus középső hangját mássalhangzóként szerepeltetjük, a hang mindenképpen onszet pozícióba kerül, így moraértéket nem hordoz, és ezért törlése sem járhat nyúlással.

Egy másik ilyen tendencia az irány (a trigger és a target egymáshoz viszonyított elhelyezkedése). A világ nyelveiben a pótlónyúlás jellemzően regresz-

²² Egy másik ilyen jelenségcsoportról bővebben a 4. pontban lesz szó.

szív, szintén nem érdemes azonban teljesen letiltani a progresszív irányt sem, mert erre is találhatunk példát (Kavitskaya 2002).

A harmadik paraméter a távolság. A pótlónyúlás rendszerint lokális folyamat, döntő többségben szomszédos hangok vesznek benne részt, de akadnak olyan példák is, amelyben szomszédos szótagok magánhangzói szerepelnek benne (például a középangolban lezajlott diakrón változás, amelynek során két szomszédos nyitott szótagból a második elvesztette magját, az első pedig megnyúlt).²³ Ennél messzebbre azonban nem terjed, és a szótaghatárokon belül maradó pótlónyúlás esetei vannak többségben. Az 1.2 alpontban már szó volt arról, hogy a kétféle – a túlnyomó többségben szigorúan lokális, illetve valamilyen lazább értelemben ugyan, de mégis lokális – pótlónyúlást összefoglalóan írhatná le egy olyan elmélet, amely nem szótagokon belül értelmezi a moramegőrzést, hanem prozódiai lábak tartományán. A Minkova (1982) által leírt középangol hangváltozás ugyan nem marad a szótagon belül, lábön belül viszont igen. Mivel azonban az, hogy egy nyelv hogyan osztja fel a megnyilatkozásait lábakra számos paramétertől függ, további alapos kutatás szükséges ahhoz, hogy a többi nem szigorúan lokális jelenségre is igazolható lehessen az a hipotézis, hogy lábak tartományán értelmeződnek.

A fentiek értelmében az 1.1-ben leírt, Kavitskaya-féle (2002) definíció a moraiikus motíváltság kritériumával kiegészítve továbbra is a legszűkebb módja a pótlónyúlások körülhatárolásának.

4. Pótlónyúlás vagy hasonulás

Mássalhangzó-hasonulás a világ számos nyelvében van, többek között az angolban is. Ha csak az 1.1-ben megadott definíciót vesszük alapul, az angolban a képzés helye szerinti teljes hasonulás, amely főleg a gyors, spontán beszédben figyelhető meg, a PNY(C,C) kategóriába sorolható.²⁴ A 3. táblázat első két sorában erre látható néhány példa (a *ten mice*, illetve a *bad beans* esetében).

3. táblázat: Képzés helye szerinti hasonulás az angolban

[ten maɪs]	[tem maɪs]	<i>ten mice</i> 'tíz egér'
[bæd bi:nz]	[bæb bi:nz]	<i>bad beans</i> 'rossz babok'
[ten bi:nz]	[tem bi:nz]	<i>ten beans</i> 'tíz bab'
[bæd maɪs]	[bæb maɪs]	<i>bad mice</i> 'rossz egerek'

²³ Bővebben lásd Minkova (1982).

²⁴ Az angol képzés helye szerinti hasonulásról lásd bővebben Mohanan (1993: 71).

A másik két példa is hasonlóknak tűnik, ám egy lineáris hangtani elemzés csak nehezen találna kapcsolatot a négy eset között, hiszen az utóbbiakban a hasonulás csak részlegesen megy végbe, és nem eredményeznek álgeminátát.²⁵ Ezért egy autoszegmentális elemzés kézenfekvőbb lenne.

Minden esetben [ten] ~ [tem] illetve [bæd] ~ [bæb] alternációt látunk, amelyben az első hang (a *ten* illedve *bad* utolsó mássalhangzója) átveszi az őt követő hang képzési helyét. Az ilyen hasonulásokat a Clements (1985) által kidolgozott jegygeometriai elméletben jellemzően úgy magyarázzák, hogy az egyik hangban a jegygeometriai ábrázolásban használt ágrajz (vagy annak egy részlete) törlődik vagy egyszerűen csak lekapcsolódik időzítő pontjáról, és a másik hang ábrázolásának megfelelő ágrajzrészlet terjedésével pótlódik ki (Halle és mtsai 2000), ezzel egységesebben megfoghatóvá válik a teljes illetve részleges hasonulás.

Észre kell vennünk ugyanakkor, hogy ez a fajta törlés-terjedés gyakori megoldás a pótlónyúlás elemzésénél is. A hasonulás azonban a pótlónyúlások közé mint aleset nem is annyira mechanizmusa miatt nem fér be, hanem motivációja miatt. A jelenség moraikus motivációja hiányzik, ilyesmiről a mássalhangzó-hasonulások esetében nem lehetne átfogóan beszélni. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy egy még felsőbb szinten közös vonásokat találunk a folyamatok között: mind a kettő valamilyen koartikulációs hatás eredménye, amelyben a specifikációját veszítő szegmentum tartama megőrződik (a pótlónyúláshoz hasonlóan a mássalhangzó-hasonulás is hosszbeli növekedéssel jár, hiszen geminátát eredményez.).

5. A szinkronikus pótlónyúlás mechanizmusa és okai

A szinkronikus pótlónyúlás kiváltása kapcsán többféle elmélet állítható fel. A köztük való választás első ránézésre csak elemzési szempontból tűnhet fontosnak, azonban az elmélet magyarázó erején kívül predikciós ereje is releváns lehet. Eddig a cikkben a predikciós erő főleg abból a szempontból jelent meg, hogy a pótlónyúlás felbukkanása milyen nyelvekben várható. Egy a mechanizmusról szóló elmélet azonban nyelven belül tehet jóslatokat, segítségével felismerhetjük azokat a potenciális környezeteket és pozíciókat, ahol a pótlónyúlás nagyobb valószínűséggel, esetleg biztosan nem jelenhet meg.

Alapvetően kétféleképpen lehet a szinkronikus pótlónyúlást megközelíteni. Az egyik esetben a két hangból az egyik valamiképpen dominánsabb, „erősebb”, prominensebb a másikinál, így azt „magához húzza”, saját képére

²⁵ Az angol mássalhangzók nem alkotnak geminátákat. Amikor mégis két egyforma mássalhangzó kerül egymás mellé, álgeminátát kapunk.

formálja. Ebben az esetben egyfajta terjedés történik, tehát a *new smoothing* esetében az első magánhangzót kell a legprominensebbnek feltételeznünk. Ez igaz is, hiszen egyrészt minden esetben eső kettőshangzókról van szó (tehát az első elemük prominensebb, az viszi az esetleges hangsúlyt stb.), illetve az utolsó elem mindenképpen a [ə] kell, hogy legyen, amely az angolban különleges szerepet tölt be. A [ə] hang nem állhat hangsúlyos szótagban, viszont hangsúlyváltoztatással is járó toldalékolással bármilyen hangból lehet [ə], ha hangsúlytalan szótagba kerül. Hasonlóan a COURT-alternáció esetében egy szótagmagban lévő magánhangzó dominanciájáról van szó egy kódamássalhangzó fölött.²⁶

A másik megközelítés nem a két hang egymáshoz való viszonyát vizsgálja, hanem azt, hogy milyen szerepet foglal el az ingadozó hang a megnyilatkozásban. Ebben a felfogásban az a hang, amely törlődik, nem minőségéből adódóan gyengébb a másik hangnál, hanem a megnyilatkozásban gyenge pozícióban van, tehát hajlamosabb a törlésre, ami a moramegőrzés miatt magában foglalja a másik szegmentum hosszának változását is. Ha ezt folyamatként képzeljük el, számos példát találunk egy törlés-nyúlás kombináció mellett. Többek között de Chene és Anderson (1979) is ebből indul ki, és e mellett érvel történeti példákkal. A *new smoothing* szavak vagy morfémák végén fordul elő, a COURT-alternáció szó végén, illetve mássalhangzók előtt, ez alátámaszthatja a fenti elméletet.

Fontos azonban belátnunk, hogy a két megközelítés egymással nem összeferhetetlen, sőt, összeilleszthető feltételrendszer alkotnak. A két feltétel, miszerint a pótlónyúlás két olyan hang között jöhet létre, amelyek közül egyrészt az egyik erősebb pozícióban van, másrészt a másik hangnak gyengülésre hajlamosító pozícióban kell lennie, jól körülhatárolja a környezetek egy halmazát, de ezt természetesen több nyelv esetében is érdemes megnézni.

Összegzés

Tanulmányomban a pótlónyúlás témakörével foglalkoztam, és azzal, vajon az angol nyelvben létezhet-e, létezik-e. Az első részben körüljárt irodalom alapján a pótlónyúlás elméleti lehetősége nem zárható ki, az angol nyelv egyértelműen megfelel a szükséges kritériumoknak. A szándékosan tágra szabott definíción egyedül egy ponton kellett később szigorítani, ez pedig a moramegőrzés mint motiváció, amely minden pótlónyúlás mozgatórugója (természetesen egyéb esetben is fennállhat egy ingadozás és egy nyúlás motivált együttes

²⁶ Érdemes összevetni, hogy a hasonulások esetében is (amelyeket moraikus motiváció hiányában – joggal – zártunk ki a PNY-ok közül) valami egészen hasonló történik. A magánhangzókat érintő *new smoothing* esetében különösen látványos a jelenség koartikulációs volta.

előfordulása, de ezekben az esetekben a jelenség már nem a pótlónyúlások körébe tartozik).

A definíció az ingadozó és a nyúló szegmentum minőségének fényében négyféle lehet, az angolban ebből három jelenik meg (a *new smoothing*, a COURT-alternáció, illetve a képzés helye szerinti teljes hasonulás), ezek közül az első kettő moraikus motivációval rendelkezik, az utóbbi nem, így az nem is sorolható a pótlónyúlások közé. Az angol fonotaktika segítségével belátható, hogy a *new smoothing* esetében egyértelműen hosszú egyelemű és rövid elemekből álló többelemű magánhangzók alternációjáról van szó, ahol a záróelemként megjelenő [ə] tűnik a legvalószínűbb triggernek. A COURT-alternáció esetében azonban a magánhangzó-hosszúság megállapításához empirikus bizonyítékra van szükség. A mérésnek – megfelelő körülmények mellett – sem elméleti, sem gyakorlati akadályai nincsenek.

A szinkronikus pótlónyúlások körében – azok sokszínűsége miatt – a moraikus motiváción (és ezáltal a szótagszerkezeten) kívül nem találunk univerzális tulajdonságokat, ezeket nem is célszerű a jelenségcsoport leírásában leszögezni, ellenben számos tendencia rajzolódik ki belőlük (például irány és lokalitás tekintetében). Érdemes kitekinteni a hasonulásokra is, amelyek ugyan más motivációval rendelkeznek, de disztribúció és számos egyéb jellemző szempontjából hasonlóságot mutatnak a pótlónyúlásokkal. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy egy nyelven belül hol találhatóunk potenciálisan pótlónyúlást, két irányba indulhatunk el, ezekkel azonban egymással összeférő, a kérdést különböző aspektusból vizsgáló kritériumokat kapunk. Az egyik fontos kritérium, hogy a két hang közül az egyik legyen prominensebb a másikonál (és így a másik fog ingadozni), az ingadozáshoz azonban fontos, hogy ez a másik hang prozódiaileg gyenge pozícióban álljon. Így tehát a trigger prozódiaileg a megnyilatkozáson belül illetve a másik hanghoz képest is gyenge vagy gyengülésre hajlamos kell, hogy legyen.

A kutatás során több olyan terület is kirajzolódott, mely további érdeklődésre tarthat számot. Szükség van egy fonetikai mérésorozatra a COURT-alternációra vonatkozóan, elméleti téren pedig behatóbb vizsgálódás szükséges a potenciális környezetekre vonatkozó kritérium igazolásához, illetve érdemes volna nyelveken átívelő módon megvizsgálni azt a hipotézist, mely szerint a pótlónyúlások valójában egyformák lokalitás szempontjából: a prozódiai lábon belül igyekeznek moramegőrzésre.

Válaszolva tehát a cikk címében feltett kérdésre: lehet szinkronikus pótlónyúlás az angolban, és van is.

Hivatkozások

- Chomsky, Noam – Halle, Morris 1968. *The Sound Pattern of English*. New York, Harper and Row.
- Clements, George Nick 1985. The Geometry of Phonological Features, *Phonology Yearbook* 2: 225–252.
- Clopper, Cynthia G. – Pisoni, David B. – de Jong, Kenneth 2005. Acoustic Characteristics of the Vowel Systems of Six Regional Varieties of American English. *Journal of the Acoustical Society of America* 118: 1661–1676.
- Crystal, David 1995. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- de Chene, Brent – Anderson, Stephen R. 1979. Compensatory Lengthening. *Language* 55: 505–535.
- Gess, Randall 1998. Compensatory Lengthening and Structure Preservation Revisited. *Phonology* 15: 353–366.
- Halle, Morris – Mohanan, Karuvannur Puthanveetil 1985. Segmental Phonology of Modern English. *Linguistic Inquiry* 16: 57–116.
- Halle, Morris – Vaux, Bert – Wolfe, Andrew 2000. On Feature Spreading and the Representation of Place of Articulation. *Linguistic Inquiry* 31: 387–444.
- Harris, John 1994. *English Sound Structure*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Hayes, Bruce 1989. Compensatory Lengthening in Moraic Phonology. *Linguistic Inquiry* 20: 253–306.
- Hock, Hans Henrich 1986. Compensatory Lengthening: in defense of the concept ‘mora’. *Folia Linguistica* 20: 431–460.
- Kavitskaya, Darya 2002. *Compensatory Lengthening: Phonetics, Phonology, Diachrony*. New York, Routledge.
- Kiparsky, Paul 1982. Lexical Phonology and Morphology. In Yang Seok (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul, Hanshin Publishing Company, 3–88.
- Lindsey, Geoff 1990. Quantity and quality in British and American vowel systems. In: Susan Ramsaran (ed.), *Studies in the Pronunciation of English: A Commemorative Volume in Honour of A. C. Gimson*. London, Routledge, 106–118.
- Lindsey, Geoff January 22, 2012. *Smoothing, then and now* (Weblog post). Elérhető itt: <http://englishspeechservices.com/blog/smoothing-then-and-now/>
- McCarthy, John – Alan Prince 1996. *Prosodic Morphology: 1986*. Rutgers University Center for Cognitive Science.
- Minkova, Donka 1982. The environment for Open Syllable Lengthening in Middle English. *Folia Linguistica Historica* 3: 29–58.
- Mohanan, Karuvannur Puthanveetil 1993. Fields of Attraction in Phonology. In John A. Goldsmith (ed.) *The Last Phonological Rule: Reflections on Constraints and Derivations*. Chicago, University of Chicago Press, 61–116.
- Morin, Yves Charles 1992. Phonological interpretations of historical lengthening. In Wolfgang Ulrich Dressler – Martin Prinzhorn – John R. Rennison (eds.) *Proceedings of the 7th International Phonology Meeting* 135–155.

- Nádasdy Ádám 2006. *Background to English Pronunciation*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Steriade, Donca 2000. Paradigm uniformity and the phonetics-phonology boundary. In Michael B. Broe – Janet B. Pierrehumbert (eds.) *Papers in Laboratory Phonology V: Acquisition and the Lexicon*. Cambridge, Cambridge University Press, 313–334.
- Wells, John Christopher 1982. *Accents of English*. Cambridge (UK), Press Syndicate of the University of Cambridge.

A DÉLI MANYSI TÁRGYJELÖLÉS SZINTAKTIKAI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

Szilágyi Norbert

Bevezetés

A déli manysi nyelvjárás a finnugor nyelveken belül az ugor nyelvcsoporthoz tartozó manysinak az összes többi nyelvjárástól területileg elszigetelt és a 20. századra kihalt nyelvjáráscsoportja. A déli manysit beszélők száma a 19. század második felében 3–400 két- vagy többnyelvű beszélőre volt tehető, a 20. század második felére azonban számuk rohamosan csökkent, a század közepére beolvadtak a környező szibériai tatár és orosz népességbe és nyomtalanul eltűntek a szibériai nyelvi szinterről.

Az utóbbi évtizedekben több tanulmány is foglalkozott az obi-ugor és azon belül a manysi szintaxis egy-egy jelenségével, annak szűkebb aspektusait vizsgálva (Lavotha 1953; Honti 1969; Dolovai 2003; É. Kiss 2011; Sipőcz 2011; Virtanen 2011, 2013), de készültek magát a manysi szintaxist általánosabb, tágabb szempontból leírni és értelmezni szándékozó tanulmányok is (Rombandeva 1979; Sherwood 1996; Nikolaeva 1999, 2001; Skribnik 2001).

A kutatáshoz felhasznált szövegek két forrásból származnak:

- 1) Munkácsi Bernát 1888-89-es gyűjtőútján Csandiri, Kuzajeva és Janicskova falvakban járva körülbelül 30 nyomtatott oldalnyi (5245 szó \approx 38000 karakter) mitologikus mesét, találós kérdést és dalt jegyzett le, melyek a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* (VNGy) IV. kötetében kerültek kiadásra.
- 2) Artturi Kannisto 1901–1906 közötti gyűjtőútja során 1903-1904-ben járt a tadvai Sajtanszkaja, Janicskova és rövid ideig Csandiri falvakban. Kutatóútja eredményeként körülbelül 60 nyomtatott oldalnyi (8123 szó \approx 59000 karakter) mitologikus mese, találós kérdés, számos ének és varázsige jelent meg a *Wogulische Volksdichtung* (WV) hat kötetében elszórtan.

A kutatásom célja az összes déli manysi szöveg elektronikus felületre való áttemelése¹ és morfológiai-szintaktikai elemzése volt. Ennek a tanulmány-
nak² az a célja, hogy a számszerűsített adatok alapján kérdéseket vessen fel, és lehetséges következtetéseket vázoljon a tárgyjelöléssel összefüggő jelensé-

¹ Saját UPA/FUT alapú átiratot alkalmaztam, melyet mindkét korpuszra egységesítettem.

²A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

gek elemzése alapján. A korpuszépítés fő célkitűzése a morfoszintaktikai elemzés volt, de a tárgy vizsgálata során szemantikai és pragmatikai szempontokat is bevontam a kutatásba. Ebben a cikkben nem célom a tárgyjelölés több szerteágazó jelenségét egyetlen korlátozott elméleti keretben vizsgálni, így minden jelenség magyarázatánál utalok annak elméleti hátterére.

Hipotézisem, hogy a déli manysiban megtalálható a Sipőcz (2011) által az északiban és Virtanen (2011, 2013) által a keleti manysiban kimutatott és tanulmányozott tranzitív mondatszerkezet-rendszer, a déli nyelvjárás is példával szolgál a ditranzitív indirektív és szekundatív szerkesztésmódra. A rendszer vizsgálata során Skribnik (2001), Nikolaeva (1999, 2001) és É. Kiss (2011) kutatásaira támaszkodva törekedtem a korpusz példáin kimutatni, hogy a déli manysi tárgyias mondatstruktúra nem szemantikailag, hanem pragmatikailag motivált, és az ugor nyelvek pragmatikai rendszereződésének szinkrón és diakrón vizsgálata nyomán a déli nyelvjárásban is feltételezhető az elsődleges és másodlagos topik szintaxis alakító szerepe. További hipotézisem, hogy az insztrumentális esetragos (szekundatív) ditranzitív szerkezetnek fokalizást kódoló tulajdonsága létezhetett, használatát pragmatikai és diszkurzustényezők befolyásolhatták (Skribnik 2001; Virtanen 2011, 2013).

A cikk első pontjában felvázolom a déli manysi nyelvjárás tárgyjelöléssel kapcsolatos fontosabb jellemzőit: az esetrendszert, az igei személyragozást, a tranzitivitást és az igenemeket. A második részben a manysi nyelvjárások együttesére kimutatott mondatszerkezeteket vetem össze. A harmadik részben a szekundatív szerkezetek és az információstruktúra összefüggéseinek fő kérdését tárgyalom, és azt vizsgálom, hogy az insztrumentális szekundatív szerkezet miként illeszkedik a szintaktikai és információ-struktúrába. A negyedik pontban taglalom az akkuzatívuszi esetrag előfordulásának feltételeit, és áttekintem a determinált (objektív) igeragozással való egyidejű használatát. Végül az összegzésben összefoglalom a legfontosabb megállapításokat, és újabb irányzott kérdéseket vetek fel. A cikk fő szándéka, hogy bevezető jellemzést adjon a tárgyjelölés vizsgálatának problematikájáról.

1. A déli manysi nyelvjárás

A déli manysi agglutináló nyelv, a szám, a birtokos személye, száma és a birtokolt száma, valamint az esetragok suffixumokkal jelöltek a névszón. Nominatív-akkuzatív nyelv, melyben a tárgyra utalhat az akkuzatívusz szuffixum, az objektív-determinatív igei szuffixum és/vagy a neutrális SOV szórend, melytől eltérően eddig még nem vizsgált szabályok érvényesülése esetén más szórend is előfordulhat (például SVO, VSO, VOS); a szórendi változásokról bővebben lásd Sherwood (1996) tanulmányát.

1. táblázat: *A névszói számjelölés*

	EGYES SZÁM (Sg)	TÖBBES SZÁM (Pl)	[KOLLEKTÍV SZÁM] (DuRecip)
SZUFFIXUM	\emptyset	-t	-(i)ńsit

Az egyes és többes szám mellett hiányzik a többi manysi nyelvjárásra jellemző kettes (duális) szám, viszont megtalálható egy kollektív számot jelölő szuffixum (Honti 1975: 80), mellyel a magyar *-ék* szuffixumhoz hasonlítható csoportnévi jelentésű alak hozható létre, de duális reciprok kifejezésére is szolgál.

2. táblázat: *A személyes névmások és birtokos személyragok*

		SZEMÉLYES NÉVMÁS			BIRTOKOS SZEMÉLYRAG	
		NOM	ACC	DLAT	EGY BIRTOK	TÖBB BIRTOK
Sg	1.	<i>äm³</i>	<i>ämān(mi)</i>	<i>ämān</i>	<i>(ə)m</i>	<i>(i)Anəm⁴</i>
	2.	<i>nāü , nū</i>	<i>nāün(mi)</i>	<i>nāün</i>	<i>(ə)n</i>	<i>(i)Anən</i>
	3.	<i>tāü , tū</i>	<i>tūwī(mi)</i>	<i>tūwīn</i>	<i>I⁵ / tə</i>	<i>(i)Anə</i>
Pl	1.	<i>māj</i>	<i>mānāü(mī)</i>	<i>mānāü(n)</i>	<i>(I)ū</i>	<i>(i)Anū</i>
	2.	<i>nān</i>	<i>nānān(mi)</i>	<i>nānān</i>	<i>(I)n(n)A</i>	<i>(i)Anən</i>
	3.	<i>tān</i>	<i>tānān(mi)</i>	<i>tānān</i>	<i>(I)An</i>	<i>(i)Anən</i>

3. táblázat: *Az esetrendszer*

NOM	ACC	DLAT	LOC	ELAT/ABL	TRANS/ESS	INSTR	COM
\emptyset	<i>m(I)</i>	<i>n(A)</i>	<i>t(A)</i>	<i>nAl</i>	<i>(k)u</i>	<i>l</i>	<i>nAt</i>

A manysi nyelvjárások⁶ eltérnek egymástól az esetek számában, alakjában és funkciójában. Az akkuzatívuszi esetrag az északi és a pelimkai kivételével minden nyelvjárásban megtalálható. Az instrumentáliszi esetrag mindegyik nyelvjárásban hasonló alakkal és funkcióval volt jelen (Liimola 1953).

³ Összevont alakok; a korpusz nagy változatosságot mutat, melynek bemutatására itt nem törekszem.

⁴ Az *A* kötőhang *ə / ă / ǣ* –ként realizálódhatott.

⁵ Az *I* kötőhang *ə / a / e / i* –ként realizálódhatott.

⁶ SO – szoszvai; SI – szigvai; OB – obi; UL – felső-lozvai; ML – közép-lozvai; LL – alsó-lozvai; VA – vagilszki; PE – pelimi; UK – felső-kondai; MK – közép-kondai; LK – alsó-kondai; Ju – jukondai; ČA – csandiri; KU – kuzajevai; JA – janicskovai; ŠA – sajtzszkajai

4. táblázat: A téma tárgy esete az egyes nyelvjárásokban

		ÉSZAKI				NYUGATI				KELETI				DÉLI				
		SO	SI	OB	UL	ML	LL	VA	PE	UK	MK	LK	JU	ČA	KU	JA	ŠA	
OBJ	NOM	(∅)				(∅)								(∅)				
	ACC	-				(-m; -ma)				-	(-m)				(-m(I))			
	INSTR	(-l)				(-l)				(-l; -təl)				(-l)				

A névszó és a szuffixumok kapcsolódási sorrendje: N + Px [PoM Sg/Pl] + Cx, ahol a birtokos személyrag egy vagy több birtokra utal. N + Pl + Cx sorrend is fennállhatott, ahol Pl a többes szám jele.

A manysi nyelvben fellelhető areálisan jellemző vonás (hanti, enyec, nye-nyec, nganaszan, szölkup) az igeragok paradigmájában a szubjektív és objektív konjugációk elkülönülése (Havas 2005, Honti 1996). Az objektív-determinált igei szuffixumok a tárgy számára utalnak, mely lehet egyes (SG), kettes (DU) és többes (PL). A déli manysiban ettől eltérően csak feltételezhető nyomaik vannak a duálisnak, de a korpuszban explicit előfordulása nincs.

5. táblázat: A déli manysi igeragozási paradigma (szubjektív és objektív)

		SZUBJEKTÍV - INDETERMINÁLT			
		MÚLT IDŐ	JELEN IDŐ		JÖVŐ IDŐ
			EGYSZÓTAGÚ	TÖBBSZÓTAGÚ	
Sg	1.	(A)s əm	(A)nt em	(A)l em	ēm
	2.	(A)s ən	(A)nt en	(A)l en	ēn
	3.	(A)s	(A)nt	(A)l	I
Pl	1.	(A)s ū	(A)nt eu	(A)l eu	Iu
	2.	(A)s nə	(A)nt en	(A)l en	In
	3.	(A)s t	(A)nt et	(A)l et	ēt

		OBJEKTÍV - DETERMINÁLT				
Singular OBJ	Sg	1.	(A)s t əm	(A)nt l əm	(A)l l əm	I l əm
		2.	(A)s t ən	(A)nt l ən	(A)l l ən	I l ən
		3.	(A)s t il	(A)nt il	(A)l (I)l	I l
	Pl	1.	(A)s t ū	(A)nt l ū	(A)l l ū	I l ū
		2.	(A)s t (ə)nə	(A)nt (I)l ne	(A)l (I)l ne	I l nə
		3.	(A)s t ən	(A)nt (I)l ən	(A)l (I)l ən	I l An

Plural OBJ	Sg	1. (A)s t (A)n əm	(A)nt Il An əm	nincs adat	Il An əm
		2. (A)s t (A)n (ə)n	(A)nt Il An (ə)n		Il An ən
		3. (A)s t (A)n i	(A)nt Il An i		Il An i
	Pl	1. (A)s t (A)n ū	(A)nt Il An ū		Il An ū
		2. (A)s t (A)n nə	(A)nt Il An ne		Il An nə
		3. (A)s t (A)n	(A)nt Il An		Il An

A konjugációs táblázat Munkácsi (1894) nyelvtana alapján a korpusz szerinti „ideális” alakokkal kiegészítve készült. A forrásszövegek ennél is sokszínűbb képet mutatnak, bár ez betudható az adatközlők egyéni artikulációjának, valamint a lejegyzők percepciójának és ortográfiájuk pontatlanságának is.

A passzív igenem (infixum: -ú-) kiterjedt használata jellemző az obi-ugor nyelvekre, mivel az ige tranzitivitási foka nem befolyásolja a passzívizálást. A passzívum gyakori és tranzitivitástól független használata az információ-struktúra és szintaxis szerkezetbefolyásoló hatásával hozható kapcsolatba (lásd 3. pont). A manysi passzívumot Lavotha (1953) és Kulonen [Forsberg] (1989) jellemzi bővebben. A szuffixum további érdekességeként az időjelekkel kapcsolatos sorrendisége mutatható fel, mely további vizsgálatok kiindulópontja lehet.

- V + Prs + Pass + Vx
- V + Pass + Pst + Vx
- V + [Fut] + Pass + Vx

A kauzativitás a tranzitiváláson (új argumentum hozzáadása) túl nem mutat olyan rendszeralkotó tulajdonságokat, mint amelyet az aktív-passzív igenempárnál megfigyelhetünk, hanem ezen fő szerkezetek kauzatív alfaját hozza létre, mely transzformációként kevesebb figyelmet kap az alapszerkezetek vizsgálatánál; bővebben lásd Dolovai (2003). Előfordulása gyakori intranszítív (mediális-reflexív) és monotranzítív igék passzívumával együtt (lásd 3. pont).

2. Tranzitív szerkezetek

Az alany (S), ágens (A) és tárgy (O) a szintaxis szemantikai szempontú univerzális alkotói. A mondatokat és igei szerkezeteket megkülönböztethetjük aszerint, hogy az igei predikátum hány kötelező névszói argumentummal bír, mely alapján intranszítív és tranzitív (monotranzítív, ditranzítív stb.) szerkezeteket különíthetünk el. További csoportokra oszthatjuk őket aszerint, hogy az egyes nyelvek morfoszintaktikailag milyen módon különböztetik meg a tranzitivitás különböző fokait (Dixon 1994:6). Tranzitívként tárgyalok minden szerkezetet, amelyben szemantikai szinten téma elem jelenik meg.

Intranzitív

- (1) *mę̃j mińńw iń tũsnã*
mę̃j miń -∅- -ńw iń tũs -nã
 mi.Nom megy Fut Indet1Pl most vadászat Dlat
 S Pred
 ‘Mi vadászatra megyünk most.’

(WV 3: 174–182.)

Monotranzitív

- (2) *[täü] ám äümmi ílãñlátën!*
[täü] ám äü -m -mi íl- ãñlát -ën
 [te.Nom] én.Nom lány Sg.1Sg Acc Perf néz Imp2Sg
 [A] O Pred
 ‘Nézd meg az én lányomat!’

(WV 3: 198–201.)

Ditranzitív

- (3a) *ãm nüün ñělńn mẽülśm*
ãm nüün ñěl -śń -∅ mẽü -∅- -lśm
 én.Nom te.Dlat nyíl Sg.2Sg ObjNom ad Fut DetSg.1Sg
 A R O Pred
 ‘Odaadom én neked a nyilad.’

(WV 3: 154–174.)

- (3b) *mãnãü cãrńńśk tãřãmmãs*
mãnãü cãrńńśk -∅ tãřãm mã-s -∅
 mi.Dlat fekete kutya ObjNom isten ad Pst Indet3Sg
 R O A Pred
 ‘Isten egy fekete kutyát adott nekünk.’

(WV 3: 190–195.)

A továbbiakban az alapmondat argumentumait makroszerepekkel is jellemzem, melyeket nagy X, Y, Z-vel jelölök. A makroszerepek az alapmondatbeli elemeknek, az akció résztvevőinek a szerepét rögzítik a transzformációk előtti állapotában (Kulikov 2013). A (3a) és (8) példamondatok alapján X: S az agens, Y: O a téma és Z: Obl a recipiens.

2.1. Monotranzitív szerkezetek

a.) Aktív

- (4) *näjjár-pöu [...], uksál-kummó kún-tärtstíl*
näjjár-pöu [...], uksál-kum -mó kún- tärt -s -tíl
 fejedelemfíu.Nom rézember Acc ki enged Pst DetSg.3Sg
 'A fejedelemfíu a rézembert kiengedte.'

(VNGy 4: 344–351.)

A tárgy akkuzatívuszi esetraggal áll, az ige pedig objektív igeraggal van ellátva.

- (5) *kōróm jūpūńsít ár-kán ešəm*
kōróm jūpū -ńsít ár-kán ešəm
 három testvér DuRecip mindenki forró
wəŋórəl wusté
wəŋór -əl wu -s -té
 harapófog ObjInstr fog Pst Indet3Pl
 'A három testvér mindegyike megfogott egy tüzes harapófogót.'

(VNGy 4: 351–356.)

A monotranzitív mondat téma tárgya a szekundatív szerkezetben insztrumentálisz szuffixummal áll. Logikailag nehezen eldönthető, hogy határozói mondatrészel vagy insztrumentáliszi szuffixumos logikai tárggyal állunk-e szemben.

6. táblázat: *A monotranzitív szerkezetek közötti mozgások*

MONOTRANZITÍV (ACC/NOM)				→	MONOTRANZITÍV (INSTR)			
LOG	SZINT	SZEM	MORF		LOG	SZIN	SZEM	MORF
X	S	Ágens	NOM		X	S	Ágens	NOM
Y	O	Téma	NOM/ACC		Y	Obl	Téma	INSTR

Az ergatív nyelvekre jellemző antipasszív szintaktikai transzformációhoz hasonlóan a téma nem tárgyként, hanem függő esettel jelenik meg a mondatban. (Kulikov 2013: 381). Előfordulását tekintve ritka, más nyelvjárásokból nem adatolható (vö. Virtanen 2011, 2013). Ez a típusú mondat szerkezet további kutatást érdemel.

b.) Passzív

A monozáns passzív szerkezetben az aktív tárgy lép elő a passzív mondat páciens szubjektumaként, míg az aktív ágens szerepű alany a passzív szerkezetben datívuszi-latívuszi szuffixumos ágensként jelenik meg. A passzivizálás során az argumentumok cseréjének eredményeként nem jelenik meg szintaktikai tárgy.

- (6) *uksál-kum ämán tãrtũs kun*
uksál kum ämán tãrt -ú- -s -∅ kun-
 réz ember én.Dlat enged Pass Pst Indet3Sg ki
 'A rézembert én bocsátottam ki.' (VNGy 4: 344–351.)

7. táblázat: *A monozáns aktív és passzív szerkezetek közötti mozgások*

MONOTRANZITÍV AKTÍV				→	MONOTRANZITÍV PASSZÍV			
LOG	SZINT	SZEM	MORF		LOG	SZIN	SZEM	MORF
X	S	Ágens	NOM		Y	S	Páciens	NOM
Y	O	Téma	NOM/ACC		X	Obl	Ágens	DLAT

Az obi-ugor passzívum lexikális és szemantikai megkötések nélkül alkalmazható intranszitiv és tranzitiv igékre (Kulonen 1989; Skribnik 2001).

A passzivizáció során az aktív mondat tárgya lép elő a passzív mondat páciens alanyává, a kezdeti aktív alany pedig passzív ágenssé, ilyen módon a nominatívusz-akkuzatívusz esetű és insztrumentáliszi esetragos monozáns passzív alapmondat passzivizált eredménye egybeesik (lásd 14. táblázat).

2.2. *Ditranzitiv szerkezetek*

A tranzitiv, azaz tárgyi argumentumos szerkezetek közül a ditranzitiv szerkezet az, amelyben jelen van egy Á(gens), R(eciapiens) és egy T(éma)(=O) argumentum (Malchukov–Haspelmath–Comrie 2007: 2–8). Ezek a szemantikai kategóriák a továbbiakban a szerkezetek logikai rétegét adják, azaz például a „logikai tárgy” esetében a témára történik utalás. A tematikus szerepek bevonása nem a mondat szerkezetek magyarázatát szolgálja, hanem csak az argumentumok nyomon követésére tartjuk számon őket.

A tárgyjelölés szempontjából a ditranzitiv szerkezetek vizsgálata és bemutatása a releváns, mivel az argumentumok száma elegendő ahhoz, hogy következtetéseket lehessen levonni a mozgásokról, transzformációkról és az információstruktúrában betöltött szerepekről.

2.2.1. *Neutrális* ($T = P = R$)

- (7) *I gave John a book.*
 én.Nom ad.Ps John.Nom Art könyv.Nom
 ‘Adtam egy könyvet Johnnak.’

Uráli nyelvekben nincs rá példa. Ez az angolban gyakori *double object construction*, mely magába foglalja a *direct object* (DO) téma tárgyat és az *indirect object* (IO) recipiens tárgyat (Malchukov és társai 2007).

2.2.2. *Indirekt* ($T = P \ R$)

a.) Aktív

- (8) *írət nájár äwím nájár-pöu wáńkă*
írət nájár äw -í -m nájár pöu wáńkă
 Iret fejedelem lány -Sg.3Sg Acc fejedelemfiú Jancsi
ãlpnă móstil
ãlp -nă mós -s -til
 hős Dlat ad Pst DetSg.3Sg
 ‘Iret fejedelem lányát Jancsi fejedelemfiú hősnek adta.’
 (VNGy 4: 344–351.)

A monozitratív ige páciense ugyanabban a mondat szintű pozícióban jelenik meg, mint a ditranzitiv ige témája (tárgya), míg a recipiens különbözik tőle. Az uráli nyelveket főként ennek a szerkezetnek a használata jellemzi (Sipőcz 2011).

Az indirekt ditranzitiv szerkezetben a téma argumentum hasonlóan jelölődik, mint a monozitratív ige páciense, míg a recipiens tőlük eltérően. Ez a típus funkcionál alapmondatként, melynek átalakításával, elemeinek szintaktikai mozgatásával hozzuk létre a többi ditranzitiv szerkezetet.

b.) Passzív

- (9) *äm tătămən il-pärtúsəm kəm-păləŋən*
äm tătă -m -ən il- pərt -ú -s -əm kəmpăləŋ-ən
 én.Nom apa Sg.1Sg Dlat el elad PassPstIndet1Sg manó Dlat
 ‘Engem az apám eladott a manónak.’
 (VNGy 4: 351–356.)

Az indirekt típusú ditranzitiv mondat passzívuma olyan tárgy nélküli szerkezet, melyben az aktív mondat téma tárgya szintaktikai mozgatás révén a pasz-

szív mondat páciens alanyaként jelenik meg, így magasabb mondatszintű argumentum pozícióját foglalja el. Ez a szerkezet mindegyik manysi nyelvjárásban ritka, mivel az ágens és a recipiens is datívusz-latívuszi szuffixummal áll. Az északi manysiban például névutó használatával egyértelműsítik a recipienst a mai beszélők:

- (10a) *χańiństan-χum-ən nēpak ńawram-ən mi-we-s*
 tanár-Dlat könyv.Nom gyerek-Dlat ad-Pass-Pst-3Sg
 'A tanár könyvet ad a gyerekeknek./ A tanárnak könyvet ad a gyerekek.'

- (10b) *χańiństan-χum-ən nēpak ńawram māγəs mi-we-s*
 tanár-Dlat könyv.Nom gyerek számára ad-Pass-Pst-3Sg
 'A tanár könyvet ad a gyerekeknek.'
 (Svetlana Dinislamova szóbeli közlése, 2011, Szeged)

2.2.3. Szekundatív (T P = R)

A monozitratív ige páciense ugyanabban a mondatszintű pozícióban jelenik meg, mint a ditranzitív ige recipiense, míg a téma (tárgy) különbözik tőlük. Ide sorolható a manysi és hanti nyelvjárások insztrumentális ditranzitív szerkezete (Sipőcz 2011, Honti 1984):

a.) Aktív

- (11) *äm nün ńılń-kujnə-kårəl möüləm.*
 äm nün ńıl -nə kuj -nə kår -əl möü-Ø-ləm
 én.Nom te.Acc él PtcpPrs alszik PtcpPrs valami-ObjInstr ad-Fut-DetSg.1Sg
 'Én neked olyasmit adok, amiből megélhatsz, meglehatsz.'
 (VNGy 4: 360–366.)

A mondat ágens szerepű alanya (X) az indirektív és szekundatív szerkezetben ugyanolyan mondatszintű pozícióban van, míg a téma (Y) a szekundatív szerkezetben insztrumentális szuffixummal jelenik meg. A recipiens (Z) tárgyi szintaktikai pozícióba lép, akkuzatívuszi szuffixumot vehet fel. A szekundatív recipiens személyes névmás esetén a tárgyas alakjával áll (lásd 2. táblázat).

8. táblázat: Az aktív indirektív és szekundatív szerkezet argumentumai

AKTÍV INDIREKTÍV			
LOG	SZINT	SZEM	MORF
X	S	<i>Ágens</i>	NOM
Y	O	<i>Téma</i>	NOM/ACC
Z	Obl	<i>Recipiens</i>	DLAT

1. →

AKTÍV SZEKUNDATÍV			
LOG	SZIN	SZEM	MORF
X	S	<i>Ágens</i>	NOM
Y	Obl	<i>Téma</i>	INSTR
Z	O	<i>Recipiens</i>	ACC

b.) Passzív

- (12) *āńćūk śāłkāņę mās nājārēn korēmšāt śāłkowail mājūs*
āńćūk śāłkāń-ę mās nājār-ēn korēm šāt śāłkowai-l
 öregember répa Sg.3Sg -ért fejedelem Dlat háromszáz rubel ObjInstr
māj -ű -s -∅
 ad Pass Pst Indet3Sg
 ‘A fejedelem az öregembernek a répáért háromszáz rubelt adott.’
 (WV 3: 154–174)

A passzív szekundatív típusú mondat páciens szerepű alanya az indirektív típusú szerkezet recipiense, melyet a passzivizálás során alanyi pozícióba emeltünk.

9. táblázat: Az aktív és passzív szekundatív szerkezet argumentumai

AKTÍV SZEKUNDATÍV			
LOG	SZIN	SZEM	MORF
X	S	<i>Ágens</i>	NOM
Y	Obl	<i>Téma</i>	INSTR
Z	O	<i>Recipiens</i>	ACC

2. →

PASSZÍV SZEKUNDATÍV			
LOG	SZIN	SZEM	MORF
Z	S	<i>Páciens</i>	NOM
Y	Obl	<i>Téma</i>	INSTR
X	Obl	<i>Ágens</i>	DLAT

Az északi manysiban Sipőcz (2011), míg a keleti manysiban Virtanen (2011, 2013) mutatta be a ditranzitív szerkezeti kettősséget a fentebb tárgyalt szempontok alapján.

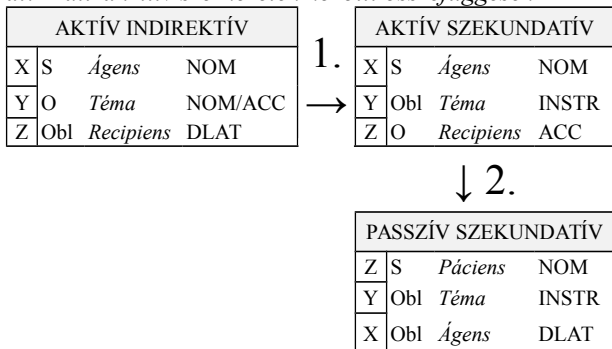
3. Szekundatív szerkezetek és információstruktúra

Többféle diakrón folyamat együttes hatása is feltételezhető a hantiban és manysiban, és a nyelvek areális közelsége folytán egymásra is hatással vol-

tak. Megjegyzendő, hogy az obi-ugor nyelvek instrumentális szekundatív típusú ditranzitív szerkezete nem egzotikum a világ nyelveiben (Malchukov és társai 2007). A szerkezeti kettősség forrásáról árulkodhatnak azok a gyakori ditranzitív igék, melyek esetében a cselevés tárgya és eszköze közeli kategóriák, pl. *ad, ajándékoz, etet itat, ellát*. Sipócz (2011) tárgyalja ennek történeti hátterét.

Liimola (1953: 47) és Honti (1969, 1975: 150-151.) határozónak tekinti a szekundatív típusú instrumentális szuffixumos témát, és megjegyzi, hogy a magyarban is van hasonló szerkezet. A “*Vajjal kení a kenyeret / Vaját ken a kenyérre*” típusú kölcsönösen átalakítható szerkezeteket történetileg *locative alternation*-nek ‘lokatív alternációnak’, más néven *2/3 permutation*-nek is tekinthetjük. (Kulikov 2013: 383). Ez az alternáció lexikálisan és szemantikailag korlátozott, aminek nyoma lehet a kevés számú igen gyakori szekundatív szerkezettel használt ditranzitív ige. Az obi-ugor nyelvekben analógiás úton megszűnt a korlátozás, és a passzvizálás mellett a szekundatív típusú szerkezet többletjelentést vehetett fel. Az így létrejött szerkezetrendszert a 10. táblázat szemlélteti:

10. táblázat: A ditranzitív szerkezetek közötti összefüggések

Az 1. folyamat a *dative-shifting* ‘datívmozgatás’, mely az alapmondatbeli recipiens szerepű (Z) argumentumot emeli a szekundatív szerkezetben recipiens szerepű tárgyi szintaktikai pozícióba (Givón 1984).

A 2. folyamat a szekundatív szerkezet passzvizációja, melynek során az instrumentális szuffixumos téma változatlanul a logikai tárgyat (Y) jelöli, és az aktív recipiens a passzív mondat alanyává lép elő, míg az aktív ágens (X) datívusz-latívisz szuffixumos passzív ágensként jelenik meg (Kulonen 1989).

A szekundatív szerkezet esetén az északi manysiban Rombandeeva (1973, 1979) kutatásaiban már az insztrumentáliszi esetragos téma emfátikusságára vagy fokalitására utaló kijelentéseket találhatunk, de részletesebb kifejtését nem adja meg a jelenségnek.

(13) *äm nenánmi ti ešəl möülänəm*

<i>äm</i>	<i>nenánmi</i>	<i>ti eš -əl</i>	<i>möü -Ø -länəm</i>
én.Nom	te.Acc	Dem munka-Instr	ad -Fut -DetSg.1Sg
Subj	Obj	Instr	Verb
Ágens	Recipients	Téma	Pred
[topik₁]	[topik₂]	[fókusz]	[ige]

‘Én munkát adok neked.’

(VNGy 4: 360-366.)

A topik az a névszói mondatelem (leggyakrabban az alany vagy tárgy), amelyről az adott társalgás folyik, így mondat és diskurzus szintjén is elkülöníthetőek topik típusok (Lambrecht 1994; Givón 1976).

A fókusz szemantikai szempontból a közlő szándéka szerinti új, előre meg nem jósolható információ a közlés folyamában (Lambrecht 1994). Míg pragmatikai szempontból a fókusz a közlő szándéka szerint kiemelt mondatalkotó, melyre a diskurzus során az érdeklődés irányul (Erteschik–Shir 1973).

Nikolaeva (1999, 2001) és É. Kiss (2011) kutatásaikban a történeti háttérre helyezik a nagyobb hangsúlyt, mely szerint az obi-ugor alapszerkezeteket a következő módon rekonstruálják:

NP1 [S][focus] – V	JÉG török
NP1 [S][topic] – NP2 [O][focus] – V	A halász JEGET tör.
NP1 [S][topic] – NP2 [O][topic] – V [focus]	A halász a jeget (FEL)TÖRI.

É. Kiss (2011) szerint az első mondat egzisztenciális mondat, amelyben nincs tárgy, és az alany fókusz pozícióban van. Ez jellemző az intranszitiv és passzív szerkezetekre. A második típusban a szubjektum topik pozícióban van, a téma tárgy pedig fókuszban. Ekkor nincs topikkal vagy tárggyal való egyeztetés az ige. A harmadik esetben az alany és a tárgy is topik pozícióba kerül, és a predikátum lesz fókuszban. Ekkor az ige egyeztetve van az elsődleges és másodlagos topikkal, tárgyra utaló elem jelenhet meg rajta. Az elsődleges és másodlagos topik esetében az ige mögött egy topikismétlő partikula jelent meg, kliticizálódott, majd agglutinálódott, így létrehozva az objektív-determinált igeragozást. Ezek alapján az adott mondat típus adott konjugációt eredményez:

NP1 [S][focus] – V	reflexív-mediális
NP1 [S][topic] – NP2 [O][focus] – V	indeterminált
NP1 [S][topic] – NP2 [O][topic] – V [focus]	determinált

A tavdai manysiban a reflexív-mediális ragozás nem fejlődött ki külön, hanem az indeterminált ragozással egybeolvadva mindkettő kifejezésére használatos (vö. Honti 1996).

Skribnik (2001) a régi-új információ pragmatikai strukturáló hatását vizsgálva feltételezi, hogy a (13) példához hasonló szekundatív szerkezetek aktív és passzív típusa arra enged következtetni, hogy az instrumentáliszi esetragos ditranzitív szerkezet a téma fokalitását és a recipiens tárgy topicalizáltságát kódolja. A déli manysi szekundatív szerkezetek tárgyi pozíciójú recipiense a korpusz alapján minden esetben már említett vagy ismert információ, így mindig specifikus és legtöbb esetben határozott is.

4. Akkuzatívuszi esetrag és objektív-determinált ragozás

Az akkuzatívuszi esetrag megjelenésének feltételrendszerét a keleti manysiban Virtanen (2011, 2013) vizsgálta, melynek kapcsán az információstruktúra szerkezetbefolyásoló hatását hangsúlyozta. Az északi manysiban ugyan nincs meg az esetrendszerben az akkuzatívuszi esetrag, de a tranzitív szerkezetek hasonló szempontok alapján rendszereződnek és épülnek fel. Felsorolászerűen következzenek a tárggyal kapcsolatos jelenségek előfordulásának szabályai, megszorításai:

A téma szerepű tárgy állhat nominatívusz, akkuzatívusz és szekundatív szerkezetben instrumentálisz szuffixummal.

1.) Amennyiben nominatívuszi esetben áll a tárgy, úgy az SOV alapszórend határozza meg, hogy melyik argumentum milyen szintaktikai pozícióban jelenik meg. Ekkor az ige állhat szubjektív és objektív konjugációval is (vö. Virtanen 2011, 2013). A 11. táblázatban a téma és recipiens szerepű tárgyak szerepelnek aszerint, hogy milyen szórenddel állnak, valamint hogy a tárgyon van-e határozottságra, specifikusságra utaló elem, és az akkuzatívuszi esetrag megjelenik-e vagy csak nominatívuszban áll:

11. táblázat: A téma és recipiens szerepű tárgy jelöltsége

	DETERMINÁLT INDIKATÍV				INDETERMINÁLT INDIKATÍV				IMPERATÍV				KONDÍCIONÁLIS, NEM-FINIT SZERKEZETEK			
	Px		-		Px		-		Px		-		Px		-	
	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom	Acc	Nom
Σ	54	58	119	15	1	16	6	313	3	22	44	55	3	7	19	19
SOV (OV)	49	56	97	9		13	6	258	3	20	33	35	3	7	17	18
SVO (VO)	2	2	22	2	1	3		42		2	11	18			2	1
OSV	1			4				5				1				
OVS	2							3								
VSO								5								
VOS												1				

A szürkével jelzett oszlopok ellentmondanak annak, hogy az akkuzatívuszi szuffixumot és objektív-determinált konjugációt kizárólag határozottságot jelölő funkciójának tekintsük.

2.) Az akkuzatívuszi esetraggal ellátott tárgy (típustól függően téma és recipiens) esetében az ige csak objektív konjugációval állhat (vö. Lavotha 1953; Honti 1969). A korpusz alapján erre is található ellenpélda, lásd a fenti 11. táblázatban.

3.) Mivel a manysi nyelvben nincs névelő vagy határozottságot jelölő elem, a specifikusság és a határozottság nem különíthető el (Hawkins 1978). A specifikusságot és a névszó határozottságát a rajta megjelenő személyragokkal (Px) jelölhették. Ha birtokos személyrag és akkuzatívuszi esetrag egyszerre jelenik meg, akkor kevés kivétellel mindig harmadik személyű a birtokos (*possessor*). Ez adódhat a forrásszövegek típusából és narratívájának stílusából, ettől függetlenül vagy éppen ennek okán ez a keleti manysira is jellemző (Virtanen 2011, 2013). A 12. táblázat mutatja be, hogy milyen számú és személyű szuffixumokkal áll együtt az akkuzatívuszi esetrag:

12. táblázat: A Px-szel ellátott tárgyakon megjelenő akkuzatívuszi esetrag

PX+(ACC)	NOM		ACC		Σ
Sg 1	15	83,3	3	16,7	18
Sg 2	35	97,2	1	2,8	36
Sg 3	46	44,2	58	55,8	104
Pl 1	0	0,0	0	0,0	0
Pl 2	2	100,0	0	0,0	2
Pl 3	8	100,0	0	0,0	8
	106	63,1 %	62	36,9 %	168

4.) A személyes névmások akkuzatív és datív-latív alakja aszerint eshet egybe, hogy a névmáson is megjelenő tárgyrag elmarad vagy jelen van (lásd 2. és 13. táblázat).

13. táblázat: Az akkuzatívuszi esetrag megjelenése a tárgyi személyes névmásokon

PPRON+(ACC)		MUNKÁCSI		KANNISTO		Σ
		Ø	Acc	Ø	Acc	
Sg 1	<i>āmān(mi)</i>	1	11	5	24	41
Sg 2	<i>nāün(mi)</i>	6	5	8	2	21
Sg 3	<i>tüwī(mi)</i>		5	1	4	10
Pl 1	<i>mānāü(mi)</i>	3	2	3	3	11
Pl 2	<i>nānān(mi)</i>	1	2	1		4
Pl 3	<i>tānān(mi)</i>	1	1	1	1	4
Σ		12	26	19	34	91
		13,2 %	28,6 %	20,9 %	37,3 %	

Az akkuzatívuszi esetrag és az objektív-determinált konjugáció ellentmondásokkal teli példatára mutathatja, hogy a déli manysiban a kétnyelvűség hatására és a kihalás közeledtével egyre jobban fellazulhattak a grammatikai szabályok, a nyelvi változás felgyorsult. Ebben az átmeneti időszakban az akkuzatívusz szuffixum és az objektív-determinált ragozás használata kaotikusan sokféle. További szempontok bevonásával lehet pontosítani, így állítható, hogy a tárgyrag megjelenésének nincs szemantikai feltétele (Sherwood 1996). Ennek bizonyítására az élő-élettelen hierarchiát bevonva vizsgáltam a tárgyat, de nem mutatkoztak tendenciák arra, hogy az *animacy* 'élő-élettelen jelleg' szintaxist befolyásoló tényező lenne.

Amennyiben feltételezzük, hogy az akkuzatívuszi esetrag determináló funkciójú és/vagy az objektív konjugáció utal a tárgy determináltságára, akkor többszörösen jelölt lenne egy jelenség. A gazdaságosság elve szerint így annak más funkciót "is" kell feltételeznünk. Amennyiben a konjugáció a referencialitást kódolja, úgy a tárgyragnak diskurzus és pragmatikai szerepet jelölő funkciót lehet tulajdonítani. Történetileg ezt igazolja, hogy a determinált igei paradigma egyes elemei a tárgyi topikra utaló elemekből agglutinálódhattak (É. Kiss 2011). Amennyiben az akkuzatívuszi esetrag határozott tárgyat jelölne, úgy nem lehetne olyan korlátozás, hogy az akkuzatívuszi szuffixum csak harmadik személyű birtokos személyranggal fordulhat elő. Amennyiben ez nem állna fenn, úgy a Px3Sg és Px3Pl személyragoknak más funkciókat kellene tulajdonítanunk (ilyenek például a hantiban személyfüggetlen determináló és diskurzusjelölő partikulaként funkcionáló Px-ek, l. Nikolaeva kutatásait⁷).

A ditranzitív szerkezetek a tárgyon megjelenő esetrag és az igei paradigma alapján az alábbiak:

1. a.	Indirektív – Obj[<i>Nom</i>] – DetVx (act)	(3a) példamondat
1. b.	Indirektív – Obj[<i>Nom</i>] – IndetVx (act)	(3b) példamondat
1. c.	Indirektív – Obj[<i>Acc</i>] – DetVx (act)	(8) példamondat
2.	Szekundatív – Obj[<i>Acc</i>] – Instr – DetVx (act)	(13) példamondat
3.	Szekundatív – Instr – DetVx (pass)	(12) példamondat

A vázolt szerkezetek és megkötések alapján a tárgyjelölés és azon belül is az akkuzatívuszi esetrag és az objektív-determinált konjugáció használata bizonyos tekintetben szerkezetfüggő. A szerkezetek formálásában pedig az információstruktúra hat közre, a pragmatikai viszonyok és a közlő szándéka szerint, valamint a diskurzus-alakító hatása révén.

5.) Az indirektív szerkezetekben az alany és a tárgy is elliptálódhatott. A szekundatív szerkezetekben az alany gyakran elmaradt, a recipiens szerepű tárgy kevésbé volt képes az elliptálódásra, de az instrumentáliszi szuffixumos téma jelenléte kötelező volt a mondatban (Nikolaeva 1999,2001; É. Kiss 2011).

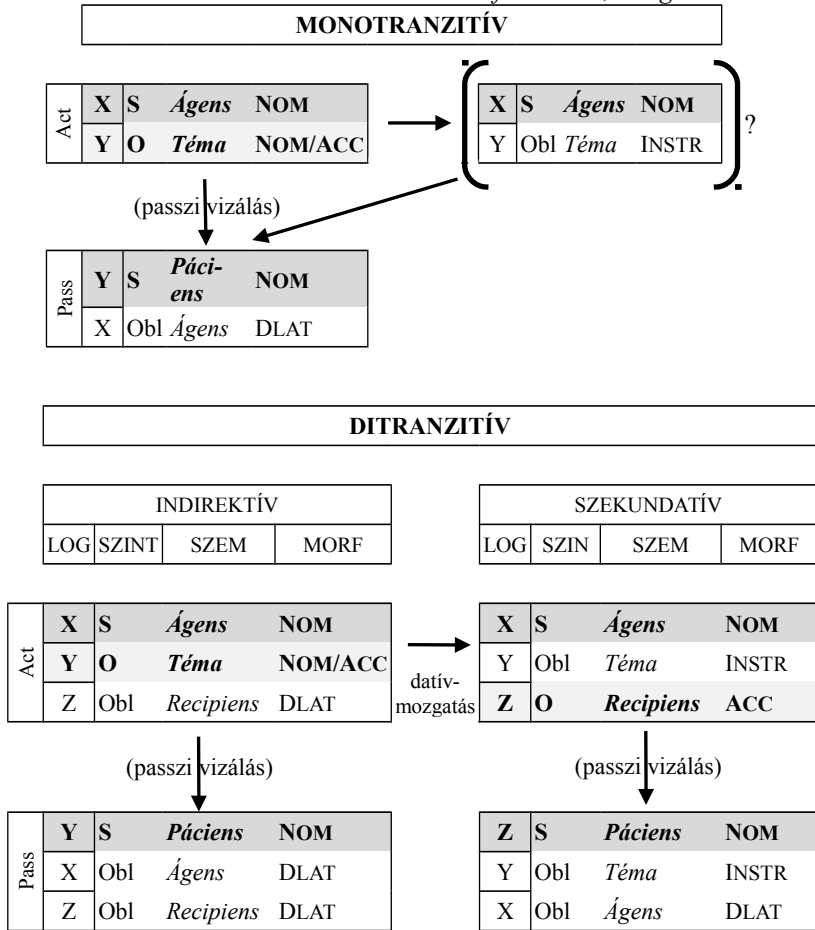
Összegzés

A körülbelül 97000 karakternyi (3800 mondatos) lezárt korpuszt vizsgálva a morfoszintaktikai szempontok alapján kapott eredmények segítségével vizs-

⁷ Kutatási fázisban lévő vizsgálatokról a Hanti Workshop című konferencián hangzott el prezentáció a PPKE-n Piliscsabán 2013-ban.

gáltam az azokra ható pragmatikai és diskurzus tényezőket. Ezek alapján az alábbi szerkezeti sémát állítottam fel:

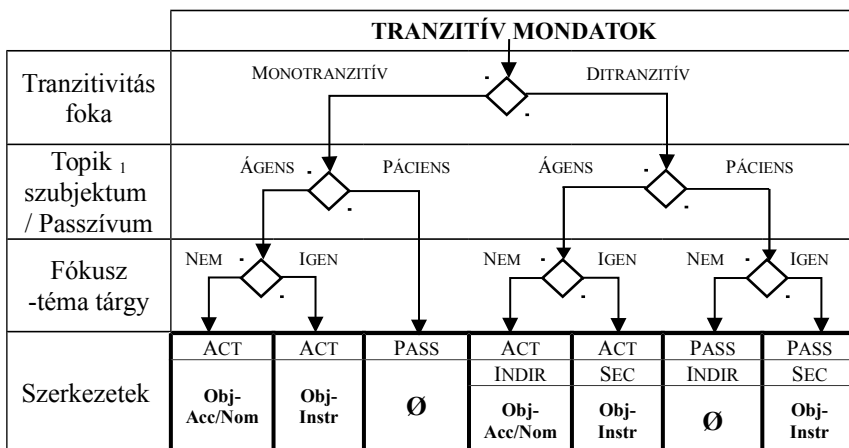
14. táblázat: A tranzitív szerkezetek és a transzformációk, mozgatóások

Szintaktikai szempontból a déli manysiban két típusú ditranzítív szerkezet van jelen: indirektív és szekundatív. A szerkezetek lexikai és szemantikai megkötések nélkül passzvizálhatóak és kauzativizálhatóak. Az indirektív alapszerkezetből ugyancsak lexikai és szemantikai megkötések nélkül szekundatív típusú mondat hozható létre datív mozgatóással.

A 14. táblázatban vastagon szedve azok az argumentumok állnak, amelyekkel az ige kongruál. Amennyiben a tárgy elliptált, akkor is szerkezetfügően megjelenhet alannyal egyeztetett szubjektív-indeterminált igeragozás, vagy az alannal számban és személyben, és a tárggyal számban egyeztetett objektív-determinált igeragozás.

15. táblázat: A szerkezetet vélhetően befolyásoló tényezők sematikus viszonyai

A létrehozható szerkezeteket befolyásolja a tranzitivitás foka, melynek alapján három monozitív és négy dizitív szerkezeti típus figyelhető meg (15. táblázat). A pragmatikai tényezők alakítják, hogy mely makroszerepek veszik fel az elsődleges topik alany pozícióját, és abban az esetben, ha van jelen a mondatban téma szerepű elem, akkor az fókusz, másodlagos topik vagy komment pozícióba kerül-e.

A déli manysi tranzitív szerkezetek jobb megértését a többi nyelvjárás tárgyjelölésének vizsgálatával és a kapott eredmények összehasonlításával érhetjük el, ennek véghezvitele még előttünk áll, így az összes felvetődött kérdésre további kutatások eredményei tudatában tudunk majd válaszolni.

Rövidítések jegyzéke

A	ágens	OBJ	objektum (tárgy)
ACC	akkuzatívusz (tárgy)	OBL	függő eset
ACT	aktív igenem	PASS	passzív igenem
COM	komitatívusz (társ)	PL	többes szám
CX	esetrag	PRED	predikátum
DET	determinált-objektív	PRS	jelen idő
DLAT	datívusz-latívusz	PST	múlt idő
DU	kettes szám	PX	birtokos személyrag
DURECIP	duális reciprok	QUES	kérdő partikula
FUT	jövő idő	R	recipiens
INDIR	indirektív	S	szubjektum (alany)
INDET	indeterminált-szubjektív	SEC	szekundatív
INSTR	insztrumentálisz (eszköz)	SG	egyes szám
NEG	tagadás	T	téma
NOM	nominatívusz	V	ige
O	objektum (tárgy)	VX	igei személyrag

Hivatkozások

- Dolovai Dorottya (2003): Tárgyas mondatszerkezetek a vogulban. In Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Uráli tárgyaló. Budapesti Uráli Műhely 3.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 63–75.
- É. Kiss Katalin (2011): A magyar tárgyas és alanyi igeragozás kialakulásának szintaktikai hátteréről. *Nyelvtudományi Közlemények* **107**: 131–146.
- Givón, Talmy (1976): Topic, pronoun and grammatical agreement. In Li, Charles – Thomson, Sandra (szerk.): *Subject and Topic.* Academic Press.
- Givón, Talmy (1984): Direct object and dative shifting: Semantic and pragmatic case. In Plank, Frans szerk.: *Objects: Towards a Theory of Grammatical Relations.* Academic Press, London, Orlando, 151–182.
- Havas Ferenc (2005): Tárgyas ragozás és medializáció. In Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.): *Uráli grammatizáló. Budapesti Uráli Műhely 4.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 147–185.
- Hawkins, John A. (1978): *Definiteness and indefiniteness: A study in reference and grammaticality prediction.* London: Croom Helm.
- Honti László (1969): A tárgy jelölése a vogul nyelv tavadai nyelvjárásában. *Nyelvtudományi közlemények* **51**: 113–120.

- Honti László (1975): *System der paradigmatischen Suffixmorphemen des wogulischen Dialektes an der Tawda*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honti László (1984, 1986²): *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László (1996): Az uráli nyelvek tárgyas ragozású igealakjainak történeti előzményéről. In Bereczki András – Klima László (szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest, 127–132.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1951, 1955, 1956, 1958, 1963): *Wogulische Volksdichtung* I. kötet 127–130, 157–158, 160–263, 322–323, II. kötet 3, III. kötet 154–201, IV. kötet 395–397, VI. kötet 89–90, 129–130, 186, 202.
- Kulikov, Leonid (2013): Voice typology. In Jae Jung Song (szerk.): *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*, Oxford University Press, Oxford, 368–398.
- Kulonen, Ulla-Maija (1989): *The passive in Ob-Ugrian*. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lavotha Ödön (1953): A tárgy jelölése a manysiban. *Nyelvtudományi Közlemények* 54: 200–218.
- Liimola, Matti (1953): Zur wogulischen Etymologie und Formenlehre. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 57/1: 1–47.
- Malchukov, Andrej – M. Haspelmath – B. Comrie (2007): *Ditransitive constructions: a typological overview*. 1st draft, sept. 2007.
<http://email.eva.mpg.de/~haspelmt/DitransitiveOverview.pdf>
- Munkácsi Bernát (1894): *A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve*. Budapest.
- Munkácsi Bernát (1896): *Vogul Népköltési Gyűjtemény* IV. kötet: 322–323, 344–371, 401–408, 432–433.
- Nikolaeva, Irina (1999): Object agreement, grammatical relations, and information structure. *Studies in Language* 23: 341–386.
- Nikolaeva, Irina (2001): Secondary topic as a relation in information structure. *Linguistics* 39: 1–49.
- Rombandeeva, E. I. (1973): *Mansijskij (vogul'skij) jazyk*. Moszkva: Nauka.
- Rombandeeva, E. I. (1979): *Sintaksis mansijskogo (vogul'skogo) jazyka*. Moszkva, Nauka, 105–109.
- Sherwood, Peter (1996): Megjegyzések a tavdai vogul végnapjairól. In Leskinen, Heikki – Maticsák Sándor – Seilenthal, Tõnu (szerk.): *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum (CIFU VIII) Pars IV*. 1995–1996 Gummerus, Jyväskylä. 1996: 244–248.

- Sipőcz Katalin (2011): Az obi-ugor ditranzitív szerkezetek történeti háttéréről. In Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. SzTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 221–227.
- Skríbnik, Elena (2001): Pragmatic structuring in Northern Mansi. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum IX/6*: 222–239.
- Virtanen, Susanna (2011): Ditransitiivien vaihtelua mansin itämurteissa. *Folia Uralica Debreceniensia* **18**: 165–176.
- Virtanen, Susanna (2013): Informaatiiorakenteen vaikutus suoran objektin merkintään mansin itämurteissa. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* **94**: 293–335.

NEM MINTHA EGYSZERŰ LENNE

A *nem mintha* szerkezet elemzése

Turi Gergő

Bevezetés

Ebben a tanulmányban az (1) példához hasonló, a *nem mintha* szerkezet szervezte diskurzusokat elemzem.

- (1) Nem unatkozom mostanában. *Nem mintha* bármikor is szoktam volna, de az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim.

Állításaimat a Google Blogkereső (a továbbiakban: GBK) alkalmazásával elérhető, a beszélt nyelvhez közel álló blogok, valamint a Magyar Történeli Korpusz (a továbbiakban: MTK) formális és szépirodalmi szövegeire alapozom. Az adatok áttekintése, elrendezése és elemzése során a következő két főbb eredményre jutottam:

- (i) Szerkezetét tekintve a *nem mintha* egy redukált összetett mondat, mely a következő formákban valósulhat meg:

nem azért mondom/írom/stb., *mintha* > *nem* azért, *mintha* > *nem mintha*

A *nem* egy felsőbb tagmondat része, ezért a *mintha* tagmondatában *nem* érvényesek a *nem mintha* kifejezés *nem* tagadószavának – egyébként a tagadástól elvárt – tulajdonságai (például az inverzió, vö. É. Kiss 2003). Továbbá a negatív polaritású elemek erős típusa (például a *senki*) *nem* jelenhet meg a *nem mintha* után, hiszen ezeknek a *nem* tagadószó tagmondatában kell elhelyezkedniük. A gyenge típusúak (például a *valaki is*) azonban, amelyek mindig az alárendelt mondatban jelennek meg, jól formált szerkezetet eredményeznek a *nem mintha* utáni pozícióban (vö. Tóth 1999):

- (2) *Nem mintha* ismernék *senkit^{OK}valakit is.

A *mintha* egy beágyazott mondat morfológiailag összetett mondatbevezetője, melynek tagmondatát a feltételes mondatok független tulajdonságai jellemzik.

- (ii) A *nem mintha* diskurzusjelölő pragmatikai funkcióval bír, ami a következőképpen általánosítható:

(a) A *nem mintha* kifejezést megelőző megnyilatkozás vagy kontextus alapján következtetések vonhatók le. (*Nem unatkozom mostanában.* → például: *Sok a dolga mostanában. Van, hogy unatkozik.*)

(b) A beszélő a *nem mintha* szerkezetet használva rámutat ezek közül arra a következtetésre, amelyekre azt szeretné, hogy hallgatója ne következtessen korábbi megnyilatkozása vagy a kontextus alapján. (*Nem mintha bármikor is szoktam volna.*)

(c) A beszélő egy ezt követő opcionális tagmondatban, amelyet rendszerint ellentétes tartalmat kifejező kötőszóval vagy partikulával csatol, kifejezheti a *nem mintha* előtti megnyilatkozást. (*De az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim.*)

Ezen tulajdonságok alapján a diskurzusjelölők tárgykörébe sorolható a *nem mintha*. Ezek pontos meghatározására nincs egységes irányelv a szakirodalomban. Munkám során Fraser (1999), Dér (2010) és Furkó (2013) összefoglaló tanulmányaira hagyatkozom. Megmutatom továbbá, hogy azok a következtetések, amelyeket a *nem mintha* visszavon, a társalgási implikaturák (Grice 1975) köréből kerülhetnek ki. Maga a visszavonhatóság is bizonyítja, hogy pragmatikai és nem szemantikai következtetésről van szó.

Dolgozatom szerkezete a következő: az 1. fejezetben részletesen bemutatom a *nem mintha* használatát a fentebb említett korpuszokból nyert példákon keresztül. A 2. fejezetben ismertetem a *nem mintha*-nak, illetve diskurzusának szerkezeti elemzését, a 3. fejezetben pedig bemutatom a *nem mintha* funkcióját. Dolgozatomat összegzéssel és rövid kitekintéssel zárom, melyben bemutatom a *nem mintha* alakváltozatainak lehetséges pragmatikai magyarázatát, valamint a *nehogy*, a *nemhogya* és a *nem mintha* szerkezetek összehasonlítását.

1. Az adatok áttekintése

Ebben a fejezetben egy-egy példán keresztül mutatom be a *nem mintha* használatát. A GBK segítségével a beszélt nyelvhez közel álló blogbejegyzések megnyilatkozásait vizsgáltam. Előnye, hogy hatalmas és folyamatosan bővülő adatbázisról van szó, melyben egyszerű keresni, így a legfrissebb nyelvi állapot figyelhető meg működés közben. Az MTK sokkal statikusabb. Szépirodalmi és formális szövegei egy letisztultabb nyelvi regiszter tanú. Ebben a korpuszban az 1980-tól elérhető adatokban kerestem rá a *nem mintha* használatára.

1.1. A nem mintha előfordulása

Legelőször a *nem mintha* előfordulására kerestem rá a korpuszokban. Ennek eredményét a következő két példa illusztrálja.

- (3) [...] a központi történetben pedig kis költségvetésű, érdektelen díszletek, helyek és színészek. *Nem mintha* ebben a sztoriban a látványon lenne a lényeg. (GBK 2013. október 15.)
- (4) Higgye el, nem jó az ilyen, megérik a krokodilok, és fölfalják. No *nem mintha* sajnálnám [...]. (Sebeők 1980)

1.2. A nem azért, mintha előfordulása

Munkahipotézisem az volt, hogy a *nem mintha* egy grammatikalizálódott összetevőt alkot. Kíváncsi voltam, hogy beékelődhet-e bármilyen összetevő a tagadószó és a kötőszó közé. Az alábbi példák tanúsága szerint az *azért* utalósó megjelenhet a két elem között. Ez a megfigyelés vezetett arra az eredményre, hogy a *nem* és a *mintha* elem külön tagmondatban állnak. A szerkezet részletes elemzését a következő fejezetben tárgyalom.

- (5) Csak ennyi: jó könyv. Persze *nem* azért, *mintha* nem tudnék én is jelzőket halmozni [...]. (GBK 2013. október 15.)
- (6) Szándékkal, meggyőződésből keverem össze jelentéseiket, itt-ott támaszkodva csak a hagyományos distinkciókra. *Nem* azért, *mintha* nem tartanám helyesnek, hasznosnak a stilisztikák kategóriáit [...]. (Nemes Nagy 1982)

1.3. A nem azért PredP, mintha előfordulása

Az előző alfejezetben bemutatott találatok alapján kerestem olyan lehetőségeket is, amelyekben az *azért* utalósó mellett további elemek jelennek meg. E találatokat képviselik az alábbi példák. Jól látható, hogy egy teljes predikatív frázis (PredP) mutatkozik a *nem mintha* két eleme között.

- (7) [...] több mint 94% egyszerűen elszenvetde a jelent, és közben a jövőt várta. *Nem* azért írom ezeket, *mintha* én mindenben tökéletes lennék [...]. (GBK 2013. október 15.)
- (8) [...] az állandóan és hangsúlyosan érzékeltetett sértettséggel jelezte, hogy ő *nem* azért nem beszél, *mintha* nem lenne mit mondania, hanem szándékosan megvonta és folyamatosan megvonja szavát a világtól [...]. (Nádas 1986)

1.4. A nem mintha diskurzusa

Ahogy azt már a bemutatott példák érzékeltették a *nem mintha* a tágabb diskurzus egy szervező eleme. A korpuszok adatai alapján a következő minimális diskurzusrészletet kell figyelembe venni a *nem mintha* tulajdonságainak megértésekor. Egy α megnyilatkozás után megjelenik a *nem*, majd a *mintha* tagmondatában szereplő β megnyilatkozás.¹ Mindezt követheti egy opcionális γ megnyilatkozás, amelyet a nyelvhasználó rendszerint egy ellentétes jelentésű kötőszóval vagy partikulával csatol. Az alábbi példák ezt a megfigyelést illusztrálják:

- (9) < [...] senkim sem volt. α > *Nem mintha* < beszélni akartam volna erről bárkinek is, β > inkább csak < arra vágytam, hogy pár barát elterelje a figyelmem [...] γ > (GBK 2013. október 15.)
- (10) < A kivételezés elsősorban iskolai vonatkozású fogalom, α > *nem mintha* < a sportolásban legalább ilyen gyakorisággal nem találkozunk vele. β > Következésképpen nemcsak a közösségben, hanem az egyén fejlődésében is jelentős eltorzulások jöhetnek létre. (Bíróné Nagy 1983)

Ez utóbbi példából látszik, hogy a γ megnyilatkozás el is maradhat.

1.5. Az adatok összegzése

A korpuszokból nyert adatok tehát azt mutatták, hogy a *nem mintha* egy redukált összetett mondat, amelynek a következő megvalósulásai lehetnek:

nem azért mondom/írom/stb., *mintha* > *nem* azért, *mintha* > *nem mintha*

Az adatok rámutattak arra is, hogy a *nem mintha* hatással van az őt megelőző és esetleg az őt követő megnyilatkozásokra, tehát diskurzusjelölő funkcióval bír. Ennek alapján a következő minimális diskurzuselemek vázolhatók fel:

< α > *nem* (azért (PredP)), *mintha* < β > (de/ám(de)/csak/hanem/stb. < γ >)

¹ Egy érdekes esetre bukkantam a GBK segítségével. Az alábbi példában a *nem mintha* címként szerepel, tehát nem előzi meg semmilyen α megnyilatkozás. Azt feltételezem, hogy ebben az esetben a tágabb kontextus az, mely a *nem mintha* létjogosultságát biztosítja. Ezt a további β , illetve γ megnyilatkozásokból kikövetkeztethetjük. Például: *Nem volt sok szabadideje*.

(i) [cím:] *Nem mintha* [első bekezdés:] lett volna nyarunk a szó klasszikus értelmében, de az őszre egyáltalán nem vagyok felkészülve iskola- meg óvodafronton. (GBK 2013. október 15.)

2. A *nem mintha* szerkezete

Ebben a fejezetben mutatom be a *nem mintha* és diskurzusának szerkezeti elemzésére tett javaslataimat. Mint azt már fentebb említettem, munkahipotézisem az volt, hogy a *nem mintha* egy grammatikalizálódott összetevő. Ebben az esetben a *nem mintha* egyes elemeinek tulajdonságai nem lennének hatásosak az őt magába foglaló mondat szerkezetre, valamint nem ékelődhetne további összetevő a két elem közé. A következő alfejezetekben részletesen bemutatom, hogy a *nem mintha* valójában egy redukálódott összetett mondat. A *nem* és a *mintha* elem is hatással van a mondat szerkezetre, valamint a már bemutatott hosszabb formákban is megvalósulhat ez a kifejezés, ugyanazzal a jelentéssel, amit a legrövidebb *nem mintha* forma képvisel. Sőt, állításom szerint nemcsak jelentésükben azonosak ezek az alakváltozatok, hanem szerkezetükben is, hiszen ugyanolyan mondattani sajátosságokat mutat mindegyik típus. Egyszóval a *nem mintha* még nem mutatkozik végleg rögzült és a mondattani szabályok számára áthatolhatatlan összetevőnek. Ezen állítás megfogalmazásához a következő kérdésekre kellett választ keresnem: (i) Mi jellemzi a *nem* és a *mintha* kapcsolatát? – ezen belül: (a) Egy összetevőt alkotnak-e? (b) Hogyan jelenhet meg tagadószo a kötőszó előtt? (c) Melyek a *nem* tagadószo szerkezeti tulajdonságai a *nem mintha* esetében? (d) Melyek a *mintha* kötőszó tulajdonságai a *nem mintha* esetében? (ii) Milyen a teljes szerkezet és az azt viselő diskurzus tagmondatainak kapcsolata? Az (i.a) és (i.b) kérdésekre a korpuszokból nyert adatok egyértelmű választ adtak: az elemek nem alkotnak egy összetevőt, valamint két külön tagmondatban helyezkednek el. A többi kérdésre szintaktikai teszteléssel találtam meg a választ, amelyeket a következő alfejezetekben mutatok be részletesen.

2.1. A *nem* tagadószo szerkezeti tulajdonságai

A *nem mintha* rövidült alak szerkezetének tesztelésére először a *nem* tagadószo tulajdonságait vizsgálom. A *nem* mint a negációt létrehozó tagadószo a magyar generatív elméleti keretben egy negatív projekció, a NegP fejezőjében helyezkedik el. A negáció inverziót eredményez, azaz az igemódosító és az ige semleges sorrendjét felcseréli.² Olsvay (2000) alapján az ige egy úgy nevezett nem semleges frázis (*non-neutral phrase*) fejezőjébe mozog. A predikátum tagadásakor a tagadószonak és az igének tehát közvetlen szomszédságban (*adjacency*) kell állniuk egymással:

² Semleges környezetnek az olyan mondatok számítanak, amelyben nincs fókusz és/vagy tagadás, így az igemódosító megelőzi az igét.

- (11) a. Nem jött volna el Péter.³
b. *Nem eljött volna Péter.
c. *Nem mintha* eljött volna Péter.
d. **Nem mintha* jött volna el Péter.

A *nem mintha* esetében ez láthatóan nem áll fenn. A fókusz tagadásakor a *nem* és az ige között megjelenthet a fókuszba állított elem. Ez esetben is létrejön az inverzió, hiszen a fókusz is az általa szelektált nem semleges frázis fejébe vonzza az igét. A *nem mintha* esetében ez szintén nem érvényesül, hiszen a *mintha* elem nincs fókuszban.

A korpuszokból nyert adatok tanúsága alapján a *nem* azért, *mintha* előfordulása azt bizonyítja, hogy a *nem* egy felettes tagmondat része, így nem is várható el a *nem* saját tagmondatán belüli hatása. A *nem mintha* rövidült alakváltozatnak is ezt a szerkezetet feltételezve a tagadószó kivételes viselkedése természetessé válik:

- (12) a. Nem azért vagyok itt, mert Péter eljött volna.
b. *Nem* azért mondom, *mintha* Péter eljött volna.
c. *Nem mintha* Péter eljött volna.

Az inverzió kivül a tagadás tipikus tulajdonsága, hogy a tagadószó tagmondatában az úgynevezett erős, SE-negatív polaritású elemek (*Negative Polarity Item*), míg a tagadott főmondat beágyazott tagmondatában a gyenge VALA-negatív polaritású elemek jelennek meg (Tóth 1999, É. Kiss 2008). Ennek oka a tagadószó [+neg] jegye, amely csak a *senki* típusú kvantoralakokat engedélyezi. A *nem mintha* esetében szintén csak abban az esetben értelmezhető a tagadószó sajátos viselkedése, ha a redukált összetett mondat szerkezetét tulajdonítjuk ennek az alakváltozatnak:

- (13) a. Nem szólna Péter senkinek.
b. Mari nem hiszi, hogy Péter szólna valakinek is.
c. **Nem mintha* Péter szólna senkinek.
d. *Nem mintha* Péter szólna valakinek is.

2.2. A *mintha* kötőszó szerkezeti tulajdonságai

A *mintha* kötőszó tulajdonságai kevésbé okoznak nehézséget, hiszen az az elvárt módon viselkedik a saját tagmondatában. Nem mutat semmilyen érvt azon állítás ellen, hogy a *nem mintha* rövid alaknak is a bővebb szerkezetet

³ A *nem mintha* kiváltotta feltételes mód miatt használtam a tagadó példamondat esetében is a feltételes módú igealakot. Ez az alapvető szerkezetre nincs hatással, hiszen az ige így is közvetlenül követi a tagadószót.

tulajdonítsam, ahogyan azt a tagadószó sajátosságainak magyarázatakor is tettem.

Történetét tekintve a *mintha* egy grammatikalizálódott kötőszó, melynek részletes diakrón elemzését Bácskai-Atkári (2012) mutatja be. A szinkrón elemzés számára a feltételes összehasonlítás kötőszava (Keszler 2004). A generatív mondatban mint mondatbevezetőt a CP (*complementizer phrase*) fejezőpozíciójában helyezi el (Kenesei 1992). Továbbá a *mintha* felelős a tagmondatában szereplő ige feltételes módú morfológiájáért.

2.3. A nem mintha diskurzusának szerkezeti tulajdonságai

Ahogyan azt az előző fejezet végén bemutattam, a következő diskurzusszerkezet válaszható fel a *nem mintha* használatának esetében:

< α > *nem* (azért (PredP)) *mintha* < β > (de/ám(de)/csak/hanem/stb. < γ >)

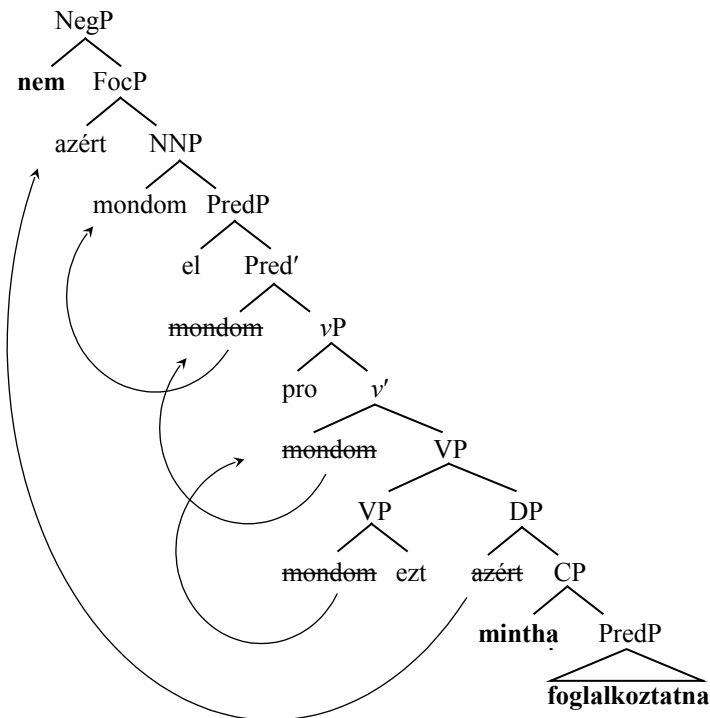
Mondattani szempontból az α megnyilatkozás nem érinti a *nem mintha* összetett mondatát, kapcsolatukat csak a szöveg kohéziója határozza meg.

Először a teljes szerkezet elemzését ismertetem. A *nem* kezdte új mondat a *nem mintha* szerkezet összetett mondatának főmondata. A *nem* ebben az esetben nem közvetlenül a predikátumot tagadja, hanem a fókuszot, tehát az *azért* utalószót, amely a VP mélyszerkezeti struktúrájából mozog fel a FocP-be és ott hangsúlyt kap a kiejtés során. Az ige a VP-ben generálódik, majd felmozog a ν P-be, ahol a kiejtetlen névmással megtörténik a morfológiai egyeztetés. Ezután az ige felveszi a predikatív frázis fejezőpozícióját, ahol az igemódosító specifikáló szerepben jelenik meg. Végül a FocP szelektálta, nem-semleges frázis fejében nyeri el felszíni pozícióját az ige, ahol elveszti hangsúlyát. A *mintha* által projektált CP-t az *azért* utalószó még a főmondatban szelektálja. A *mintha* mint mondatbevezető ige beágyazott predikátumot kíván meg.

A redukáltabb alakok számára is ugyanezt a szerkezetet felételezem. Az egyes elemek elhagyhatóságát tanulmányom e pontján a szintaktikai pozícióval, a mondat információs szerkezetével és a hangsúllyal magyarázom. Dolgozatom végén Németh T. és Bibok (2010) alapján felvázolok egy lehetséges pragmatikai vetületét is ennek a jelenségnek. A *nem azért mintha* esetében a hangsúlytalan ige elhagyható, a fókusz azonban megmarad. A *nem mintha* esetében már a fókusz sem jelenik meg. Nem jön létre azonban olyan forma, amikor a hangsúlyos fókusz törlődik, a hangsúlytalan ige azonban megmarad. (Például: **nem* mondom el *mintha*). Kirajzolódik tehát egyfajta hierarchia az egyes elemek törölhetősége alapján, amely párhuzamban áll a mondat szerkezettel: nem maradhat hallgatólagoz egy olyan elem, amely magasabban van a

szintaktikai szerkezetben, ha egy általa vezérelt elem kiejtődik. A fókuszált utalószó tehát kötelezően jelen van akkor, ha az általa vezérelt predikatív szerkezetben hangzó formát ölt az ige, vagy bármely további összetevő. Az információs szerkezet szempontjából jelöltebb elem (a fókusz) nem hagyható el, ha egy nála semlegesebb összetevő (az ige ez esetben a háttér vagy *background* része) jelenik meg a mondatban.

(14) **Nem** (azért (mondom el ezt,)) **mintha foglalkoztatna.**

3. A nem mintha funkciója

A *nem mintha* szerkezet használatának megfigyelése alapján elmondható, hogy a *nem mintha* diskurzusjelölő, pragmatikai funkcióval bír. E tulajdonsága miatt több elemű diskurzusjelölőként határozom meg (vö. Dér 2010), amely társalgási implikaturát vonhat vissza.

3.1. A nem mintha szerkezet használata

A korpuszokból nyert adatok alapján a *nem mintha* használata – az (1) példa segítségével – a következőképpen általánosítható:

(i) Elhangzik a *nem mintha* kifejezést megelőző α megnyilatkozás: *Nem unatkozom mostanában*. Ez megváltoztatja a beszélő és a hallgató társalgásának közös alapját (*common ground*). A hallgató ebből a megnyilatkozásból releváns következtetéseket vonhat le. Például: *Sok a dolga mostanában. Van, hogy unatkozik*. Természetesen a beszélő tudatában van annak, hogy megnyilatkozása alapján hallgatója ezeket a következtetéseket levonhatja, valamint annak, hogy a partnerek következtetései nem feltétlen ugyanazok.

(ii) A beszélő éppen ezért a *nem mintha* szerkezetet használva rámutat ezek közül arra a következtetésre, amelyikre azt szeretné, hogy hallgatója ne következtessen korábbi α megnyilatkozása alapján. Az (1) diskurzus esetében ez a következő: *Unatkozni szokott*. Mindezt a *nem mintha* szerkezettel összekapcsolt β megnyilatkozással fejezi ki: *Nem mintha szoktam volna*. A beszélő ezzel elismeri, hogy ez a következtetés számára levonható lett volna korábbi α megnyilatkozásából és úgy véli ezt hallgatója is megtette.

(iii) A beszélő egy ezt követő opcionális tagmondatban, amelyet rendszert ellentétes tartalmat kifejező kötőszóval vagy partikulával csatol, kifejtheti a *nem mintha* előtti α megnyilatkozást. Az (1) diskurzus *nem mintha* szerkesztette így zárul: *De az elmúlt időszakban megsokszorozódtak a tennivalóim*. Azaz a beszélő visszatér társalgásuk fősodrához és kifejti az első megnyilatkozását.

A *nem mintha* kifejezésre jellemző, hogy egyfajta kiszólásként, pontosításként kezelik a nyelvhasználók, így például ennek elhagyása nem érinti a társalgás közvetlen információtartalmát:

(15) Nem unatkozom mostanában, mert megsokszorozódtak a tennivalóim.

Ezt megerősíti az a megfigyelés is, miszerint olykor a beszélők kissé laposabb, halkabb intonációval valószínűsítik meg a *nem mintha*-t tartalmazó megnyilatkozást. Írásban pedig gyakran záró- vagy gondolatjelek közé helyezik.

3.2. A nem mintha kategóriája: többelemű diskurzusjelölő

A pragmatikai funkcióval bíró szerkezetek kategorizálása nem egységes a szakirodalomban (vö. Fraser 1999, Dér 2010, Furkó 2013). Ebben a tanulmányban nem kívánok kitérni ennek részleteire, és az egyszerűség kedvéért Dér (2010) alapján a *nem mintha* szerkezetet több elemű diskurzusjelölőnek tartom. Furkó (2013) a következő négy jellemzővel írja le a diskurzusjelölőket: (i) szövegen belüli és szövegen túlmutató viszonyok jelölése, (ii) kontextusfüggőség, (iii) diakrón pragmatikalizáció, valamint (iv) multifunkcionalitás.

Ami a *nem mintha* szerkezetet illeti, megállapítható, hogy kétségtelenül jelöli mind a szövegen belüli, mind a szövegen túlmutató viszonyokat. A *nem mintha* funkciója éppen az, hogy jelölje az őt megelőző és az őt viselő, sőt követő megnyilatkozások viszonyait. Mindez túlmutat a szövegen is, hiszen mintegy kiszólásként, kommentként jelenik meg, mely a hallgató értésére adja, hogy tagmondatának tartalma nem kapcsolódik szorosan az átadni kívánt információhoz, csupán a közös alap tartalmát szeretné összehangolni. Ezzel összefügg a kontextusfüggőség is. A *nem mintha* és tagmondata kontextus nélkül nem állja meg a helyét, önmagában nem leíró jellegű, hanem kiegészítő. A *nem mintha* jelentése tehát inkább procedurális, mint konceptuális, azaz nem tartalmilag ad hozzá a megnyilatkozáshoz, hanem a hallgatót segíti a megnyilatkozás – a beszélő által szándékolt – helyes megítélésében. A diakrón szemlélet a *nem mintha* esetében azzal ragadható meg, hogy egymás mellett élnek a hosszabb változatok. Nem érvelek azonban amellet, hogy ezen szerkezetek bármelyike korábbi, hiszen a szinkrón beszélőnek mindegyik alakváltozat elérhető és jól formált. A diakrón vizsgálat és magyarázat inkább arra irányulhatna, hogy miként állt párba az *azért* utalószó a *mintha* kötőszóval, holott prototipikusan a *mert* utalószóval alkot párt. A *nem azért mert mintha* és a hosszabb alakváltozatok parafrázisa megalkotható a *nem azért mert* alakkal is, ekkor azonban elveszti a szerkezet azon pragmatikai használatát, amellyel a *nem mintha* bír. A multifunkcionalitás a *nem mintha* szerkezetet ebben a megvalósulásában nem érinti, azonban a *nem* és a *mintha* természetesen önállóan, külön-külön más-más használati körrel bír.

3.3. A nem mintha által visszavont következtetések

Ebben az alfejezetben tesztekkel mutatom be, hogy a *nem mintha* milyen típusú következtetéseket törölhet. Ehhez mesterséges diskurzusok esetében ítélem meg, hogy az adott következtetés valóban visszavonható-e.

A legerősebb típusú következtetés a logikai implikáció. A *nem mintha* nem képes az effajta következtetést visszavonni:

- (16) Minden páros szám osztható kettővel. A huszonnégy páros szám. (→ A huszonnégy osztható kettővel.)
#*Nem mintha* a huszonnégy osztható lenne kettővel.

A *nem mintha* szintén nem érinti az előfeltevést (*presupposition*):

- (17) Péter még egyszer felült a hullámvasútra. (→ Péter már legalább egyszer felült a hullámvasútra.) #*Nem mintha* ült volna már rajta.
(18) Péter felesége készítette ezt a vacsorát. (→ Péternek van felesége.)
#*Nem mintha* Péternek lenne felesége.

A konvencionális implikatúrák egy nyelvi elem hatására generálódnak. Ezzel magyarázzák, miért nem vonhatók vissza. Ezt a megfigyelést megerősíti a *nem mintha* használata is:

- (19) Péter angol, tehát bátor. (→ Az angolok bátrak.) #*Nem mintha* az angolok bátrak lennének.
(20) Péter megevett négy gombócot (→ A Péter által megevett gombócok száma ≤ 4 .) #*Nem mintha* nem evett volna meg ötöt is.

Az általánosított és egyedi társalgási implikatúrák lecsatolhatók, mert nem nyelvi elem által jönnek létre, hanem a társalgási maximák alapján.

- (21) Péter egy gyönyörű nővel találkozik ma este. (→ A nő nem rokona Péternek.) *Nem mintha* ez a nő ne lenne már a felesége vagy tíz éve.
(22) Péter tegnap becsípett [ironikus olvasattal, hisz Péter randalírozott]. (→ Péter részeg volt.) *Nem mintha* részeg lett volna, neki egy kicsi is elég, hogy törjön-zúzzon.

Ez utóbbi (22) példa egyedi társalgási implikatúra. Ebben az esetben a *becsípett* ironikus olvasata arra enged következtetni, hogy Péter meglehetősen ittas volt, hiszen randalírozott. Ez visszavonható a *nem mintha* használatával: a *becsípett* ironikus olvasata az ittasság magas skálájára helyezi Pétert, míg a *nem mintha* szerkezettel a beszélő a hallgató értésére adhatja, hogy ne vonja le ezt a következtetést, mert nem erről volt szó.

Haugh (2013) rámutat, hogy egyes implikatúrák visszavonhatósága fokozatosságot mutat. Abban az esetben, ha a beszélő egyértelműen implikált valamit, akkor az szoros értelemben nem visszavonható, csak tisztázható. Azokban az esetekben azonban, amikor nyitott kérdés, hogy a beszélő szándékolt-e implikálni valamit vagy sem, az implikatúra visszavonható. A klasszikus

grice-i implikátúra fogalommal azonban látszólag ellentmond az a felvetés, hogy a beszélő által visszavont következtetés valóban egy implikátum. Ennek oka, hogy klasszikus értelemben az implikátúra a beszélő szándékoltsága nyomán jön létre – a *nem mintha* pedig épp ellenkezőleg, az esetleges szándékolatlan következtetést vonja vissza. A grice-i implikátúra egy szabadabb értelmezése szerint azonban (amelyet a fent említett Haugh (2013) is képvisel) egy megnyilatkozás során – szintén az együttműködési alapelv és az egyes társalgási maximák által – olyan implikátúrák is létrejöhetnek egy társalgás során, amelyek nem szándékoltak (vö. Lassiter 2012). Ezt szem előtt tartva a *nem mintha* éppen a beszélő által nem szándékolta, de a hallgató szemszögéből akár szándékoltnak vélhető, implikátumokat (*recipient implicatum*) vonja vissza.

Összegezve tehát a tesztek azt mutatják, hogy az α megnyilatkozások nyomán levonható következtetések társalgási implikátúráknak felelnek meg. Mindez összhangban van az eddigi megfigyelésekkel, miszerint az effajta implikátúrák bizonyos esetekben visszavonhatók.

4. Összegzés és kitekintés

Tanulmányom zárásaként még egyszer megfogalmazom a *nem mintha* szerkezet elemzésére tett javaslataimat: (i) szerkezetét tekintve a *nem mintha* egy redukálódott összetett mondat, amely teljesebb formában is elérhető a szinkron beszélő számára. A *nem* egy felsőbb tagmondat része, amely alárendelt tagmondatának bevezetője a *mintha*. (ii) Funkcióját tekintve a *nem mintha* diskurzusjelölő, hiszen a beszélő ezzel a szerkezettel fejezi ki, hogy egy korábbi megnyilatkozása alapján egy releváns következtetést mégse vonjon le hallgatója.

A következő két alfejezetben tágabb kontextusba helyezem a *nem mintha* elemzésének tanulságait és eredményeit: először rámutatok arra, hogy a *nem mintha* szerkezetének redukciójához miképpen vezethetett pragmatikai használata. Az utolsó alfejezetben pedig a *nem mintha*-hoz hasonló *nehogy* és *nehogy* szerkezetek megközelítésére és ezek összehasonlítására térek ki.

4.1. A *nem mintha* elemzésének tanulságai: szintaxis és pragmatika

Míg a szintaxis mint formalizált nyelvi részrendszer jelenik meg a generatív szakirodalomban, addig a pragmatikát kevésbé formalizálhatónak, a szorosan értelmezett nyelvtanon kívül állónak tartják. Vannak azonban olyan mondat-tani jelenségek, amelyek jelzik a pragmatika és a szintaxis összjátékát. Németh T. és Bibok (2010) a magyar implicit argumentumok és predikátumok

kapcsán rámutatnak, hogy a nyelvtan és a pragmatika bár különálló komponensek, mégis szoros kapcsolatban állnak egymással.

A *nem mintha* esetében – ahogyan azt tanulmányom során többször bemutatam – a *nem* főmondatának bizonyos elemei elmaradhatnak. Ezt azonban természetesen nem véletlenszerűen valószínűsítják meg a nyelvhasználók. Ha a főmondati predikátum jelen van, akkor kötelezően jelen kell lennie a főkuszált *azért* utalószónak is. Lehetséges olyan eset, hogy csak ez a hangsúlyos elem jelenik meg, de a hangsúlytalan predikátum nem. A legrövidebb változatban pedig ez az elem is rejtve maradhat. A szintaktikai magyarázat egyszerű: nem maradhat rejtve olyan elem, ami magasabban van a mondat-szerkezetben, ha egy alacsonyabb összetevő kiejtődik. Ezzel természetesen összhangban van a prozódia és az információs szerkezet is. Mindennek tehát pragmatikai vetülete is lehet.

Németh T. és Bibok (2010) amellett érvelnek, hogy a mondat szerkezetből azok az elemek maradhatnak hallgatólagosak, amelyek hiánya pragmatikailag igazolt, azaz a tágabb kontextusban rejlő információk alapján a hallgató azonosítani tudja az implicit elemeket. A *nem mintha* esetében röviden és informálisan a következő javaslatokat tudom tenni. A legrövidebb alak esetén a *nem* főmondatából elmaradhatnak azok a további elemek, amelyek nem elég informatívak vagy a kontextus alapján egyszerűen elérhetők. Ez összhangban áll Grice (1975) mennyiség maximájával: annyit mondj, amennyi feltétlen szükséges. Ez esetben arra lehet következtetni, hogy az elhallgatott predikátum a közlés minőségét fejezné ki: például: *nem azért mondom/írom mintha*. Itt hozzá kell tennem, hogy a leghosszabb alakok esetében is ezekhez hasonló predikátumok jelennek meg (vö. (7) példa) a leggyakrabban a GBK találatai alapján.

Azokban az esetekben, amikor a teljes predikátum valósul meg a *nem* tagmondatában, a beszélő közölni kívánja, relevánsnak tartja a főmondati predikátum által leírtakat. Meg kell azonban különböztetni két megvalósulást: az egyik esetben (i) továbbra is a megnyilatkozás minőségét jellemzi a predikátum, csak a beszélő fontosnak tartja közölni ezt (vö. (7) példa). Egy másik típusban, (ii) valamiképpen az α megnyilatkozás átszővődik a *nem* főmondatába:

- (23) Az uráli nyelvrokonság elmélete természetesen *nem azért nem dőlt meg, mintha* kutatói ilyen-olyan érdektől vezérelve ügyesen lobbiznának mellette, hanem azért, mert nyelvtudományi ellenérvek nem döntötték meg. (GBK 2013. október 15.)

- (23') Az uráli nyelvrokonság elmélete nem dőlt meg. *Nem* (azért) *mintha* kutatói ilyen-olyan érdekektől vezérelve ügyesen lobbiznának mellette, hanem azért, mert nyelvtudományi ellenérvek nem döntötték meg. (GBK 2013. október 15.)

A *nem mintha* ezekben az esetekben is ugyanabban pragmatikai funkcióban jelenik meg. A (23) példában a *mintha* kötőszó lecserélhető a *mert* kötőszóra, anélkül, hogy a megnyilatkozás tartalma változna. Ebben az esetben azonban a mögöttes üzenet elveszik, és nem jut kifejezésre az, hogy az olvasó következtethetne arra, amit a β kifejezésben megad a blog írója.

Végül a *nem* azért *mintha* esetében szintén megjelenik ez a kettősség. Az egyik lehetőség, hogy (i) az *azért* a megnyilatkozás minőségére mutat: *nem azért* (mondom/írom) *mintha*, a másik opció pedig, hogy (ii) visszautal az α állításra: *nem azért* ('történik mindaz, amit az α megnyilatkozásban bemutatam') *mintha*. Ez utóbbi esetet szemlélteti az (23') példa.

Röviden összefoglalva tehát az ellipsis mértékét pragmatikai okok is befolyásolják, és mindez tükröződik az ellipsisre vonatkozó mondattani megszorításokban is: a társalgás szempontjából jelöltebb elemek magasabban helyezkednek el a mondatstruktúrában, mint a kevésbé jelöltek. Mindez a magyar nyelv sajátos, úgy nevezett diskurzus-konfigurációs tulajdonságát tükrözi, miszerint a magyar mondat felszíni szerkezetét, szórendjét, az információs szerkezet határozza meg (vö. É. Kiss 2003).

4.2. Kitekintés: A *nehogy* és a *nemhogy*

Tágabb kontextusba helyezve a *nem mintha* hasonlít a *nehogy* és a *nemhogy* szerkezetek esetére is. Mindkét típusban a mondatbevezetőt egy tagadószó előzi meg, melyek mondattani viselkedése is párhuzamot mutat:

- (24) a. *Nehogy* eljőjön Péter/valaki is/*senki.
b. *Nemhogy* eljönne Péter/valaki is/*senki.
c. *Nem mintha* eljönne Péter/valaki is/*senki.

A *nehogy* szerkezettel Szilágyi (2013) foglalkozik részletesen, aki elemzésében amellet érvel, hogy a *nehogy* tagadószava a CP specifikálójában helyezkedik el, a kötőszó pedig a C fejen. Ez alapján tehát a *ne* nem egy felsőbb tagmondat része. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a *nehogy* esetében nem található olyan alakváltozatot, mely a *nem* azért *minthá*-ra emlékeztetne. Szilágyi (2013) elemzésébe bevonja a *hogy nehogy* formát is, illetve azokat az eseteket, amikor topik jelenik meg *hogy* és a *nehogy* között. (Például: *Azt akarom, hogy Péter nehogy megszólaljon.*) Ebben az esetben a *nehogy*-ot

mint *negatív adverbiumot* kezeli. Ez az elemzés azt mutatja, hogy a *nehogy* már grammatikalizálódott kötőszóként, sőt egyes esetekben már határozószóként viselkedik.

A *nehogy* elemzésével foglalkozó tanulmány még nem született ismereteim szerint. A *nem mintha* szerkezettel kipróbált tesztek alapján hasonló szerkezet tulajdonítható a *nehogy* összetételnek is. A tagadószó épp ugyanolyan sajátosságokat mutat, ahogyan ez a fenti (24) példából is látható. Kérdés azonban, hogy a *nehogy* is egy redukált összetett mondat-e, beilleszthető-e az *azért* vagy egy teljes predikatív szerkezet úgy a két elem közé, hogy annak használata, jelentése ne változzék? A GBK segítségével találtam a következő adatokat:

- (25) *Nemhogy* egyszerűsödött, de még bonyolultabb lett idén a gazdálkodók számára a gázolaj-visszatérítés. (GBK 2013. október 15.)
(26) Edzésnek is kevés volt, *nehogy* meccsnek. (GBK 2013. október 15.)

A *nehogy* gyakran kezdheti a diskurzust és a szembeállítás következő tagmondata kötelező, ami meg is előzheti a *nehogy* tagmondatát. Ez lehet érv amellet, hogy a *nehogy* már grammatikalizálódott kötőszóként viselkedik (vö. Kenesei 1992). Mindig valamilyen állítást pontosít azzal a mögöttes feltételezéssel, hogy a *nehogy* tagmondata valamiképpen már részese a hallgató információinak. A *nehogy* esetében azonban nem találni a *nem azért mintha*-hoz vagy a *nem azért mondom mintha* alakhoz hasonló bővebb alternatívákat. Így a *nehogy* szerkezeti elemzéséhez hasonlóan azt feltételezem Szilágyi (2013) alapján, hogy a *nem* a CP specifikálójában, míg a *hogy* a CP fejében helyezkedik el. Összekapcsolva a *nehogy* és a *nehogy*-ra tett megfigyeléseket elmondható, hogy a C fej blokkolja a tagadószó és a kvantorok között egyébként megvalósuló egyeztetést – feltéve, ha azt tartjuk, hogy ennek az egyeztetésnek a kiváltója maga a tagadószó. Ebben az esetben a tagadószó úgy viselkedik, mintha egy felettes tagmondat része volna. Ha ezt nem feltételezzük, akkor a *nehogy* és a *nehogy* esete azzal magyarázható, hogy a tagadószó nem projektál negatív frázist és így nem-semleges frázis sincs jelen a szerkezetben. Ez magyarázza az inverzió hiányát, valamint magyarázhatja a kvantorok gyenge alakváltozatát.

Összefoglalva a *nehogy* és a *nehogy* esetét, a *nem mintha* szerkezetre nézve a következők mondhatók el. A *nehogy* és a *nehogy* már egészen grammatikalizálódott kötőszóként viselkednek. Bár a tagadószó szerkezeti tulajdonságai hasonlóak, mint a *nem mintha* esetében, a teljes szerkezetek változatai már nem érhetők el ezekkel a rövidült alakokkal párhuzamosan. A *nem mintha* legrövidebb alakváltozatának elemzése során felmerül a kérdés,

hogy nem arról van-e szó, mint az előző két esetben. Lehetséges ugyanis, hogy a *mintha* kötőszó mint a C fejet kitöltő elem blokkolja a CP specifikálójában elhelyezkedő tagadószó kiváltotta egyeztetést, valamint így a NegP hiányával magyarázható az egyenes sorrend és a gyenge negatív polaritású elemek jelenléte. Egy grammatikalizációs folyamat következő állomásaként nem lenne kizárt ez az elgondolás. A következő tények azonban ellentmondanak ennek az elemzésnek. A mai magyar nyelvállapotban a teljesebb szerkezetek és a rövidültebb alakok is egymás mellett élnek ugyanazon használati körrel, ami arra enged következtetni, hogy fenntartsam eddigi érvelésemet, és mindegyik változatnak ugyanazt a szerkezetet tulajdonítsam. További érv, hogy a *nem mintha* fölé, hosszú, tagmondatokon átívelő mozgatással topikpozícióba kerülhetnek az alárendelt tagmondat összetevői (vö. É. Kiss 2003: 167–168). A (27)-es példamondatban a *mintha* tagmondatának tárgya főmondati topikpozícióba mozog. Ez nem lenne lehetséges abban az esetben, ha a *nem mintha* a legmagasabb projekcióban, a CP-ben foglalna helyet. A topikkal szemben a fókusz (28) azért nem előzheti meg a *nem mintha*-t, mert a *nem* a fókusznál magasabb szerkezeti pozícióban, a NegP-ben foglal helyet.

- (27) **Az ünnepeltet**, *nem mintha* személyesen ismerném ___i, de hivatalos vagyok a partijára.
- (28) *KEVÉS CSOKOLÁDÉT *nem mintha* vettem volna a gyerekzsúrra, de fél óra múlva már egy szem sem maradt.

Egy másik elgondolás lehetne, hogy a *nem mintha*, mint a *hogy nehogy* esetében a *nehogy*, határozószóként viselkedhet. Szilágyi (2013) azt feltételezi, hogy a *nehogy* a PredP-hez adjungált pozícióban helyezkedik el. Ebben az esetben a fókusz is megelőzheti a *nehogy*-ot. A *nem mintha* esetében a (28)-as példamondat alapján látszik, hogy ez a megoldás nem tartható. Sőt, a *nem mintha* szerkezeti pozícióját tekintve egyik határozóosztályba sem sorolható egyértelműen, hiszen ha határozóként kezelnénk, akkor csak a „Felső Határozóosztályba” (vö. Surányi 2008) tartozhatna, mivel megelőzheti és követheti is a topikot. Ezen osztály többi tulajdonságával (megjelenhetnek kvantormezőn belül, kvantor és fókuszos predikátum között, valamint kvantor és neutrális predikátum között) nem rendelkezik a *nem mintha*, hiszen kvantorok nem előzhetik meg, amint azt a (29)-es példamondat is mutatja.

- (29) *Mindnyájunkat *nem mintha* személyesen ismerne az ünnepelt, mégis hivatalosak vagyunk a partijára.

A *nem mintha* tehát se nem a CP-t elfoglaló összetett kifejezés, se nem grammatikalizálódott határozószó, hanem egy összetett mondat rövidült alakváltozata.

Hivatkozások

- Bácskai-Atkári Júlia 2012. Az összetett kötőszók történetéhez. In Parapatics Andrea (szerk.) *Félúton 7. A 7. Félúton Konferencia (2011) Kiadványa*, Budapest, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, 1–14.
- Dér Csilla Ilona 2010. On the status of discourse markers. In *Acta Linguistica Hungarica* 57: 3–28.
- É. Kiss Katalin 2003. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 17–185.
- É. Kiss Katalin 2008. Tagadás vagy egyeztetés? A senki, semmi típusú névmások szórendi helye, jelentése és hangsúlya. In *Magyar nyelv* 129–143.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? In *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Furkó Bálint Péter 2013. A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében. In *Magyar Nyelv* 157–162.
- Grice, Herbert Paul 1975. Társalgás és logika. Márton Miklós (ford.). In Bárány Tibor – Márton Miklós (szerk.) 2011. *Herbert Paul Grice, Tanulmányok a szavak életéről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 27–43.
- Haugh, Michael Bevan 2013. Implicature Inference and Cancellability. In Alessandro Capone – Franco Lo Piparo – Marco Carapezza (szerk.) *Perspectives on Pragmatics and Philosophy*. New York, Springer, 133–151.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális Magyar Nyelvtan 1. – Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 529–713.
- Keszler Borbála 2004. *Magyar Grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Lassiter, Charles 2012. Implicating without intending ont he Gricean account of implicature. In *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication* 4(2): 199–215.
- Németh T. Enikő, Bibok Károly 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. In *Journal of Pragmatics* 42: 501–524.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar*

- nyelv leírásának újabb módszerei 4.* Szegedi Tudományegyetem, 119–151.
- Surányi Balázs 2008. Határozóosztályok és mondattartományok. In *Nyelvtudományi Közlemények* **105**: 164–192.
- Szilágyi Szandra 2013. A *nehogy* mondattani viselkedése. OTDK dolgozat, XXXI. OTDK Humántudományi Szekció: Szintaxis, generatív nyelvészet.
- Tóth Ildikó 1999. Negative polarity item licensing in Hungarian. In *Acta Linguistica Hungarica* **46**: 119–142.

Korpuszok

- Google Blogkereső: www.google.hu/blogsearch (2014. február 22.)
- Magyar Történelmi Korpusz: www.nytud.hu/hhc (2014. február 22.)

Az MTK-ból nyert példamondatok hivatkozásai

- Bíróné Nagy Edit 1983. *Sportpedagógia*. Budapest, Sport Kiadó, 83.
- Nádas Péter 1986. *Emlékiratok könyve*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 222.
- Nemes Nagy Ágnes 1982. A költői kép. In *Metszetek, esszék, tanulmányok*, Budapest, Magvető Kiadó, 25.
- Sebeők János 1980. *Sárkányviadal*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 80.

FŐMONDATI KÖTŐMÓD A MAGYARBAN*

Varga Diána

Bevezetés

Ebben a dolgozatban a szinkrón generatív szintaktikai irodalomban még nem vizsgált, speciális szórendű felszólító jelentésű mondat szerkezettel foglalkozom. Célom, hogy az *(Aztán) haza (ne) menj (nekem)!* típusú mondatokra egy lehetséges szerkezeti elemzést adjak.

Úgy tűnik, hogy a felszólító mondatok kétféle szórenddel fordulhatnak elő. A prototipikusnak tekintett fordított, ige–igemódosító szórend (1) mellett megjelenhet az egyenes, igemódosító–ige szórend is (2).

- (1) *Menj haza!*
- (2) *(Aztán) hazamenj (nekem)!*

Felmerül a kérdés, hogy mindkét mondat tekinthető-e felszólító mondatnak, vagy csak a fordított szórendű az, és az egyenes szórendű mondatnak esetleg más a szerkezete. Kérdés továbbá az is, hogy milyen szövegkörnyezetben használhatjuk ezeket a mondatokat. Jelen dolgozatban nem térek ki a kétféle mondat diskurzushasználati feltételeire, mivel Dömötör–Varga (2014) ezzel egy külön tanulmányban foglalkozik. Célom, hogy az *(Aztán) haza (ne) menj (nekem)!* típusú mondatoknak a szerkezetét határozzam meg. Amellett érvelek, hogy az egyenes szórendű mondatok valódi főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok.

Dolgozatom a következőképp épül fel: az első részben röviden áttekintem a felszólító és a kötőmódú mondatok tulajdonságait, különbségeit. A második részben megvizsgálom azt a lehetőséget, hogy az egyenes szórendű mondatok lehetnek-e speciális szórendű felszólító mondatok. Két lehetséges elemzést mutatok be arra nézve, hogyan állíthatók elő az egyenes szórendű felszólító mondatok. A harmadik részben azt a kérdést járom körül, hogy az egyenes szórendű mondatok tekinthetők-e főmondati pozíciójú kötőmódú mondatoknak. Az utolsó pontban összefoglalom dolgozatom főbb állításait.

* A publikáció elkészítését az OTKA NK 100804 számú kutatási projekt támogatta.

Köszönettel tartozom a cikk névtelen lektorának, továbbá Surányi Baláznak értékes hozzászólásaiért, megjegyzéseikért. Külön köszönet illeti a szerkesztőt, Gécseg Zsuzsannát, akinek segítsége nélkül ez a cikk nem készülhetett volna el ebben a formában.

1. Háttér

A felszólító mondatokról szóló irodalomban (többek között Pataki 1984, É. Kiss–Kiefer–Siptár 2003) azt olvashatjuk, hogy a prototipikus felszólító mondatoknak fordított szórendje van (1). A (2)-es példamondatban viszont egy egyenes szórendű, felszólító jelentésű mondatot láthatunk. Ha megfigyeljük a két mondatot, észrevehetjük, hogy a bennük található ige morfológiai jelölése (-j módjel) megegyezik. A kérdés az, hogy a (2)-es mondatnak mi lehet a szerkezete.

A magyar grammatikákat három csoportra oszthatjuk aszerint, hogy milyen igemódokat különböztetnek meg a magyarban. Az első csoportba azok a nyelvtanok tartoznak, amelyek a kijelentő, a feltételes és a felszólító módot különítik el egymástól (például Simonyi 1895, Tompa 1962). Vannak azonban, akik a kijelentő, a feltételes és a felszólító mód mellé felveszik negyedikként a kötőmódot is (többek között Pataki 1984, Kenesei 1992, É. Kiss–Kiefer–Siptár 2003 és Tóth 2006). Továbbá a grammatikáknak van egy olyan csoportja, amelyben a következő három igemódot különböztetik meg egymástól a szerzők: kijelentő, feltételes és kötőmódot (például Farkas 1992, Hegedűs 2004). Az utóbbi két csoport munkái felhívják a figyelmünket arra, hogy a felszólító és a kötőmód paradigmája teljesen egybeesik (-j módjel), és a szintaxis szintjén tudunk különbséget tenni közöttük. A szerzők megfigyelték, hogy a felszólító mód főmondatban és mellékmondatban egyaránt megjelenhet, míg kötőmód csak mellékmondati pozícióban lehet. Tóth (2006) azt írja, hogy a kötőmód alapvetően egy beágyazásban megjelenő mód, ahogyan a neve is mutatja, ugyanis a latin *subiungere* 'alulról hozzákötni, illetve alávetni' szóból származik, ami a görög *hypotassein* 'aláhelyezni, alárendelni' szó fordítása. A második és a harmadik csoportban felsorolt szerzők a következő két szintaktikai különbségre hívják fel a figyelmet:

(i) A felszólító mondatokban fordított szórend uralkodik főmondatban (3) és alárendelésben egyaránt (4):

- (3) *Menj haza!*
- (4) *Megparancsolom, hogy menj haza.*

Ezzel szemben a kötőmódú beágyazás egyenes szórendű:

- (5) *Azt akarom, hogy hazamenj.*
- (6) *Nem kell, hogy hazamenj.*

egyaránt mozog az ige és az igemódosító. A másodikban pedig azt a kérdést tárgyalom, hogy az egyenes szórendű mondatok tekinthetők-e történeti fozszíliáknak. Ez esetben nem ugyanaz volna a szerkezete az egyenes és a fordított szórendű mondatoknak.

2.1 Az igekötő mint fókusz

Piñón egy 1991-es tanulmányában rámutat, hogy a magyar tagadó mondatok kétfajta szórenddel létezhetnek.

- (12) *Nem megyek be a lakásba.*
 (13) *Be nem megyek a lakásba.*

(Piñón 1991: 246)

Piñón (1991: 248–249) úgy gondolja, hogy a (13)-as mondat esetén az igemódosító a fókuszpozícióba kerül. Ezt a feltételezését szintaktikai érvekkel támasztja alá. A szerző felfigyelt arra, hogy az ilyen típusú mondatokban az igemódosító elé nem kerülhet fókuszkiifejezés.

- (14) a. *Mari be nem ment a lakásba.*
 b. [_{TopP} Mari [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}... [a lakásba]]]]]]].
- (15) a. **CSAK MARI be nem ment a lakásba.*
 b. *[[_{FocP} CSAK MARI [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}... [a lakásba]]]]]]].
- (16) a. **MARI be nem ment a lakásba.*
 b. *[[_{FocP} MARI [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}... [a lakásba]]]]]]].
- (17) a. **KI be nem ment a lakásba?*
 b. *[[_{FocP} KI [_{FocP} be [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP}... [a lakásba]]]]]]]?]

(Piñón 1991: 248–249, a szerkezeti zárójeljelezések az enyémek)

A (15), (16), (17)-es példák agrammatikusak, ugyanis az igemódosító tölti ki a fókuszpozíciót, így másik fókuszkiifejezés (*csak*-os kifejezés (15), azonosító fókusz (16), kérdőszó (17)) nem kerülhet a preverbális mezőbe. Ha az igemódosító az ige után áll, akkor a mondatok jólformáltak maradnak az ige előtti fókusz bevezetése után is.

- (18) a. *Mari nem ment be a lakásba.*
 b. [_{TopP} Mari [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]].

- (19) a. CSAK MARI nem ment be a lakásba.
 b. [_{FocP} CSAK MARI [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...
 [a lakásba]]]]]]]]].
- (20) a. MARI nem ment be a lakásba.
 b. [_{FocP} MARI [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...
 [a lakásba]]]]]]]]].
- (21) a. KI nem ment be a lakásba?
 b. [_{FocP} KI [_{NegP} nem [_{NNP} [_{NN'} ment [_{PredP} be [...[a lakásba]]]]]]]]]?
 (Piñón 1991: 249, a szerkezeti zárójeljezések az enyémekek)

Piñón (1991) a cikkében arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a jelenség előfordulhat a felszólító mondatok esetén is:

- (22) *Ne menj be a lakásba!*
 (23) *Be ne menj a lakásba!*

(Piñón 1991: 248)

A (23)-as mondat szórendje Piñón (1991) elemzése alapján úgy áll elő, hogy az ígékötőt fókuszpozícióba mozgatja, ahogyan azt a (14)-(17)-es példákban láttuk. Ezt az elemzést kiterjeszthetjük a tagadószó nélküli egyenes szórendű mondatokra is. A *Hazamenj!* mondat esetén mondhatjuk, hogy az igemódosító fókuszpozícióban áll, ugyanis nem kerülhet elé más fókusz kifejezés.¹

- (24) a. *Mari hazamenjen!*
 b. [_{TopP} Mari [_{FocP} haza [_{NNP} [_{NN'} menjen [_{PredP}...]]]]]]
- (25) a. **CSAK MARI hazamenjen!*
 b. *[[_{FocP} CSAK MARI [_{FocP} haza [_{NNP} [_{NN'} menjen [_{PredP}...]]]]]]]]
- (26) a. **MARI hazamenjen!*
 b. *[[_{FocP} MARI [_{FocP} haza [_{NNP} [_{NN'} menjen [_{PredP}...]]]]]]]]
- (27) a. **KI hazamenjen?*
 b. *[[_{FocP} KI [_{FocP} haza [_{NNP} [_{NN'} menjen [_{PredP}...]]]]]]]]

¹ A cikk következő alpontjában látni fogjuk, hogy már az ómagyar korból adatható a felszólító mondatok kétféle (ige-igemódosító és igemódosító-ige) szórendi előfordulása. Az egyik szerző, Molecz (1900: 103) azt állítja, hogy a fordított szórend az eredeti. Ezt azzal magyarázza, hogy a felszólító mondatokban az ige nyomatéka erős. Az egyenes szórendű felszólítás megjelenésére kétféle magyarázatot ad: (i) egyfelől elősegítette kialakulásukat a kijelentő mondatok („egyszerű mondás”) szórendjének analógiás hatása, (ii) másfelől bizonyos kontrasztív hangsúlyozású felszólítások is szerepet játszhattak. Vagyis Piñónhoz (1991) hasonlóan amellet érvel, hogy az ígékötő is lehet a mondat főhangsúlyos eleme. Ebben az esetben valamilyen szembenállást fejez ki (*Kívidd a szemetet!* = ki és nem be), ezáltal a tagmondat jelentése határozottabb, specifikusabb lesz. Molecz szerint tehát eredetileg azokban a mondatokban fordult elő egyenes szórendű felszólítás, amelyekben az ígékötő fókuszpozícióban állt, majd ez a szórendi minta részben átértelmeződött, és általánosságban vált a határozottabb felszólítás kifejezőeszközzévé.

Piñón (1991) elemzése azonban felvet néhány problémát. Először is azt, hogy miért nem jelenhet meg posztverbális fókusz ezekben a mondatokban. A magyar nyelvben létezik úgynevezett többszörös fókusz, vagyis egy mondatban több fókuszos kifejezés is szerepelhet. Az ige előtt egyetlen fókuszpozíció van, melyet egyetlen fókuszkiefejezés tölthet ki, a mondatban található többi fókusz csak a posztverbális mezőben állhat. Posztverbális fókusz csak akkor jelenhet meg a mondatban, ha van preverbális is (Brody 1990, 1995, É. Kiss 1998b).

- (28) *CSAK JÁNOS evett CSAK LEVEST.*
(29) **JÁNOS CSAK TEGNAP evett CSAK LEVEST.*
(30) **János evett CSAK LEVEST.*

A (13)-(17)-es, illetve a (23)-(27)-es mondatokban az ige előtti fókuszpozíciót az igemódosító foglalja el. Ha az igemódosítót ige előtti fókusznak tekintjük, akkor felmerül a kérdés, hogy miért nem jelenhet meg posztverbális fókusz az alábbi mondatokban.

- (31) **MEG nem ettem CSAK A TORTÁT.*
(32) **MEG ne edd CSAK A TORTÁT!*

Elképzelhető, hogy az iménti általánosítás módosításra szorul annyiban, hogy ha igeekötő a preverbális fókusz, az nem engedélyezheti egy posztverbális fókusz megjelenését.

- (33) **FELment CSAK JÁNOS, és nem LE.²*

Egy másik probléma, hogy a preverbális fókusznak minősített igemódosító nem feltétlen bír fókuszjelentéssel.

- (34) a. *Aztán be ne rúgj nekem!*
b. *Aztán kirúgj nekem a hámból, ha már egyszer elengedtelek bu-
lizni!*

A (34a,b) mondatokban az igemódosítóknak nem képezhető alternatívahalmaza, mert nem bírnak önálló jelentéssel, ugyanis idiomatikus jelentésű igeekötős igeik részei.

Vannak olyan mondatok, amelyekben fókuszjelentése van az igemódosítóknak:

- (35) *Péter HAZAme gy, és nem DOLGOZNI.*
(36) *Péter HAZAmenjen és ne DOLGOZNI.*

² Köszönöm É. Kiss Katalin tanárnőnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a példatípusra.

A magyarban a fókusznak nem kell kontrasztívnak lennie, de azonosító funkcióval rendelkeznie kell (É. Kiss 1998a). Azonban ez sem feltétlen teljesül az itt tárgyalt mondattípus esetén.

(37) *Haza ne menjél!*

A (37)-es példamondat nem feltétlenül egy (implicit vagy explicit) kérdésre válaszol, amely kérdésben már adott a tagadott ige, és a *haza* igemódosító azonosítja az irányt, amelyre a kérdőszóval rákérdeztünk. Amikor a (38)-as kérdésre válaszolunk, akkor más a prozódia, mint a (37)-es mondat esetén.

- (38) A: *Hova nem szabad mennem?*
B: *HAZA ne menjél!*
C: *(Nekem) HAZA ne MENJél!*

A harmadik probléma, hogy Piñón fókuszpozícióban feltételezett igemódosítója előtt nem jelenhetnek meg monoton növekvő kvantorok (39)-(40), míg más fókuszált kifejezések előtt igen (41)-(42):

- (39) **Legalább három gyerek bemenjen a vizsgálatra!*
(40) **Legalább négy fiú haza ne menjen!*
(41) *Legalább két kurzust JÁNOS vegyen át!*
(42) *Legalább két konferenciára CSAK JÁNOST nem fogadták el közülünk.*

A negyedik felmerülő probléma az igemódosító fókuszként való elemzése kapcsán, hogy a *miért* kérdőszó nem előzheti meg (43)-(44). A *miért* egy olyan sajátos jegyeket mutató kérdőszó³, amely megelőzheti a fókuszált kifejezéseket (45), olyanokat is, amelyeket tagadószó követ a mondatban (46).

- (43) **Miért bejőjön János?*
(44) **Miért be ne jőjön János?*
(45) *Miért CSAK JÁNOS jőjön be?*

³ A magyarban a kérdőszavakat preverbális fókuszpozícióban levő kifejezésekként értelmezzük a mai fősodorbeli nézet szerint (lásd például É. Kiss 2002). Brody (1990, 1995), illetve É. Kiss (1998b) kapcsán már láttuk ebben a fejezetben, hogy az ige előtt egyetlen fókuszkiefejezés jelenhet meg, a többi fókusz a posztverbális mezőben van. Felmerül a kérdés, hogy a *miért* kérdőszónak mi lehet a státusza, ha állhat preverbális fókusz előtt a mondatban. Feltehetőleg ez a kérdőszavunk nem fókuszos kifejezés. Érdekes, hogy a korai ómagyarban a mondatátározói szerepű kérdőszavak többsége még a mondatátározók helyén, a komment előtt állt (tehát a fókusz előtt is, ha volt fókusz a mondatban; É. Kiss személyes közlés). Ezek alapján elképzelhető, hogy a *miért* kérdőszó a mai napig mondatátározói státuszú, de ennek a dolgotatnak nem tisztje állást foglalni ebben a kérdésben.

(46) *Miért CSAK JÁNOS ne jöjjön be?*

Láthatjuk, hogy az igekötő fókuszpozícióba emelésének gondolata nem problémamentes, vagyis az egyenes szórendű mondatok szerkezetének meghatározásához célszerű egy másik elemzési lehetőséget keresni.

2.2 *Archaikus felszólító mondat szerkezet*

A nyelvtörténeti munkákban (például Molecz 1900, Wacha 1995, Gugán 2008, É. Kiss 2011) olvashatunk arról, hogy az ómagyar korból adatolható a felszólító mondatok kétféle (ige–igemódosító és igemódosító–ige) szórendi előfordulása.⁴

Gugán (2008) és É. Kiss (2011) amellett érvelnek, hogy a magyar alapszórend átalakulásának következtében alakulhatott ki a kétféle szórendi változat. É. Kiss (2011) azt állítja, hogy az ősmagyar korban az alapszórend SOV volt, azonban legkorábbi nyelvemlékeink már (topik)(fókusz)VSO szórendről tanúskodnak, és csak egy-egy archaikusnak tekintett mondat árukkodik egy másik szórend egykori létezéséről. Az írásbeliség előtti, ősmagyar-kori mondat szerkezet mellett a szerző három közvetett bizonyítékot ismertet: (i) a rokon nyelvek adatai, (ii) a legkorábbi nyelvemlékeink archaikus vonásai, (iii) nyelvtipológiai érvek. A rokon nyelvek adatai kapcsán azt írja, hogy a magyar nyelv legközelebbi rokonaira, a vogulra és az osztjákra az S(X)OV alapszórend jellemző. Néhány finnugor nyelvet kivéve, melyek az indoeurópai nyelvekkel intenzív kapcsolatba kerültek, az uráli nyelvekre alapvetően az SOV alapszórend jellemző. Így feltehető, hogy az uráli és a finnugor alapnyelv is SOV volt.

A legkorábbi kódexeink archaikus szerkezeteire három példát hoz:

⁴ Az egyenes, illetve a fordított szórend közötti választást az ómagyar kori felszólító mondatokban például befolyásolhatja, hogy a mondat alánya milyen személyű. Egy vizsgálat szerint a második személyű alanyok esetén az esetek 90,3%-ában az igekötő az ige mögött helyezkedik el. Ha az igealak harmadik személyű, akkor csak 30,8%-ban van fordított szórend (Wacha 1995:183). Gugán (2008) megállapítja, hogy ez a jelenség összefügghet azzal, hogy a második személyű felszólítás tekinthető prototipikusnak (a címzett egyes vagy többes szám második személyű, a beszélő a hallgató(k)hoz fordul, hogy tegyen(ek) valamit a kívánság beteljesülésének érdekében), egyéb számokban és személyekben más értelmezés is lehetséges. Gugán (2008) az írja, hogy például a harmadik személyű felszólításnak lehet javaslat jellege (*Igya meg Gábor a teát!*), vagy értelmezhető akár óhajtásként is (*Legyen már tavasz!*). A többes szám első személyű felszólításnak valójában ugyanúgy második személyű a címzettje. A beszélő társaihoz fordul, és úgy szólítja fel őket (*Igyunk meg egy kávét!* = ‘mi, vagyis én és ti’). Az egyes szám első személyű felszólítás esetén „megkettőződik” a beszélő, és önmagát szólítja fel (*Tudom, tudom, induljak már el!*).

(i) SOV szórend ragtalan tárggyal:

- (47) a. *mel myse haluan vymadgozsonk harmad ydeyglen* (Jókai 6/4)
 b. *Etek ueuen: frat[er] Masseust hÿua erdewbe* (Jókai 137/14)
 (É. Kiss 2011: 86)

(ii) az igekötő–tagadószó–ige sorrend:

- (48) *Es az Ver touaba kÿ nem futott* (Jókai 69/1)
 (É. Kiss 2011: 87)

(iii) a mondatvégi *-e* kérdő partikula:

- (49) a. *Nemdè a' ièles búnös művèlkedètbelièc es tezèc azt è?*
 (Müncheni 12ra)
 b. *Nemdè tû incab nagobbac vattoc azocnal è?* (Müncheni 12vb)
 c. *Nemdè kèt vèrèbec adatnac ègfel penzen è?* (Müncheni 16vb)
 (É. Kiss 2011: 88)

A nyelvtipológiai érvek alapján É. Kiss (2011) azt állítja, hogy a mai magyar nyelv számos olyan mondattani jellegzetességet mutat, amely nincs összhangban a mai VO alapszórend jellegével, vagyis azt feltételezi, hogy ezek egy korábbi SOV korszak maradványai nyelvünkben. A mai magyarban a nominális szintagma lexikális rétege fejevű (50) (igaz ez a főnevet módosító melléknemes kifejezésre is), illetve a magyarban nem prepozíciókról, hanem névutókról beszélünk (51).

- (50) [_{NP}...N]: János **háza** (É. Kiss 2011: 89)

- (51) [_{PP}...P]: a ház **alatt** (É. Kiss 2011: 89)

A múlt idejű feltételes módban a segédige követi a főigét (52), ez is az SOV alapszórendű nyelvek jellegzetessége.

- (52) [[_{VP}...V] **Aux**]: ment **volna** (É. Kiss 2011: 90)

Szintén SOV sajátosság a módhatározó–ige sorrend (53), a predikatív névszó–kopula sorrend (54) és az igekötő–ige sorrend (55):

- (53) *János jól dolgozik.*

- (54) *János boldog volt.*

- (55) *János elment.*

(É. Kiss 2011: 90)

É. Kiss (2011) amellett érvel tanulmányában, hogy a magyarhoz legközelebb álló vogul és osztják SOV szórendje, a korai ómagyar nyelvemlékek néhány archaikus maradványa, valamint a mai magyar számos SOV nyelvtipológiai jellegzetessége alapján feltételezhető, hogy a magyar nyelv az ómagyar kor előtt SOV alapszórendű volt.

Ezek alapján elképzelhető, hogy a fejevű egyenes szórendű mondatok (*Hazamenj!*) voltak az eredeti, alapértelmezett felszólító mondatok, majd az alapszórend átalakulásával megváltozott a felszólító mondatok szórendje, fordított lett, és ez kezdett el terjedni, háttérbe szorítva az egyenes szórendet.⁵

Az itt leírtak alapján egyfelől feltételezhetjük azt, hogy a felszólító mondatok kétféle szórenddel léteznek, bizonyos kontextusokban megőrizték a fejevű nyelvekre jellemző felszólító mondatszórendet. Ez esetben nem csak a szórend, de maga a szerkezet is archaikus vonásokat mutatna. Ezzel a feltételezéssel az a probléma, hogy ezek a szerkezetek produktívak, márpedig a fossziliáknak nem szabadna produktívnak lenniük.

Másfelől elképzelhető az is, hogy az ősmagyar korban az SOV szórend következtében a felszólítás egyenes szórendű volt. Az alapszórend átalakulásával az inverz szórendű felszólítás került előtérbe, azonban az egyenes szórend is megőrződött. A kétféle szórend élhetett egymás mellett egy darabig. Nem ritka jelenség a nyelvtörténet során, hogy a nyelvi változásoknak köszönhetően kétféle szerkezet alakul ki, melyek egy darabig egymás mellett élnek, majd az egyik kihal, vagy megmarad mindkettő, viszont a beszélők új funkciót tulajdonítanak az egyik szerkezetnek (Kroch 1994). Elképzelhető, hogy a magyarban az egyenes szórendű felszólítás újraértelmeződött kötőmódként mind alárendelő, mind főmondati környezetben. Ezt a megállapítást támasztja alá a 4. lábjegyzetben ismertetett megfigyelés is, miszerint az egyenes, illetve a fordított szórend közötti választást a felszólító mondatokban az ómagyarban befolyásolhatja, hogy a mondat alánya milyen személyű. Egy vizsgálat szerint a második személyű alanyok esetén az esetek 90,3%-ában az igeikötő az ige mögött helyezkedik el. Ha az igealak harmadik személyű, akkor csak 30,8%-ban van fordított szórend (Wacha 1995: 183). A mai magyarban mind a felszólítás, mind a kötőmód előfordulhat minden számban és személyben.

⁵ Gugán (2008) azt írja, hogy osztják szövegek alapján úgy tűnik, hogy a felszólító mondataik alapvetően igeire végződnek, vagyis egyenes a szórendjük. Különösen erős felszólítás esetén azonban az ige mögé kerülhet az igeikötő. Gugán (2008) ennek alapján azt a következtetést vonja le, hogy talán a magyar nyelv története során is lehetett egy olyan szakasz, amikor éppen a fordított szórend volt a jelölt. A későbbiekben azonban – esetleg az OV-szórend háttérbe szorulásával – itt is a fordított szórend vált általánossá.

A következő pontban bemutatom az egyenes szórendű felszólítás kötőmódként való elemzését.

3. Főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok

Ebben a részben azt a kérdést járom körül, hogy tekinthetők-e a *Haza (ne) menj (nekem)!* típusú mondatok főmondati pozíciójú kötőmódú mondatnak. Széles körben elfogadott az a nézet, hogy a kötőmód csak mellékmondati pozícióban helyezkedhet el. Azonban nem példa nélküli, hogy a kötőmód bizonyos esetekben megjelenhet főmondati pozícióban (például a latinban: M. Nagy–Tegyey 1996, az ógörögben: Bornemann–Risch 1999, a görögben: Han 1998, a spanyolban: Han 1998 vagy az olaszban: Herczeg 1991). A következő két alpontban ezt a lehetőséget járom körül a magyar egyenes szórendű, felszólító értelemben használt mondatok kapcsán. Két lehetséges szerkezeti elemzést mutatok be. Az egyik lehetséges elemzés, hogy feltételezünk egy törölt főmondatot, amelynek a predikátuma váltja ki a kötőmódot. Ez esetben a kötőmódú tagmondat valójában nem is főmondati pozíciójú. Ez az elemzés azonban számos problémát idéz elő. A másik elemzési lehetőségben valódi főmondati pozíciójú kötőmódú mondatokról lesz szó.

3.1 Törölt főmondat

Ebben a részben megvizsgálom, hogy milyen következmények adódnak abból, ha egy törölt főmondatot feltételezünk az *(Aztán) haza (ne) menj (nekem)!* típusú mondatok élén.

Tóth (2006) amellett érvel, hogy a főmondati predikátum szelekciós megköttése az, hogy a mellékmondatban felszólító vagy kötőmód jelenik meg. Tóth (2006) az igéket három csoportra osztja aszerint, hogy a beágyazott mellékmondatukban kötőmódot, felszólítást, vagy mindkettőt szelektálnak. Feltételezhetjük tehát, hogy az egyenes szórendű felszólító értelemben használt mondatok valójában rejtetten beágyazott helyzetűek: élükön olyan ki nem ejtett főmondat áll, amelynek predikátuma kötőmódot szelektál (például: *fontos, haszttalan, felesleges, értelmetlen, alkalmas, ragaszkodik hozzá, gondoskodik róla, meggyőző*).

(56) *(Fontos, hogy) hazamenj.*

(57) *(Ragaszkodom hozzá, hogy) hazamenj.*

Ez esetben a törölt főmondati predikátum szelektálná a mellékmondati kötő-

módot.⁶ Ez az elemzés azonban felvet néhány kérdést, problémát, amelyekre nem világos, hogy mi volna a válasz.

- (i) Miért törlődik a főmondat?
- (ii) Miért nem törlődik minden esetben?
- (iii) Honnan tudjuk, hogy eredetileg milyen predikátum állhatott a törölt főmondatban?
- (iv) Hogyan bizonyítható, hogy valóban ott áll egy törölt főmondat a kötőmódú mondat élén?

Amint látjuk, a törölt főmondat feltételezésével nem tudjuk megmagyarázni a speciális szórendű mondataink szerkezetét.

3.2 Valódi főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok

Ebben a részben azt a kérdést járom körül, hogy az egyenes szórendű mondatok elemezhetők-e valódi főmondati pozíciójú kötőmódú mondatként (lásd még Gärtner–Gyuris 2012).

Azokban a nyelvekben, amelyekben nem engedélyezik a tiltó mondatokban a felszólító igealak megjelenését, az esetek egy részében kötőmóddal, egy másik részében pedig infinitívusszal fejezik ki a tiltást. Például a görögben és a spanyolban a felszólítás nem kompatibilis a tagadással, így a negatív parancsot kötőmóddal fejezik ki:

(58) a. **Mi grapse to!* görög
 NEG ír.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne írd azt!’

b. (*Na*) *mi to grapsis!*
 PART NEG az.ACC ír.2SG.SUBJ
 ‘Ne írd azt!’

(Han 1998: 13, a glosszák az enyémekek)

(59) a. **iNo lee lo!* spanyol
 NEG olvas.2SG.IMP az.ACC
 ‘Ne olvasd azt!’

b. *iNo lo leas!*
 NEG az.ACC olvas.2SG.SUBJ
 ‘Ne olvasd azt!’

(Han 1998: 14, a glosszák az enyémekek)

⁶ Ez az elmélet nem volna előd nélküli, ugyanis például Katz és Postal (1964) vagy Ross (1970) szerint az illokúciós erőt (beleértve az asszertív és a felszólító erőt is) potenciálisan törölt performatív igék képviselik.

Az irodalomban szintaktikai (többek között Zanuttini 1991, 1994, 1997; Rivero és Terzi 1995) és/vagy szemantikai (többek között Han 1998, 1999, 2001; Zeijlstra 2006) okokra vezetnek vissza, hogy egy-egy nyelvben miért nem kompatibilis a tagadás a felszólító igealakkal. Mivel a kötőmód, illetve az infinitívusz esetén a mondat szerkezet nem tartalmaz felszólító operátort (vagyis ezeknek a mondatoknak a felszólító jelentése nem szemantikailag, hanem pragmatikailag van kódolva), sem szintaktikai, sem szemantikai gátja nincs a tiltás kifejezésének (lásd bővebben Zanuttini 1991, 1994, 1997; Rivero és Terzi 1995; Han 1998, 1999, 2001). A segédszerkezetként használt kötőmód, illetve infinitívusz ugyanúgy tiltást fejez ki pragmatikailag, mint azoknak a nyelveknek a tiltó mondatai, melyekben kompatibilis a tagadás a felszólító igealakkal.

Ha a második személyű tagadó kötőmód kifejezhet direktív erőt pragmatikailag, akkor az állító párja is képes erre. A görögben a második személyű állító kötőmód egy sokkal udvariasabb forma, mint a második személyű állító felszólítás:

- (60) a. *Grapse!* görög
 ír.2SG.PERF.IMP
 ‘Írj!’
 b. *Na grapsis.*
 PART ír.2SG.PERF.SUBJ
 ‘Arra kérlek, hogy írj.’

(Han 2001: 318, a glosszák az enyémekek)

A felszólító mondatokban a C fejből található felszólító operátor közvetlenül kódolja a direktív erőt, míg a kötőmód nem, ott pragmatikailag jelenik meg.

A spanyol azonban nem mutat olyan kontrasztot, mint a görög:

- (61) a. *¡Que te calles!* spanyol
 hogy REFL hallgat.2SG.SUBJ
 ‘Hallgass!’
 b. *¡Que subas!*
 hogy feljön.2SG.SUBJ
 ‘Gyere fel!’

(Han 2001: 318, a glosszák az enyémekek)

A spanyolban nem a második személlyel fejezik ki az udvarias formát, hanem a harmadik személlyel:

- (62) a. *Hable* *le.* spanyol
 beszél.2SG.IMP(formális) neki
 ‘Kérlek, beszélj hozzá!’
 b. *No le hable.*
 NEG neki beszél.3SG.SUBJ
 ‘Kérlek, ne beszélj hozzá!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

Ha a főmondati második személyű kötőmód képes direktív erőt pragmatikailag generálni, akkor más illokúciós erőt is kifejezhet az irreális interpretációval. A görögben és a spanyolban például óhajt:

- (63) *¡Que complas muchos más años!* spanyol
 hogy számol.2SG.SUBJ sokkal több éveket
 ‘Boldog születésnapot!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

- (64) *Na zisis!* görög
 PART él.2SG.SUBJ
 ‘Isten éltesse!’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

Ezek alapján azt várjuk, hogy más személyben is ki tudjon fejezni illokúciós erőt pragmatikailag a kötőmód. Ez így is van, a görögben és a spanyolban például a harmadik személy is kifejezhet kívánságot (65a), (66a), vagy deontikus modalitást (65b), (66b):

- (65) a. *¡Que viva el rey!*⁷ spanyol
 hogy él.3SG.SUBJ a király
 ‘Éljen a király!’

⁷ Géceeg Zsuzsanna felhívta a figyelmem arra, hogy a cikkben idézett spanyol példákhoz hasonlóan a francia a 3. személyű felszólítást (deontikus modalitást) főmondati kötőmóddal fejezi ki, ahol a *que* kötőszó a főmondatban is kötelezően jelen van.

(i) *Que personne ne vienne me voir!*
 hogy senki NEG jön.3SG.SUBJ engem látni
 ‘Senki ne látogasson meg!’

A *hogy* kötőszó a magyarban is megjelenhet opcionálisan a főmondati kötőmód egyik lehetséges tagadott változata esetén:

(ii) *Oda ne menj!*

Vö.:

(iii) *Nehogy odamenj!*

- b. *Que entre y que se caliente.*
 hogy belép.3SG.SUBJ és hogy REFL melegszik.3SG.SUBJ
 ‘Jöjjön be, és melegedjen meg’

(Han 2001: 319, a glosszák az enyémekek)

- (66) a. *Na zisi o Yannis!* görög
 PART él.3SG.SUBJ a Yannis
 ‘Éljen Yannis!’

- b. *Na grapsi kapios.*
 PART ír.3SG.SUBJ valaki
 ‘Valaki írjen.’

(Han 2001: 320, a glosszák az enyémekek)

Láthattuk, hogy a spanyolban és a görögben a tiltó mondatok esetén kötőmódú igealakot használnak. A görögben az állító mondatokban a főmondati felszólítás és a főmondati kötőmód között stiláris különbség van, a kötőmódú forma udvariasabb, míg a spanyolban nincs közöttük különbség, ugyanolyan kontextusban használják őket. Láttuk azt is, hogy mind a görög, mind a spanyol nyelvben kívánság, óhaj, deontikus kényszer értelemben is alkalmazhatjuk a főmondati kötőmódot. Vagyis a kötőmód által hordozott irreális modalitás számos funkcióban használható. Ez igaz a magyar esetén is. Az a tény, hogy a magyarban olyan szerkezetek is kötőmódot vonzhatnak, amelyek nem fejeznek ki felszólítást (például Tóth (2006) osztályozásában az episztemikus értékelést kifejező predikátumok), egyfelől erős érvként szolgálhat emellett, hogy a kötőmódú alakok esetében ne beszéljünk inherens felszólításról, csupán irreális modalitásról. Másfelől érv emellett is, hogy a kötőmód szemantikai tartalma tágabb, mint a felszólításé.⁸

Az egyenes szórendű mondatok kifejezhetnek óhaj (67), kívánságot (68a,b) és deontikus kényszert (69), akárcsak a görög és a spanyol kötőmód.

- (67) *Megnyerd nekem a versenyt!*

- (68) a. *Isten élteszen!*

- b. *Éljen a király!*

- (69) *Megedd nekem a szendvicsed, különben baj lesz!*

Mindezeket figyelembe véve az egyenes szórendű mondatoknak olyan szerkezetet tulajdonítok (70a,b), amely megegyezik a beágyazott környezetben található kötőmódú mondatok (71a,b), illetve a semleges kijelentő mondatok szerkezetével (72a,b).

⁸ Köszönöm Gécseg Zsuzsannának, hogy erre az érvre felhívta a figyelmem.

Összegzés

Dolgozatomban az *(Aztán) haza (ne) menj (nekem)!* típusú mondatok szerkezetének meghatározása volt a célom, melynek kapcsán két lehetséges elemzést mutattam be. Az első elemzés az volt, hogy kezeljük őket speciális szórendű felszólító mondatoknak. Erre egyik lehetőségként azt mutattam be, hogy nem csak az igét mozgatjuk a mondatban, hanem az igemódosítót is, méghozzá fókuszpozícióba. Azonban ez ellen számos ellenérvet sorakoztatam fel. A másik lehetőség azt mondta ki, hogy ezek a mondatok kövületek és archaikus mondatszerkezettel bírnak. A probléma ezzel az elemzéssel az, hogy ezek a szerkezetek produktívak. A második lehetséges elemzés szerint az itt vizsgált mondat típus főmondati pozíciójú kötőmódú mondat. Ezen belül két lehetséges elemzést mutattam be. Az egyik egy törölt főmondatot feltételez, melynek predikátuma szelektálja a kötőmódot. Azonban ezzel az elemzéssel kapcsolatban számos probléma merült fel. Dolgozatomban amellet érveltem, hogy az egyenes szórendű mondatok olyan valódi főmondati pozíciójú kötőmódú mondatok, amelyek szerkezetükben nem térnek el sem a beágyazott környezetben levő kötőmódú mondatok, sem a semleges főmondati pozíciójú kijelentő mondatok szerkezetétől.

Hivatkozások

- Bornemann, Eduard – Risch, Ernst. 1999. *Görög nyelvtan.* (ford. Mayer Péter) Székesfehérvár: Lexika Kiadó.
- Brody, Michael. 1990. Some remarks on the focus field in Hungarian. *UCL Working Papers in Linguistics 2*: 201-225.
- Brody, Michael. 1995. Focus and checking theory. In: Kenesei István (szerk.), *Approaches to Hungarian 5*: 29-44. Szeged: JATE.
- Dömötör Éva – Varga Diána. 2014. Főmondati kötőmód diskurzuspartikulákkal. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok13. Nyelvész Doktoranduszok Dolgozatai.* 27–45. Szeged: SZTE.
- É. Kiss Katalin. 1998a. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74: 245-273.
- É. Kiss Katalin. 1998b. Multiple topic, one focus? *Acta Linguistica Hungarica* 45: 3-29.
- É. Kiss Katalin. 2011. Az ősmagyar SOV-től az ómagyar (T)(Q)(F)VX-ig. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.), *Nyelvelmélet és diakrónia*, 85-102. Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter. 2003. *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó.

- Farkas, Donka. 1992. Mood Choice in Complement Clauses. In: Kenesei István – Pléh Csaba (szerk.), *Approaches To Hungarian* 4: 207–24. Szeged: JATE.
- Gärtner, Hans-Martin – Gyuris Beáta. 2012. Pragmatic markers in Hungarian: some introductory remarks. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 387–426.
- Gugán Katalin. 2008. *Az egyszerű mondat története*. Kézirat. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Han, Chung-hye. 1998. *The structure and interpretation of imperatives: mood and force in Universal Grammar*. University of Pennsylvania, PhD disszertáció.
- Han, Chung-hye. 1999. The Contribution of Mood and Force in the Interpretation of Imperatives. In: Pius Tamanji – Masako Hirotnani – Nancy Hall (szerk.), *NELS* 29: 97–111.
- Han, Chung-hye. 2001. Force, Negation and Imperatives. *The Linguistic Review* 12: 4: 289–325.
- Hegedűs Rita. 2004. *Magyar nyelvtan – Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Herczeg Gyula. 1991. *Olasz leíró nyelvtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Katz, Jerrold – Postal, Paul. 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kenesei István. 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*, 529–714. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Kroch, Anthony. 1994. Morphosyntactic Variation. In: Katherine Beals – Jeanette Denton – Robert Knippen (szerk.), *Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society: Parasession on Variation and Linguistic Theory*. 180–201.
- M. Nagy Ilona – Tegye Imre. 1996. *Latin nyelvtan*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Molecz Béla. 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a szerző.
- Pataki Pál. 1984. A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 207–218.
- Piñón, Christopher. 1991. Presupposition and the syntax of negation in Hungarian. In: *Chicago Linguistic Society, Part Two: The Parasession on Negation*, 246–262. Chicago, IL: CLS.
- Rivero, Maria-Luisa – Terzi, Arhonto. 1995. Imperatives, V-movement and logical mood. *Journal of Linguistics* 31: 301–332.

- Ross, John Robert. 1970. On declarative sentences. In: Roderic A. Jacobs – Peter S. Rosenbaum (szerk.), *Readings in English transformational grammar*. 222–272. Waltham, MA: Gin.
- Simonyi Zsigmond. 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tompa József. 1962. *A mai magyar nyelv rendszere*. I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tóth Enikő. 2006. *A Semantic Approach to Mood Choice in Complement Clauses with Special Reference to Hungarian*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, PhD disszertáció.
- Varga Diána. 2011. A mód, a modalitás és az imperatív operátor viszonya a magyar felszólító mondatokban. In: Parapatics Andrea (főszerk.), *Férlúton 7. Konferencia Kötet*. Budapest: ELTE-BTK.
- Wacha Balázs. 1995. A mondat aktuális tagolása. A mondat szórendje. In: Benkő Loránd (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2: A kései ómagyar kor: Mondattan, szöveggrammatika*, 121-209. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zanuttini, Raffaella. 1991. *Syntactic Properties of Sentential Negation: A Comparative Study of Romance Languages*. University of Pennsylvania, PhD disszertáció.
- Zanuttini, Raffaella. 1994. Speculations on negative imperatives. *Rivista di Linguistica* 6: 67–89.
- Zanuttini, Raffaella. 1997. *Negation and Clausal Structure: a Comparative Study of Romance Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Zeijlstra, Hedde. 2006. The Ban on True Negative Imperatives. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 6: 405–424.

IGEKÖTŐ ÉS DISZTRIBUTIVITÁS¹

Wohlmuth Kata

Bevezetés

Dolgozatomban azt vizsgálom meg, milyen jelentéstani következményekkel jár az igekötő megléte, illetve hiánya a létesítőigét tartalmazó mondatokban. Mivel a létesítőigék a határozottsági korlátozást mutató igék sorába tartoznak, a kérdés már számos tanulmányban előkerült az elmúlt évtizedek során. Ebben a dolgozatban a kollektivitás és disztributivitás szempontjainak bevonásával bővíttem a vizsgáldás hatókörét, és az igekötő és disztributivitás közötti összefüggéseket tárom fel.

1. Kollektív és disztributív olvasatok

A predikátumokat megkülönböztethetjük aszerint, hogy kollektív vagy disztributív olvasatot tulajdoníthatunk-e nekik:

(1) *Péter és Mari találkozott.*

(2) *Péter és Mari sétált.*

(1)-nek csak kollektív olvasata van, vagyis egy olyan eseményt ír le, amelyben Péter és Mari együtt vesznek részt (tehát hogy találkoztak *egymással*), míg (2)-nek ezzel szemben csak disztributív olvasatot tulajdoníthatunk, itt két különböző sétálási eseményről van szó, melyek egy-egy cselekvővel rendelkeznek, ezek a cselekvők pedig Péter és Mari.

A két olvasat közötti különbséget a következőképpen ragadhatjuk meg a legegyszerűbben: míg a kollektív olvasat nem kumulatív, addig a disztributív olvasat igen (Schwarzschild 1996):

(3) **Péter találkozott és Mari találkozott* → Péter és Mari találkozott.

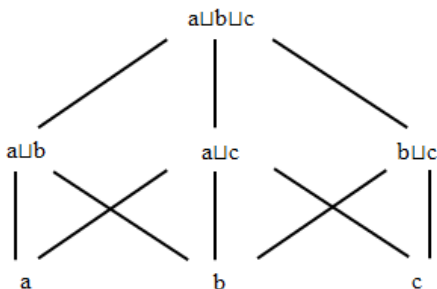
(4) *Péter sétált és Mari sétált* → Péter és Mari sétált.

A dolgozatban a disztributivitást Landman (2000) alapján az igei tartomány pluralizációjának tekintem: a disztributív predikátumok mindig több különálló eseményről számolnak be, a kollektív predikátumok pedig csupán egyről. Ennek megfelelően a disztributív predikátumok mindig individuumok össze-

¹ Ezúton köszönöm a hasznos megjegyzéseket mind a névtelen bíráló, mind pedig a szerkesztők részéről. Számos ponton rámutattak a kézirat gyengeségeire, és csak remélni tudom, hogy sikerült megfelelő módon korrigálnom őket.

gére vonatkoznak, míg a kollektív predikátumok az individuumok összegéből alkotott csoportokra. Ezzel magyarázható, hogy a kumulatívitést a csak kollektív olvasattal rendelkező (1) esetén rosszul formált mondatot eredményez (lásd (3)): az alanyi kifejezést nem bonthatjuk fel, mivel az csak csoportként értelmezhető.

A többes számú főnevek referenciáját Landman Link (1983)-ból kiindulva egy olyan félhálóstruktúrának tekinti, mely a főnév által jelölt halmaz egyes atomjaiból képzett összegekből áll (1. ábra):

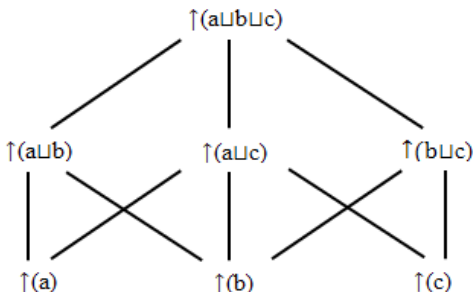

1. ábra: A főnév referenciája – félháló struktúra

A csoportképzés művelete (\uparrow) az individuális atomokból álló összegeket alakítja atomi kifejezésekké:

(5) \uparrow egy injekció SUM halmazból ATOM halmazba:

1. $\forall a \in \text{SUM-IND}: \uparrow(a) \in \text{GROUP}$
2. $\forall a \in \text{IND}: \uparrow(a) = a$ (Landman 2000:100)

2. ábra: A csoportképzés

Ez alapján az (1)-es és (2)-es mondatokat a következőképpen formalizálhatjuk:

(6) $\uparrow(p\sqcup m) \in \text{TALÁLKOZIK}$

(7) $p\sqcup m \in *SÉTÁL^2$

(6)-ban azt olvashatjuk, hogy a kollektív *találkozik* predikátum egyetlen szinguláris entitásra, a Péter és Mari által alkotott csoportra vonatkozik. (7) pedig azt jelenti, hogy a disztributív *sétál* predikátum plurális (ezt jelöli a *), mely Péterre és Marira mint külön entitásokra vonatkozik. A *sétál* predikátum, mivel disztributív, annyi sétálási esemény előfordulásáról ad tudósítást, ahány individuumra az argumentumaként megjelenő főnévi kifejezés referál – ez jelen esetben kettő.

Azokat a predikátumokat, melyek csak az egyik olvasat kifejezésére képesek, inherensen kollektívnek, illetve inherensen disztributívnek tekintjük (Landman 2000). Bár a *találkozik* predikátumot az inherensen kollektív igék közé szokás sorolni, találunk olyan környezetet, amelyben kétértelmű:

(8) *Péter és Mari találkozott Jánossal.*

‘Péter találkozott Jánossal és Mari találkozott Jánossal.’

‘Péter és Mari együtt találkozott Jánossal.’

(9) *A fiúk és a lányok találkoztak.*

‘A fiúk találkoztak és a lányok találkoztak.’

‘A fiúk és a lányok találkoztak egymással.’

(8) és (9) alapján azt láthatjuk, hogy bizony találunk olyan környezetet, melyben a *találkozik* ige kétértelmű, és akár disztributív is lehet: akár egy alternatív vonzatkeret használata (lásd (8)), vagy az alanyi kifejezés módosítása (lásd (9)) is előhívhatja ezt a fajta kétértelműséget. Landman (2000: 153), idézve Roberts (1987) megállapítását, hangsúlyozza, hogy a disztributív olvasat valójában minden ige esetében lehetséges, előhívhatjuk grammatikai eszközökkel, vagy a megfelelő kontextus megadásával.

A kollektív olvasat előhívása azonban nem működik: az inherensen disztributív predikátumok sem grammatikai eszközökkel, sem egy gondosan felépített kontextus mellett sem fejezhetnek ki kollektivitást. Ezt a jelenséget Schwarzschild (2011) „makacs disztributivitásnak” (*stubborn distributivity*) nevezi, és a következő példákon mutatja be:

(10) *A dobozok nagyok.*

(11) *A dobozok nehezek.*

² A ‘*’ a Link (1983) által bevezetett pluralizációs operátor.

Míg (10) csak disztributívan értelmezhető, tehát úgy, hogy a dobozok külön-külön nagyméretűek, (11) kétértelmű és jelentheti egyrészt azt, hogy a dobozok egyenként nehezek, és azt is, hogy a dobozok együtt számítanak nehéznek.

Mindezt megfontolva tehát úgy kell átfogalmazni a fentebb tett megállapítást, hogy korlátozás nélkül csak inherens disztributivitásról beszélhetünk, az inherens kollektív olvasat csak bizonyos környezetekben érvényesül – mert például (1)-ben a *találkozik* igének csak kollektív olvasata van –, amit grammatikai eszközökkel, illetve a megfelelő kontextussal felülírhatunk.

2. A létesítőigék

Bár a létesítőigék (*verbs of creation*) sosem élveztek a kollektivitás, illetve disztributivitás témáját körbejáró munkák részéről kitüntetett figyelmet, megtörve a hagyományt szeretnék felvázolni egy olyan gondolatmenetet, amely éppen ezen igék különleges lexikai-szemantikai tulajdonságainak fényében közelít a problémához. Ehhez először a létesítőigék – szempontunkból – legfontosabb jellemzőit mutatom be, majd rátérek arra, hogy mindezeknek mi a jelentősége a kollektivitás-disztributivitás kérdését tekintve.

2.1 A létesítőigék grammatikai és szemantikai jellemzői

A létesítőigék csoportjába tartozik minden olyan ige, amely egy entitás keletkezéséről, létrehozásáról, vagyis egy létesítőesemény előfordulásáról számol be. Vonzatigényüket tekintve kétféle létesítőigét különböztethetünk meg: intranszítív, illetve tranzitív létesítőigéket. Előbbiek egyetlen, Téma argumentumú alanyi vonzatuk által jelölt entitás keletkezését írják le (12)-(14); míg az utóbbiak az Ágens szerepű alanyi vonzatuk létesítő aktusáról számolnak be, melynek eredményeképpen a Téma szerepű tárgy által jelölt entitás jön létre (15)-(17):

(12) *Született egy gyerek.*

(13) *Megszületett egy gyerek.*

(14) *Megszületett a gyerek.*

(15) *Péter írt egy levelet.*

(16) *Péter megírt egy levelet.*

(17) *Péter megírta a levelet.*

A létesítőigék által leírt folyamat mindig addig tart, amíg a releváns argumentum³ által megjelenített entitás létre nem jön. Ez azt jelenti, hogy minden

³ A releváns argumentum a Téma argumentum.

létesítőesemény rendelkezik végponttal, vagyis telikus. A (12)-es és (15)-ös mondatok azt példázzák, hogy ha ezeknek az igéknek a Téma argumentumuk kvantált, akkor az képes kimérni az ige által jelölt eseményt (vö. Verkuyl 2005), és így ezeket a mondatokat értelmezhetjük befejezettként⁴ (ezt a jelenséget a 2.3 alfejezetben részletesen tárgyalom). Ha pedig az aspektus befejezett, az mindig a Téma argumentum által megjelenített entitás létrejöttét is jelenti.

A befejezett aspektust kifejezheti még az igemódosítóban megjelenő igekötő is, ezt példázzák a (13)-(14)-es, illetve (16)-(17)-es mondatok. A dolgozatban később amellet fogok érvelni, hogy a (12)-(17)-es mondatok igekötő nélküli és igekötős párvai – egyebek mellett – a kollektív-disztributív olvasat mentén (is) különböznek egymástól.

A későbbiekben fontos szerepet fog játszani, hogy a létesítőigék a vendleri felosztás szerint (Vendler 1967) kétféle eseményszerkezettel állhatnak: vagy eredmények (például *születik, keletkezik, alakul, alakít*) vagy pedig teljesítmények (például *épít egy házat, ír egy levelet, süt egy tortát*).

2.2 A Téma szerepű argumentum referenciájának problémája

A létesítőigék dolgozatom szempontjából fontos szerepet játszó tulajdonságainak rövid bemutatása után megvizsgálom az ilyen igék mellett megjelenő Téma argumentum referenciáját. Ahogy azt látni fogjuk, ez a probléma nagyon szövevényes, és túl is nő a dolgozat keretein, így a céloom csupán a vizsgálódás egy lehetséges irányát megadni. Ebben a fejezetben csak a tranzitív létesítőigéket vizsgálom, az intranszitív létesítőigék kapcsán felmerülő problémákra a 3.2 alfejezetben térek ki.

A létesítőigék tárgya által jelölt entitás annyiban különleges, hogy az magától a létesítőeseménytől függetlenül, illetve az előtt nem létezik a világban – vagyis a létesítőesemények tárgya eredménytárgy. Ez a (15)-höz hasonló mondatokban nem okoz különösebb problémát: ott a releváns összetevő határozatlan névelővel áll, referenciája pedig nem specifikus.

Nem specifikusnak Maleczki (2008) alapján azokat az argumentumokat tekintem, melyek olyan új diskurzusreferenst vezetnek be, amely nem köthető az őket bevezető állításokon kívül a kontextus semmilyen darabjához; ellenkező esetben az argumentum specifikus.

⁴ Dolgozatomban a befejezettség fogalmát az egyszerre perfektív és telikus események esetében használom.

(15)-ben a Téma argumentum egy teljesen új és ismeretlen entitást jelöl, melyről éppen annak kapcsán szerezhethünk tudomást, hogy létrejött. Itt tehát a tárgy referenciájának problémájával nem találkozunk.

A (16)-os példamondat esetében viszont már előkerül a probléma: ez a mondat elhangozhat olyan kontextusban, amely előfeltételezi egy olyan halmaz létezését, amely több megírandó levelet tartalmaz – tehát a határozatlan Téma argumentum (*egy levél*) értelmezhető specifikusan is. Amennyiben a (16)-ban megjelenő határozatlan névelőjű főnévi kifejezést nem specifikusként értelmezzük, a mondat pusztán egy korábban megkezdett folyamat befejezését jelenti – szemben az igekötő nélküli (15)-tel, amelyben nem beszélhetünk ilyen megelőző folyamatról (Kálmán 1995). Ám amennyiben a Téma argumentumot specifikusként értelmezzük, a következőkről van szó: az az egy levél, amely a mondatban megjelenik, eleme ennek a halmaznak, a mondat tehát úgy is parafrázálható, hogy ‘Péter megírta az egyik levelet’ (vö. Bende–Farkas 1995).

Bár maga a főnévi kifejezés, vagyis az *egy levél* a létrejött entitásra vonatkozik, a háttérben megjelenő halmaz elemei – a megírandó levelek – csak még nem létező entitásokként tételezhetőek fel. Vagyis a nem specifikus argumentumokkal ellentétben a specifikus argumentumok, ha közvetetten is, de utalnak egy más ontológiájú entitások halmazára.⁵

A (17)-es példamondatban megjelenő tárgy referenciájának problémája a legérdekesebb a dolgozat szempontjából. A létesítőigék mellett megjelenő határozott Téma argumentum ugyanis kétféle referenciával rendelkezik:

(18) *Péter megírta a levelet. Ott van az asztalon.*

(19) *Péter megírta a levelet. Már régóta fogalmazgatta magában.*

A két példa a kétfajta referenciát teszi plasztikussá: *a levelet* kifejezés (18)-ban a létező, tehát a létesítőesemény végén létrejött fizikai tárgyra utal, (19)-ben pedig a Péter szándékaként vagy terveként (Peredy 2009) értelmezhető, a fizikai valóság által nem elérhető entitásra.

Parsons (1989) érinti a tranzitív létesítőigék tárgyának kérdését, mégpedig a progresszív aspektus apropóján: az általa felvázolt probléma első része az, hogy a progresszív nézőpontból ábrázolt létesítőesemények tárgya által megjelenített entitás nem lehet fizikailag létező – ezt hívja Parsons befejezetlen objektumnak (*unfinished object*):

⁵ A dolgozatban a határozott argumentumok vizsgálatát tűztem ki célul, így a specifikus argumentumokkal itt nem foglalkozom részletesen. Viszont ahol fontos, ott utalok a specifikus argumentumokkal kapcsolatos problémákra, megállapításokra.

(20) *Mari (éppen) egy házat épít.* → Létezik egy ház, amit Mari (éppen) épít.

A probléma másik része pedig az, hogy annak ellenére, hogy az objektum még nyilvánvalóan nem létezik – hiszen befejezetlen –, minden gond nélkül tudunk rá utalni, ráadásul azzal a kifejezéssel, amely a befejezett entitás megnevezésére szolgál.

Ezt Parsons azzal magyarázza, hogy a progresszív esetében a létesítőfolyamat már elindult, így ennek (rész)eredményeképpen valaminek már kell léteznie fizikailag. Erre a valamire – a félkész objektumra – utalhatunk. Parsons tehát nem ontológiai jellegűnek tekinti a problémát, a kérdés számára pusztán az, hogy hogyan nevezünk egy befejezetlen tárgyat. A mindennapi stratégia azt igazolja, hogy egy félkész tárgyat az alapján nevezünk meg, hogy mi lenne, ha elkészülne, illetve mi lett volna, ha elkészül.

Ez a magyarázat igazolható a progresszív aspektusú mondatok esetében, azonban a dolgozat céljai szempontjából több helyen is módosításra szorul. Először, Parsons szerint a befejezetlen tárgyak elnevezésekor annak a dolognak a nevét használjuk, amivé a félkész tárgy egyszer alakulni fog. Ezt bizonyítandó hozza példaként Jack London házának az esetét: Jack London háza egy turisztikai látványosság, amelyet évente több ezren felkeresnek. Annak ellenére, hogy nagyjából csak négy fal készült el belőle, Jack London házának nevezik, mert maga Jack London házként szándékozta befejezni, csak időközben elhunyt.

Felmerül azonban a kérdés, hogy hogyan neveznénk ezt a befejezetlen objektumot, ha Jack London azt történetesen időgépnak szánta volna. Azt biztonsággal feltételezhetjük, hogy akár befejezi, akár nem, működő időgépet még Jack London sem tudott volna építeni. De ettől függetlenül is több mint valószínű, hogy ezt az objektumot nem Jack London házának neveznénk, hanem valami másnak, esetleg Jack London időgépeének. Tehát nem elsősorban az számít a létrehozás közben folyamatosan alakuló objektum megnevezésekor, hogy mivé válik a folyamat végén, hanem az, hogy minek szánták a folyamat kezdetén.

Másodszor, Parsons elhatárolódik attól, hogy ontológiai problémaként kezelje a fenti jelenséget. Ez a progresszív esetében nem feltétlen ütközik problémába, viszont a (17)-hez hasonló mondatok arra világítanak rá, hogy a létesítőigék tárgyának referenciája adott esetben igenis ontológiai problémát vet fel, ugyanis pusztán tervként vagy szándékként létező entitásokat és fizikai objektumként is létező entitásokat is jelölhetünk velük ugyanabban a szerkezetben.

Mégsem tekinthetünk ezekre az igékre intenzionális igékként, hiszen éppen a világban létező entitások létrejöttéről, illetve annak módjáról tudósítanak. Minden bizonnyal arról van szó, hogy a létesítőfolyamatokhoz mindig társítható valamilyen szándék, mégpedig a létesítő részéről.⁶ A (17)-hez hasonló mondatokban a tárgy határozott névelője által kiváltott egzisztenciális előfeltevés (vö. Heim 2011) – mivel adott esetben létező objektumra nem utalhat – a szándékként vagy tervként való létezésre utal. Erről részletesebben a 3.1 fejezetben lesz szó.

2.3 A létesítőigék és a határozottsági korlátozás

Mielőtt azonban rátérnék a létesítőigék és a kollektív-disztributív olvasat tárgyalására, még egy a későbbiekben fontos szerepet játszó jelenségre ki kell térnem.

A létesítőigék részt vesznek az úgynevezett határozottsági korlátozás jelenségében. A határozottsági korlátozás (a továbbiakban: HK), vagy kevésbé elterjedt nevén: nem specifikussági kényszer vagy követelmény⁷ (É. Kiss 1995, Maleczki 2008) az a jelenség, mely szerint bizonyos igék mellett nem jelenhet meg határozott, illetve specifikus argumentum semleges mondatban (Szabolcsi 1986). Az intranszitiv határozottsági korlátozást mutató igék (a továbbiakban: HK-igék) esetén ez az argumentum az alany (21), tranzitív HK-igék esetén pedig a tárgy (22).

(21) *Érkezett egy/*minden/*a vendég.*

(22) *Péter kapott egy/*minden pofont./ *Péter kapta a pofont.*

A HK felfüggesztődik, amint az igekötő megjelenik az igemódosítóban:

(23) *Megérkezett egy/minden/a vendég.*

(24) *Péter megkapott egy/minden/pofont. / Péter megkapta a pofont.*

A HK-igék pontos osztályozása a mai napig problémás: Szabolcsi (1986) felosztásának alapja az összes HK-igére jellemző EXIST jelentéskomponens, hiszen ezek az igék a HK szempontjából releváns argumentumuk (a továbbiakban: HK-argumentum) által jelölt entitás létezését állítják. Ez az argumen-

⁶ Ezért hathatnak furcsán az olyan példamondatok, mint a *‘János addig firkált, míg megírt egy levelet* (Bende-Farkas 1995:207). Az intuíció számára könnyebben megfogható egy olyan kontextus, amelyben a levél megírását nem egy véletlen eseményként, a firkálás számos lehetséges végkimenetele közül az egyikként tételezzük fel, hanem egy szándék beteljesüléseként.

⁷ A dolgozatban a határozottsági korlátozás kifejezést használom a jelenség megnevezésére pusztán azért, mert ez az elterjedtebb.

tum tehát azért nem lehet határozott, egész pontosan specifikus, mert akkor a létezését előfeltételeznénk, ami pedig ellentmondáshoz vezetne.

Szabolcsi az egyes alosztályokat erre az EXIST jegyre épülő további szemantikai tartalom mentén állapítja meg, így a következő alosztályokról beszélhetünk:

- (25) Pusztán létezését állító intranszitiv igék (például *van, akad*)
- (26) 'Elérhetővé válást' kifejező intranszitiv igék (például *érkezik, történik*)
- (27) 'Elérhetővé tevést' kifejező tranzitiv igék (például *kap, talál*)
- (28) 'Létrehozást' kifejező tranzitiv igék (például *ír, épít*)

A Szabolcsi által javasolt osztályozás első pillantásra segít elszámolnunk ezekkel a különleges igékkel. Kálmán (1995) viszont felhívja a figyelmet arra, hogy ez a felosztás több oldalról is problematikus: egyrészt nem tud számot adni az EXIST jelentéskomponenssel nyilvánvalóan nem rendelkező HK-igékről (például *eszik, iszik, lát, hall, olvas*). Másrészt adós marad annak magyarázatával, hogy a HK-igék igekötős párpai (lásd (23)-(24) példák), bár tartalmazzák a kritikus EXIST jegyet, miért nem mutatják a HK jelenségét.

Ezért Kálmán a HK-igével alkotott mondatok (továbbiakban: HK-szerkezetek) legfontosabb tulajdonságának azt tartja, hogy egy esemény előfordulására képesek referálni, mégpedig azáltal, hogy megjelenítik az adott esemény kulminációs pontját – amit a releváns argumentum jelöl. Ez természetesen azt jelenti, hogy ezek a mondatok mindig befejezett eseményeket írnak le.

Kálmán magyarázata sem áll a HK-igék mindegyikére: kivételként kell tekintenünk az úgynevezett elsődleges HK-igékre (itt a (25) alatt megjelenített alosztály), melyeket lexikai tulajdonságaik tesznek (elsődleges) HK-igékké, de csak bizonyos szerkezetekben. Az elsődleges HK-igét tartalmazó mondatokban ábrázolt eseményeknek sosincs kulminációs pontjuk, tehát nem is lehetnek befejezettek, hanem statikus állapotot írnak le:

- (29) *Van egy sör a hűtőben.*

Ami pedig az igekötős, és ezáltal már nem HK-igék problémáját illeti, Kálmán szerint azok elsősorban nem jelentésüket tekintve térnek el igekötő nélküli párjaiktól, hanem abban, hogy a velük alkotott mondatok más kontextusban hangozhatnak el: a HK-szerkezetek lehetnek diskurzuszkezdők, míg az igekötős igével alkotott mondatok nem hangozhatnak el kontextus nélkül.

Jelen dolgozat célkitűzésein messze túlmutat a HK-igék osztályozásával kapcsolatos problémák (lásd még Maleczki 1995) kezelése, viszont az előbb ismertetett két megközelítés fontos az itt tárgyalt témát tekintve. A Szabolcsi

által hangsúlyozott EXIST jelentéskomponens segítségével képesek vagyunk megragadni a létesítőigék egyik legfontosabb szemantikai tulajdonságát – már ami a HK-t illeti –, hiszen ezek az igék a HK-argumentumuk által jelölt dolog létrejöttéről tudósítanak. Kálmán meglátásai nyomán pedig 1. amellet érvelek, hogy az igekötős létesítőigék létrejövést, illetve létrehozást fejeznek ki, és nem állapotváltozást írnak le (vö. É. Kiss 2004, Peredy 2008a, 2008b); valamint 2. az igekötő hiányának, illetve meglétének további következményeiről is számot adhatunk.

A létesítőigék tehát megjelenhetnek HK-szerkezetben, erre példa a (12) és (15) mondatok. A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy milyen lehetséges jelentésbeli eltérést mutatnak ezek az igék a HK- és a nem HK-szerkezetekben.

3. Igekötő és disztributivitás

Dolgozatom egyik fő célkitűzése megvizsgálni a HK- és nem HK-szerkezetekben megjelenő létesítőigék jelentését a kollektív-disztributív megkülönböztetés szempontjai alapján. Ebben a fejezetben először erre keríték sort, majd pedig kitérek az intranszítív létesítőigék problémájára is.

3.1 Kollektivitás és disztributivitás

A vizsgálódás megkezdése előtt (30) és (31) alatt megismétlem az eddig vizsgált mondatainkat:

(30) *Péter írt egy levelet.*

(31) *Péter megírta a levelet.*

Az eddigiekben (30) és (31) kapcsán elsősorban a tárgyi kifejezés referenciájának kérdésére tértem ki, és azt állapítottam meg, hogy míg (30)-ban a nem specifikus tárgy csak a már létező levélre utalhat, addig (31) határozott tárgya kétértelmű: utalhat egy fizikailag nem létező entitásra, a levél tervére például, de utalhat a megírt, tehát fizikailag létező levélre is. A két mondat közötti egyéb jelentésbeli különbségekkel egyelőre nem számolok – azokra majd csak a 4. fejezetben térek ki részletesen.

Ha módosítjuk a két mondat alanyát egy összetett főnévi kifejezéssé, egy további fontos jelentésbeli eltérésre is rátapinthatunk: míg (32) csak kollektíven értelmezhető, addig (33) kétértelmű a kollektív-disztributív olvasatot tekintve.

(32) *Péter és Mari írt egy levelet.*

(33) *Péter és Mari megírta a levelet.*

A már (3)-(4) alatt is használt kumulativitástesztet alkalmazva ellenőrizhetjük a fenti állítás helytállóságát:

- (34) *Péter írt egy levelet és Mari írt egy levelet.* \rightarrow Péter és Mari írt egy levelet.
 (35) *Péter írt egy levelet és Mari írt egy levelet.* \rightarrow Péter és Mari írt egy levelet.
 (36) *Péter megírta a levelet és Mar megírta a levelet.* \rightarrow Péter és Mari megírta a levelet.⁸

A kumulativitásteszt rá is vezet a jelenség mögött megbújó egyik fontos okra: a tárgy referenciájának jellege blokkolja, illetve teszi lehetővé a különböző olvasatokat. Vagyis: (32) azért fejezhet ki csak kollektivitást, mert tárgya csak már fizikailag létező entitásra utalhat. Az itt ábrázolt létesítőesemény – az *írás* – egy entitás létrehozásával zárul. A létesítőesemények pedig tipikusan graduális események (Krifka 1992), vagyis egy esemény eredményeképpen pontosan egy tárgy jöhet létre. (32) ennek megfelelően összesen egy írás-eseményről számol be. Landman (2000) alapján ez megfelel a kollektivitás definíciójának, ez pedig azt is jelenti, hogy Péter és Mari mint egy egyatomos csoport vesz részt az eseményben:

$$(37) \uparrow(p \sqcup m) \in \text{ÍR}$$

Ezzel szemben (33) esetében azt látjuk, hogy az kétértelmű a kollektivitás-disztributivitás tekintetében. Ennek legfontosabb oka az, hogy a határozott tárgy egyrészt utalhat a fizikailag megvalósult objektumra, ilyenkor ugyanaz a mechanizmus működik, mint (32) esetén, és csak a kollektív olvasata érhető el a *megír* igének.

Másképp a tárgy utalhat a tervként, illetve szándékként feltételezhető, fizikailag nem létező entitásra is, és mivel ennek az elvont entitásnak számos

⁸ Ebben a dolgozatban csak a HK-szerkezetben előforduló tranzitív létesítőigéket vizsgálom az igekötős, határozott névelős tárgyas szerkezetekkel összevetve. A pusztán közneves (*Péter és Mari levelet írt*) valamint a határozatlan tárgyas nem-HK szerkezetek (*Péter és Mari megírta egy levelet*) alapos vizsgálata még további kutatásokat igényel. Előzetes megítélésem szerint mindkét szerkezet kétértelmű a kollektivitás-disztributivitás szempontjából, de más-más okok miatt. A pusztán közneves szerkezetek azért kétértelműek, mert tárgyuknak sosincs referenciája, míg a határozatlan főneves szerkezetek azért, mert tárgyuk értelmezhető specifikusként és nem specifikusként is (lásd 2.2 alfejezet).

megvalósulása lehet,⁹ elérhető a disztributív olvasat is. Ilyenkor az esemény résztvevői egy többatomos kifejezésként jelennek meg a mondatban, és mindegyikükre külön-külön vonatkozik egy írásesemény:

$$(38) p \sqcup m \in * \dot{I}R$$

Mindent összevetve tehát azt mondhatjuk, hogy HK-szerkezetben a létesítő-igék disztributív olvasata nem lehetséges, míg a HK feloldása után ez a korlátozás is feloldódik.

Az eddigiek alapján könnyen azt gondolhatjuk, hogy pusztán a tárgy határozatlan névelője, illetve nem specifikus értelmezése okozza a disztributív olvasat elérhetetlenségét (32)-ben. De (39) alapján belátható, hogy ez nem így van:

(39) *Péter és Mari szerelt egy autót.*

(40) *Péter szerelt egy autót és Mari szerelt egy autót → Péter és Mari szerelt egy autót.*

A *szerel* nem létesítőige, de még csak nem is HK-ige, így nem is támaszt speciális követeléseket tárgyával szemben, valamint a tárgya sem képes kimérni az eseményt. Ennek megfelelően azt tapasztaljuk, hogy (39) kétértelmű, tehát nem fejez ki egyértelműen sem kollektivitást, sem disztributivitást. Vagyis pusztán a tárgy határozatlansága még nem feltétlen elég ahhoz, hogy az alapvetően kétértelmű igéknél a disztributív olvasat eltűnjön.

Előjáróban annyit mondhatunk, hogy a létesítőigék esetében tapasztalható jelenség – a disztributív olvasat eltűnése – a tárgyak sajátos szemantikai karakterén túl még más körülményekkel is összefügg, ezt fogom a 4. fejezetben megvizsgálni. Mielőtt azonban rátérnék a jelenség mögött húzódó tágabb összefüggéshalmazra, röviden rendezem az intranszitiv létesítőigéknek a 2.1 óta elejtett fonalát.

3.2 Az intranszitiv igék problémája

Az intranszitiv létesítőigék több szempontból sem illenek bele az eddig felvázolt szisztémába: egyrészt ezekben az eseményekben nem jelenik meg

⁹ Ez az olvasat kétségtelenül speciális, de sok általam megkérdezett anyanyelvi beszélőnek csak a 'feladat' kontextusban elfogadható a disztributív olvasat. A további empirikus kutatásokig azonban azt feltételezem, hogy (33) a következő esetben is kifejezhet disztributivitást: *Péter és Mari (végre) megírta a levelet, amit már régóta halogattak. Péter az APEH-nek nem válaszolt már hetek óta, Mari pedig a pópának.* Itt tehát nem egy, Péterre és Marira egyaránt vonatkozó feladat teljesítéséről van szó, hanem két különálló tervről vagy szándékról, amelyet mindketten hasonló időben hajtottak végre.

Ágens, így nem tudunk hozzájuk semmiféle szándékot társítani, ami pedig az eddigi magyarázatunkban kulcsfontosságú volt. Az intranszítív létesítőigék az általunk vizsgált mondatokban pusztán egy esemény előfordulásáról képesek beszámolni, és bár a határozott névelőjű alanyuk utalhat a tervként vagy szándékként létező entitásra, de ezt a szándékot nem tudjuk egy Ágenshez kötni.

Az Ágens nem képes kimérni az eseményt, szemben a Téma argumentumú összetevővel. Jelentőségét az eddigiek alapján a következőképpen foglathatjuk össze: a tranzitív létesítőigék az Ágens és a Téma közötti relációt írják le, és míg Ágensből akármennyi lehet egyetlen eseményben, addig Téma mindössze csak egy. Az intranszítív igék esetén nem beszélhetünk ilyen relációról. Az intranszítív létesítőigék egyszereplősek, és ez az egy szereplő – a Téma – mindig kiméri az eseményt, ami azt is jelenti, hogy az intranszítív létesítőigék olyan „makacs” disztributív predikátumoknak tekinthetők, mint az 1. fejezetben említett *nagy* predikátum.

Az intranszítív létesítőigék tehát nem képesek kollektív olvasat kifejezésére sem határozatlan, sem pedig határozott tárggyal. Ehhez (41) és (42) alatt kis módosítással megismétlem az eddig használt példamondatokat:

(41) *Született egy/két/öt gyerek.*

(42) *Megszületett a gyerek.*

(42) nem is értelmezhető a kollektivitás-disztributivitás tengelyen, hiszen egyetlenegy egyszereplős eseményről számol be. (41) pedig mindig annyi, egymástól diszkréten elkülönülő születés eseményről szól, ahány entitásra az alanyi kifejezés referál.

Az intranszítív létesítőigék kapcsán a legfontosabb tanulság a következő: pusztán a Téma argumentum kettős referenciája még nem elégséges magyarázat a 3.1 alatt bemutatott jelenség magyarázatára.

4. A lehetséges magyarázatok

Nincs más hátra, mint hogy megnézzük, pontosan milyen magyarázatot találunk arra, hogy a tranzitív létesítőigéknek HK-szerkezetben csak kollektív olvasata van, míg nem HK-szerkezetben kétértelműek. Itt két alternatívát mutatok be, melyek az itt tárgyalt szerkezetek két jelentős tulajdonságára alapoznak.

4.1 Az eseményszerkezet – É. Kiss (2004)

É. Kiss (2004) igeikötőelméletének kiindulópontja az, hogy az igeikötő szerepe nem a befejezett aspektussal függ össze, mert azt a (32)-höz hasonló mondatokban anélkül is könnyedén kifejezhetjük. Az igeikötőnek sokkal inkább az eseményszerkezethez van köze: míg (32) eseményszerkezete egyszerű, addig a (33)-é összetett.¹⁰

Az egyszerű és az összetett esemény között az a különbség, hogy míg az összetett eseményszerkezettel rendelkező események feloszthatók folyamat- és eredményszakaszra, addig az egyszerűek nem, ezek egyetlen homogén szakaszból állnak. É. Kiss a következő tesztet alkalmazza a különbség kimutatására: egy esemény akkor összetett, ha a *majdnem* módosítószó vonatkozhat a folyamatszakra és az eredményszakra is, ám ha az esemény szerkezete egyszerű, akkor csak az esemény egészére.¹¹

(43) Péter és Mari majdnem írt egy levelet.

(44) Péter és Mari majdnem megírta a levelet.

(43)-at csak úgy értelmezhetjük, ha Péter és Mari hozzá sem fogott a levélíráshoz, míg (44) jelentheti egyrészt ezt, de másrészt azt is, hogy ugyan hozzáfogtak, csak nem fejezték be.

É. Kiss azzal magyarázza, hogy az igeikötős mondatokban a tárgy csak specifikus vagy határozott lehet, hogy az igeikötő egy másodlagos predikátum a mondatban, melynek a tárgy „logikai alanya”, és mint olyan, nem lehet nem specifikus.

De visszatérve az eseményszerkezetre: É. Kiss meglátása mindenképpen fontos az itt tárgyalt jelenségek szempontjából, hiszen ez alapján azt az összefüggést találhatjuk, hogy a disztributív olvasat csak abban az esetben lehetséges, ha az eseményszerkezet komplex.

Ez az összefüggés a következőképpen használható fel a dolgozat gondolatmenetében: a (33)-hoz hasonló igeikötős mondatok összetett eseményszerkezettel rendelkeznek, tehát rendelkeznek egy folyamatszakkal is. A folyamatszakkaszban a létesítőige tárgya nyilván más szemantikai karakterrel rendelkezik, mint a folyamat végén létrejövő tárgy (lásd. 2.1 fejezet), tehát az igeikötős mondatokban közvetetten megjelenik a befejezetlen tárgy. És mivel a befejezetlen tárgyon keresztül megjelenik a létrehozandó tárgy terve, vagy az ehhez kapcsolódó szándék is, lehetővé válik a disztributív olvasat (is).

¹⁰ É. Kiss (2004: 16) itt nem a vendleri eseményszerkezetekre hivatkozik, hanem Tennyére (Tenny 1994).

¹¹ É. Kiss (2004: 17) ezt a tesztet Piñón (2006)-ból kölcsönözte.

Az egyszerű eseményszerkezettel rendelkező – tehát igeköti nélküli – mondatok, mint a (32), nem tartalmaznak folyamatszakaszt, így nem is jelenik meg a befejezetlen tárgy. Ez pedig azt jelenti, hogy nem jelenik meg a tárgy mint terv vagy szándék sem, így nem érhető el a disztributív olvasat. Igeköti nélkül a tárgy nem-specifikus, tehát előzmény nélküli, így csak a létesítőesemény eredményeképpen létrejött entitásra utalhat. Az egy végeredmény – egy esemény megfeleltetés következtében (32) csak egy létesítőeseményre utalhat, ami egyszerűen blokkolja a disztributív olvasatot.

É. Kiss igeköti-elméletének segítségével tehát magyarázatot tudunk adni arra, hogy a HK-szerkezetben megjelenő létesítőigék miért nem lehetnek disztributívak. Sőt, ki is terjeszthetjük a magyarázatot a nem-befejezett mondatok problémájára is: ha (32)-(33) folyamatos párpait vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy ezek a mondatok is kétértelműek:

(45) *Péter és Mari (egész délután) írt egy levelet.*

(46) *Péter és Mari írta a levelet.*

Azt mondhatjuk tehát, hogy a folyamatok vagy a folyamatszakasszal rendelkező összetett események kétértelműek a kollektivitás-disztributivitás tekintetében.

Azokban a magyarázat sajnos megbotlik, ha találunk egy igeköti eredményigét: ezek ugyanis nincs folyamatszakasza – legalábbis amire a nyelvben utalni tudunk:

(47) *Péter majdnem alakított egy sakk-kört.*

(48) *Péter majdnem megalakította a sakk-kört.*

Az eredmények pillanatnyi folyamatszakasza miatt (47)-(48) esetében az eseményszerkezet-tesztel nem tudjuk kimutatni a két mondat közötti különbséget, holott minden okunk megvan arra, hogy ugyanazt a különbséget feltételezzük, mint (32) és (33) esetében. Az eseményszerkezet alapján tehát nem tudunk elégséges magyarázattal szolgálni a jelenségre.

Ráadásul É. Kiss – csak úgy, mint Peredy (2000a, 2000b) – az igeköti igékkel alkotott mondatokat állapotváltozásként értelmezi, én viszont ezeket a szerkezeteket is létesítőként kezeltem. Bár jelen dolgozat keretein belül nem áll módomban részletezni a háttérben húzódó koncepciót, de annyit fontosnak tartok megjegyezni, hogy a (33)-hoz hasonló mondatok is egy entitás létrejöttét jelentik. Annyival mondanak többet a (32)-hoz hasonló mondatokhoz képest, hogy ezek azonosítják a létrejött objektumot egy fizikailag nem létező entitással.

4.2 A diskurzus – Bende-Farkas (1995), Kálmán (1995)

Bende-Farkas (1995) és Kálmán (1995) hasonló álláspontot képviselnek, már ami a HK-t és annak feloldását illeti: szerintük a (32) és (33) mondatok első-sorban abban különbözhetnek egymástól, hogy különböző kontextusokban hangozhatnak el szerencsésen. (32) lehet akár diskurzuskezdő, tehát minimális kiépítettségű kontextus is elegendő a feldolgozásához, viszont (33) előfeltételez némi tudást a benne lefestett szituációról. Ahogy Bende-Farkas fogalmaz: a HK-szerkezetek, mint a (32), a világban bekövetkezett változást jelzik, míg a nem HK-szerkezetek, mint (33), a világról alkotott tudásunkban bekövetkezett változást indukálják.

Mindez természetesen összefügg a nem specifikus–specifikus olvasat kérdésével, melyet a dolgozatban már érintettem. A 2.1 alfejezetben arról volt szó, hogy specifikusnak azt az összetevőt tekinthetjük, amelyek köthetők a kontextus valamely darabjához. Tehát Bende-Farkas és Kálmán a HK-igék azon tulajdonságát ragadja meg, hogy teljesen ismeretlen entitásra is tudnak utalni, ám amint a HK feloldódik, a releváns argumentumot már csak ismertként (határozottság), vagy egy ismert halmaz elemeként (specifikus) értelmezhetjük.

A (33)-hoz hasonló mondatok tehát egy ismert folyamat beteljesülését jelentik (Kálmán 1995). Az ismertség itt a kulcsfogalom: mivel a létesítőigék Téma argumentuma fizikailag nem létezik egészen az esemény lezárulásáig, csak akkor lehet ismert, ha terveként vagy szándékként már létezik. Ez pedig a 3. alatt kifejtetteknek megfelelően lehetővé teszi a disztributív olvasatot.

Ez természetesen nem is annyira váratlan, hiszen a dolgozat során már megjegyeztem, hogy a létesítőigék a kollektív-disztributív olvasat szempontjából alapvetően kétértelműek. Inkább az a meglepő, hogy HK-szerkezetben csak kollektív olvasat tulajdonítható nekik.

A feltételezésem az, hogy a létesítőigékkel csak olyan entitásokat vezethetünk be a diskurzusba, amelyek már léteznek a világban, szemben az olyan igékkel, mint az *ígér*, amely tárgya által jelölt dolognak nem feltétlenül kell fizikailag léteznie, vagy ismertnek lennie (vö. Karttunen 1976). Mivel a HK-szerkezetekben a létesítőeseményeket csak befejeztként tudjuk ábrázolni, a Téma argumentumuk csak létező entitásra utalhat. És ahogy arról korábban már szó volt, mivel ezeket az eseményeket a tárgyuk méri ki, a megtörtént események száma a létrejött entitások számával korrelál. Az alanyi argumentum által jelölt Ágensek száma ezekben az esetekben irreleváns, vagyis csak a kollektív olvasat érhető el.

Összegzés és további kérdések

Dolgozatomban a HK-jelenséget, és azon belül is a létesítőigéket érintő bőséges szakirodalmából kiindulva vizsgáltam meg az igekötő és a disztributív olvasat összefüggéseit létesítőigét tartalmazó mondatokban. A vizsgálat alapján azt mondhatjuk, hogy az úgynevezett HK-szerkezetekben – igekötő nélkül, határozatlan tárggyal – megjelenő létesítő igék csak kollektivitást fejezhetnek ki. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a létesítőigék által leírt eseményt a kvantált Téma argumentuma mindig kiméri, így annyi különálló eseményről beszélhetünk, ahány entitást a Téma-argumentum jelöl. Az pedig nem számít, hány cselekvőt rendelünk az eseményhez, egy esemény során csak egy entitást tudnak létrehozni, így az olvasat kollektív lesz¹².

Ami az igekötős, létesítőigét tartalmazó mondatokat illeti, azok már kifejezhetnek disztributivitást is. Ennek okát egyelőre abban látom, hogy az igekötő megjelenése miatt a mondatban leírt esemény szerkezete összetettebbé válik, ami összefügg egy összetettebb kontextus előhívásával. Ebben az összetettebb kontextusban – a létesítőigék kettős szemantikai karakteréből következően – lehetővé válik a Téma argumentum „tervként” való értelmezése, amelyhez több megvalósulást is rendelhetünk. Így az eseményhez rendelt cselekvők száma már nem irreleváns, hanem lehetővé teszi a mondatban leírt események disztributív értelmezését – a kollektív mellett.

A dolgozatban egy új irányba mutató kutatás körvonalait vázoltam fel. Habár még az itt ismertetett feltevések és megállapítások is további finomításra és kutatásra szorulnak, mégis szeretném megemlíteni a további kutatás fő kérdéseit.

Azt jól tudjuk, hogy a HK „felfüggesztődik” nemcsak az igekötő megjelenése esetén, de egyéb környezetekben (Kálmán 1995). Az az érdekes, hogy bár ezekben a szerkezetekben a tárgy határozott, mégsem érhető el a disztributív olvasat, lásd (49) és (50):

(49) *PÉTER ÉS MARI írta a levelet.* (fókusz)

(50) *A levél, amit Péter és Mari írt.* (kiemelés)

¹² Nagyon köszönöm a szerkesztőknek, hogy rávilágítottak arra, hogy mindennek ellenére az általam vizsgált mondatok állhatnak inherensen disztributív alánnyal (*Mindenki írt egy levelet*), illetve adott esetben a többes számú alanyuk kaphat disztributív értelmezést (*Írjatok egy levelet!*). Miközben a *találkozik* ige csak a disztributív olvasatot is megengedő szerkezetekben állhat hasonló alanyokkal: *Mindenki találkozott *(Jánossal)*, illetve *Találkozzatok *(Jánossal)*! Jelenleg nem tudok megfelelő magyarázattal szolgálni erre az érdekes jelenségre, de a további kutatások során mindenképpen kísérletet teszek rá.

A kutatás ezen pontján még nincs kidolgozott válaszom arra a kérdésre, hogy az igekötőnek és a tárgy határozottságának pontosan mekkora szerepe van a disztributív olvasat előhívásában.

A másik kérdés a többi – tehát nem létesítő jelentésű – tranzitív HK-igék-re vonatkozik: a jóslat az, hogy ezeknél az igéknél is hasonlóképpen működik a kollektivitás, illetve disztributivitás kifejezése, amely arra enged következtetni, hogy nem feltétlen a világban való létezés a fontos, hanem a diskurzusban való ismertség. De ez egyelőre csak feltételezés, amelyet további kutatások során kell megvizsgálni.

Hivatkozások

- Bende-Farkas Ágnes 1995. Prefixation and Discourse. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 193–219.
- É. Kiss Katalin 1995. Definiteness Effect Revisited. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 63–88.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlatja. *Magyar Nyelv 100/1*. 15–43
- Heim, Irene 2011. Definiteness and Indefiniteness. In Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn, Paul Portner (szerk.) *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning, Vol 2*. De Gruyter. 996–1025.
- Kálmán László 1995. Definiteness Effect Verbs in Hungarian. In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 221–242.
- Karttunen, Lauri 1976. Discourse referents. In J. McCawley (szerk.): *Syntax and Semantics 7*. J. New York: Academic Press . 363–385.
- Krifka, Manfred 1992. Thematic Relations as Links Between Nominal Reference and Temporal Constitution. In: I. Sag and A. Szabolcsi (szerk.), *Lexical Matters*, Stanford: CSLI Publications, 29–53.
- Landman, Fred 2000. *Events and Plurality*. Dordrecht, Kluwer Academy Publishers.
- Link, Godehard 1983. The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms: A Lattice-Theoretic Approach. In Paul Portner, Barbara Partee (szerk.) *Formal Semantics – The Essential Readings*. Blackwell Publishing. 127–146.
- Maleczki Márta 1995. The Definiteness Effect. In In Kenesei István (szerk.) *Approaches to Hungarian Vol. 5*. Szeged, JATEPress, 261–284.
- Maleczki Márta 2008. Határozatlan argumentumok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 129–184.
- Parsons, Terence 1989. The Progressive in English: Events, States, and Processes. *Linguistics and Philosophy Vol. 12. No. 2*. 213–241.
- Perey Márta 2008a. A kötelező határozók aspektuális szerepe. *Magyar Nyelv 104/1*. 39–49.
- Perey Márta 2008b. A kötelező határozók aspektuális szerepe. *Magyar Nyelv 104/2*. 143–154.

- Peredy Márta 2009. Obligatory Adjuncts Licensing Definiteness Effect Constructions. In É. Kiss Katalin (szerk.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter. 197–229.
- Piñón, Christopher 2006. Weak and Strong Accomplishments. É. Kiss Katalin (szerk.) *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, 2006. 91–106.
- Roberts, Craige 1987. *Modal Subordination, Anaphora and Distributivity*. PhD-disszertáció. University of Massachusetts.
- Schwarzschild, Roger 1996. *Pluralities*. Kluwer Academic Publishers.
- Schwarzschild, Roger 2011. Stubborn Distributivity Multiparticipant Nouns and the Count/Mass Distinction. In Suzi Lima, Kevin Mullin and Brian Smith (szerk.), *Proceedings of the 39th Meeting of the North East Linguistic Society (NELS 39)*, Vol. 2, Amherst, MA: GLSA, 661-678. (Preprint verzió elérhető itt: <http://www.rci.rutgers.edu/~tapuz/SchwarzNELS39.pdf>, utolsó letöltés ideje: 2014. 02. 22.)
- Szabolcsi Anna 1986. From Definiteness Effect to Lexical Integrity. In W. Abraham – Sj. de Mey (szerk.) *Topic, Focus, and Configurationality*. John Benjamins, 321–348.
- Tenny, Carol 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer, Dordrecht.
- Vendler, Zeno 1967. Verbs and Times. In U.ő. *Linguistics and Philosophy*, Cornell University Press, 97–121.
- Verkuyl, Henk 2005. Aspectual composition: Surveying the ingredients. In Henk Verkuyl, Henriette de Swart, Angeliek van Hout (szerk.), *Perspectives on Aspect*. Springer, Dordrecht. 19–39.